

KARS'TA MİZAH KÜLTÜRÜ

Psikolojik ve Sosyolojik Bir Mesele Olarak Mizah

Tolga DURSUN

KARS'TA MİZAH KÜLTÜRÜ

Psikolojik ve Sosyolojik Bir Mesele Olarak Mizah

Tolga DURSUN

II. Baskı

ISBN: 978-625-6714-89-2
PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Tasarım&Kapak: Himmet AKSOY

Matbaa
Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığında alınan bandrol ve ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Kasım 2024

*Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Silah Arkadaşları ve
Aziz Şehitlerimize...*

Tolga DURSUN

1989 yılında Artvin'in Şavşat ilçesinde doğdu. Lisans eğitimini 2012 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde tamamladı. 2015 yılında Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Halk Bilim Bölümüne “Arş. Gör.” olarak atandı. Yüksek lisans eğitimini 2016 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında tamamladı. 2017 yılında Gülsüm KOTAN DURSUN ile evlendi. Doktora eğitimini ise 2022 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı/Halk Edebiyatı Bilim Dalında tamamladığı “Kars'ta Mizah Kültürü” adlı tez ile “dr” ünvanını aldı. 2023 yılından bu yana Kafkas Üniversitesi Halk Bilim Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sözlü kültür, folklor, mizah, âşıklık gibi alanlarda çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xiv

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırma Alanı	1
1.1.1. Coğrafi Durumu	1
1.1.2. Mizah Kültürü	1
1.1.3. Sosyal ve Kültürel Yapı	4
1.1.4. Tarihi Yapı	8
1.1.5. Konu, Amaç, Araştırmanın Sınırı ve Özellikleri.....	9
1.1.6. Çalışmanın Yöntemi	10

2. BÖLÜM

MİZAH VE GÜLME

2.1. Mizah Konulu Tanımlar	13
2.2. Türk Kültür Tarihinde Mizahın Yeri ve Gelişimi.....	23
2.3. Mizah Çeşitleri	26
2.3.1. Alay	26
2.3.2. Espri	29
2.3.3. Hiciv.....	33
2.3.4. İroni.....	37
2.3.5. İstihza	40
2.3.6. Kara Mizah.....	42
2.3.7. Karikatür	44
2.3.8. Nükte.....	49

2.3.9. Şaka.....	51
2.4. İşlevsel Halkbilimi Kuramı Bağlamında Fıkra ve Serencamların İşlevleri.....	53
2.4.1. İşlevsel Halkbilimi Kuramı	53
2.4.2. Tür ve İçerik Yönleriyle Fıkra ile Serencam.....	56
2.4.3. Fıkra ve Serencamların İşlevleri	57
2.4.3.1. Eğlenme ve Eğlendirme	58
2.4.3.2. Toplumsal Uygulamaların Onaylanması	60
2.4.3.3. Eğitim	63
2.4.3.4. Davranış, İnanç ve Kurumları Yüceltme	67
2.4.3.5. Protesto ve Eleştiri	68
2.5. Gülme Konulu Çerçeve Öneriler	69
2.6. Gülmenin Özellikleri	72
2.6.1. Toplumsallık	73
2.6.2. Saldırganlık	76

3. BÖLÜM

KARS'TA SÖZLÜ MİZAH

3.1. Kars Mizah Metinlerinin (Fıkra-Serencam) Konuları	81
3.1.1. Ahlak ve Terbiye.....	85
3.1.2. Cinsiyet ve Argo	92
3.1.3. Din, İnanç ve Din Adamları	96
3.1.4. Eğitim ve Öğretim.....	106
3.1.5. Gelenek ve Görenek.....	112
3.1.6. Hastalık, Hastane ve Doktor	118
3.1.7. Hayvanlar, Hayvancılık, Mal Meydanı ve Hayvan Ticareti	121
3.1.8. İklim ve Coğrafi Zorluklar	125
3.1.9. Halk Mutfağı.....	128
3.1.10. Kars'ta Yaşamış Yabancılar: Malakan, Ermeni ve Rus	130
3.1.11. Karşı-Erzurumlu	132

3.1.12. Mahkeme, Hukuk ve Adalet.....	135
3.1.13. Siyasi Durum ve Olaylar	139
3.1.14. Tarım ve Hodak	143
3.2. Yapı ve Kompozisyon	145
3.3. Metinlerin Dili ve Üslubu.....	151
3.4. Tıp ve Şahıs Kadrosu.....	155
3.4.1. Fıkralardaki Tipler	161
3.4.1.1. Bölge, Yöre ve Zümre Tipleri.....	161
3.4.1.1.1. Terekeme	161
3.4.1.1.2. Azeri	162
3.4.1.1.3. Yerli.....	163
3.4.1.1.4. Aşiret-Kürt.....	163
3.4.1.1.5. Karşlı	164
3.4.1.1.6. Posoflu.....	164
3.4.1.1.7. Çıldırlı	165
3.4.1.1.8. Malakan	165
3.4.1.1.9. Erzurumlu	165
3.4.1.1.10. Kağızmanlı	166
3.4.1.2. Gündelik Fıkra Tipleri	166
3.4.1.2.1. Aile Fertleriyle İlgili Tipler	166
3.4.1.2.2. Mariz ve Kötü Tipler	176
3.4.1.2.3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tipler	185
3.4.2. Serencam Metinlerinde Tipler.....	188
3.4.2.1. Meclis Dayı.....	188
3.4.2.2. Yeke Mehmet.....	193
3.4.2.3. Nergiz Hala.....	196
3.4.2.4. Pelo	200
3.4.2.5. Hulis.....	201
3.5. Metinlerde Görülen Mekânlar	203
3.5.1. Olayların Geçtiği Mekânlar.....	206
3.5.1.1. Açık Mekânlar	206
3.5.1.2. Kapalı Mekânlar	207

3.5.2. Yaygın Anlatım Mekânları	210
3.5.2.1. Kahvehane	210
3.5.2.2. Köy Odası	211
3.5.2.3. Bakkal	212
3.6. Metinlerde Tarih ve Dönem	212

4. BÖLÜM

KURAMSAL İNCELEME

4.1. Üstünlük	219
4.2. Uyumsuzluk.....	265
4.3. Rahatlama.....	310

5. BÖLÜM

KARS'TA HALK MİZAHİ ÜZERİNE PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEME

5.1. Psikolojik Çözümleme.....	335
5.2. Sosyolojik Çözümleme.....	363

SONUÇ.....	393
KAYNAKLAR	405
SÖZLÜ KAYNAK KİŞİLER.....	427
KARİKATÜR KAYNAKLARI	432
EK.....	433

ÖNSÖZ

Çalışmamızda halk edebiyatının anlatmaya dayalı ürünlerinden fıkra ve serencamlar vasıtasıyla Kars mizah kültürü incelenmiştir. Araştırma alanının coğrafi, tarihî ve sosyo-kültürel yapısı, mizah kültürü, Kars'ta halk mizahı konulu çalışmalar ele alınmıştır. Mizah ve gülme merkezinde kuramsal inceleme yapılarak bu kapsamda mizahın tanımı, gelişimi, tarzları ve kuramlar ile ilgili bilgi verilmiştir. İşlevsel halkbilimi kuramı esasına bağlı olarak fıkra ve serencamların işlevleri değerlendirilmiştir. Kars mizah metinleri konularına göre on dört başlığa ayrılarak kuramlara göre incelenmiştir. Yapı, kompozisyon, metinlerin dili, üslubu, şahıs kadrosu, mekân ve zaman konuları tartışılmıştır. Fıkra ve serencamlardaki tipler alt başlıklar hâlinde incelenmiştir. Hakkında yaşanmış veya yaşandığı kabul edilen gerçek kişilere bağlanarak anlatılan serencam tipleri hakkında biyografik bilgiler tespit edilmiştir. Fıkra ve serencamlar üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama kuramlarına göre irdelenmiştir. Bu üç çalışma modelinin yanı sıra kültürel bellek ve göstergebilim yaklaşımları da tespit ettiğimiz metinlerin konularına dayanarak inceleme başlıkları arasında değerlendirilmiştir. Çalışmamızda tarafımızca yüz yüz görüşme tekniğiyle derlenen metinler kullanılmıştır. Öte yandan Kars'ta mizah kültürünün psikolojik ve sosyolojik temelleri sahada derlenen sözlü metinler aracılığıyla çözümlenmiştir. Bölümlerde incelenen metinlerin dışında kalan fıkra ve serencamlar, çalışmanın sonunda EK başlığında seçilerek verilmiştir.

Bu kitap 2022 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA danışmanlığında hazırlanan "Kars'ta Mizah Kültürü" başlıklı

doktora tezinin gözden geçirilmiş ve bölümler eklenmiş şeklidir. Çalışma boyunca yapıcı eleştirileriyle araştırmanın olgunlaşmasını sağlayan danışman hocam Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA'ya teşekkür ederim. Ayrıca sahada derleme çalışmalarına katkı sunan Sultan AYDIN'a minnettarım.

Tolga DURSUN
Şubat 2024-Kars

KISALTMALAR DİZİNİ

Bk	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
Haz	: Hazırlayan
K.K	: Kaynak Kişi
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
s	: Sayfa
S	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb	: Ve benzeri
yy	: Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Ünlüler

Á, á: a-e arası ünlü

Ê, ê: e-i arası ünlü

Ünsüzler

Ġ, ġ: Art damak g'si

Ĥ, ĥ: Sızıcı h

Ħ, ħ: Sızıcı h'nin ön damaksıl karşılığı

Ķ, ķ: Art damak k'si

Ñ, ñ: Damak n'si

1. GİRİŞ

1.1. Araştırma Alanı

1.1.1. Coğrafi Durumu

Kars vilayeti Kuzey Doğu Anadolu olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Doğuda Ermenistan, güney doğuda Iğdır, güneyde Ağrı, batıda Erzurum, kuzeyde Ardahan ile çevrilidir.¹

Kür ve Aras ırmaklarının geçtiği şehrin en az üç bin yıllık tarihinin olduğu bilinmektedir. 40° 37 kuzey enlemi ile 43° 5 doğu boylamı üzerinde 1770 metre rakımda bulunmaktadır. Kar, yaklaşık dört ay yerde kalır. Kış sporları için uygun bir iklime sahiptir. Yaylaları hayvancılık yapmaya müsaittir. Dere vadilerinde çeşitli meyveler yetişir (Kırzioğlu, 1972: 5-6).

Merkezle beraber; Akyaka, Arpaçay, Digor, Kağızman, Sarıkamış, Selim, Susuz, olmak üzere sekiz ilçesi bulunmaktadır. Coğrafi konum olarak sınır şehri Kars önemli stratejik bir noktadır. Sınır kapıları vasıtasıyla Gürcistan'dan diğer Asya ülkelerine geçiş sağlanmaktadır. Türkiye'nin ihtiyacı olan büyükbaş hayvanın büyük bir kısmını karşılamaktadır. Ayrıca küçükbaş hayvan ve kaz yetiştiriciliği de önemlidir.

1.1.2. Mizah Kültürü

Kars ve Ardahan,² mizah kültürü çerçevesinde zengin bir kaynak durumundadır. Kars'taki boylar ve yerlisi olmuş

---

¹ "Araştırma Alanı ile İlgili Bilgiler" kısmının alt başlıkları M. Mete Taşlıova (2006b) tarafından hazırlanan Doktora tezinden hareketle oluşturulmuştur. Başlıklar alfabetik mantık sırasına göre sınıflandırılmıştır.

² "Çıldır gölünün etrafındaki köylerin Kars'ın Arpaçay ilçesine, Çıldır ilçe merkezinin de Ardahan'a bağlı olması; derleme yaptığımız Terekemelerin her iki ilçede yoğun

topluluklar arasında sosyal iletişim sırasında “fıkra, espri, hiciv, nükte, ironi, şaka, alay” gibi tarzlarla mizah nesilden nesle aktarılmıştır.³ Öte yandan Kars'ta yaşayan Malakanlar ve bölge insanı arasında ortaya çıkan mizahi olayların olduğu da bilinmektedir. Mizah kültürünün oluşmasındaki işlevsel etkenlerin başında boylar arasındaki dil özelliklerinin zenginliği ve Kars'ın geçiş güzergâhında bulunması önemli bir husustur.⁴

Gülin Ögüt Eker (2008: 579), yöresel kültür içerisinde mizahın önemi ve fonksiyonunu şöyle tanımlamaktadır:

Mizahi bellek de kültürel belleğin önemli yapı taşlarından biridir. Bir kültürün dünya üzerinde varlığından söz ettirebilmesi, kültürel değerlerin korunmasına, yaşatılmasına ve kültürü meydana getiren insanların sorumluluk duygusuna bağlıdır. Kültürel bellek içinde belirli bir dönemde iz bırakan fıkra tiplerinin yanında, halkının mizahi belleğinde ölümsüzleşmiş; sosyal tarih boyunca varlığını devam ettiren fıkra tipleri de bulunmaktadır.

Bölgede yaşayan boylar ve Kafkasya'dan gelerek yörenin yerlisi olmuş gruplar bağlamında konu çeşitlenmektedir. Kültürü oluşturan topluluklar arasındaki zenginlikler, “eleştiri, takılmaca, alay” gibi mizah tarzlarını doğurmuştur.

Mizahın gücü doğaçlamadan gelir. Bireysel ve toplumsal eleştirinin mizahı ortaya çıkaran önemli bir husus olduğu bilinmektedir. Eleştirme gücüne sahip olan topluluklar arasında mizahi duruş çok güçlü bir şekilde yeşerir. Mizah sayesinde insanlar yaşamı sorgulamaya başlar. Toplumun var olması için mizah ikliminde eleştiri mekanizmasını çalışması

---

olarak bulunmaları nedeniyle ve Çıldır'ın da 1992 yılında Ardahan'a bağlanmış olmasından ötürü çalışmamızda bazı başlıklarda Kars ve Ardahan birlikte kullanılmıştır.

³ Çalışmada sıralanan kitap, makale, tez gibi künyeler özellikle, konumuzla doğrudan ilgili birincil kaynaklardan oluşmaktadır.

⁴ Kitabın “Kars'ta Sözlü Mizah” bölümünde konu ayrıntılı olarak irdeleneceğinden dolayı tekrara düşmemek için bu kısımda kısa bilgiler verilecektir.

gereklidir. Bu şekilde bireyler yaşama dışarıdan objektif bakmayı başarabilirler (Özdemir, 2016: 267).

Mizah adının geçtiği her durumda insanların aklına “gülme” gelmektedir. Mizahın bünyesinde gülmenin güçlü bir şekilde olduğu gerçektir. Öte yandan mizahın her zaman gülmeyele sonuçlandığı ya da sonuçlanacağı beklenmez. Yöre insanının mizah kullanma nedeni incelendiğinde “eleştirici” işlevi de önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Ortalama bir fıkra tipi Karanlı üzerinden mizah konusu irdelendiğinde eleştirili mesaj mizah ile verilir.

Temel, Nasreddin Hoca, Bektaşî gibi fıkraların anlatıldığı yöre ve bölgelerde tiplerin kendine has davranışları, konuşmaları ve giyim kuşamları vardır. Halkın söz konusu tipler aracılığıyla mizah kültürü oluşturması tiplerin konuşulduğu yöre ve bölgede mizah kültüründen bahsedilebilir (Gökşen, 2008: 347).

Yörede güçlü bir mizah kültürünü fıkra örneklerinde görmekteyiz. Karanlı, Posoflu, Çıldırılı, Kağızmanlı, Terekeme, Azeri, Kürt, Yerli, Malakan,⁵ Meclis Dayı, Pelo Emi, Nergis Hala, Yeke Mehmet, Hulis gibi merkezî şahıslar ile başlayan anlatımlar Kars ve Ardahan’da mizahın güçlü şekilde yaşandığına kanıttır.⁶

Esma Şimşek’in (2008: 812), “İnsanlar, yaşadıkları dönemlerde karşılaştıkları çeşitli problemleri; korku, endişe, saygı, utanç, ifade edememe, menfaat gibi kaygılardan ötürü kendi kimliklerini gizleyerek halkın sözcüsü konumundaki Nasreddin Hoca’nın ağzından vermişlerdir” şeklindeki görüşü, tiplerin sosyal ve kültürel açıdan önemini belirtmektedir. Kars

⁵ Malakanların toplumsal yapısı için bk. Türkdöğen, O. (2005). Kars’ta Bir Etnik Grup Malakanlar’ın Toplumsal Yapısı. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

⁶ “Kars sosyo-kültürel yapısı içinde mahallî olarak kullanılan şekliyle Terekeme, Azeri, Yerli, Kürt, Türkmen adlandırmaları, derlediğimiz fıkra metinlerinde de bu şekilde geçtiği için kullanılmıştır. Bu kullanım, tamamen yörenin söz varlığı ve kültürel kodlamasıyla ilgilidir.”

ve Ardahan yöre kültürü özelinde de durum böyledir. Yöre insanı aksaklıkları, adaletsizliği, muhalefet etme gibi davranışları mizah zırhı altında halkın temsilcisi olan tipler aracılığıyla vererek tehlikelerden korunmuştur. Nasreddin Hoca'nın dünya ve Türk topraklarındaki işlevini Kars'ta mahallî tipler yerine getirmektedir.

1.1.3. Sosyal ve Kültürel Yapı

Kars yöresi öncelikle Türk boylarının oluşturduğu yerleşim yapısına sahiptir. Bu durum hem ilçe ve köy adlarından hem de geleneklerin canlı şekilde yaşatılmasından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bölgede ifade edildiği biçimiyle “Terekeme, Azeri,⁷ Yerli, Kürt” yapıları bulunmaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun (1983: 41-44), “Kars İli Ağızları Ses Bilgisi” adlı eserinde Karapapak⁸ ve Terekeme isimlendirmesinin aynı Türk boyunu ifade ettiğini aktarmıştır. Osmanlı döneminde Kars'ta yaşamını süren, göç ile gelmeyen kişileri adlandırmak için “Yerli” tabirinin kullanıldığı bilinmektedir (Kırzıoğlu, 1958: 6).

Kars yerli ağzı ile konuşanlar Kars'taki ikinci Türk kolunu oluşturmaktadır. Kars, Susuz, Sarıkamış, Selim, Kağızman, Arpaçay, Göle ilçe ve köylerinde ikamet ederler. (Ercilasun, 1983: 35).

Daha önce Kars'a bağlı olan Iğdır ve Ardahan 1992 yılında il olmuştur. Coğrafi ve siyasi çizgiler ayrılmış olsa bile ortak kültür varlığı devam etmektedir. Başka bir deyişle Kars, Ardahan ve Iğdır ortak kültür unsurlarını barındıran birbirine komşu üç vilayettir. Bu amaçla derleme faaliyetleri yapılırken

---

⁷ Azerbeycan lehçesi ile ilgili bilgi için bk. Köprülü, M.F. (2014a). EdebiyatAraştırmaları I. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

⁸ Karapapak ve Karakalpak ayrımı için bk. Yılmaz, S. (1997). “Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan.” Yeni Türkiye. S. 16. s. 1320-1329.

Kars ile beraber Ardahan'ın da bazı ilçeleri çalışmaya dâhil edilmiştir.⁹ Farklı tarihlerde şehre Alman, Eston, Malakan, Duhaborlar gibi Türk olmayan milletler yerleşmiş ve bazıları yörenin yerlisi olmuştur.¹⁰ Özellikle Malakanlar yöre kültürüne değirmencilik, tarım ve hayvancılık anlamında pozitif katkıları olmuştur. Kars sözlü geleneğinin altında güçlü “sözlü kültür”¹¹ üretimi meydana gelmiştir. Âşıklık geleneği, sözlü kültür metinleri, giyim kuşam, geçiş dönemleri, halk inançları, nevrüz ve Hıdırellez, halk oyunları, müzik aletleri, dil özellikleri gibi başlıklar ön plana çıkan kültürel unsurlardır.

“Âşıklık geleneği”, “Kamlık-Ozanlık” kültürünün mirası olarak günümüze kadar gelmiştir. Türkiye âşıklık geleneğinin sınırları içerisinde Kars ve Ardahan önemli bir merkez konumundadır.

Yörede âşıklık geleneğinin zengin bir şekilde dünden bugüne aktarılmasının en önemli nedenlerinden de Kafkasya'dan gelen Türk boylarıdır. Kafkasya, Azerbaycan ve İran'dan gelen Türk toplulukları kültürel belleklerini de yöreye taşıdıkları bilinmektedir. Özellikle Borçalı bölgesinden gelen Terekemeler/Karapapaklar Kars sözlü geleneğine önemli katkılar sunmuştur. Kafkasya'dan gelen topluluklar, Kars'ta yaşayan yerli ahaliyle karışmıştır. Konuşulan dil Türkçe olmasına rağmen ağız ve şive farklılıkları gelenekte bir çeşitlilik yaratmıştır. Öte yandan bu durum kelime dağarcığının fazla olması gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır.

“Geçiş dönemleri”¹² Kars geleneğinde kültürü çeşitlendiren önemli ritüellerden birisidir. Sosyal varlık olan

¹⁰ Alman, Eston, Malakan ve Duhaborlarla ilgili bilgi için bk. Denisenko, L. (2020). *Böyle Bir Kars*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

¹¹ Sözlü kültür için bk. Ong, W.J. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.

¹² Kars geçiş dönemleri için bk. Güven, F. (2021). *Kars Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum, Evlenme, Ölüm*. İstanbul: Kriter Yayınları.

insan gelenekleri sürdürerek sağlıklı bir ruh hâline bürünür. Bundan dolayı insanlar için belli ritüeller gelenek çerçevesinde çok önemlidir. İnsan yaşadığı kültür içerisinde birçok inanç, adet, töre, ayin, dinî ve büyüsel ritüelleri toplumunda beklentileri doğrultusunda uygulayıp gelecek nesillere aktarmak durumundadır (Örnek, 1995: 131).

Kars kültürü, “halk oyunları ve müzik aletleri” bakımından oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır. Kars'ta Azeri, Terekeme, Yerli, Türkmen, Kürt çerçevesinde zengin halk oyunları oluşmuştur. Sarı seyran, papburi, üçayak, yallılar, şekeroglan, menevşe adlı oyunlar Kars geleneğinde toplulukların ortak oynadıkları oyunlardır (Baranseli, 1964: 4-5).

Kars sosyal ve kültürel hayatının nesilden nesile aktarılmasında fıkra, halk hikâyesi, destan, masal, efsane, atasözü, gibi sözel türler yanında giyim kuşam, geçiş dönemleri, âdetler, halk inançları, müzik aletleri önem arz eder. Sayılan konu başlıkları hakkında önemli derleme ve tespitlerin yayımlandığı “Doğuş ile Kars Eli Dergisi” kaynak eser durumundadır.

Kars Halkevi 1933 yılında Millî Emniyet Müfettişi olan Eyüp Saygın'ın önderliğinde açılmıştır. Kars Halkevi, “Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler” olmak üzere yedi şubede çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede “Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi” adı altında Kars folkloru derlenip incelenerek Doğuş Dergisi'nde yayımlanmıştır (Aydoğan, 2006: 101-102).

Kars Halkevinin, Kars kültürel hayatına katkılarında biri de Kars Eli Dergisi'ni yayın hayatına sokmuş olmasıdır. 1964 ile 1974 arasında toplam 120 sayı yayımlanmıştır. Halk Eğitim Merkezi adına Hasan Kartarı ve Z. Mahir Baranseli ilk sayıyı yayımlamıştır (Turan, 1996: 199). Kars Eli Dergisi'nde sadece

Kars folkloru değil aynı zamanda Kuzey Anadolu Bölgesinin diğer vilayetleri olan Ardahan, Iğdır ve Artvin halkbilimiyle ilgili yazılar da dergide mevcuttur.

Geleneksel olarak Kars'ta giysiler; başa, sırtta, ayağa giyilen şeklinde sınıflandırılır. Ayrıca takı ve aksesuar çeşitliliği de vardır. Kadın giysi ve aksesuarları dinge <kofik>, vala <yaylık>, saç bağı, gömlek, üç etek, peştamal, etek, dizlik, belleme, şalvar, çorap, çarık <yemeni>, göğüslük, bel kuşağı, kolçak, mendil şeklindedir. Erkek giysi ve aksesuarları ise fes, gömlek, yelek, cepken, şalvar, çorap, çarık, bel kuşağı, köstek saat, mendil, kalpak <papak>, çizme, atkı, vezinlik <mermilik>, kemer, hançer biçimindedir (Aydın, Alin, Özkaya, 2011: 70-88).

Kars'ta Hıdırellez, bolluk ve bereket bayramı olarak kutlanırken; Nevruz ise bahar bayramıdır. Gerçekleştirilen uygulamalar birbirinden farklı özellikler göstermektedir (Aslan, 2015: 212).

Nevruz'da yumurtalar farklı renklere boyanır. Ateş yakılıp üstünden atlanır. Çocuklar evleri gezip para toplar. Nevruza, "Boz Ay" da denilir. İnsanlar evlerin baca ve kapısından ev sakinlerini gizlice dinler. Ayrıca semene¹³ yapımı da önemli bir gelenektir. Kars'ta Hıdırellez günü buğday kavrularak kavut¹⁴ veya haşıl¹⁵ pişirilir. Hızır'ın geleceğine inanılır (Güllüdağ, 2011: 78).

Âşıklığın yanı sıra hikâye anlatma geleneği yörede önemlidir. Teknoloji ve internetin olmadığı yıllarda

¹³ "Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V"te (2009: 3581), "Çimlendirilerek kurutulmuş ve öğütülmüş buğday unundan yapılan bir çeşit tatlı" şeklinde tanımlanır.

¹⁴ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 1942), "Kavrulmuş tahıl unu" şeklinde tanımlanır.

¹⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2302), "Pirinç, darı, mısır yarmasından bazan da süt karıştırılarak yapılan lapa" şeklinde tanımlanır.

kahvehaneler,¹⁶ ahırlar, köy odaları, düğün evleri hikâyelerin günlerce anlatıldığı mekânlar olarak tarihteki yerini almıştır.

1.1.4. Tarihî Yapı

Serhat şehir Kars'ta birçok medeniyetin hüküm sürdüğü bilinmektedir. Adının M.Ö. 130-127 yıllarında Kafkasların kuzeyi olan Dağıstan bölgesinden gelip Kars'a yerleşen Bulgar Türklerinin "Velentur" boyu olan Karsaklardan geldiği bilinmektedir. (Kırzioğlu, 1953: 15).

M.Ö. 4000'li yıllarda Azerbaycan'da yaşayan Hürriiler sonraki çağlarda Kars'a yerleşen ilk kavim olmuştur. Daha sonra Urartular, Karsaklar, Sasaniler, Selçuklular, Gürcüler, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler hâkim olur. 1534 yılında Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Bir dönem Rus hâkimiyetine geçen şehir daha sonra Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır (Ekinci, 2006: 15).

İslam fetihleri sırasında Kars'ın bir kısmı Arap egemenliğine geçmiştir. Bizans ile Arapların hâkimiyet mücadelesi sonucunda Araplar kesin olarak bölgeyi 8. yüzyılda ele geçirmişlerdir. Arapların desteğini alan Gürcü krallığı Bagratlılar Kars'a bir dönem hâkim oldular (Gündüz, 2001: 1).

1064'te Sultan Alp Arslan büyük bir zaferle Anı şehrini fethederek Kars'ı Tür-İslam şehri yapmıştır (Kırzioğlu, 1953: 328). Kafkasya'dan¹⁷ gelen göç hareketi günümüzde "kaçakaç" olarak bilinmektedir. Kaçakaç adı verilen göç hareketi Kars sosyo-kültüründe önemli değişikliklere yol açmıştır. 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Osmanlı imparatorluğunun kaybettiği önemli topraklardan birisi de Kars vilayeti idi (Çulcu, 2014: 14).

---

¹⁶ Âşıklar kahvehanesindeki icralar için bk. Altınkaynak, E. (2015). Çobanoğlu Âşıklar Kahvesi Derlemeleri I. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.

¹⁷ Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi Selçuklulardan çok önce Türkleşmiştir. Miladi ilk çağlarda Bulgar, Kıpçak ve Hazar akınları sayesinde bölge Türkleşti (Doğru, 1985:3).

Rusya'nın birinci dünya savaşından çekilmesi sonucunda 3 Mart 1918 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında Brest-Litovsk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın sonucunda Kars vatan topraklarına tekrar katılmıştır (Alaybeyli, 2006: 95).

Kars yöresi, kültürel zenginlik bakımından önemli bir coğrafyadır. Sözlü metinlerin sayıca fazla olması söz konusu durumun en önemli örneğidir. Sözlü kültür ürünlerinden olan fıkra ve serencamlar vasıtasıyla insanların yaşam biçimi, düşünce tarzı, eleştiri, gülme biçimi gibi ihtiyaçlarını giderme imkânı yakalamıştır. Öte yandan sözlü metinler incelendiğinde yöre insanının pratik zekâsı ortaya çıkmaktadır. Metin sayısının zengin olması, Kars insanının sosyal hayatında fıkra ve serencamları işlevsel olarak kullandığına örnektir.

1.1.5. Konu, Amaç, Araştırmanın Sınırı ve Özellikleri

Kars merkez olmak üzere yöresiyle birlikte anlatmaya dayalı sözlü kültür ürünleri, hem içerik hem de anlatıcı yapısının çeşitliliğiyle üretilmeye ve aktarılmaya devam etmektedir. İnsan hayatında “gülme, eğlenme, üstünlük kurma, taşı gedigiine oturma, nasihat etme” gibi hususlarda mizah tarzlarından yararlanılmaktadır. Kars'ta ve Ardahan'da mizahı oluşturan sözlü kültür ürünlerinden fıkra ve serencamlar ön plandadır. Gerçekte yaşanmış veya yaşandığına inanılan bir olayda, taraflardan birinin söylediği çekirdek bir söz zamanla müstakil metin hâline dönüşmüştür. Bu etkenlerden dolayı “Kars'ta Mizah Kültürü” çalışma konusu seçilmiştir.

Çalışmanın amacı, Kars'taki mizah kültürünü derlenen malzeme ışığında anlamak ve kuramlara bağlı olarak incelemektir. Gülmenin <mizah> “niçin”, “ne zaman”, “nasıl” oluştuğuna dair görüşler işlevsel olması yönüyle sürekliliğini korumaktadır. Ortaya atılan çok sayıdaki <teori, metod> gülmenin aşamalarını ve işleyişini anlamaya çalışır. Kars'ta il merkezile birlikte ilçe ve köylerde derlediğimiz sözlü metinler, erkeklerin kahvehanelerde, çocukların parklarda,

gençlerin farklı mekânlarda, âşıkların meclislerde, esnafın dükkânlarda birbirlerine karşı kullandıkları mizah türlerini ve örneklerini içermektedir. Bu kapsamda Kars'ta sözlü mizah geleneğinin referans sıklığı, nedeni, zamanı, yeri, mekânı gibi hususlar metinlerden hareketle tespit edilmiş ve bulgular sıralanmıştır.

Çalışma sınırları sözlü kaynak kişilerden derlediğimiz fıkralara ve serencamlara dayalı olarak belirlenmiştir. Bu metinler müstakil olarak anlatıldığı gibi bazen bir masalın ya da halk hikâyesinin içinde de yer almaktadır. Özellikle nasihat ve uyarı içeren metinlerde bunu daha yaygın olarak görmekteyiz. Bununla birlikte kapsamı aşmamak için diğer nesir türlerinde bulunan metinler çalışmanın dışında tutulmuştur. Kars il merkezi, ilçeler ve köyler öncelikle çalışma alanı olmuştur. Ardahan'a bağlı köyler de kültür coğrafyası bakımından bizim için bir arada değerlendirmenin gerekli olduğu alan durumundadır.

Kars'ta Halk Mizahı başlığında oldukça geniş metin repertuarı sayılabilir. Müstakil olarak meslek folkloru, kadın folkloru ve çocuk folkloru başlıklarını esas alarak yapılacak derlemelerde çok sayıda metin tespit edilebilir. Ancak biz mizah kültürünü özel bir yaş, cinsiyet veya meslek grubu belirlemeksizin sözel bellekte yer alan ve istenildiğinde anlatılabilen metinleri değerlendirerek çözümlemeye çalıştık. Fıkra metinleri müstakil karakter taşıyan içeriklerinin yanı sıra yöreye bağlı özellikler de göstermektedir. Bugün için daha yerel görünen, yaşanmış veya yaşandığı kabul edilen olayları içeren serencamlar, ilerleyen süreçte birer fıkra tipi olarak da varlığını koruyacaktır.

1.1.6. Çalışmanın Yöntemi

Konunun tespitinden ve çalışma planı hazırlandıktan sonra mizah, fıkra ve gülmece başlığı altında kitap, makale, tez ve dergiler incelenmiş ve fişlenmiştir. Mizah kuramları hakkında

Türkçe eserler bulunmakla birlikte, birincil nitelikteki çalışmalar özellikle İngilizce yayımlardan oluşmaktadır. Bu nedenle Türkçe eserlerle birlikte yabancı yayınlar da tercüme edilerek kullanılmıştır. Kars mizah metinleri sahada yüz yüze görüşme tekniği ile kayıt altına alınmıştır. Yüz yüze konuşma imkânının olmadığı az sayıda kişiyle telefon görüşmesi yapılmıştır. Kayıtlar bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Belli sayıdaki fıkra ve serencamlar tip, şahıs kadrosu, mekân, zaman, dil, üslup, yapı ve kompozisyon, kuramsal yapı gibi başlıklar hâlinde incelenmiştir. Diğer bir yöntem “yarı yapılandırılmış görüşme tekniği” kullanılmıştır. Öte yandan fıkra ve serencam metinleri üzerinden psikolojik ve sosyolojik çözümlenmeler yapılmıştır.

2. BÖLÜM

MİZAH VE GÜLME

2.1. Mizah Konulu Tanımlar

Mizah, konu bakımından eski çağlardan beri farklı yaklaşımlara bağlı olarak tartışılan bir alandır. Bu tartışmanın içeriği dönemlere ve kültür kuşaklarına göre değişmekle birlikte, terim oluşturma noktasında ortaklıklar kadar zıtlıklar da görülmektedir. Mizah, yapısı gereği toplumsal yaşamın temel taşlarından birisi olarak kolektif zihinde yerini almıştır. Dünden bugüne yapılan tanımlar atıflarla tekrarlanarak mizah olgusu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde filozofların, yerli ve yabancı araştırmacıların “mizah” hakkında yaptıkları tanım ve görüşlere yer verilip sözlük ile ansiklopedilerden istifade edilecektir.

“Türk Dünyası Edebiyat Tarihi” adlı kaynakta (2003: 65-67), mizah sözcüğü Fransızca “humour” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra İngilizce’ye “humor” olarak geçmiştir. Mizah¹⁸ sözcüğü Arapçadan aynı şekilde alınmıştır. Hümor eğlendiricilik vazifesiyle dikkat çekmektedir.

Türk Dili Kurumu tarafından hazırlanan “Türkçe Sözlük’te” (2009: 1404), mizah “gülmece” olarak; İsmail Parlatır’ın “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü” (2017: 1102) adlı eserinde, “Eğlenceli söz, gülmece, şaka yollu söyleşi, latife” şeklinde, Şemsettin Sami, “Kamus-ı Türkî” (2010: 806) adlı

---

¹⁸ Eskiler “Galat-ı meşhur, lügat-ı sahihten evladır” yani “Bir sözün yanlış söylenişi yaygınsa doğrusuna yeğ tutulur” derlerdi. Bu kurala göre Arapça’da doğru söylenişi olan “müzah” yerine, yanlış söylenişi olan “mizah” dilimize yerleşmiştir (Nesin, 2002: 43).

sözlüğünde, “Şaka, latife, eğlence” biçiminde tanımlanır. Doğan Kaya (2014: 574-575), tarafından hazırlanan “Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü”nde; “Divanü Lügati't-Türk”, “Kutadgu Bilig” ve “Dede Korkut”ta mizah hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Güldüren söz. Halk edebiyatı ürünlerinin pek çoğunda yer almıştır. Türk Kültürünün temel eserlerinden olan Divanü Lügati't-Türk'te¹⁹, Kutadgu Bilig'de²⁰ ve Dede Korkut'ta²¹ mizahi unsurlar vardır. Mizahın en fazla yer aldığı türler, şüphesiz fıkralar ve tekerlemelerdir. Mizaha âşık edebiyatında da rastlanır. Bilhassa âşık atışmalarında önemli bir yere sahip olan, dinleyicilerin âşıklar üzerinde ilgisini ve dikkatini artırır.

Görüşlerden anlaşılacağı üzere mizah konusu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamın merkezinde yer alarak kültürel kodlara işlemiştir. Toplum içinde yaşayan sosyal bir varlık olan insan günlük hayatında mizaha her zaman başvurmuştur. Toplumuna odayına almasından dolayı insanı insan yapan bir mekanizma olduğu görülür. Sözlük ve ansiklopedilerin verdikleri tanımların dışında düşünür ve akademisyenlerin görüşleri şöyledir:

Arthur Koestler (1964: 10), “Mizah Yaratma Eylemi” adlı eserinde mizahı, “Mizah, yüksek karmaşıklık düzeyindeki bir uyarının, fizyolojik tepkiler düzeyinde büyük ve kesinlikle belirlenen bir tepki yarattığı tek yaratıcı eylem alanıdır. Bu paradoks söz konusu tepkiyi o yakalanması güç niteliğin, tanımlaya çalıştığımız gülüncün göstergesi olarak kullanmamızı olanaklı kılar” biçiminde tanımlar.

¹⁹ Divanü Lügati't-Türk'te geçen fıkralar için bk. Aksoy, S.; Aslıhan, R. (2007). “Temel Fıkraları'nda ‘Öteki’leştirme Boyutu”. Millî Folklor. S. 75. s. 95-113.

²⁰ Kutadgu Bilig'de geçen mizah örnekleri:

“mini emgetür idi ök telim (Dilim bana pek çok eziyet çektiriyor)
başım kesmesüni keseyin tilim (başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim)
sözünğni küdezgil başıng barmasun (Sözüne dikkat et ki başın gitmesin)
tilingni küdezgil tişing sınmasun (dilini tut ki, dışın kırılmasın)” (Arat, 2008: 116-119).

²¹ Dede Korkut'ta geçen mizahi öğeler için bk. Ergin, M. (1997). Dede Korkut Kitabı I/Metin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Mizahın, söz şakaları ve kelime oyunlarına dayanan olgu olduğu bilinmektedir. Bireyin dilsel ifadesi mantıksal bir dizilim hâlinindedir. Söz konusu mantıksal sıranın beklenmedik bir şekilde bozulması sonucu ya da belirli kısıtlamalardan kurtulması, bünyesinde <organizmada> bir rahatlık doğurur. Bu şekilde mizah ortaya çıkar (Rosenthal, 1997: 3).

Yorumlardan anlaşılacağı üzere mizah, bünyesinde dilbilimsel unsurları, bilişsel ve fizyolojik tepkileri barındırır. Ayrıca dilsel ifadelerin sonucu olarak ortaya çıkan kelime ya da cümle örüntüleri gülme durumunun oluşmasında başat unsurdur.

Gülin Ögüt Eker (2014: 54), “İnsan Kültür Mizah” adlı kitabında, mizahı şu şekilde açıklamaktadır:

Bireyin hayatını anlamlandıran, tek düzelikten kurtaran mizah, güç ve haz mekanizmasının tam merkezindedir. Mizah, keskin bir zekânın²²; sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca kazandığı sessiz zaferdir. Mizah, haddini aşan ciddiyete yapılan saldırıdır. Mizah, mantığa dayalı hayallerdir. Mizah, zayıfın güçlüye karşı silahıdır. Mizah, karşı duruştur. Mizah, bilgece eleştiridir. Mizah, kurulu düzene, kurallara karşı zincirleri kırarak özgürleşmedir. Mizah, komik olmayanla eğlenmektir. Mizah, isyandır. Mizah, ötekidir. Mizah, insanoğlunun hayatı algılaması, zorluklarla mücadele etmesi, bazen kendine bile itiraf etmekten çekindiği duygu ve sorunlarla yüzleşmesidir. Mizah, çoğu zaman yüzleşmekten çekindiğimiz toplumsal gerçekliktir. Mizah, sosyal sistemin bir parçası ve aynı zamanda sistemi değiştiren bir sosyal olgudur, sosyal yapıyı analiz etmede de önemli veriler içerir. Mizah, yaşanan ya da bilinen gerçek ile beklentiler arasında aniden ortaya çıkan

---

²² Mizahın yüksek düzeyde bir zekâ içerdiği bilinen bir gerçektir. Henri Bergson (2014:78), mizahın zekâ ile bağlantısıyla ilgili olarak şöyle bir örnek verir: “Labiçhe’in bir güldürüsünde karakterlerden biri balkonunu kirleten üst kat komşusuna çıkışı: “Piponuzu niçin terasına silkiyorsunuz?” Komşu şöyle cevap verir: “Terasınızı niçin pipomun altına koyuyorsunuz?”

aykırılıktır. Ve mizah, gerçek dünyanın malzemesiyle oluşturulan bir kurmacadır.

Sosyal bir fenomen olarak toplumda kendine yer bulan mizah; şaka, espri, nükte, hiciv gibi çeşitleri vasıtasıyla sosyal iletişimde insanların birbirleriyle etkileşime geçmelerini sağlar. Mizahi öğeler belli bir zaman ve yere özgüdür. Ayrıca mizahı, kültürel unsurlar şekillendirir.

Mizah, birçok düşünür tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. İnsan üzerindeki fiziksel ve sosyal sınırlamaların aniden ortadan kalkmasıyla duyulan rahatlığın mizahı oluşturması en yaygın tanımdır. Mantıksal kanallardan uzaklaşma olduğunda gülme eylemi gerçekleşmektedir. İnsanları güldüren şeyler aynıdır fakat yer, zaman, fiziksel kısıtlamalar farklıdır (Rosenthal, 1997: 3-4).

Sigmund Freud, mizahın bilinçaltıyla, cinsellikle ve ruhsal enerjiyle ilintili olduğunu dile getirmiştir. Freud (1998: 24), açıklamasını “Mizah zevki herhangi bir etki sonucu serbest kalan enerjidir. Bu zevk, etkiye harcanacak olan enerjiden yapılan tasarrufla ortaya çıkar” biçiminde yapar.

Bazı düşünürler ise mizahın bilinmezliğinden ve gizeminden bahseder. Robert L. Latta (1999: 3), “The Basic Humor Process” adlı eserinde, şunları söylemiştir: “Mizah hakiki bir gizemdir. Her normal insanın sayısız kez yaşadığı bir şeydir. İnkâr edilemez bir şekilde, insan hayatının önemli bir yönünü oluşturur. Yüzyıllar ve hatta binlerce yıllık çabaya rağmen, hiç kimse tam olarak bunun kökeninde ne olduğunu belirlemeyi başaramamıştır.” Açıklamadan da anlaşılacağı üzere hâlen gizemin çözüldüğü söylenemez.

Mizah, dil ile birlikte ortaya çıkan bir kavramdır. Mizah, yaşamını devam ettirebilmesi için oyun ve özgürlüğe ihtiyaç duyar. Yaşam enerjisi yüksek olan bireyler mizaha estetik bir haz olarak baktıklarından dolayı onun işlevsel olarak kullanırlar. İnsan baskı ve sıkıntıdan mizahın özgürleştirici dili

sayesinde kurtulur (Derse, 2019: 62). Cemal Kutay (1970: 7), mizah hakkında şunları söyler: “Mizah, hürriyetin çocuğudur. Özgürlük hakkına toplum erememişse, mizah onu sövüp-sayma, itip-kakma yerine unutmaya duygusunu tokattan ağır tebessümlere sararak kazanmaya çalışır.” Farklı yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere mizahın “ele avuca sığmayan” yönü ön plana çıkmaktadır. “Özgürlüğün çocuğu” olarak tanımlanmasında bu durum referans olarak gösterilebilir. Söylem ve pratikler ışığında mizahın keskin bir tanımını yapmak kolay değildir.

Fuzuli Bayat (2016: 369), mizahı, “O bakımdan mizah ironik, eleştirel bir tepkidir. Mizah insanın neden, niçin sorgusudur ki bu da bir protesto kültürünün biçimlenmesini şartlandırır” biçiminde açıklarken; Melike Boylan Eğilmezler (2016: 157), “Güldürme Beni! Mizah Üstüne Ciddi Söyleşiler” adlı eserinde, Vedat Özdemiroğlu’na “Mizahı nasıl tarif edersiniz diye sorar?” Özdemiroğlu’nun (2016: 157), cevabı şu şekildedir:

Mizahın çok kadim bir tanımı var, “Zekânın zekâtıdır” diyorlar. Bir çeşit şükre varır. Bir zekâ verilmiştir sana bir algı verilmiştir, idrak verilmiştir. Hayata katlanmanın bir yolu da diyebilirsin, bir şükür metodu da diyebilirsin. Kendi zekânın keyfini çıkarmak, egoistçe bir şey de diyebilirsin. Ne diyorsan de, neşeli bir şeydir.

Mizah ve gülmenin işlevleri inkâr edilemez. Günlük yaşamın monotonluğunun giderilmesi, eğlenip hoşça vakit geçirme duygusu yaratması, yaşamın sıkıntı, streslerini azaltması ve eksiklikleri eleştirip cezalandırması gibi fonksiyonları sebebiyle toplumsal yaşamın odak noktasındadır (Çetin, 2016: 158).

İbrahim Ethem Arıoğlu (2017: 102), “Mizah bir toplumun kavrayış düzeyini, bir diğer şekilde ifade edilecek olunursa zekâ düzeyini de göstermesi açısından önemli bir göstergedir” şeklinde açıklama yapar. Toplum fikra ve serencamlar yoluyla

vermek istediği iletiyi belli bir zekâ kavrayışı ile mizahi kurgular.

Tanımlarla birlikte mizahın hangi durumda ortaya çıktığı veya “nedeni” üzerinde durmak gerekmektedir. Devrim Özkan (2016: 41), mizahın ortaya çıkışıyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Mizah bireysellik ile toplumsallık arasındaki ikilemde ortaya çıkar. Kişinin arzu ve hayalleri toplumsallığın baskılama mekanizmalarıyla sınırlandırılmaya çalışırken kişi bir tür meydan okuma biçimi olarak toplumla alay eder.” Mizahın genetiğinde sadece alay yoktur. Bunun yanı sıra; ironi, eleştiri, istihza, tahkir, nükte, espri gibi içeriğe bağlı olarak şekillenen çeşitler kimi zaman ayrı ayrı bazen de birbirinin içinde anlam kazanır.

Mizah dünden bugüne insanın içine doğduğu sosyal toplumda zıtlıklar içerisinde kendisini ispat etmek için toplumsal realite olarak kolektif zihnin ürünüdür. Ne zaman, nerede ortaya çıkacağına zaman ve mekân düzlemi şekil verir.

Mizah, bir konu veya alan olması yönüyle düşünürlerin temel problemlerinden olmuştur. Özellikle Yunan filozofları “tragedya”²³ kadar önem vermeseler de “komedyaya”²⁴ ile ilgili birçok yaklaşım ileri sürülmüştür. Mizah hakkındaki temel problemleri ilk önce Batılı düşünürler irdelemiştir. Daha sonra bu konuya Doğu (İslam²⁵) kuramcıları da ilgi duyup çeşitli eserler vermiştir. Başka bir konu ise terminoloji problemidir. Düşünürler mizah yerine, nükte, kahkaha, gülmece, espri,

²³ Tragedyanın kökeni ve kurucuları hakkında bilgilerin olmasına rağmen komedyaya hakkında bu bilgiler mevcut değildir. Bunun sebebi komedyaya önem verilmemesidir. Bu şekilde komedyaya, ozanların dikkatini çekmeyi başarmıştır (Aristoteles, 2018: 27).

²⁴ Gülmece ve trajedi hayatın hem sevinçli hem de üzüntülü anların göstergesidir. Ayrıca Klasik Çağlar’da düşünürler bu kavramlar hakkında tanımlamalar yapmışlardır. Trajedi ürünleri el üstünde tutulmasına rağmen komediye değer verilmemiştir. Bu durum zamanımıza kadar süregelmiştir (Öznlü, 1999: 12-13).

²⁵ Bu konuda bilgi için bk. Rosenthal, F. (1997). Erken İslâm’da Mizah. (Çev. A. Arslan), İstanbul: Iris Yayınları.

komedî²⁶ adlandırmalarını kullanmışlardır. Ancak bunlar birebir aynı anlama gelmemektedir. Mizah ve gülme ilişkisi aynı genetik kodun ürünleri olmasına rağmen farklılıklar da mevcuttur. Çağatay Güler ve Bilge Ufuk Güler (2010: 73), “Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi” adlı eserinde, gülme ve mizah ayrımını şu şekilde tanımlar:

Gülme doğrudan mizah değildir. Gülme basitçe mizaha karşı fizyolojik bir cevaptır. Merkez sinir sistemi düşünce, duygu ve belleğin yeridir. Algılanan mizah gülme davranışsal tepkisini uyandır. Bu davranış vücutta önemli fizyolojik değişikliklere yol açar. Gülme öncesi fizyolojik göstergelerde bir artış daha sonra dinginleşme süreci yaşanır.

Tanım, mizah ve kahkaha ayrımının yanı sıra gülmenin fizyolojik tarafını anlatmaktadır. Başka bir deyişle iki türlü gülme hadisesi vardır. Birincisi “mizahi olan”, ikincisi ise “mizahi olmayan” gülmedir. Yukarıda ki tanım mizahi olmayan gülmenin bir refleks hareketi sonucu oluştuğunu belirtir.

Çiğdem Usta (2009: 41), “Mizah Dilinin Gizemi” adlı eserinde, mizah ve gülmenin birbiriyle ilişkisini şu şekilde izah eder:

Gülme ve mizah birbiriyle ilişkili ama farklı kavramlardır. Her gülme olayında mizahi unsur bulunmayabilir. Gülmeye sebep olan birçok unsur vardır, mizah sadece onlardan birisidir. Mizahın sürekli olarak gülme yaratıp yaratmayacağı hâlen daha çözülememiş bir konudur. Mizah, mizahla uğraşan kişi tarafından özel olarak insanları güldürmek için üretilir. Ortaya çıkan mizahın karşdakini güldürme oranı, kalitesi kişiden kişiye değişmektedir.

---

²⁶ “Komedî temeldeki insaniliğimizi, bu insaniliğin getirdiği sevinçleri ve maruz kaldığı sınırları güçlü biçimde vurgulayan bir türdür. Bizi sonlu varlıklar olduğumuz gerçeğini tanıyıp kabullenmeye davet eder, hatta zorlar. Bize bütün kusurlarımız, hatalarımız ve zaaflarımızla sadece insan olduğumuzu öğretir ve insan sonluluğunun getirdiği yükü, onu olumlayarak sevinçle başa çıkamamıza yardım eder” (Zupancic, 2011: 50).

Mizah, gülme, kahkaha birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen farklı kavramlardır. Gülmenin mizaha eşlik etmesi birebir aynı olduklarını göstermez. Aynı anlamda kullananların yanlışa düşmesinin sebebi, mizahi olmayan bir duruma da insanın gülmesi hadisesidir. Ayrıca, gıdıklanma, gerginlik, rahatlama gibi durumlarda oluşan gülmenin de mizahla ilgisi yoktur. Başka bir deyişle, bazı durumlarda gülme mizahla değil, toplumsal etkiyle açıklanabilir (Solmaz, 2016: 31).

Mizah ile ilgili bir başka konu ise her mizahın gülme içermediği her gülmenin de mizah olmadığı meselesidir. İnsanı güldüren, hoş giden olaya verilen tepkiye gülme adı verilirken, hafızadaki duygusal anıların ani ve hızlı bir şekilde akla gelmesiyle ortaya çıkan duruma kahkaha denir (Eker, 2014: 16).

Gülme ve mizah farklı boyutları olan problemlerle bir meseledir. Ferit Öngören'in (1983b: 3), "Mizahın alkışını gülme oluşturur"²⁷ şeklindeki tanımı konuyu anlamak adına önemlidir. Her gülme, mizahi olmayabilir. Her mizahta, gülmeye sonuçlanmayabilir.

Mizahın hakkında yapılan tanım denemelerinden biri de Aziz Nesin'e aittir. Nesin (2001: 19), mizahı şöyle tanımlamaktadır:

Mizahta gülme vardır; gülme olmayan şey mizah olamaz. Mizahın kökeninde gülmeden bir şey aramak doğru olmaz. Ancak bu gülmenin oranı, kasıkları çatlayıncaya dek, katılırcasına gülmekten, bıyık altından gülmeye, gülümsemeye, belli belirsiz gülümsemeye gözlerinin içi gülmeye dıştan hiç belli edilmeden içten gülmeye dek değişir; ama hepsi de mizahın kapsamı içine giren mizahın konusu olan gülmedir.

---

²⁷ Mizah hakkında bilgi için bk. Öngören, F. (1983a). Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi.

Nesin'in tanımı eksiktir. Gülmenin²⁸, mizah sonucu ortaya çıkan bir eylem olduğu kabul edilir. Mizahta gülme olduğu doğrudur ama her mizahta gülme olmayabilir. Genetik kodlarında özgürlük vardır. Mizahi karakteri ortaya koyan sözlü metinlerde gülme mekanizmasını tetikleyen unsurlar olabileceği gibi insanı düşündüren, nasihat eden, eleştiren durumlarda olabilir. Bu yüzden mizahta kesin bir dille gülme vardır demek iddialı bir görüştür.

Öğüt Eker (2014: 4), “Mizah ve mizahın fiziksel göstergesi olan gülme, farklı bir görme biçimidir aslında” tanımıyla gülmenin mizahın fiziksel sonucu olduğunu belirtirken; Saliha Aslan Koç, Patty Wooten ve Refika Yazgaç (2018: 29), “Ancak mizah, gülmeyi yaratmada bir araç olarak kullanılabilir” biçimindeki açıklaması mizahın bir araç olduğunu söyler.

Mizahın ve gülmenin içerik ve işlev yönleriyle yakın kavramlar olduğu bir gerçektir. Ayrıca mizahın çıktısı olarak kahkaha ve gülme odakta yer alır. Birbirinin aynısı olarak görülse de iki kavramın azımsanmayacak kadar farklıdır. Her mizah metni gülme, tebessüm ve kahkahayla sonuçlanmayabilir. Bunun en genel geçer kanıtı bireyin mizah dışı durumlarda gülmesidir (Atalay, 2019: 37).

Mizah ve gülme ile ilgili birçok düşünür, yazar, filozof tanım ve yaklaşım geliştirmişlerdir. Disiplinlerarası²⁹ açıdan düşünüldüğünde mizah sadece bir ya da birkaç alanın tekelinde değildir. Sosyal bilimler, fen bilimleri, sağlık bilimleri ve alt bilim dalları probleme ışık tutacak öneri ve önermeler sunmuşlardır. Yukarıda yerli ve yabancı araştırmacıların tanımlarına yer verilmiştir. Konu hakkında açıklama ve görüşü

²⁸ Gülme için bk. Çamurdan, E. (2010). Gülmenin Oyunsu Özgürlüğü. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

²⁹ Mizah ve gülmenin ayrışan tarafları vardır. Bu nedenele disiplinlerarası çalışmaya malzeme olmuştur. Tıp biliminin gülme konusu ile ilgilendiği bilinmektedir. Düşünürler gülmenin patolojik, nörolojik ve psikiyatrik yönlerini açıklamak için çalışmalar yapmışlardır (Smadja, 2013: 63).

olan daha da fazla kişi bulunmaktadır. Tekrara düşmemek için kabul gören tanımlara yer verilerek mizah ve gülmenin gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır.

Gülme ve ağlama ilişkisinden de bahsetmek gerekir. Komedyaer gülmeye yakınsa, tragedyalar da ağlamaya yakındır. Ağlamanın olduğu kadar, bazı gülmelerde de gözyaşı vardır. Acaba bu iki kavramın kardeşliğinden bahsedilebilir mi? Sorunun cevabı ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. İki kavramın aynı mekanizmanın ürünü olduğu konusunda Uğur Gündüz ve Nilüfer Pembecioğlu (2016: 530), “Çalışmalar ağlamanın merkezi olarak da gösterilen bu beyin bölümlerinin gülme ve ağlama eylemlerinde benzer biçimde çalıştıklarını bulgulamıştır. Gülme ve ağlama eylemlerinin de birbirlerine çok benzediğini bu yüzden sıklıkla ağlarken gülmeye, gülerken ağlamaya dönüş yapılabildiğinin altı çizilmektedir” şeklinde tespitite bulunurken; Esmâ Şimşek (2016: 348), gülme ve ağlamayı toplumun merkezine koyarak şu şekilde tanım yapmıştır:

Görülüyor ki toplumda yaşanan birtakım olaylar, kişilerin durumlarına ve ruh hâllerine göre farklı şekillerde anlatılmakta ve yorumlanmaktadır. Buna bağlı olarak da bazen ağlanacak hâllere gülünmekte, bazen de gülüp geçilmesi gereken hâller zihinlerde büyütülerek bir hayatı karartabilmektedir. Dikkat edilirse seçilen örneklerde, birbirinin zıttı olan iki kavramın “ağlamak ve gülmek” eylemlerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu durum tesadüfi olmayıp bilinçli yapılan bir harekettir. Gülerken ağlamayı, ağlarken de gülmeyi hatırlatmak insan davranışlarını kontrol altına almaktır. Gülmek de ağlamak da tek başına yarım kalacaktır. Çünkü hayatta birçok şey zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Farklı kutupların birbirini çekmesi gibi zıtlıklar da birbirini çekerek bütünlüğü oluşturmaktadır. Tıpkı geceyle gündüzün bir günü yer ile gökyüzünün dünyayı, kadın ile erkeğin bir çifti oluşturduğu gibi gülmek ve ağlamak da zıtlıkla bütünleşip birbirini tamamlayarak insani duyguları olgunlaştırmaktır.

Mizah hakkında tanım, yaklaşım, görüş ve kuram gibi üretimler problemin çözümüne ışık tutmaktadır. Tanımlar, referanslarla tekrarlanarak çeşitlenmiştir. Bilimin amacı da dokumadır. Dokumadan kasıt, mizah ile ilgili yaklaşım geliştiren ilk çağ filozoflarından sonra birçok düşünür ve yazar bu görüşlere atıfta bulunarak probleme katkı verip fikir sunmasıdır. Bağlamsal açıdan incelendiğinde üzerinde durulan kavramlar birbirinden ince farklarla ayrılırken bazen de birleşmektedir. Birçok farklı tanım denemesi yapılmasının nedeni mizah olgusunun özündeki sacayaklarıdır. Bu durumla doğru orantılı olarak birçok kuram vasıtasıyla mizah irdelenmiştir. Bugün gelinen noktada ise hâlen daha genel geçer bir tanım yapmak zor bir meseledir.

2.2. Türk Kültür Tarihinde Mizahın Yeri ve Gelişimi

Tarihi devirlerde birçok topluma ev sahipliği yapan Anadolu'da güçlü bir kültürel miras oluşmuştur. Estetik değere haiz olan bu mirasın içerisinde mizahın yeri ve önemi inkâr edilemez. Türk tarihinde mizahın gelişimi dönemlere ayrıldığında sırasıyla “Antik Anadolu, Selçuklu, Osmanlı, Meşrutiyet ve Kurtuluş Savaşı” mizahı görülmektedir. Türk tarihinde mizahın gelişiminin devreleri kısaca yazılı kaynaklar aracılığıyla verilecektir.³⁰

“Antik Anadolu” mizahında, Hitit dönemi en eski malzemeyi sunmaktadır. “Purulli” törenleri olarak adlandırılan festivallerde ürün hasadının bol olmasının mutluluğu kutlanıyordu. Şenliklerde mizahi ürünlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Baharın gelişi, doğanın canlanması ile festivallere hazırlık kapsamında ritüeller ve oyunlar, mizahı doğuran kodlardır. Başlangıç dönemindeki diğer mizah ögesi ise “Dionysos” ile ilintilidir. Tanrıların hışmına uğrayan “Dionysos” deli olmuştur. Başka bir anlatıma göre Ankara'da

---

³⁰ Türk tarihinde mizahının gelişim evreleri konu başlıkları yazılı kaynaktan hareketle oluşturulmuştur. Bilgi için bk. Öngören (1983a).

iyileştikten sonra Yunanistan'a geri dönmüştür. Dionysos'tan sonra mizahi unsuru olan önemli bir öge de Noel Baba'dır. Anadolu doğumlu olduğu bilinmektedir. Ezop'un da Anadolu olduğu söylenmektedir. Antik Anadolu mizahı Batı mizahının çekirdeğini oluşturmuştur. Mizah, bağcılık ve çiftçilik kültürüne dayanmaktadır (Öngören, 1983a: 51-52).

“Selçuklu” mizahı, antik mizaha göre daha kapsayıcıdır. Selçukluların edebî verimlerinin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu yüzden müstakil bir Selçuklu mizahında söz etmek gerekir.

Selçuklu döneminde; masal, tekerleme, fıkra, şiir, bulmaca, hikâye gibi sözlü ürünlerin bulunması mizahı da geliştirmiştir. Dede Korkut³¹ anlatmaları, Keloğlan metinleri ve Nasreddin Hoca³² fıkraları Selçuklu mizahının en önemli kaynaklarıdır. Mizahın konularını Selçuklu Türkleriyle birlikte Rum, Ermeni ve Gürcüler oluşturmaktadır. Bu dönemdeki mizahın en karakteristik özelliği halk mizahı olmasıdır. Selçuklu mizahının çeşnisini göçer hayatı, çobancılık, ürün kaldırma, bağ bozumu, koç katımı, Hıdırellez gibi ritüeller oluşturmuştur (Öngören, 1983a: 52-61).

Osmanlı dönemi mizahı lonca örgütlenmeleri içerisinde gelişen Orta Çağ mizahıdır. Osmanlı'da tarikatlar eğitim ve kültür işlerinin en önemli kurumudur. Mizahi unsurların oluşmasında tarikatlar önemlidir. Karagöz³³ oyunları, Bektaşî tarikatı öncülüğünde gelişen hiciv sanatı, mizahın gelişiminde tarikatların önemine vurgu yapar. Hacivat-Karagöz, Kavuklu ve Pişekâr gibi tiplerin karşı karşıya gelmesi, zengin mizahi malzemenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca

³¹ Bilgi için bk. Ergin, M. (1997). Dede Korkut Kitabı I/Metin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

³² Bilgi için bk. Boratav, P.N. (2018). Nasreddin Hoca. İstanbul: Işık Yayınları.

³³ Bilgi için bk. Sakaoğlu, S. (2003). Türk Gölge Oyunu Karagöz. Ankara: Akçağ Yayınları.

Osmanlı dönemi başlıca mizah ürünlerine örnek olarak; “Karagöz, Meddah, Ortaoyunu, İncili Çavuş³⁴, Bektaşî³⁵, Bekri Mustafa” fıkraları gösterilebilir (Öngören, 1983a: 63-70).

Zehra Kımışoğlu (2015: 96), “Eğlence, yergi, övgü, mizah...” Karagöz oyunlarının muhtevasını içerdiğini belirtmiştir. Bu sayede icra esnasında etkileşim içerisindekilere gerekli mesajlar verilir. Osmanlı mizahının ikinci devresini oluşturan Meşrutiyet mizahını; savaş, Abdülhamit dönemi, İttihat ve Terakki Partisi şekillendirmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde birçok mizah dergisi çıkmıştır.

“Meşrutiyet” mizahı, Osmanlı mizahının devamı olmasına rağmen farklılıklar da mevcuttur. Meşrutiyet mizahı, tarikatlar yerine siyasetten beslenmesiyle Osmanlı mizahından ayrılır. Bu dönem mizahında Batı’dan etkilenmeler mevcuttur. Batılı manada mizah dergileri ve “Direkler arası eğlenceleri”, komedi mekânları oluşmuştur. Keskin eleştirinin olduğu mizah metinlerinin bulunması da önemlidir. Diyojen ile yazılı mizah serüveni başlamıştır. Daha sonra; “Hayal, Çingiraklı Tatar, Latife, Kamer, Şafak, Kahkaha, Geveze, Meddah ve Çaylak” gibi mizah dergileri ortaya çıkmıştır. Bu dergilerin ortak özelliği Rum ve Ermeniler tarafından çıkarılmasıdır. Abdülhamit bu dönemde mizah dergisi Karagöz’ün yaygınlaşması için çaba harcamıştır. 1908 yılından sonra partilerin de etkisiyle yazılı mizah yaygınlaşırken Osmanlı mizah örnekleri canlılığını kaybetmiştir. İttihat ve Terakki Partisi iktidara gelinceye kadar mizah dergilerini desteklemiş fakat iktidara geldikten sonra tavrı tamamen değişmiştir (Öngören, 1983a: 73-77). Kurtuluş Savaşı döneminde ise mizahı hükümetler biçimlendirmiştir. Sedat Simavi’nin

---

³⁴ Bilgi için bk. Turan, F.A. (2008). Türk Kültürünün Mizah Burcu İncili Çavuş. Ankara: Gazi kitapevi.

³⁵ Bilgi için bk. Yıldırım, D. (2016b). Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gülyüz Dergisi Ankara Hükümetini desteklerken; Refik Halit Karay'ın çıkardığı *Aydede*, İstanbul Hükümetinin yanında olmuştur (Öngören, 1983a: 79).

2.3. Mizah Çeşitleri

Mizah türleriyle ilgili en büyük problem kullanılan terminolojidir. Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda türler birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Öte yandan sözlü gelenekte türler arasında net bir ayırım olduğu söylenemez. Aynı veya benzer türlerin ince çizgilerle de olsa birbirlerinin yerine kullanılması mizahi kurgu sonucunda verilmek istenen mesajın anlaşılmasını zedeleyebilir. Bu perspektifte örnek vermek gerekirse espri, fıkra, kara mizah, şaka, nükte, latife gibi kavramların sözlük karşılıkları dikkate alınmadan birbirlerinin yerine kullanıldıkları çok açıktır. Yerli ve yabancı kaynaklara atıfta bulunarak mizah çeşitleri başlıklar hâlinde irdelenecektir. Ayrıca mizah çeşitleri alfabetik mantık düzenine göre başlıklar hâlinde düzene sokulmuştur.³⁶

2.3.1. Alay

Günlük hayatta en çok kullanılan mizah çeşitlerinin başında alay gelmektedir. Günlük hayatın yanı sıra yazarlar edebî eserlerde, sözlü kültür ürünlerinde alayı mizahi bir tarz olarak işlemişlerdir. Bunu yaparken amaç, “gülünçlüğü” sağlamak ve karşı tarafa “hak ettiği cezayı” alay vasıtasıyla vermektir.

Türk Dili Kurumu tarafından hazırlanan “Türkçe Sözlük”te (2009: 1404), alayı “Ses tonu, söz, davranış vb. yollarla biriyle, bir şeyle eğlenme, küçümseme. Alay etmek bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu eksik yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak” şeklinde

---

³⁶ Mizah Çeşitleri başlığı Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi kitabından yararlanılarak oluşturulmuştur. Öngören (1983a).

tanımlanırken; Semih Balcı ve Ferit Öngören (1976: 30), alayı şu şekilde açıklamaktadır:

Ölçüsü, inceliğinde olan bir mizah çeşididir. Alayda fark ettirmeme işin hüneri sayılmıştır. Anlaşılan bir alay, şaka diye gösterilip, hoşgörü sağlanılmaya çalışılır. Alay şakanın tersi bir yapı gösteriyor. Alay, çekişmeli kişiler arasında, övücü, yükseltici, fakat gerçek olmayan bir ilişkiler zinciri hazırlanarak karşıdakine bunun benimsetilmesidir. Alayı anlamamazlıktan gelip karşı tarafı övme ve yükseltici sözlerle karşılama üstün ve özenilir bir erdem sayılmıştır. Argo dilindeki işletmek de bu anlamdadır. Alay, çoğunlukla bir ifade ve tavır sanadır.

“Alaylı gülüş”te her vakit bir kibir vardır. Alaycı gülme aynı zamanda egonun egoyla savaşı gibidir. Akli başındaki her insanın alay oklarını karşı tarafa gönderdiği bilinen bir gerçekliktir. Alaycı mizah bir saldırı silahına dönüşmektedir. Bu amaçla insanlar birbirlerine karşı düşmanlık ederken alaycı gülüşü işlevsel olarak kullanmışlardır (Sanders, 1995: 89-91).

Eski zamanlarda insanlar fiziksel saldırı sırasında yenilen tarafa gülerken; şimdi ise bireyin eksikliği, hatası, bir işi becerememesi gibi nedenler alaycı gülüşe konu olmuştur. Bu şekilde insanlar gülerken karşı tarafı cezalandırmışlardır. Bu yüzden rakibin ölmesine, yaralanmasına gerek kalmadan daha etkili bir yöntem bulunmuştur. İnsanlar karşı tarafı alaya aldıkları gibi kendi kendilerini de alaya alırlar. Birey herhangi bir noksanlığına gülerken kendisini küçümsemektedir (Morreall, 1997: 13-14).

Salvatore Attardo (2014: 26), kişinin kendisini alaya almasının önemli olduğunu vurgular. Bu durum sayesinde sosyal değerleri düzenleyici bir mekanizmanın işlerlik kazanması ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

Alay etmenin bir diğer önemli yönü, bireyin kendiyle alay etme, yani kendini küçümseyen mizaha kalkışma yeteneğidir. Kendini küçümsemek, kişinin toplumdaki yerini anladığını

gösterir. Kişi kendini küçümseyebiliyorsa, başkalarının o kişiden gelen alayı kabul etme konusunda daha fazla gönüllülüğü olur.

Günlük hayattaki sıkıntı, stres ve kötü olaylar insanın sağlığını etkilemektedir. Bu yüzden yaşam ile dalga geçen, alaya alan bireyler toplumda “gamsız” şeklinde nitelendirilmektedir. Kendisini alaya alan kişilerin daha kolay empati kurdukları düşünülür. Bireyin kurallara uymasında kendisini alaya alması önemlidir. Ayrıca kendisiyle dalga geçen birey bu davranışı sonucu egoyu da köreltir.

Hilmi Yücebaş (2004: 12), “Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şairler” adlı eserinde mizah tarzı olan alayın sağlığa fayda işlevine şu şekilde değinmiştir: “İnsanın gözünü, gönlünü açan ve biraz da Allah vergisi olan mizah iyi bir şeydir. Nice müşkül hadiseleri bile alaya alan insanlar, hayatta daima üzüntüsüz yaşamışlardır. Çeşitli halk tabakaları arasındaki mizah ile kültürü insanların yarattıkları mizah, cemiyette daha başka tesirler yaratır.” Tabii bu durum her zaman aynı olmayabilir. Alayın dozu ve sürekliliği gibi faktörler veyahut maruz kalan kişinin psikolojik direnci gibi hususlar “alayın” fayda işlevi konusunu tartışmaya açar.

Alay, mizahın keskin, sivri dilli çeşitlerinden birisidir. Alay vasıtasıyla olay, durum, kişi, topluluk ve siyaset “protesto”³⁷ edilebilir. Başka bir deyişle alay toplumsal değerleri düzenlemede bir protesto işlevi yüklenmiştir. Konuyla bağlantılı olarak Fuzuli Bayat (2016: 377-378), mizah, alay ve protesto üçgeninde örnekler vererek konuyu irdelemiştir. Keloğlan, Aldar Köse, Keçel gibi fıkra tipleri herhangi bir adaletsizlik, eksiklik, usulsüzlük gördükleri zaman alay vasıtasıyla sorumlu kişileri protesto etmişlerdir. Alay eden ile alay edilen arasındaki münasebetten ortaya çıkan mizah sadece güldürmez. Aynı zamanda eleştiri ve protesto

³⁷ Folklorun “protesto” işlevi için bk. Başgöz (1986).

gibi toplumun denetim mekanizmasını işletir. Alay eden kişi başka bir zaman kendisinin de alay edilen birey konumuna düşeceğini unutmamalıdır. Alay aracılığıyla yapılan protesto adaleti sağlama, eksiklikleri gidermeye yönelik olmalıdır.

Alay vasıtasıyla bir kişiyi veya topluluğu protesto etmek değerlere uyulması açısından işlevseldir. Toplum içerisinde yaşayan insan gelenekten gelme kurallara uymak zorundadır. Belleğe kodlanıp nesilden nesile aktarılan sözlü kurallara uymayan kişiler alaya alınarak cezalandırılır. Bireyler toplumdan uzak kalmamak ve saygı duyulmak için yazılı olmayan ahlaki kurallara alay vasıtasıyla uymak durumundadır. Aksi takdirde alaya alınarak dışlanma gibi bir gerçeklikle karşılaşılır. Alay, toplumsal vicdanın mahkemesidir. Yargılama yaparak adaleti kendisi dağıtır. Sosyal gerçekliğin olgusu olarak hayatın odak noktasında durur.

2.3.2. Espri

Birçok düşünür ve yazar esprinin ne zaman, niçin, hangi durumda ortaya çıktığına dair çeşitli görüşler ileri sürmüştür. “Türkçe Sözlük” (2009: 653), espriyi “ince anlamlı, düşündürücü ve şakalı söz, nükte” biçiminde tanımlarken; Barry Sanders (1995: 111), “Kahkahanın Zaferi” adlı eserinde “İma’nın kendisi espri değildir; doğru biçimde yapılandırılmış ama böyle bir özellik taşımayan imalar da vardır. Ancak bu özelliği taşıyan imalar espri olarak tanımlanabilir” şeklindeki açıklamasıyla esprinin tanımlanmasında ima etmenin önemli olduğunu vurgular. Aristoteles (2014: 209-210), “Nikomakhos’a Etik” adlı eserinde, “ima”nın espriye dönüşünü şöyle tanımlar: “Eski komedi yazarlarına göre güldüren şey, ahlak dışı sözlerdir; oysa yeni yazarlara göre daha çok imalar güldürür.”

Esprinin ortaya çıkmasının ilk şartlarından biri “ima” etme durumudur. Doğrudan ya da dolaylı bir biçimde karşı tarafa herhangi bir mesaj verme isteği sonucunda espri doğar. İmalı anlatım kullanılırken zekânın işin içine girmesi esprinin de etkileme gücünü artırmaktadır.

Espriyeye eğilimli olan birey, çağın en önemli hastalıklarından olan stresle başa çıkma konusunda başarılı olmuştur. Günlük yaşamında hiçbir şeyi yolunda gitmeyen bir kişi zihinsel problemlerden espri sayesinde uzak durabilir. Hayal gücü ve yaratıcılığı espriyle harmanlayan bireyin günlük yaşamı eğlenceli olacaktır. Kısacası fiziksel ve zihinsel sağlığın anahtarı espriyi günlük yaşamın bir imgesi hâline dönüştürmektedir (Morreall, 1997: 152).

Espri yeteneği olan kişilerin olmayan kişilere göre hatırı sayılır derecede saygı duyulduğu ve sevildiği bir gerçektir. Bellektekinin söze dökülmesi noktasında sempatik bir tavra sahip olan kişilerin, insanları etkileme hususunda daha başarılı olduğu söylenebilir. Kendileriyle barışık oldukları için ego savaşlarından uzak oldukları bilinmektedir. Bunun en önemli kanıtı ise kendilerini bile alaya almalarıdır. Bu yüzden espri yeteneği olan kişilerin yaşama bakış açıları farklıdır.

Esprili insanların ego yoksunu olduklarına dair Mordechai Gordon (2014: 55), şunları söyler: “Mizahta, insanlar sadece başkalarının saçma tutum ve davranışlarıyla değil, aynı zamanda kendi aptalca ve gülünç söz ve eylemleriyle de dalga geçebilirler. Mizah anlayışımız, esprilerin hedefi biz olsak bile, esprilerden zevk almamızı ve iyi bir kahkaha atmamızı sağlar.” Esprinin kimyasında egonun barınması çok zordur.

Freud (1996: 76), “Esprinin eğilimi, amacı nedir?” şeklinde bir soru sorup cevabını da şu şekilde vermektedir:

Kolayca gözden geçirebiliriz bunu. Soyut, yani zararsız türden değilse espri iki amaca hizmet eder. Her iki amacı da tek bir başlık altında ele almak mümkün. Ya (saldırı, yergi, savunma

amacına yönelik) düşmanca bir eğilime sahiptir ya da (teşhir amacına yönelik) açık saçıklık hedefini güder. Ayrıca, ister söz ister düşünce nüktesi şeklinde olsun tekniğin amaçla ilgisi yoktur.

Esprinin en işlevsel amacı ince söz ile karşıyı yenilgiye uğratmaktır. Bu şekilde hareket edildiği takdirde kişi kendisini güvene alır. Fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmadan karşı tarafı bastırmanın yolu ince espriden geçmektedir. Sıkıntılı mevzulara çok fazla girmeden karşıdakine ince mesaj gerektiği şekilde verilmektedir. Esprili söz her zaman kişinin imdadına koşar, kimi zamanda karşı tarafı yenilgiye uğratır. Başka bir deyişle espriler bir iletişim şeklidir. Bu iletişimin gücü sözdeki ince espri ve zekice üretimdir.

Giselinde Kuipers (2008: 47), “Espriler ve diğer komik sözceler genellikle sosyal etkileşimde paylaşılan bir iletişim biçimidir. Ayrıca insanların hakkında espri yaptığı konu ve izlekler genellikle bir toplumun ya da sosyal grubun sosyal, kültürel ve manevi düzeninin merkezindedir.” Toplum içinde yaşayan birey nerede ne konuşacağını bilmediği zamanlarda esprideki mesajın işlevselliği sayesinde kendine çeki düzen vermek zorunda kalır. Espriler toplumsal düzenin sağlanmasında işlevsel bir iletişim imkânı sağlamaktadır.

Freud (1996: 112), esprinin hazırlanış sürecinde zekânın önemine dikkat çekmektedir: “Bizi öncelikle iki neden ilgilendiriyor. Esprinin hazırlanışı ruhsal süreçlerden zevki çekip çıkarmakta pek beceriklidir. Ama buna rağmen, bilindiği gibi espri yapmak da her insana vergi değildir. Espriyi hazırlama, espri yapma ayrıcalığına herkes sahip olamıyor.”

Esprinin ince zekâ ürünü olduğu kabul edilmektedir. Kendi kültürü içerisinde yoğrulan birey sosyalleşme esnasında yeteneği olmaksızın espri yapar. Espri yapmasa da yapan birisine belli bir derecede gülerек tepkide bulunur. Birey, herhangi bir konuda bir mesaj vermek, eleştirmek, eğlendirmek ya da bir düşünceye atıfta bulunmak amacıyla espriyi kullanır.

Başka bir husus ise yetenek ve zekâsı yüksek olan birey ile sıradan bir bireyin yapacağı esprinin etkisinin aynı olmayacağıdır.

Öte yandan espriler günlük yaşamdaki konuşmalar dışında sözlü metinlerde de görülür. Sözlü türlerden fıkralar, esprileri barındıran mizahi metinlerdir. Metin Ekici'nin (2008: 279), "Kısacası, bazı fıkraların sonundaki esprî cümlesi böyle bir sürprizi oluşturmakta ve bu sürpriz durumu algılayıp çözebilen birey üzerinde memnuniyet verici bir değişiklik duygusu uyandırmakta ve bu da gülmeye neden olmaktadır" şeklindeki açıklamasıyla esprinin fıkradaki yerini görebiliriz. Öte yandan Metin Ekici (2008: 275), sözlü metnin bir kısmının söylenmesi ile işlevin yerine geldiğini şöyle açıklar:

Türk fıkralarında mutlaka bir anlatı söz konusu olup, anlatımın çok tekrarlandığını ve bu nedenle yaygın olarak bilinen fıkralarda ise sadece esprî cümlesini kullanmak yeterli olmaktadır. Böylesi fıkraların ise artık durum ve olay aktarım kısımları anlatılmamakta adeta bir atasözü veya deyim gibi fıkranın esprî cümlesini kullanmak yeterli olmaktadır. Hatta bazı atasözleri ve deyimlerin durum ve olay aktarım kısımlarına gerek duyulmayan fıkralardan oluştuğunu bile söylemek mümkündür.

Düt

Ġarşlı'nın birisi Erzurum'a arabayla gidiyor. Cumhuriyet caddesinde ışıklarda 36 plaka en önde duruyor. Erzurumlu yandan bahıyor ki 36 plaka önümde.

Hemen gözünü açıyor

–Ola diyor 36.

Erzurumlu buna yaklaşanda hata yapıyor.

Ġarşlı buna düdük vuruyor.

–Ne yapıyorsun diye.

–Erzurumlu yanındakine söylür. Ola hele buna baħ. Ola hemi Ğarslı hemi de düt.³⁸

Derlenen metin uygun yerlerde anlatıldığında uzun formu yerine kısaca “hemi Ğarslı hemi de düt” şeklinde söylenir. Metin, yaygın olarak bilindiği için dinleyen espriyi anlar. İnsanlar bazı fıkralarda sadece espri cümlesiyle mesajını iletir. Söz konusu durumun önemli bir işlevi ise söz ve zamandan tasarruftur. Konuşma ortamında meseleyle ilgili akla gelen böyle bir örnek çerçeveye uygun olarak esprili bir mizahın oluşmasına kapı aralar. Kars mizah kültüründe bu şekildeki örneklerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Bu durum içerdiği mizah ögesi kadar söz varlığı itibarıyla yabancılar açısından önemlidir. Böyle bir durum anlatıcı tarafından fark edildiğinde espri yerine biraz daha uzun formu olan fıkra anlatılmaktadır. Espiriler, kültürel kodların çimentosunu oluşturan iletişim mekanizmasının bir parçasıdır. Birey herhangi bir durumda kendisini espri ile ifade ettiğinde hem eğlence unsuru devreye giriyor hem de mizahın zırhına sığınarak güvende kalıyor.

2.3.3. Hiciv

Birey, yaşadığı toplumsal muhitteki aksaklıkları ve yanlışları eleştirir. Günlük hayatın farklı kesitlerinde gördüğümüz hiciv,³⁹ edebî metinlerde de hatırı sayılır bir şekilde şair ve yazarlar tarafından kullanılan bir mizah çeşidi olmayı başarmıştır.

Doğan Kaya tarafından hazırlanan “Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü”nde (2014: 402) bu kavram,

³⁸ 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

³⁹ Hiciv ve sosyal eleştiri için bk. Çiftçi, H. (2002). Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

“taşlama” başlığıyla tanımlanırken; Ferit Öngören (1983b: 32), hicvi şöyle açıklamaktadır:

Entelektüel birikim ve zekâ ürünü olan hiciv, sosyal, kişisel ya da kamusal aksaklıkları, yanlışları, sapkınlıkları keskin bir üslupla ve sanatkârane tarzda ortaya koyar. Acımasızlık, alay etme, zaafılara saldırı temelinden kaynaklanan hiciv, mizahın en yaygın kullanım alanı bulan ve sıra dışılığı sebebiyle dikkat çeken türüdür.

Ali Nar (2016: 17), mizah ile hicvin bağlantısını açıklayarak şöyle bir tanım yapmaktadır: “Mizah geniş, hicivse daha dar anlamlı oluyor. Yani ciddi uslubu aşan her anlatım mizah ise; hiciv bunun fikir, şahıs veya toplulukları yermeye kullanılması noktasında düğümleniyor. Hiciv, gayesi belli yergilerden oluşan mizahtır, desek yanlış olmaz.” Hiciv, mizahın sacayaklarındandır.

Terim karmaşası olmaması için şunu da belirtmek gerekir. Eleştiri, taşlama ve yergi gibi kavramlar hiciv ile aynı anlamı taşırlar. Türk Edebiyatının farklı şubelerinde ve dönemlerinde bu kavramlar farklı içeriklerle kullanılmıştır. Eski Türk Edebiyatında “hiciv” terimi yaygın olarak kullanılmışken; halk edebiyatında ise “yergi ve taşlama” kavramları içeriğine bağlı olarak yer almıştır. Bu terimlerin hepsinde “eleştiri” söz konusudur.

Mustafa Apaydın (1993: 15-21), “Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa” adlı Doktora tezinde, hiciv kavramının Türkçesini bulma çalışmalarından bahseder. Bu amaçla “beğenmemek, hor görmek, çekiştirmek” manasında kullanılan kelimeler ve hiciv ile eş anlamlı sayılabilecek “yermek” eyleminden “yergi” sözcüğü türetilmiştir. Bazı araştırmacılar ise “yergi” sözcüğünün tam anlamıyla “hicvi” karşılamadığını savunmuşlardır.

Divan şiiri metinlerinde hicvin bir ölçüsünün olduğu bilinmektedir. Ölçü “genç bir kızın yüzünü kızartmayacak”

şeklinde dir. Hiciv, Arapça “hecv” kökünden gelmektedir. Eski edebiyatta hiciv eserine “hicviye”, eseri oluşturan kişiye de “heccav” denilmektedir. Osmanlı döneminde aydınların bir kısmı hicivde çok ağır tahkir ve edep dışı unsurlarının olduğunu savunduklarından yazılarında bu tarz örneklere yer vermemeye çalışmışlardır (Öngören, 1983b: 140).

Öte yandan hicvin sert ve saldırganlığı konusunda Agâh Sırrı Levend (1984: 148-149), “Daha çok kişileri amaç tutan yergide, deyiş sertleşip keskinleşir. Yalnız dokunmakla kalmaz, yerine göre tırmalar, yaralar sataşır. Sertliği ve acılığı oranında kırar, sövmeye dek varır” şeklinde bilgi verir. Hiciv hafif bir küfürden başlayıp tahkire kadar gidebilir.

Batılı anlamda hiciv ve mizahın ilk örneklerinin Tanzimat döneminde görüldüğü ve “hiciv türü”nün edebiyatımızda ilk önemli temsilcisinin Ziya Paşa olduğu bilinmektedir. Bu devrin mizahını temsil eden kişilerden biri de Direktör Ali Bey’dir. Lehçetül-Hakayık adlı eseri Türkçenin ilk mizahi sözlüğü olarak kabul edilir. Hicvin diğer bir önemli ismi ise Şair Eşref’tir (Çoruk, 2008: XXI-XXII).

Belirtilen fikirlerden anlaşılacağı üzere hiciv eleştirili söz anlamına gelmektedir. Doğrudan eleştirmek varken, neden hiciv adlı mizah türü ortaya çıkmıştır? sorusunun cevabı hicvin de neden ortaya çıktığına açıklık getirecektir. İnsan yaşadığı toplumsal aksaklıklara doğrudan müdahale etmek yerine bazı enstrümanları araç olarak kullanmıştır. Hiciv, bunlardan birisidir. Yönetimlere, kurumlara ve kişilere verilmek istenilen mesajlar, tip ya da kahramanlar üzerinden aktarılır. Fıkra, atasözü, şiir gibi metinlerde kahraman ve tipler hiciv yoluyla gerekli mesajları iletirler. Halkın, türler aracılığıyla hicvetmesinin amacı kendi fiziksel ve psikolojik sağlığını korumaktır. Aydınlar, sanatkârlar, düşünürler ve şairler hicvi eserlerinde mizah çeşnişiyle işleyerek istedikleri zamanda istedikleri kişiyi eleştiri oklarına maruz bırakmışlardır.

Nasreddin Hoca⁴⁰ ile Timur'un aynı dönemde yaşadığına dair belge olmamasına rağmen halk ikisini birçok fıkrada bir araya getirmiştir. Nasreddin Hoca⁴¹ ve halkın Timur'a⁴² yönelttiği duygu fıkralarda işlenmiştir.

Hilmi Yücebaş (1955: 10), hicvin seçkin ve güzel örnekleri bir kenara koyup bunların yerine kaba ve kötü unsurları alarak rakibi aşağılamak, küçük düşürmek gibi işlevi olduğunu söylerken; Mehmet Bayrak (1987: 1), "Halk Gülmececi" adlı eserinde, gerilim yaratan düşünce olarak tanımladığı hicvin işlevi hakkında şunları söylemiştir:

Gülen düşünce olarak nitelendirebileceğimiz "gülmece" ya da "mizah" ile gerilim yaratan düşünce olarak nitelendirebileceğimiz "yergi" ya da "hiciv" öylesine bir olgu ki bir yandan bizleri güldürürken, bir yandan da iletği mesajlarla gerçek yaşamı algılamamıza, kavramamıza yardımcı oluyor. İnsanlık tarihinden ve yaşamından kaynaklanan bu olgu yine insanımızın tarihine ve yaşamına götürüyor bizleri. Alışagelmediğimiz bir dünyada yeniden tanıyoruz kendimizle.

Hiciv çoğunlukla karşı tarafı alt etmek için kullanılır. Ayrıca eğlenme, şakalaşma, gülme, eleştirme gibi amaçlarla da kullanıldığı görülür. Şunu da unutmamak lazımdır ki hiciv okları en çok yöneticilere yönelmiştir. Daha sonra ise toplumdaki örf, adet, anane, gelenek, görenek, ahlak, düzen ve benzeri konularda değerlere uymayan insanlar eleştirilmiştir.

⁴⁰ Nasreddin Hoca için bk. Elçin, Ş. (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları II. Ankara: Akçağ Yayınları.

⁴¹ -Hoca, ben köle olsaydım, acaba kaç akçe ederdim?

Nasreddin Hoca şöyle bir bakar:

-Kırk akçe, cevabımı verir.

Timur kızar, sert bir sesle:

-Hey insafsız adam! Kırk akçe, yalnız belimdeki kuşağın değeridir, der.

Hoca'nın cevabı hazırdır.

-Ben de zaten ona değer biçmiştim (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 217).

⁴² Nasreddin Hoca ile Timur konulu fıkralar için bk. Selçuk, T. (1998). Grafik Mizah. İstanbul: İris Yayınları.

Hiciv, toplumsal kuralları düzenleyen, kolektif zihnin oluşturduğu mizah zırhında işlevini sürdürür.

2.3.4. İroni

İroni köken olarak Yunanca “eiron”dan gelmektedir. Kelime müstehzi anlamında kullanılıyordu (Aristoteles, 1997: 36). Eski Yunan filozofu Platon ile hocası arasında geçen diyaloglar ilk kaynak olarak gösterilir. Diyaloglara bakıldığında Sokrates; çirkin, şişman ve gülünç bir insandı. Diğer taraftan ise müthiş bir zekâyâ sahipti. Sokrates’in maddi ve manevi tezatlığı etrafında oluşan durumlar ironinin⁴³ ilk şeklini oluşturur (Cebeci, 2016: 259).

Aristoteles (1997: 30), “Retorik” adlı eserinde, ironi hakkında bilgiler verir. Bireyin kendisini umursamaz göstermesi ekseninde bir tanım yapar. Bergson (2011: 82), ironiyi “Bazen, yapılması gereken şeyi beyan ederken, yapılan şeyin bunun aynı olduğuna inanmış taklidi yaparız; bu ironidir” şeklinde tanımlarken; Oğuz Cebeci (2016: 281-282), ironiyi şöyle açıklamaktadır:

İroni, ilk bakışta, söz, yazı, davranış vs. yollarla ortaya konan ve biri açık biri de bu açık ifadenin zıddını ima eden gizli bir anlamdan oluşan iki katmanlı bir yapı biçiminde görünür. İroni bir şey söyler gözükp başka bir şeyi ima etmekten çok iki ayrı şey söyler gözükp aslında ikisini de kastet (me) mek biçiminde tanımlamaya daha uygundur.

Barry Sanders (1995: 116), ironiyi “İroni, tek bir ses tonuyla aynı anda iki şeyi söylemede kullanılabilir en iyi hitabet mecazıdır. Yergi anlamını ciddiye zorlayarak sezdirir” şeklinde tanımlarken; Kierkegaard (2009: 306), ironi hakkında şu bilgileri vermektedir.

---

⁴³ İroni ile mizah arasındaki ilişki için bk. Gurillo, L.R., Ortega M.B.A. (2013). Irony and Humor. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Alaycı bir yaklaşımla, söylemek istenen düşüncenin tam tersinin kastedilmesi, mesajın, vücut dili, mimik, ses tonuyla da hissettirilmesi şeklinde açıklanan ironi, ince zekânın ürünüdür. Felsefenin şüphe ile başlaması gibi, insan onuruna uygun bir hayatın ancak ironi ile başlayacağını ifade eden Kierkegaard ironiyi ideanın olduğu kadar, fenomenin efendisi olarak görür.

Günlük hayatta ironi kişiler tarafından farklı anlamlarda kullanılır. Kullanımların hepsinde sosyal bir olguya ve yaşamdaki gerçeklere atıfta bulunur. Ayrıca ironi “sözlü” ve “durumsal” ironi olmak üzere ikiye ayrılır (Attardo, 2014: 397).

Söz konusu iki tür ironi hakkında Gül Esra Atalay (2019: 44), aşağıdaki açıklamayı yapmaktadır:

Temelde iki tip ironi vardır. Sözel ironi ve durumsal ironi. Sözel ironi birinin bir şey söylediği zaman aslında tam tersini ima etmesidir. Sözel ironi de incelenen metin ifadeler ya da yazılı materyallerden oluşur. Sözel ironi bir boşluk anında oluşmaz. Hayata geçebilmesi için bir duruma ihtiyacı vardır. Sözel ironi bağlamından ayrı olarak değerlendirilemez. Bu anlamda sözel ironinin bir çeşit tepki olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İroninin ilk çağlardan günümüze kadar önemli olmasının nedeni neydi? İroni yüksek düzeyde zekâ gerektiren mizah tarzıdır. Anlamak da anlatmak da yüksek bilişsel bir çaba gerektirir. Çünkü içerisinde örtülü bir anlatım vardır. Söylenen bir şeyin tam tersini kastederek aslında karşıdaki alaya alınmaktadır. Eğer karşı taraftakinin zekâ düzeyi buna algılayabilecek seviyede değilse ironinin taarruzuna maruz kalmıştır. Kişi açıkça söyleyeceği bir şeyi kapalı anlatımla karşı tarafı zor durumda bırakır. Birey örtük anlamı bilerek tercih etmektedir. Sebebi ise suya sabuna dokunmadan taarruzun başarılı olmasıdır. İroni yaparken dile hâkim olmak önemlidir. Mizah ve türü olan ironi kullanılan dile hâkim olma sayesinde dokusunu korur. Birey toplumsal yaşantısındaki

adaletsizliği, ekonomik yoksunluğu, sosyal bozukluğu, çelişki ve noksanlıkları anlatmada ironiyi az sözle çok şey söyleyecek şekilde sözcük seçimine dikkat ederek uygular. İroni, örtülü bir anlatım metodu olduğundan göstergelerden de faydalanır. Kişinin dile hâkimiyeti, bilgi birikimi, zekâ seviyesi, algı durumu gibi etmenler ironinin gücünü belirler. İroni, saldırı yanında yer ve duruma göre komik, eğlenceli bir içerik üretme potansiyeline sahiptir.

İroni, yermek amacıyla kullanılan işlevsel bir “araç”tır. Amacı ise aksaklıkları, eksiklikler ve saçmalıkları ortaya çıkarmak için rakibin argümanlarını kabul etmiş gibi davranıp onu tuzağa düşürmektir. İroni günlük yaşamda benimsemediği durumları kabul eder görünüp oynanan oyunu bozar. İnce bir zekâ tarafından yönetildiği için rakibin zihin dünyasındaki hamleler önceden görülür. Bu şekilde keskin ve gizli bir silah dönüşür (Koestler, 1964: 73). İroni, yermek amacıyla kullanılmakla birlikte yergi ile arasında farklar vardır. Yergide, karşıdaki kişiye yönelen öfke, nefret, hakaret, saldırı gibi aykırı hareketler vardır. İroni de verilmek istenen mesajda ince bir alay, örtük bir anlatım ve zekice bir tavır bulunur. Yapılan bir hatayı över gibi görünüp onu komikleştirmek ironik söylemin genetik kodudur.

Aristoteles, Platon ve Sokrates gibi filozoflardan miras kalan ironik söylem günümüzde de edebiyat, sanat, estetik, ekonomi, müzik, siyaset, tiyatro⁴⁴ ve benzeri alanlarda bir mizah tarzı olarak kolektif zihinlerde varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca Türk kültür ve edebiyatında anlatmaya ve göstermeye bağlı türler olan; “şiiir, fıkra, hikâye, masal, efsane, destan, atasözü” ve “karağöz, ortaoyunu, meddah, köy seyirlik oyunları”nda ironik söylem aksaklıkları güçlü bir şekilde dile

⁴⁴ Tiyatroda komedi için bk. Sokullu, S. (1979). Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

getirmektedir. Özellikle meddahlar⁴⁵ mizahın gücünden yararlanmasını iyi bilmıştır. İbrahim Ethem Arıoğlu (2011: 83), "... mizahın ve unsurlarının yoğun bir biçimde görüldüğü meddah hikâyelerinde mizahlı bir anlatımın olduğunu açıkça görmekteyiz" şeklinde bilgi verir. Meddah, ustaca anlatımıyla izleyenlere hoşça vakit geçirterek dikkatleri celp etmeyi başarır.

2.3.5. İstihza

İstihza Arapçadan Türkçeye geçen bir sözcüktür. Hilmi Ziya Ülken'in "Sosyoloji Sözlüğü"nde (1969: 150) "kamu sanısı, ortak duyu veya ilim zihnîyetinde dayanarak bu ölçülere göre hedefinin zayıf tarafını, şiddetli hücumla geçmeden meydana çıkarmadan ibaret eleştirme şeklidir. İstihza esaslı fikir kontrolüdür" şeklinde tanımlanmıştır.

Türk toplum yapısında biriyle alay etmek, dalgaya almak, küçük düşürmek gibi davranışlar hem dinî teamülde hem örfî hukukta yeri bulunmamaktadır. İstihza, edebî metinlerimizde gülme ve eleştiri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mizah; insanlar arasında kahağaya <gülme> ve dostluğa dayalı ilişkiler kurmaya çalışırken istihza ise rakibi komik duruma düşürerek düşmanlığa sebebiyet verir. Mizah ahlak kurallarına uyarken istihza tam tersini yapar (Fenoglio, Georgeon, 1998: 90). Ahlak kurallarına uymamakta ki kasıt istihzanın karşı tarafı rencide edici, küçük düşürücü yönüdür.

Gülin Ögüt Eker (2014: 66), istihzayı negatif mizah başlığı altında değerlendirerek yaşamın pozitifliğine ket vurması hakkında şunları söylemektedir:

Negatif/kötü/saldırgan mizah olarak adlandırılan istihza, alaycılık ve abartılı gülme; küçük düşürülebilir, acı çektirebilir ve aşağılayabilir. Böyle bir acımasızlık nasıl olur da yaşamın

⁴⁵ Bilgi için bk. Köprülü, M.F. (2014b). Edebiyat Araştırmaları II. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

pozitifleri arasında sayılabilir? Aslında, pozitif ve negatif mizah, mizahın en ilgi çekici ve gizemli paradoksudur. Pozitif mizaha iyimserlik eşlik ederken, negatif mizah, kötümserlik, ironi, hiciv, alaycılık veya küçümseme anlamı taşır. Negatif mizah, saldırgan ve yıkıcı biçimde zarar verirken, pozitif mizah sevmeyi, iyileşmeyi, grup dayanışmasını ve yaratıcılığı teşvik eder. Aradaki fark öğrenebildiğinde ise pozitif yönler vurgulanıp negatifler elenebilir.

Açıklama ve tanımlardan da anlaşılacağı üzere istihza da “alay” söz konusudur. Terim kargaşası burada da karşımıza çıkmaktadır. İroni ve istihza tam olarak aynı anlama gelmese de metinlerde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Diğer bir mizah türü olan “ironi” ile belli bir noktada ortaklıkları söz konusudur. İronide örtük anlatım tarzı benimsenirken bazı istihzalarda da kapalı anlatım yapılmaktadır. Günümüzde istihzanın kullanım yerini ve amacını ironiye bıraktığı söylenebilir.

İstihza, edebî türlerde sıklıkla kullanılmıştır. Âşıkların “alay”lı atışmalar yaptıkları bilinmektedir. Âşıklar⁴⁶ birbirlerini, rakiplerini ya da toplumun aksayan yönlerini alaya alırken bulunulan meclise ve icranın yapısına bağlı olarak istihzaya başvururlar. Dursun Yıldırım (2016a: 316), fıkralarda hangi özellikteki tiplerin istihza edildiğine dair şunları söylemiştir: “Fıkralarda haris, bencil, açgözlü, hilekâr, rüşvetçi, karaborsacı, dolandırıcı, hamiyetsiz, kavgacı, zorba, geçimsiz, dedikoducu, hırsız, arsız ve ahlaksız gurur ve kibir düşkün tipler, tenkit alay ve istihza konusu edilir.” Amacı alay olan istihza, toplumu rahatsız eden, kabul görmeyen hareketler sergileyen tipleri alaya alarak gülünçleştirir. Bu şekilde cezalandırma işlevi görmektedir.

---

⁴⁶ Âşık şiirinde ironi için bk. Alay, O. (2015). Türk Saz Şiirinde Yergi, İroni ve Mizah. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi.

2.3.6. Kara Mizah

Kara mizahın karakteristiğinde yergi vardır. Yergi yapılırken mizahi kurgu bir başkaldırıya dönüşebilir. Günlük hayatta insanlar bilerek ya da bilmeden kara mizahı işlevsel olarak kullanır.

“Türkçe Sözlük” (2009: 1079), kara mizahı, “yalnız güldürmeyi değil, düşündürmeyi ve yergiyi de amaçlayan mizah” şeklinde tanımlanmaktadır. Esmâ Şimşek’in (2016: 329), kara mizah hakkında şu izahı sunmaktadır: “Kara mizah ise üzücü bir olayı, bir acıyı, sıkıntıyı mizahi bir üslupla anlatmadır. Yani gülerken ağlamak ya da ağlanacak halimize gülüp gözyaşlarımızı içimize akıtmaktır.”

Enis Batur (2019: 7-8), “Kara Mizah Antolojisi” adlı eserinde, benzetmelerden de yararlanarak şöyle tanımlar:

Her şeyden önce, egemen değerlerle yoğun çatışma demeye gelir Kara Mizah. Yerleşik olanı yerleşmiş olduğu yerde dürtükler, rahatsız eder. Yumuşak değildir, yumuşak görüne bile: Alabildiğine sakin, ölçülü, zarif bir gidiş tutturmuşken, Alphonse Alalis'nin o küçümen öykülerinde sık rastlanıldığı gibi bir anda gaddarlaşıverir. Kara mizah, kanlı bir kristaldir.

Kullanımına göre bazen yumuşak bazen de serttir. Mizahi karakteri ortaya koymak adına elinden geleni ardına koymayan bir mizah tarzı olduğu tanım ve açıklamalardan anlaşılmaktadır. Kara mizahın aşırı sert, eleştirel bir yaklaşımı, yıkıcı bir tarafı vardır. Kara mizahta keskin bir meydan okuma⁴⁷ bulunmaktadır.

---

⁴⁷ Lloyd Georges'un kendisine “sizin gibi bir kocam olsaydı içkisine zehir koyardım” diyen budala hanımefendiye “sizin gibi biri karım olsaydı bende o içkiyi hemen içerdim” yanıtını verdiği bilinir (Batur, 2019: 8). İnce zekâ ile buluşan kara mizahın bir meydan okuma sanatına dönüştüğünün örneğidir.

Nurten Sarıca (2017: 250), kara mizah ve mizahın mukayesesini, toplumdaki işlevi ve yazarların bu gücü nasıl kullandığını şöyle açıklamaktadır:

Acı, üzüntü, keder gibi olumsuz duyguların, savaşlar, felaketler, ölümler, hastalıklar gibi olumsuz durum ve olayların güldürmekten çok düşündürmeye yönlendirecek şekilde güldürüyle karışık anlatılması söz konusudur. İnsanı acı acı gülümseten bir burukluk vardır. Mizah kendiliğinden gelişen bir durumken, kara mizah yapmak çok daha fazla ustalık gerektiren bir durumdur. Batı yazınında görülen kara mizah örnekleri çoğunlukla bir başkaldırı niteliğindedir. Bu başkaldırı kimi zaman yönetime, kimi zaman toplumsal kurallara karşıdır. Yazarlar karşılaştıkları her türlü çarpıklığı ve çirkinliği bu şekilde ortaya koyarak bir bakıma bu konulara dikkat çekmeyi ve gözler önüne sermeyi amaçlamaktadırlar.

Kara mizah bir başkaldırı sanatıdır. Beğenmediği fikir ve ideolojilere eleştiri oklarını yöneltir. Başlıca eleştiri hedefleri; faşizm, ırkçılık, dini bağnazlık, kapitalizm, sosyalizm, siyasi bozukluk olmuştur. Topluma zararı olabilecek kurum ve ideolojileri yermesi kara mizahı işlevsel bir tarz hâline dönüştürmüştür (İnal, 2000: 17). Hakan Savaş (2001: 109-110), “Ancak tüm bir sanat tarihine bakıldığı zaman, çağdaş anlamda kara mizahın en iyi örgütlendiği, kendisini en yetkin ifade edebildiği yerin, gerçeküstücü sanat akımı olduğu görülür” şeklindeki açıklamasıyla kara mizahın en etkili olduğu alanlardan birinin de sanat olduğu anlaşılmaktadır.

Batılı yazar ve düşünürler kara mizahın “absürt” tarafına atıfta bulunarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Alleen and Don Nilsen (2008: 249) kara mizahın absürt ile aynı genetik kodun mahsulü olduğuna değinip ikisinin de hicivden doğduğunu iddia ederken; Salvatore Attardo (2014: 1), absürt ve kara mizahın zıtlık ve saçmalık içerdiğine dair görüş belirtir.

Mizahın başkaldırı derecesinin yüksek olduğu en önemli çeşitlerinden biri kara mizahtır. Yanlış gördüğü fikir ve

ideolojilere karşı eleştiri silahını kullanmaktan çekinmez. Bu şekilde toplumun vicdanı olmayı başarır. Her zaman sert, eleştirel duruşlu değildir bazen aksaklıklara karşı gülmeye yoğunlaşır. Bu yüzden kara mizahı, mizahtan ayırmak bazen zor olabilir. Kara mizah, günümüzde edebî eserlerde, sözlü türlerde dergilerdeki karikatürlerde, radyo, sinema ve televizyon yayınlarındaki komedi programlarında sıkça karşımıza çıkar hem eleştiren hem de güldüren yapıdadır.

2.3.7. Karikatür

Karikatür mizah tarzlarının sözden ziyade çizgi ile yapılanıdır. Karikatürde, çizgiler halkı temsil eden birer karaktere dönüşerek toplumdaki aksaklıkları mizahi bir kurgu ile dergi, gazete, kitap ve internet siteleri vasıtasıyla takipçilerine ulaştırır.

Karikatür, Latince “carricare” sözcüğünden, İtalyanca “yükleme, yük bindirme” anlamına gelen “caricatura” kelimesinden ve bu da “at arabası” anlamına gelen “galyaca karros” kelimesinden türetilmiştir (Attardo, 2014: 103).

Turhan Selçuk (2002: 105), karikatür hakkında “Çağdaş karikatürün tanımı “grafik mizah”tır. Karikatürün sanat olarak benimsenmesi bu tanımla birlikte başlar. Bazı büyük ustaların uğraşları sonunda “Karikatür bir sanat mıdır, değil midir? Tartışmaları günümüzde kesinlikle son bulmuştur” şeklinde açıklama yaparken; Fatma Oran'ın (1998: 237), karikatür tanımı şöyledir: “Karikatür, geçmişte çizgi ve mizahi yazının bir araya gelmesinden oluşuyordu. Çoğunlukla sanatsal endişelerden yoksun bir çizgi ve bu çizginin altında iki kişinin karşılıklı konuşmaları; yani bir çeşit laf atma, laf yetiştirme, lafı gediğine oturtma...”

Bu sanatı icra edenlerin estetik yönü, çizgi yeteneği, düşünce gücü gelişmiştir. Çizgiler oluşturulduktan sonra

konunun anlatımına uygun sözcükler kullanılarak aksaklıklar ile ilgili mesajlar verilir.

Rönesans'tan bu tarafa çizimin önem kazanmasıyla karikatürde gerçek manada bir gelişim yakalamıştır. Karikatür sanatının dünyada ilk örneklerini; Erasmus, Giotto, Dante ve Leonardo da Vinci gibi sanatkarlar vermiştir. Çizimlerde insan organları çirkin ve abartılı bir şekilde çizilmiştir (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1994: 188).

16. ve 17. yüzyıllarda İtalya'da gelişen karikatür yaygınlık kazanmaya başlamış ve karikatüre yakın ilk resimler, Anibale Carracci tarafından çizilmiştir. Carracci kardeşlerin portre deformasyonuna dayanan çizimlerinde bir oyun biçiminde ortaya çıkan karikatürlerde, kurbanların yüzleri hayvanlara ya da cansız nesnelere benzetilmiştir. (Şenyapılı, 2003: 14).

18. yüzyıla geldiğimizde ise ilk kez İngiltere'de Anglo-Sakson yazarlarda rastlanan "humour"⁴⁸ sözcüğü Fransa'ya girmiş, çizgilerde mizahı başlatan ilk Fransız karikatürcüleri Daumier, Carand'Ache, Abel Faivre olmuştur. 19. yüzyılda Fransızlar "humour"a uygun çizimler çizip adına "hümoristik desen" yerine karikatür dediler. İngilizler ise karikatür yerine "cartoonist" sözcüğünü kullanmayı tercih etti (Topuz, 1997: 9-11).

Türk karikatürü dönemlere⁴⁹ ayrıldığında öncelikle "I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e (1870-1908)" kadar olan başlangıç devri ön plana çıkmaktadır. Teodor Kasap 1870 yılında ilk mizah dergisi olan Diyojen'de Türk karikatürün ilk örneğini isimsiz olarak yayımlamıştır. 1870 yılından itibaren aralıklı olarak karikatürler çıkmaya devam etmiştir. Gerçek anlamda ilk karikatür yayımlayıcısı olarak Cemil Cem

⁴⁸ Bizde "humour"un karşılığı olarak kullanılırken. Fransızlar aynı zamanda karikatür için de bu sözcüğü kullanmışlardır (Topuz, 1997: 9).

⁴⁹ Türk karikatürü dönemlere ayrılırken Deniz Elif Yavalar (2016) tarafından hazırlanan Doktora tezinden yararlanılmıştır.

sayılabilir. Cem, dergisinde dönemin aksaklıklarını ve yöneticilerini acımasız şekilde eleştirmiştir. Cem'den sonra Cumhuriyet devrinde karikatürleriyle Ramiz ve Cemal Nadir öne çıkar (Balcıoğlu-Öngören, 1976: 5-6).

“II. Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönem (1908-1923)” Türk karikatürünün ikinci evresi olarak kabul edilir. 1908 yılında Hürriyetin ilanı ile birlikte karikatürde de bir serbestlik yaşanmıştır. Mehmet Baha, Halit Naci, Sedat Nuri ve Cemil Cem gibi isimler 1908 öncesi konuları ve hürriyete dair konuları karikatürlerde işlemiştir (Çeviker, 1997: 167).

“Klasik Karikatür Dönemi” Türk karikatürünün II. Meşrutiyet’ten sonraki dönemi ifade etmektedir. 1923 yılı Cumhuriyetin ilan edilmesiyle başlayan bir dönemdir. Bu dönemde ülkeyi imar etme faaliyetleri yoğun bir şekilde sürmektedir. Karikatürcüler bu dönemde siyaset ve kent yaşamını çizgilerine yansıtırlar (Çeviker, 1997: 170).

Çizime ve görselliğe dayandığı için birlikte karikatürler de yaygınlaşmaya başlamıştır. Özel imgelerden yararlanılarak oluşturulan çizimler belirginleşmiştir. Söz ile belirtilmeyen ya da söylendiğinde etkisiz kalacağından karikatüre başvurulması sonucunu doğurmuştur. Bir çizgi sayfalarca metnin anlam derinliğine denk geldiğinden dolayı karikatüre başvurmak elzem bir durum olmuştur (Aytaş, 2016: 382).

Ferit Öngören (1983b: 34), “Gerçekten, fıkra, hikâye ve şiir bütünü ile söze dayalı türler olduğu hâlde, karikatürde görüntü birinci sıraya geçiyor. Yazısız karikatürde ise söz bütünü ile ortadan kalkıp görüntü bütün mizahı yüklenebiliyor.” şeklindeki görüşü ile mizahın çizgi ürünü olan karikatürün görselliğinin önemini belirtmektedir.

Karikatür, yazılı mizah basınının⁵⁰ başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Görsel unsurlarla oluşturulan bu mizah tarzı, güldürmenin yanında çizgiler vasıtasıyla mizah zırhına sığınarak çözmeye çalışmıştır. İnsanları çizerken çirkin, kel, kısa, şişman, burnu uzun, göbekli, zayıf gibi kusurları çizgisine yansıtarak hicvi daha işlevsel duruma getirilir. Karikatürün ortaya çıkışında yanlışlara “başkaldırıda” bulunması temel sebep olmuştur.

Karikatür işlevsel bir sanattır. Sosyal yaşamdaki eksiklik, adaletsizlik, baskılar, ekonomik ve ahlaki bozukluk karikatürü işlevsel bir hâle getirmiştir. Toplumsal işleyişi bozan bu etmenlerden sorumlu kişiler karikatür vasıtasıyla cezalandırılmıştır. Çizgiler vasıtasıyla siyasiler, zenginler ve seçkin kişiler alaya alınmıştır. Bu yüzden karikatürün düzeni tersine çevirme gibi bir işlevinin olduğu açıktır (Attardo, 2014: 103).

Turhan Selçuk (2002: 108), çizgi mizahın işlevini “İyilikler, güzellikleri sezebilmek, görebilmek, anımsayabilmek, savunmak, bilim alanında, sanat alanında yarınki kuşaklara kalabilecek yapıtlar, güzellikler bırakabilmektir” şeklinde açıklamaktadır. Soner Derse (2019: 73), karikatürün toplumsal değerleri düzenleyici işleviyle ilgili tespitleri şöyledir: “Karikatür, görülmeyen gerçeklerin üzerindeki örtüyü kaldırmaya çalışır. Gülüncü, aykırılığı, saçmalığı, uyumsuzluğu anlatmak için kendine özgü imgeler yaratır. Abartmayı, alayı ve simgesel dili kullanarak resim ile edebiyatı buluşturur. Kısa ve özlü bir anlatımla, toplumsal vicdanın sesi olur.” Gerçeklerin üzerindeki örtünün mizah dışında başka bir vasıtayla kaldırılması toplumda kaosun doğmasına sebebiyet verebilir. Eleştiriler, hangi konuya veya

---

⁵⁰ Türk mizah basını için bk. Özdemir, N. (2015). Medya Kültür ve Edebiyat. Ankara: Grafiker Yayınları.

türe ait olursa olsun, karikatür sanatının imkânları ölçüsünde ifade edilir.

Öte yandan karikatürün konularından birisi de cinselliktir. Cinsellik, toplumsal bir gerçeklik olarak halkın tam odak noktasındadır. Birçok karikatür dergisinde mesajlar cinsellik konulu malzemelerle verilir. Bu çerçevede Soner Derse (2019: 73), cinsellik ve karikatür arasındaki ilişki hakkında şunları söylemektedir:

Cinsellik ve karikatürün en temel konularından biridir. Cinsellik yaşamın en haz verici, heyecan yaratıcı ve ilgi çekici olgularından biridir. Bastırılan ve ayıplanan cinsellik, kendi özgürlüğünü arar. Bu nedenle, özgü bir ifade biçimi olan mizahla, cinselliğin yolu sıkça kesişir. Cinsel temalar, trajik imgeler, saçma ve gerçeküstücü semboller, karikatürün yaratıcı dilini mizah ile buluşturur.

Düş gücü ile çizilen karikatürleri idrak etmek biraz da zekâ işidir. Çizgileri dans ettiren çizerlerin normalüstü bir zekâyâ sahip olduğu bilinmektedir. İmgelere yükledikleri işlev, anlam ve mesajı anlamak için bilişsel yetilere sahip olmayı gerektirir. Fatma Oran (1998: 244), karikatür zekâ ilişkisini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

Karikatürleri anlayabilmek, çizgileri okuyabilmek bir formül, bir deneyim işidir. İlk kez yazısız bir karikatürle karşı karşıya gelen kişi eğer çok zeki değilse, o karikatüre hiyeroglif bakar gibi bakacaktır. İnsanların zekâları ve akılları aynı oranlar içinde değildir. Onun için Amerika'da zekâ testi, karikatürle yapılır: Kişinin önüne konulan bir düzine yazısız karikatürün ne demek istediğini en çok sayıda yorumlayabilene zekâ testinde en yüksek puan verilir.

Karikatür, yazılı ve görsel basının ortaya çıkışı ve gelişmesiyle birlikte insanlık adına işlevsel bir imge hâline gelmiştir. Ülkemizde birçok gazetede karikatürler bulunmaktadır. “Uykusuz, Hortlak, Gırgır, Leman, Penguen” günümüzdeki karikatür dergileridir. İnternetin gelişmesi ve

yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar basılı dergi almak yerine sanal ortamda mizahi ihtiyaçlarını gidermektedir. Dergilerde, Türk halkının kültürel kodları, mizahi karakteri ve sözel belleğin verimleri halk bilimi disiplini açısından kaynak niteliğindedir.

2.3.8. Nükte

Nükte, gülme mekanizmasını tetikleyebileceği gibi kıssadan hisse çıkarılmasında da işlevsel bir mizah tarzıdır.

Arthur Koestler (1964: 5), “nükte” sözcüğünün kökeninin ustalık, zekâ, yaratıcılık ve icat gibi anlamlara gelen “wit” sözcüğünden türediğini belirtirken; Doğan Kaya (2014: 631), nükteyi “Nazik ve zarif bir eda ile söylenmiş, düşündürücü, anlamlı, ince, söz. Söylenen sözle, kastedilen mana farklıdır. Bir kısmı hemen anlaşılabilirle beraber, bir kısmı ise erbabınca anlaşılabilir” şeklinde tanımlar. Sadık Tural ise (1993: 119), “Nükte ise iyi düşünülmüş, ince ve örtülü manalar taşıyan, yarı şaka, yarı ciddi sözlerin genel adıdır; nükte de bir tarafı ile istihza eden veya hesaplaşandır” biçiminde tanımlar. Robert Escarpit (2006: 54), “Nükte mizahın babasıdır. Öyleyse mizah, nükte artı başka bir şeydir” şeklinde tanımlar.

Kompozisyon özelliklerine bakıldığında nükte, fıkra gibi giriş, gelişme ve sonuç bölümleri olan müstakil bir tarz değildir. Nükte, fıkranın oluşmasında bir çekirdek görevi görür. Nüktedan birisinin ortaya attığı güldürücü ve kıssadan hisse çıkarıcı bir söz daha sonra halkın sürekli işlenmesiyle her anlatımın da bir yaratım olduğu bilgisinden hareketle müstakil bir yapıya bürünür. Cevheri ortaya koyan nüktedanlar nerede, ne zaman ve ne söyleyeceğini iyi bilen mukallit kişilerdir.

Mukallit olarak adlandırılan kişilerin nükteli sözü ortaya çıkarmasında dili kullanabilme yeteneği çok önemlidir. Soner Derse (2019: 48), “Dilin yarattığı komığın en belirgin örneği nüktedir. Nükte gelişi güzel oluşturulmuş simgeler bütünü

değil, dramatik bir düşünce biçimidir. Nükte, eylem ve durum komiği içinde oluşur. Bu nedenle, eylem ve durum komiğinin nedenleri incelenince söz komiğinin nedenleri de ortaya çıkar” şeklinde açıklama yaparken; Cengiz Gökşen (2017: 21), “Dilin inceliklerini bilmeli ki nükteyi hakkıyla bağlayabilsin” biçiminde görüş bildirir. Nüktenin oluşmasında dilin önemi büyüktür. Ağız özelliklerinin korunduğu metinlere insanların gülmesinin sebebi yerel söyleyişlere vakıf olmakla ilgilidir.

Nüktenin ortaya çıkmasında “dil yetisinin” önemli olduğunu vurgulayanların yanında “ruh yetisinin” de önemli olduğunu belirtenler vardır. Bu düşünceyi ortaya atan Sigmund Freud’dur. Freud (1996: 112), “Nükte, kendilerine nüktedan dediğimiz küçük bir azınlığın tekelinde. “Nükte” burada karşımıza özel bir yeti (eskilerin deyimiyle) “ruhun yetisi” olarak çıkıyor” şeklinde görüş ileri sürer.

Öte yandan nükte yaratıcısından kıvrak bir zekâ ister. Zahir Güvemli (1949: 1), “Türk Mizahı Edebiyat Antolojisi” adlı eserinde, nüktenin zekâ ve coğrafyayla ilgisini “Sıcak ülkelerde yaşayan zekâları işlenmiş cemiyetlerde nüktenin mahsulleri daha fazla soğuk ülkelerde yaşayan ve kan dolaşımı daha yavaş cemiyetlerde nükte saha sığ görünüyor” şeklinde açıklarken; Mustafa Can (1989: 79), nüktenin oluşması için keskin bir zekânın olması gerektiğini söyler. Örnek olarak da Nasreddin Hoca’yı gösterir. Çünkü o Türk’ün dünya görüşünü nükte ve fıkralarında işleyen bir filozof ve sosyolog olduğunu belirtir.

Nükte ile ilgili başka bir konu ise gülme, eğlence ve zevk için mi ortaya çıkmıştır yoksa toplumsal bir tenkit görevi mi görür. Bu konuyla ilgili olarak Sadık Tural (1993: 119), “Nüktede ise üçüncü bir şahıs veya kendimize güleriz; nükte, hedefi değil, sonuca gülme olan iştir. Nükte, gülünç kılmaktan çok gülümsetir. Nükte, ilim ve irfan sahibi kimselerin, uyumsuzları, ayrılıkları tenkit metotlarından biridir” şeklinde açıklama yapar. Mizah çeşitlerinin amacı ve işlevi sadece

eğlence, gülme ve zevk gibi duygular olamaz. Buradan diğer duyguların önemsiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Nüktenin halk arasında sosyal denetim mekanizmasını devreye sokan işlevi vardır. Bu sayede toplumdaki eksiklikler “cezalandırılma” endişesiyle bir nebze de olsa giderilir.

Nasreddin Hoca, Bektaşî, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Temel ile Dursun gibi nice nüktedanları yetiştiren Türk kültüründe, mizahın estetik zarafet seviyesine ulaştığı ortak görüştür. Nüktedanlar herhangi bir konu hakkında ki görüş ve fikirlerini ince bir zekâyla dokuyarak toplumun vicdanı sayılabilecek metinleri yaratırlar. Oluşturulan izlek ve imgeler toplum zekâ ve sanatının kanıtlardır. Toplumun karşısında gülünç duruma düşmemek adına bireyler hâl ve hareketlerine dikkat etmek durumunda kalırlar. Mizah tarzları sosyal bir denetim mekanizması olarak toplumun kılcal damarlarında ve kolektif bilincinde yaşamaya devam etmesi elzem bir durumdur.

2.3.9. Şaka

Ahmet Kabaklı (2002: 209), “Türk Edebiyatı (Cilt I)” adlı eserinde şakayı “Söz ve yazı ile gülüşmek için birisine takılmak veya onu aldatmaktır. Şakanın tatlı olması için ilk şart, işi şakaya getirerek, mizahı kötüye kullanarak takıldığımız kimseyi kırmamaktır” şeklinde tanımlanırken; Ferit Öngören (1983a: 40), şaka hakkında şunları söylemiştir: “Her yönü ile gerçek, hatta ürküntü, korku verici bir ilişkiler zinciri hazırlanarak, hoşgörü sınırımız tartılmak istenilir. Sonunda durum açıklanarak eğlence ve mizah elde edilir. Şaka, bir olaylar zincirinin gerçek olmayışından anlamını aldığı gibi kişiler arasında özel bir dostluk istediği için de tipiklik kazanır.”

Şaka, birbirlerini tanıyan insanlar arasında yapılır. Ortamı neşelendirmenin yanı sıra insanlar birbirlerini kırmayacak şekilde “takılma” söz konusu olur. Bir olayı gerçek dışı

unsurlarla süsleyip zamanı gelince de gerçeği anlatarak gülme kanalı açılır.

Barry Sanders (1995: 115), şakayı “biraz şekerle kaplanarak acı bir ilacın yutulmasına olanak sağlar” şeklinde açıklarken; Sigmund Freud (1998: 209), “Şaka, zihinsel yükleri azaltma eğilimiyle belirlenmiş gibi görünen keyifli bir mizahtan fıskıran eylemdir” biçiminde tanımlar.

Sosyal yaşam içinde bireylerin şakaya karşı verdiği tepki farklıdır. İnsan herkesin güldüğü bir şakaya gülmezken, hiç kimsenin gülmediği bir şakaya gülebilir. Bireyin bir şakaya gülebilmesi için öncelikle meseledeki zıtlıkları tespit etmesi gerekir. Ayrıca insanın o anda uygun moral ve motivasyonunun olması şarttır. Şakanın algılanmasını etkileyen faktörler arasında yaş, meslek, cinsiyet ve kültür vardır (Koç, Wooten, Yazgaç, 2018: 28).

Toplum içerisinde yapılan bir şaka her zaman aynı dönütü almayabilir. Ruh hâlinin uygun olmaması şakanın sonunu getirir. Bir başka durum ise kişideki algılama seviyesi veya becerisidir. Kişi şakadaki inceliği, zarafeti, estetiği idrak edemediği takdirde şaka amacına ulaşamayacaktır. Bu yüzden şakanın hedefe ulaşması için sağlıklı bir ruha hâli ve bireyin olaydaki imgeleri çözümülemesi gerekir. Şakaların bireyselliği ilgili Victor Raskin (1944: 1), “Semantic Mechanisms of Humor” adlı eserinde, şunları dile getirmiştir:

Yaşlarından, cinsiyetlerinden, sosyal veya ekonomik durumlarından, kültürlerinden veya dönemlerinden bağımsız olarak insanlar herhangi bir şeyleri komik bulabilir ve onlara gülebilirler. Farklı insanlar ile de aynı şeyleri aynı derecede komik bulmayacaktır bir gruba komik gelen birçok şey başka bir grubu sıkabilir; bazı şakalar özel veya bireyseldir yani komiklikleri yalnızca bir veya çok az kişiyle sınırlıdır.

Durumuna göre kişi mizahi duruşunu şaka ile sergilemek isteyebilir. Temel Vural (2014: 15), “Oltu Havzası Fıkraları ve Nüktedanları” adlı eserinde bu durumu “Her şakanın arka

planında az ya da çok dolaylı ya da dolaysız bir gerçeklik vardır. Öyle ki mizah bazen kelimelerin altındaki gerçek ve aysbergin su altında kalan kısmı kadar büyük olabilir” şeklinde açıklamaktadır. İnsanlar birbirlerine “desinler için, laf olsun diye” şaka yapmaz. Söylemek istediği bir kusuru, eksikliği, problemi şaka kılıfı altında duyurarak riske girmeden mesajı verir. Bu yüzden dolayı şaka, emniyet supabı olarak sosyal ilişkilerde işlevsel bir hâl alır.

Şakaların başka bir işlevi ise bireyde psikolojik “rahatlama” sağlamasıdır. Kişi bilinçaltına attığı korkuları, sıkıntıları, stresli durumları şaka ile gün yüzüne çıkarıp bir rahatlama sağlar. Alberto Dionigi (2012: 18), şakaların baskılanmış duyguların açığı çıkması ve bireyin ferahlaması ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

İlk kategoride, kasıtlı şakalarda, kişi cinsel ve/veya saldırgan arzularını veya düşüncelerin tutumlu serbest bırakılmasına izin verir. Şakalar yoluyla, insanlar yasaklanmış fikirlerini sosyal olarak kabul edilebilir bir şekilde ifade edebilir ve geçici bir rahatlama sağlayabilir. Bu tür bir yasaklama, toplumlarının ve kültürlerinin bir sonucu olarak bireysel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır.

Şaka, insanların gülümseyerek eğlenme, rahatlama, boşalım ve kıssadan hisse çıkarma gibi işlevlerini yerine getirir. “İğneyi kendine çuvaldızı başkasına batır” düşüncesiyle iğnelemede bulunsa bile aşırıya kaçmaz. İçerisinde zarafet ve zekâ olduğu için kimseyi sinirlendirmeden bir toplumun kültürel kodlarında yaşamaya devam eder.

2.4. İşlevsel Halkbilimi Kuramı Bağlamında Fıkra ve Serencamların İşlevleri

2.4.1. İşlevsel Halkbilimi Kuramı

Halk bilimi ürünlerini inceleyen antropologlar tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Bu amaçla “Antropolojik Yöntem”

olarak da adlandırılır. B. Malinowski, A. Reginald ve Radcliffe Brown gibi isimler aynı kuramsal çerçeveyi oluşturmuşlardır. R. Thurnwald ve Ruth Benedict, kuramı geliştirmişlerdir (Çobanoğlu, 2010: 243-244).

İşlevsel Halk bilimi kuramının ortaya çıkışıyla ilgili olarak Elliott Oring (2012: 267), şu bilgileri vermektedir: “İşlevselcilik, belirtilen toplumsal sistemdeki sosyokültürel örüntülerin devamlı varlığını açıklamak için bir teşebbüs olarak ortaya çıkar. Tanımlamalar, belirli bir sosyokültürel yapı tarafından onu takip eden bireylere ve parçası olduğu toplumsal sisteme yapılan işlevsel katkının gösterimini temel alır.” Halk ile ilgili örüntülerin ortaya çıkarılıp işlevselliğinin insan belleğindeki yeri ve önemi toplumsal meseleleri anlamada köşe taşı görevi görür.

Özku Çobanoğlu (2010: 256), Halkbilimi⁵¹ “Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş” adlı kitabında, “İşlevsel Kuram” aracılığıyla folklorik metnin insan hayatındaki fonksiyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

İşlevsel kurama göre metnin kendi tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmaz ya da icra edilmezse anlamsızdır.../...Kısaca, işlevsel kurama göre icra edilen bir folklor unsurunun onu anlatan ve dinleyende oluşturduğunun veya oluşturduklarının niteliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bir başka deyişle folkloru ve onun insan hayatındaki rolünü tam anlamıyla anlayabilmek için folklorun mitler, efsanler, ninniler, türküler, atasözleri gibi bütün türler ve türküler örneğinde görülebileceği gibi de her türün içindeki aşk türküleri, savaş türküleri, iş türküleri alt türlerine ait formlarına ait ürünlerin veya icraların değişik toplumlardaki uygulamalarına dair çok fazla bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Bir folklor unsuru birden fazla işleve sahip

---

⁵¹ “Halkbilimi” sözcüğü üniversitelerde müstakil bölüm adı olduğu için birleşik yazılmıştır.

olabilir. Dahası bir folklor unsurunun işlevi icra edildiği bağlama bağlı olarak da değişebilir.

Bağlam merkezli kuramlardan olan “İşlevsel Yöntem” aracılığıyla halk bilimi metinlerinin anlatılma-icra edilme nedeni ve metnin bağlamının değerlendirmesi gibi konular açıklığa kavuşmuştur. Ayrıca anlatılan metinlerin birçok işlevi gün yüzüne çıkmıştır. Türk kültüründeki folklorik metin zenginliği göz önüne alındığında incelemeye esas olan eserlerde kuramın fonksiyonelliği açıkça görülmektedir.

William R. Bascom (2014: 78-81), “Folklorun Dört İşlevi” adlı makalesinde halk bilimi ürünlerinin fonksiyonlarını şu şekilde sıralar:

1. Eğlence ve eğlendirme işlevi: Eğlencenin folklorun en önemli işlevi olması başka fonksiyonları olmadığı anlamına gelmemelidir.

2. Kültürel ritüellerin onaylanması işlevi: Anlatıcı ve dinleyici anlamında kültürel ritüellerin toplum içerisinde onaylanması sağlanır.

3. Eğitim işlevi: Okuma yazması olmayan kültürlerde folklorik metinler sayesinde eğitim, öğretim işlerinin yürütülmesi sağlanır.

4. Davranışları, inançları ve kurumları onaylama işlevi: Toplumun benimsediği hareketler folklorik metinler sayesinde kişisel ve toplumsal baskılardan kurtulmak önemli bir işlev olarak görülür.

Halkbilimi çalışmaları tarihinde halkı göz ardı eden çalışmalar yapan pek çok kuram geliştirilmiştir. İşlevsel halkbilimi kuramının geliştirilmesiyle. Folklorik metinlerin asıl yaratıcının halk olduğu anlaşıldı. Ayrıca söz konusu ürünlerin toplumda birleştirici bir unsur olarak önem arz ettiği hususu da görülmüş oldu. “İşlevsel Kuram” bağlamı merkeze

alan bir yaklaşıma dayanmaktadır (Çobanoğlu, 2010: 258-259).

2.4.2. Tür ve İçerik Yönleriyle Fıkra ile Serencam

Folklor metinlerinden olan fıkra ve serencam sözlü kültür yapısında önemli işlevlere sahiptir. “Türkçe Sözlükte” (2009: 695), fıkra “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik, anekdot” biçiminde edebî özelliği esas alınarak açıklanmıştır. İsmail Parlatır (2009: 463), “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”nde “Kısa hikâye, masal, kıssa” olarak tarif etmiştir.

Agâh Sırrı Levend (1984: 156), fıkrayı şöyle tanımlar: “Fıkralarla latifeler ya büyüklerden birinin hayatını ve karakterini canlandırır; ya topluluklardan birinin özelliklerini yansıtır; ya da hiçbir kişiye değinmeden insanoğlunun acımacak, gülünecek ruh hâlini telaşlı durumunu belirtmiş olur.” Fıkraların, diğer bir adıyla latiflerin topluma ayna tutup gülmece unsuru oluşturacak “kısa hikâyeler”in ortaya çıkmasını zemin hazırladığı söylenebilir.

Yapı ve içerik özelliği üzerinde duran Dursun Yıldırım (2016b: 35-36), fıkrayı kapsamlı şekilde şöyle tanımlar:

Hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları, sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.

Serencam, hikâye araştırmalarında bir olay ve o olayla ilgili deyişi içermekle birlikte çalışmada yine bir olaya dayalı ama içinde müziğin ve şiirin olmadığı sadece gülmece taşıyan bir hatırayı, bir komik durumu, dikkatsizliği, insanın başına gelen talihsizliği bazen de ibretlik olayı içeren özünde

gölmece, mizah, şaka barındıran anlatmalara serencam denilmesi uygun görülmüştür.

Fıkralar Türk sözel belleğinin kültür kodlarını içerisinde barındırırlar. Türk dünyasında da farklı adlarla anılan fıkralar, işlevsel bir mizah tarzıdır. Yapı olarak kısa metinler olmasına rağmen “lafı gediğine oturduğu” için işlevsel karakter taşımaktadır. Fıkra ve serencamlar aracılığıyla bireylerin eğlenerek hoşça vakit geçirmesi yanında toplumdaki ahlaki bozukluk, çarpıklık, adaletsizlik gibi konular eleştirilir. Az sözle çok şey anlatan sosyal bir gerçeklik olarak sözlü kültürde ve yazılı edebiyatta yerini almıştır.

2.4.3. Fıkra ve Serencamların İşlevleri

İnsan hayatında dün ile gelecek arasında fıkralar vasıtasıyla köprü kurulur, mesajlar bu kapsamda şekillendirilir. Fıkra türü diğer sözlü edebiyat ürünleri gibi uzun yapılmadığından işlevselliği keskindir. Bellekteki kültürel kodların nesillere aktarılmasında fıkraların yeri önemlidir.

Fıkraların işlevleri hakkında araştırmacıların farklı görüşleri vardır. Eğer bir tür nesilden nesile aktarılıp günümüze kadar gelmişse söz konusu anlatı fonksiyonunu yerine getirdiğini söylemek yanlış olmaz. İlhan Başgöz (1986: 140), “Folklor Yazıları” adlı eserinde, fonksiyon konusunu şöyle izah eder:

Batı’da “fonksiyon” teorisini sosyal bilimlere aktaran ünlü Amerikalı araştırmacı Radcliff Brown toplumun işleyişini, bin bir parçalı bir makinenin çalışmasına benzetir. En küçük bir vidanın, nasıl makinenin işleyişine katkısı varsa, toplum hayatında rastlanan her sosyal hareketin, her geleneğin, her müessesenin de toplumun düzenli işlemesine öyle katkısı vardır. Bütüne yapılan bu katkıya fonksiyon diyoruz. Toplumda fonksiyonu olmayan, ya da biten kurumlar yaşamaz. Fosilleşir, ölür ve atılır. Fıkralarımız bu katkıyı hâlâ sürdürdüğü için yaşıyor bence. Onlar bizi geleneğin kültürü

içinde eğiterek, toplumun beğenilerini ve yargılarını bize aktararak, bize gülme ve hoşgörü talim ettirerek sosyal gerilimleri yumuşatıyor, onları çat diye kopacak noktaya gelmekten kurtarıyor. Böylece bir emniyet subabı rolü oynuyorlar.

Fıkra ve Serencam metinleri, öncelikle William Bascom'un (2014) yaklaşımı çerçevesinde ve onun sıraladığı madde başları esas alınarak değerlendirilecektir.

2.4.3.1. Eğlenme ve Eğlendirme

Eğlenme ve eğlendirme, gündelik hayatın hemen her aşamasında görülen ve gerek içerik gerekse amaç-sonuç bütünlüğünde üzerinde durulması gereken genişliğe sahiptir. Fıkra ve Serencam metinleri, bütüncül olarak ve sadece eğlenme-eğlendirme amacına ya da ağırlığına sahip olmasa da "sonucu" itibarıyla gülmenin oluşmasına yol açması işlevini yüklenmektedir. Kısa yapılı olması, konuşulan her konuya uygun bir metnin bulunması yaygınlığının temel nedenleri arasındadır.

Fıkranın içerisinde barındırdığı mizah sayesinde eğlence, keyifli zaman geçirme ve hoşgörü ortaya çıkar. Fıkralar insanları güldürür, sıkışan enerjiyi boşaltarak eğlenme ve rahatlama oluşturur (Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, 2003: 91).

Kolo Amca'nın Horozu

Kağızman'da bir Kolo Amca var horoz hastası. Denizli'den bir horoz alır. Otobüse getirir ama canlı hayvan olduğu için almırlar.

Diyirler ki kimindir?

—Adam da uyanık otobüs firmasının sahibinin adı da Kolo. Diyir horoz Kolo Dayı'nındır.

Otobüsçü horozun firma sahibi Kolo Amca'nın olduğunu öğrenince horozu alırlar. Getirip Kolo Dayı'ya verirler.

Horozun gerçek sahibi Kolo ise bahir ki kaç gün oldu horoz gelmedi.

–Ola ğardaş benim horoz ne oldu?

–Valla filan otobüs ile yoladık.

Otobüs firması da horozu Hacı Kolo’ya verdik der.

Adam gider Hacı Kolo’nun yanına.

–Benim horozum nerde?

–Horozu kestik valla. Allah ona bela vere. Horoz ğalmadı döydü, tavuk ğalmadı s.... Biz de kestik. Tüp ğalmadı bitti de hâlen pişmemiş.

Kolo ağlamaya başlayınca...

–Diğer Hacı Kolo, ğavat oğli ğavat neye ağlırsen? Elli horoz al götür. Babasına ağlamayan ğavat horozu ağlar mı?⁵²

Kars’ın Kağızman ilçesindeki derleme çalışmaları sırasında görüşülen kaynak kişilerin aklına ilk gelen serencam örneği “Kolo Amca’nın Horozu” adlı yaşanmış bir olaydır. Kağızman’da geçmiş yıllarda yaşamış iki tane Kolo Amca adlı kişi vardır. Birisinin otobüs firması vardır. Diğerisi ise ilçe sakinidir. Denizli’den Kars’a gelen horozu konu alan serencam ilerleyen yıllarda ve günümüzde Kağızman sosyal hayatında insanların eğlence ihtiyaçlarını karşılamak için birbirlerine anlattığı en öncelikli metinlerden birisidir.

Fıkraların en önemli özelliklerinden biri de insan ruhuna hitap etmesidir. Anlatının sonunda gülme ediminin meydana gelmesi insanı stresten alıkoyar. Dursun Yıldırım (2016a: 321), fıkraların insan psikolojisine katkısı hakkında şunları ifade etmektedir: “Fıkralar, bizi zihnen dinlendiren, günlük sıkıntıların yarattığı boğucu atmosferlerden uzaklaştıran, kısa anlatımlı, güldüren, eğlendiren küçük komedilerdir.

---

⁵² 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

Konuşmalarda, tartışmalı ve gerilimli durumlarda havayı değiştirmeye yararlar. İnsanların gülme, psikolojik rahatlama ihtiyacını karşılarlar.” Çok sinirlenen birinin kazara gülmesi bile kızgınlığının aniden sona ermesine vesile olduğu günlük yaşantıda çok defa tecrübe edilmiştir.

Gülme eyleminin gerçekleşmediği fıkra ve serencamın sonuca ulaşması zordur. Kültür coğrafyalarının önemli edebî metinleri olan bu türler sosyal hayatta az sözle çok şey anlatarak ve insanların hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktadır.

2.4.3.2. Toplumsal Uygulamaların Onaylanması

Fıkra ve serencamlar anlatıcı ve dinleyici perspektifinde kültürel ritüellerin toplum içerisinde kabul görmesini sağlayan bir durum sergiler. Ritüel, kültürel mirasın uygulama alanına girmektedir.

Sadık Tural (1993: 115), “Edebiyat Bilimine Katkılar” adlı eserinde, kültürü şu şekilde tanımlamaktadır:

Kültür, bir toplumun insanların daha hoş, daha güzel, daha ahlaki, daha faydalı, daha refahlı ve rahat olduğuna inandığı duygu ve düşünceleri yaşamaya yönelten sosyal psikolojiden kaynaklanan kavram ve kabullerin oluşturduğu bir hayat tarzıdır. Kısacası kültür, her milletin kendine has iç dinamiklerin yoğurduğu, sosyo-psikolojisinin göstergesi olan yaşayış şeklidir; yaşamayı düzenleyen benimseyiş ve tavır alışlar nizamıdır.

Fıkra ve serencamlar, kültürel olgu ve olayları içeren metinlerdir. Kars fıkralarında insanlar tip ve kahramanlar vasıtasıyla toplumun ahlak ve düşüncesine uygun durumları onaylarken aksi meseleleri eleştirmektedir. Söz konusu metinlerdeki toplumsal değerleri ifade eden mesajların ve kültürel belleğin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli olduğu için halkın kolektif bilinci keskin ve açıktır. Sözlü kültür ürünleri vasıtasıyla toplumsal kural ve ritüeller, kabul

aşamalarından geçtikten sonra onaylanır. Aşağıdaki fıkra örneği kültürel değerlere uymayan bireyin halk tarafından nasıl cezalandırıldığına dair bir örnektir:

Minare

Bir günde bir tane Terekeme çok zengin ama oğlu olmuyor. Bu niyet edir ki bir tane oğlum olsun haşa huzur diyor ki eşeğimi minareye çıkaracam. Olacağı varya bunun oğlu olmuş bu ne imkân edirse eşek minareye çıkmıyor.

Hocaya dèyir ki

–Biz böyle bir niyette bulunduk. Fakat dèyir eşek minareye çılmıyor?

Hoca dèyir

–Beni ilgilendirmez böyle niyet étdiysen eşeği minareye çıkaracan. Beş adam da tutur çıharamıyor. Gene hocaya gelir.

–Hocam bu eşek minareye çılmaz.

Hoca dèyir

–Olmaz eşek minareye çıkacak.

Bu sefer eşeğin elini, ayağını bağıyorlar. Yarı yoldan eşeğin ayağı açılıyor. Bunlara çiftelyi vuruyor. Bunlar aşağı tüşür. Bunlar canını zor gurtarır. Eşek bizi öldürecek.

–Hoca da illah diyor eşek çıkacak.

Adam diyor

–Azerilerin bir aħundu⁵³ var. Çok da cevvaldir. Muhakkak bize bir çıkar yolu gösterir. Durumu anlatır. Aħunt hâlından anlıyır.

Aħund soruyor:

---

⁵³ Şii mezhebinde önemli din ulularına verilen genel isim (Altaylı, 1994: 27).

–Senin pulun çoğdur?

Adam, dèyir

–Hesapsız çoğ.

Peki dèyir

–Sen bu puldan Allah yoluna harciyersen?

–Vallah dèyir yoğ.

–Peki hayır, hısım, akraba hayır hasenata haşlıyersen mi?

–Vallaha dèyir o da yoğ.

–Ele ise özün çığ tamamdır da⁵⁴.

Terekeme tipi ile din adamı arasında geçen fıkrâ örneğinden görüleceğî üzere dost, arkadaş, akraba, fakir fukaraya yardım etmeyen “zengin”, eşeye benzetilerek eleştirilmiştir. Kültürümüzde yardıma ihtiyacı olanlara destek olmak önemli bir gerekliliktir. Geleneğeye aykırı bu uygulama fıkrâ aracılığıyla eleştirilerek gelecek nesillerin metinden kıssadan hisse çıkarması amaçlanmıştır.

Kars'sın Selim ilçesinde yaşanan bir serencam örneği ile toplumsal değere önem vermeyen birisiyle ilgili iğneleme içerikli metin örneğini incelemek kültürel değere onaylanması işlevini göstermektedir.

Getir Pişiyi Görem İşi

Selim ilçesinde adam gurbetten gelmiş. Çayır biçtirecek. En tanınmış tırpancıyı çağırır. Sabahleyin buna bir ayran çorbası getirir. Adam çorbayı içip tırpana gidiyor. Ayran çorbası, tırpan düşünüyor. Öyle biçiyor. Ama öğlen üzeri bir leğen pişi, beyaz peynir, reçel, çay. Öğlene kadar biçtiğine bakar adam övüldüğü kadar olmadığını düşünür tırpancının.

---

⁵⁴ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6).

Adam öğlen yemeğini çok beğenir bir güzel yer. Tırpanını alır güzelce biçmeye başlar.

Tırpancı adama döner şöyle der;

–Ayran aşu içerim böyle biçirim. Getir pişiyi görem işi.⁵⁵

Serencam örneği, Türk kültüründe misafirperverlik ve yeme içme ikramının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Toplumda Tanrı misafiri kavramı vardır. Bireyler hiç tanımadığı kimselere bile yeme içme konusunda çok cömert davranırlar. Durum böyleyken adamın çalıştırdığı ırgatına sabah sadece çorba getirmesi tırpan çeken adam tarafından mizahi üslupla eleştirilmektedir. Görüldüğü üzere toplumsal değerlere ve kültürel mirasa aykırı davranışlar eleştirilmiştir.

Fıkralar sosyal, ahlaki ve kültürel kodları yaşayan ve destekleyen bir türdür. Sahip olunan değerlerden; gelenek, görenek, inanç, kültürel unsurlar fıkralar aracılığıyla gelecek nesillere aktarılır. Böylece yeni nesil kültürünü bilir ve ona göre yaşamına yön verir (Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, 2003: 88).

Fıkra ve serencamlar işlevsel olarak kendine has bir kültürel kod vazifesi görür. Herhangi bir kültür unsuru ve ritüelin onaylanmasında ya da reddedilmesinde toplumsal değer ve kurallara uygunluk temel alınır. Derlenen metinlerin bir kısmında kurallara uymayan kişiler, tipler vasıtasıyla eleştirilmiştir.

2.4.3.3. Eğitim

Fıkra ve serencamlar sözlü kültür metinleri olduğu için anlamı ve işlevi, esas itibarıyla okumaya değil anlatmaya bağlı olarak şekillenir. Metinler vasıtasıyla eğitim-öğretim, kültürel

---

⁵⁵ 11.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.35).

bellek, ahlaki davranışlar, dinî ve millî değerler kuşaktan kuşağa aktarılır.

Gerek örgün gerekse de yaygın eğitimde öğretmenler ya da günlük hayatta bir konuyu en kısa yoldan anlatabilmek için fıkralar kullanılır. Başka bir deyişle fıkraların sadece güldürme işlevi yoktur. Sabri Esat Siyavuşgil (1959: 383-384) fıkraları diğer milletlerle kıyaslayarak eğitim işlevi ve içeriği hususunda şunları söylemektedir:

Halk fıkralarımız, başka milletlerinkine pek benzemez. Onlar, bizim sadece gülme ihtiyacımıza tatmin eden tuhaflıklar olmaktan ziyade, âdeta dünya görüşümüzün hudut taşları, hâdiseler karşısındaki davranışlarımızın dayandığı “hikmet” kaideleri, bir kelime ile düşünce nizamımızın nirengi noktalarıdır. Bu itibarla, dudaklarda tebessümle söylenen ve dinlenen bu fıkralar, ilk nazarda göründüklerinden çok daha “ciddi” dirler. Çünkü her biri, bir davranışa örneklik etsin diye yaratılmış ve buna layık olduğu, toplulukça benimsenip tedavüle çıkarılmak suretiyle sabit olmuştur.

Fıkra türü bünyesinde nasihat ve öğüdü barındırır. Kültüre ait temel hususların yanı sıra örgün öğretim aşamalarında da fıkralar yaygın olarak kullanılmaktadır. Dursun Yıldırım (2016a: 321), fıkraların eğitim işlevini içeriğini esas alarak açıklar: “Kimi zaman yumuşak, güleç bir ifade ile kimi zaman sert bir münekkid, müstehzi bir tavırla yanlışlarımızı düzeltmeye çalışır. Bizi, güldürürken bile bir ders almaya çağırırlar. Bir eğitimci edası ile hayatımızın her sahnesinde karşımıza çıkar, bizlere bir şeyler öğretmeye çaba gösterirler.”

Fıkralar toplumun her kesiminden insanın eğitiminde ve sosyalleşmesinde işlevsel halk edebiyatı ürünleridir. Nasıl ki bir masal çocuğun⁵⁶ ruh dünyasına etki eden kültürel kodların aktarılmasını sağlayan bir tür ise fıkra da toplumda eğitici

⁵⁶ Sözlü anlatı türleri soğuk kış gecelerinde anlatıla gelmiştir. Yaşına ve seviyesine göre çocuklara fıkralar anlatılırdı. Fıkraların her birinde çıkarılacak bir ders vardır (K.K.35).

içerikleriyle işlevsellik kazanmıştır. Eğitimin örneklendirilmesi yönüyle fikranın işlevselliğini aşağıdaki metinde görebiliriz:

Yüzük

Yaşlı bir adamın parmağında kıymetli bir yüzük var.

Gencin birisi diyor ki

–Amca sen nasılsa ölüp gideceksin sen o yüzüğünü bana ver. Ben ömür boyu yüzüğü saklayacağım. Hep de seni anacağım.

Yaşlı adam da çık o daşın başına üç defa anır, vereyim demiş.

Genç de üç defa eşek gibi anırmış.

Demiş ki

–Yüzüğümü ver.

Yaşlı da demiş ki

–Senin gibi eşek bu yüzüğün kıymetini biliyor da ay oğul ben niye bilmeyeyim ⁵⁷.

Yukarıdaki metinde yaşlı adam, densizlik yapan gence mizahi üslupla bir ders vermiştir. Ölüm gibi şakaya gelmeyecek bir durum ile yaşlı adamın öleceğini ve değerli yüzüğün kendisine verilmesini isteyen genç beklemediği bir durumla karşılaşmıştır. Maddi bir beklenti için saygı ve edepten uzaklaşan genç eleştirilmiştir. Söz konusu metin yaşlılara nasıl davranılması gerektiği ve insan olmanın gereklilikleri ile ilgili olarak eğitici bir örnek teşkil eder.

Âşık Sabri Yokuş, Âşık Nuri Çırağı, Âşık Nusret Toruni, Âşık Yaşar Reyhani, Âşık Coşkun Şamiloğlu ve Âşık Mevlüt İhsani arasında geçen serencam örneği de eğitim işlevinin

---

⁵⁷ 11.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.35).

aktarılması çerçevesinde güzel bir örnektir. Âşık Sabri Yokuş, serencamı şöyle anlatmıştır:

Gülhane Parkı

Gülhane parkındayız. Yani Sultanahmet'te Âşık Nuri Çırağı'nın çadırı var. Âşıklar çadırı. Benimle rahmetli Coşkun Şamiloğlu o gece orada çalacağız. Şimdi söz vahdine çeker bu saatlerdir. Bahın âşîh devamlı arı dili gönüştür. Arı dili gizli bir dildir. Kimse bilmez o dili çünkü. Mevlüt İhsanî sohbet ediyor.

Nusret rahmetlik bana dedi ki

–Sabri ben aḡşam seni dinledim çoḡ hoşuma gëttin beraber proḡram yapalım.

Dëdim

–Nusret abi saygılar sunarım. Ne demek. Sen arzu ëdiyorsan baş tacısın. Biz proḡrama ḡalgacağız. Reyhani, Mevlüt İhsanî'yi dinliyor ama İhsanî'nin sohbeti bitmiyor. Biz ḡalḡacağız millet bekliyor. Şimdi üsluba bahın latifeye bahın.

Reyhani usta dedi ki

–Mevlüt Usta “sadakallahü'l-azim” diyelim. Kur'an bu kelimeyle biter. Böylece Mevlüt İhsanî bu latife karşısında sözü bitirdi⁵⁸.

Yukarıda ki serencam, toplum içerisinde bireyin nasıl davranması gerektiğine dair eğitici bir örnektir. Âşık Mevlüt İhsanî'nin programı uzatmasından rahatsız olan Âşık Reyhani mizahın gücü ile Kur'an'dan alıntı yaparak problemi çözmüştür. Toplumsal belleğin biçimlenmesinde işlevsel bir örnek teşkil eden serencamlar nasihat verme anlamında önemli metinlerdir.

---

⁵⁸ 06.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.74).

2.4.3.4. Davranış, İnanç ve Kurumları Yüceltme

Fıkra ve serencamlar vasıtasıyla insanlar toplumsal ve kişisel bakıardan kurtulup rahatlayabilir. Baskı oluşturulan ve bilinçaltına atılan meselelerin ortaklığı yanında kişiden kişiye değişen yönü de vardır.

Halil İbrahim Şahin (2010: 141), rahatlama kuramına atıfta bulunarak bastırılan ve biriken enerjinin gülme ile ortaya çıkması hususunda şunları söylemiştir:

Sosyal hayattaki pek çok kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum, insan üzerinde ister istemez baskı oluşturmakta ve bu baskıda belli ölçüde enerji birikimine sebep olmaktadır. Cinsellikle ilgili yasaklar, günlük hayatta bireylerin istemeseler de yapmak zorunda oldukları kurallar vb. daha pek çok husus, insanda tepkiyi ifade eden bir enerji birikimine yol açmaktadır. Uygun şartların oluşması neticesinde ortaya çıkan bu enerji de gülmeyi doğurmaktadır.

Fıkra ve serencamlar toplumsal baskının azaltılmasında bir dışavurum işlevi görürler. Konuşulması yasak olan, tabu görülen konular söz konusu metinler aracılığıyla ifade edilmeye çalışılır. Bu da beraberinde ruhen rahatlama sağlar.

Ardahan'ın Çıldır ilçesinde derlenen serencam, işlevin nasıl gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Devlet İşi

Meclis Dayı Çıldır'da devlet işinde çalışıyor.

Adamın biri de Meclis'e geliyor. Diyor ki

–Bana bir iş ver.

O da diyor ki

–Kovanın içine kireç yap. Atatürk'ü boyuyor.

O da gidip büstü bembeyaz boyuyor.

Kaymaşam görüyor. Diyor ki

–Gidin bunu alın. Bu deli midir?

Adama diyorlar ki

–Sen en yapıyorsun?

–Ben ne yapacam? Meclis bana iş verdi. Bende iş görüyorum.⁵⁹

Kaymakam adamın cezalandırılmasını istediği anda mizahi tarz devreye girer. Adamın “Meclis bana iş verdi. Onu yapıyorum.” cümlesini kurmasıyla gerginlik bitmiş olur.

2.4.3.5. Protesto ve Eleştiri

Toplum hayatında görülen eksikler, yerme, kınama ve taşlama yoluyla “protesto” edilir. Eleştirinin farklı içeriğe sahip olmasıyla belirginleşen protestonun gelişmesi bazı dönemlerde sınırlı olsa da toplumun içerisinde her daim varlığını sürdürmüştür. Türkiye’de özellikle âşık şiiri adaletsizliğe ve işlemeyen kurallara karşı bir başkaldırı işlevi görmüştür (Başgöz, 1986: 182-183).

Sözlü kültür ürünlerinden fıkralar başkaldırı işlevinin en önemli ürünlerinden birisidir. Mizahın gücünü arkasına alan fıkralar güçlü bir gülmece duruşu sergileyerek eleştiriler gerekli yerlere ulaştırılır. Mizah kılıfı altında yapıldığı için de herhangi bir kurum, kuruluş ya da topluluk tarafından bir müdahale olmaz. Bu kapsamda aşağıdaki metin, konunun açıklığa kavuşması açısından önemlidir.

---

⁵⁹ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.12).

Sımışka

Karşının biri Malağanların sımıřkalarından⁶⁰ toplamağa gédirmiş. Bunu gören Malağan arħadan bağırmış.

–Ey kara pişih kara pişih. Niye bizim mala haram yaparsınız? İste benden birisini. Vêrsin sana ikisini.⁶¹

Fıkradan da anlaşılacağı üzere Müslüman olan Karşı, Malakan’ın ay çekirdeklerini çalmaktadır. Malakan, Karşının yaptığı hareketi yanlış bulunur. Ona niye hırsızlık yaptığını sorar. Ayrıca istemesi hâlinde kendisine fazladan ay çekirdeği vereceğini de belirtir. Sözlü kültür metni üzerinden Karşının yaptığı hareket protesto edilmiştir.

Türk fıkralarında halkın maddi, manevi unsurlarını bulmak mümkündür. Bu anlatılarda eleştiri ve hiciv yeteneği anlam kazanır. İnsan aklını almayacak derecedeki gariplikler, tesadüf ve olağanüstülükler, toplumsal ve ferdi bozukluklar fıkralar vasıtasıyla tenkit edilir. İnsanlar fıkralarda kendi kendilerine gülererek gerekli dersi çıkarmaya çalışırlar.

Fıkra ve serencamlar folklorun protesto işlevini yerine getiren metinlerdir. Beşerî ve toplumsal kusurların anlaşılıp müdahale edilmesinde rol oynarlar. Eksikliklerin anlaşılmasında mizahi bir üslup kullanıldığı içinde sosyal ortamda herhangi bir kargaşa çıkmaz.

2.5. Gülme Konulu Çerçeve Öneriler

Farklı disiplinler, bir yandan tematik olarak kendi alanlarına dayanarak diğer yandan da ortaklık anlayışıyla “gülme” üzerine tanım ve kapsam önermeleri yapmışlardır. Sosyoloji, Arkeoloji, Halkbilimi, Psikoloji, Felsefe,

⁶⁰ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V’te (2009: 3610), “ayçiçeği” olarak tanımlanmıştır.

⁶¹ 14.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.1).

Antropoloji, Tıp gülmenin neden, nasıl ve hangi durumlarda ortaya çıktığı üzerinde durmuştur.

Şemsettin Sami, “Kamus-ı Türkî” adlı sözlüğünde (2010: 400), gülmeyi “İnsana mahsus olan bir hisle kah kah diyerek sesle veya sessiz ve ekseriya ağzı açarak ve dişleri göstererek bir hareket-i mahsusada bulunmak” şeklinde fizyolojik açıdan tanımlamıştır. “Türkçe Sözlük”te (2009: 806) “İnsan, hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa çıkarmak, mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek” biçiminde duygusal çerçeveden açıklama getirilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud’un⁶²“Dîvânu Lugâti’t Türk” adlı sözlüğünde, kelimeyi ‘güldi’, ‘küldi’ biçiminde göstermiştir. “Külse kişi atma angar öter küle, baqqıl angar edgölükünazgın küle” Günümüz Türkçesiyle “iyiliğe iyilikle karşılık vermeyi öğütlemek için kullanılır” şeklindedir (Mahmud, 2005: 333).

Gülme, aynı veya yakın kültürel yapıya bağlı insanlar arasında günlük rutin olarak gerçekleşen temel bir ihtiyaçtır. Gülmenin “neye”, “niçin”, “ne zaman”, “nasıl” oluştuğu üzerinde toplanan görüşler “felsefi, psikolojik ve sosyolojik” olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

Anca Parvulescu (2017: 29), gülmeyi “Gülme, en temel hâliyle, ağzın ritmik şekilde açılmasıdır. Bedendeki bir dizi açıklıktan biri; ayrıca yüzdeki tipik açıklık olan ağız, gülme sırasında ses çıkararak açılır” şeklinde tanımlarken; Eric Smadja (2013: 10), “Aslında geleneksel olarak duygusal bir yüz ifadesi gibi algılanan gülme eylemi; temel olarak öncelikle mutluluk ve hazzın fakat aynı zamanda saldırı ve sıkıntı

⁶² “Ciddi bir bilim adamı, samimi bir Müslüman ve heyecanlı bir Türkçü olan Kâşgarlı Mahmud, aynı zamanda mizahi yönü olan bir kişiliğe de sahiptir. Eserin gramer bölümlerinde çeşitli gramer bahislerine örnek verirken tur, bar-, kel- gibi temel fiilleri sût sag-, ok at-, yâ kur- gibi dönemin günlük hayatında sık kullanılan fiilleri seçmesi tabidir. Ancak bunların arasında kül- “gülmek” fiilinin de bulunması “Kâşgarlı’nın gülmeyi, mizahı seven, neşeli bir insan olduğunu gösterir” (Ercilasun, 2009: 238).

gibi başka duygusal mesajların da iletildiği sözsüz bir iletişim şeklidir” biçiminde açıklar.

Bazı düşünürler gülme vaziyetinin fizyolojik bir tepki olduğuna dair görüş belirtirken kimileri ise duygusal süreçle ilgili olduğunu iddia etmektedir. İnsanoğlu her zaman sebepli ya da sebepsiz olarak gülmüştür.

İnsanlar mantıki olarak gülmeyi ağlamanın zıddı olarak anlamlandırdılar. Çoğu insanın bu fikirde olduğu görülmektedir. Eski çağlardan beri insanlar gülmeyi bildikleri hâlde niçin, ne zaman ve neye güldüklerini bir türlü anlayamadılar (Tunç, 2019: 98).

Herkesin aynı şekilde kabul ettiği genel geçer bir gülme tanımının olduğunu söylemek zordur. İnsanlar kendi kültürel kodları ekseninde uyumsuzluk, zıtlık, farklılık, saçmalık, absürtlük gibi kavramlar etrafında oluşan durumlara güldükleri bilinmektedir. Gülme bir toplumun en karakteristik genetik özelliklerinden birisidir.

Soner Derse (2019: 20), gülmenin karmaşık yapısı ve tek bir gülme kuramının geliştirmenin çok zor bir mesele olduğuna dair şöyle bir açıklama yapmıştır:

Gülmenin çok değişik durumlarda ortaya çıkması, kişiden kişiye, durumdan duruma, dönemden döneme, ulustan ulusa, dilden dile farklılıklar göstermesi bütün gülme durumlarını kapsayan bir kuram yaratmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, tarihsel süreçte, düşünürler ve bilim adamlarından çok azı, bir gülme kuramı yaratmaya yönelik çaba göstermiştir. Düşünürler, gülmenin mantığına ve işlevine yönelik sınırlı düşünceler ileri sürmekle yetinmişlerdir. Bu araştırma, gülmenin niteliğine yönelik düşünürlerin bakış açısını ortaya koymaya ve bunlar ışığında bir sentez yapmaya çalışacaktır.

Gülmenin felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi ilimlerin yanı sıra coğrafya ile ilişkisi olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre farklı coğrafyalarda yaşayan

insanları gülme anlayışında iklim önemli bir etkidir. Gülme ile sıcak iklimin ters orantılı olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle soğuk iklimin insanları sıcak iklimin insanlarına göre daha neşeli ve gülmeye daha eğilimlidirler. Kuzey İtalya'nın Güney İtalya'ya göre daha çok mizah ve fıkra üretmesi bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Ülkemizden örnek vermek gerekirse Karadeniz⁶³ fıkraları Akdeniz fıkralarına göre çok daha meşhur ve sayısı da fazladır (Kasnak, 1987: 10).

Gülme mefhumu toplumun kültürel kodlarında insan yaradılışından beri bulunup toplumun bir araya gelip sosyalleşmesinde başat unsurdur. Gülme insanları birbirine yaklaştırır. Stresin giderilmesi, sosyalleşme, en önemlisi de aksaklıkların çözülmesinde gülme işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır.

2.6. Gülmenin Özellikleri

İnsan bireysel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. Kişi belli bir kültür dairesi içerisinde diğer insanlarla sosyalleşerek yaşamını sürdürür. Mizah ve gülme kültürel bellekte saklanan bir eylemdir. İnsanlar yaradılışla birlikte sözlü iletişime geçer. İnsanlar birbirlerinin ruhuna, gözüne, kalbine, fiziğine hitap etmişlerdir. Bu hitap neticesinde normal dışı bir durum algılandığında tarafların biri gülmeye başlar. Duruma göre iki taraf da gülebilir. Toplu bir yerde espri yapıldığında gruptan birkaç kişi gülmeye başladığında grubun diğer üyeleri de bu duruma katılır. Gülmenin,⁶⁴ toplumsal

⁶³ Milliyet Gazetesi'nden Zeynep Oral, 1980'li yılların sonlarına doğru Karadeniz'de yaptığı incelemeler sonrasında gazetede; Karadenizlilerin gülmeceye karşı daha yatkın olduklarını, köylerdeki kahvehanelerde insanların fıkra sayesinde dinlendiklerini, yaşama pozitif baktıklarını, neşeli olduklarını yazmıştır (Özünü, 1999: 47).

⁶⁴ Gülme taktikleri ve özellikleri için bk. King, P. (2016). *Laugh Tactics Think Quickly on Your Feet*. San Francisco: Create Space.

yaşamda bütünleştirici işlevi vardır. Öte yandan saldırganlık yönü de bulunmaktadır.⁶⁵

2.6.1. Toplumsallık

Gülme toplum içerisinde değer ve anlam kazanan sosyal olgudur. Henry Bergson (2011: 87), gülmenin toplumsallığını “Gülmenin toplumsal bir anlama ve kapsama sahip olduğuna, gülücün her şeyden önce şahsın topluma uyum sağlayamayışının özel bir türünü yansıttığına, sadece insani olanın gülünç olduğuna kanaat getirdiğimiz için öncelikle insanı, karakteri ele aldık” şeklinde gülmenin insancılığına atıfta bulunan bir açıklama yaparken; Fatma Ahsen Turan (2008: 4), Türk Kültürünün Mizah Burcu İncili Çavuş adlı kitabında bu konuyu “Güldürü toplumsal bir olaydır. Diğer toplumsal kurumlara benzemez. Ana değerleri ortaya koyar ve bu değerleri sürekli canlı tutar. İnsanlara ilkeler öğretir, bizi bu ilkelere göre biçimlendirir, eğitir” biçimindeki tanımı gülmenin toplumda düzenleyici olduğunu belirtir.

Gülme eyleminin bireyden topluma uzanan bir çizgisinin olduğu görülmektedir. Aynı millete mensup fertlerin ruhi dünyalarının benzer-ortak olduğu söylenebilir. Bireysel bir gülme üretiminin sosyokültürel anlamda diğer kişiler tarafından kabul edilip onaylanması gülmenin toplumsallaşması ile doğru orantılıdır.

Gülmenin bireysellikten toplumsallığa uzanan durumunu Azem Sevindik (2021: 57-58), şöyle yorumlamaktadır:

Somut maskesini takınmış yüz ifadesiyle, tonlamasıyla ve mesaj içeren hareketleriyle gülmenin karşı tarafa ileten ve mesajlar içeren özellikleri, onun bireyselden toplumsala giden yapısının gereğidir. Gülme jestler ve mimikler ile bireyin mesajını göstermesi ve gösterilen mesajın anlamlanması itibarıyla görsel; ses çıkımı veya çıkması sebebiyle işitsel,

⁶⁵ Gülmenin özellikleri, Erhan Solmaz (2016) tarafından hazırlanan Doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

yine seslerin anlamsal çağrışımları sebebiyle sözeldir. Yine gülme kişisel tepkimelerinden dolayı bireysel; sosyokültürel bağlamda tüm üyelerin zaman içerisinde edindiği, kabul ettiği, onayladığı ve hüküm verdiği anlamlandırılmış görsel ve işitsel tepkimeleri sebebiyle toplumsal özellikler gösterir.

Öte yandan başka bir mesele ise gülmenin uyumsuzluk, üstünlük, zıtlık, absürtlük, saçmalık, uygunsuzluk ve benzeri durumlar sonucu ortaya çıktığını iddia eden tekdüze yaklaşımlara karşı getirilen eleştirilerdir. Mustafa Şekip Tunç (2019: 105), gülmenin millî ruh ile ortaya çıktığını şu şekilde belirtmiştir:

Gülmenin alakaları yalnız ruhumuzda olmayıp bilhassa ruhumuzun ortaya çıktığı millî bir toplumsal hayatladır. Bizi güldüren şeylerin milliyetle münasebetini görmeyenler özellikle soyut fikirlere kapılarak gülmenin sebeplerini “zihinsel zıtlıklarla” “malzeme hissinde” göstermişlerdir. Hâlbuki gülmeyi doğal ortamı olan millî hayata görmedikçe ve bilhassa toplum için faydalı vazifesini temin etmedikçe bir türlü anlayamayız.

Gülme aynı toplum içerisinde yaşayan bireyler arasında millî malzemelere önem atfedilmesi sonucunda ortaya çıktığı savunulabilir bir görüştür. Bir espriyi anlayabilmek için o kültür muhritinin <yörenin> insanı olmak gereklidir. Olaya böyle bakıldığında Tunç'un görüşü doğru ama eksiktir. Söz konusu tutumu, sadece bütünün bir parçasını ifade etmektedir. Tunç'un ifade ettiği üzere gülme hadisesini sadece “millî münasebetle” açıklamak eksik bir görüşü beraberinde getirir. Gülme, tanımı ve ortaya çıkışı hususunda bilgi verilmesi zor bir konu olduğu göz önüne alındığında kavramı bir mekanizmaya bağlayıp açıklamak yanlıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki millî münasebetin olmadığı yerde de gülme ortaya çıkmaktadır. Bir ülkeden başka bir ülkeye turist olarak giden kişilerin giyim kuşam, konuşma, eğlence, jest ve mimik gibi alışkanlıkları istisnai olsa da yerli toplumda derecesi değişen bir gülme eylemi oluşturabilir. Aziz Nesin (2002: 51),

“Gülmenin nedenleri o denli ayrı ve çoktur ki bütün bunları bir tek nedende toplamak, hepsinin bir kaynağa indirgemek olanaksızdır” şeklindeki açıklaması gülme olgusunu tek bir nedene bağlamanın yanıltıcı olabileceğini vurgulamaktadır.

Toplumda işlevsel kullanım alanı olan gülme olayının irdelenmesi gereken bir tarafı da “bulaşıcı” olduğuna dair görüştür. Bu konuda bir açıklamayı Morreal (1997: 162), şöyle dile getirmektedir:

Gülmenin toplumsal boyutu da onun bulaşıcı olduğunu gösterir. Gülmek, grup hâlindeyken bir füzyon reaksiyonu gibi yayılır. Senin gülmen, benim gülmeme yol açar, benim gülmemse senin gülüşünü güçlendirir. Gerçekten de bazen bir insanın gülmekte olması o insanın neye güldüğünü bilmesek bile bizim de gülmeye başlamamız için yeterli olur. Komedyenler ve tiyatrocular bir salon dolusu insanı güldürmenin yarısı dolu olan salondakileri güldürmekten daha kolay olduğunu bilirler.

Sosyal katılımıla gerçekleşen tiyatro, sinema, piknik, düğün, nişan gibi ortamlar gülmenin olduğu yerlerdir. Bu tarz yerlerde birkaç insanın herhangi bir şeye gülmesi o ortamda bulunanların diğer üyelerini de etkilemektedir. Bir zaman sonra domino taşı etkisiyle mekânda bulunan herkes güler. Bu durum, gülmenin bulaşıcı olduğuna dair görüşün doğruluğu savunulabilir. Morreal (1997: 160-161), Gülme salgının ortaya çıkmasının sebebi bulaşıcı gülmedir, düşüncesindedir. Gülmenin işlevsel yönü hakkındaki yorum ve görüşlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Aksi görüşler de doğal olarak vardır. Bu görüşlerden birisi de gülme ediminin deliliğe benzetilmesidir.

Gülmeye delillik atfedilebilir. Gülme hakkında düşündüğümüz zaman komedinin ya da gülmenin delilik ile beraber yoğrulduğu anlaşılır. Gülünç karakterler ise bu olguyu aşikâr eder. Ayrıca açığa çıkarmakla kalmaz kendilerinin

ürettikleri temsilin kaynağı olarak da kullanırlar (Zupancic, 2011: 56).

Sosyal etkileşim sırasında gülen ya da tebessüm eden bir yüz çatışma alanına dönebilecek bir olayı yatıştırmakla kalmaz iki tarafın kucaklaşması sağlayabilir. Toplumların kimlik ve kişilik oluşturmada gülen bir yüz her zaman akılda kalıcılığı artırmıştır. Öte yandan insanlar gülmenin toplumsal özelliğinde istifade ederek eleştiri, istek ve görüşlerini gerekli kişi ve kurumlara iletirler.

2.6.2. Saldırganlık

İlk çağ filozofları ve pek çok düşünürün gülmeye muhalefet etmesinin bir sebebi de gülmenin “şiddete aracılık” ettiğinin düşünülmesidir. Çünkü kendisini başkasından üstün gören bir kişi ya da sosyal değerlere uygun olmayan bir davranış yüzünden karşı tarafa gülmekte ve bu bir nevi saldırı olarak algılanmaktadır. Bazı filozoflar ise gülmenin kötülükten doğduğuna dair görüşleri vardır. Gülme toplum içinde karşı tarafa saldırmada önemli bir silah olarak görülmüştür. Türk toplumuna bakıldığında gülme, karikatür adlı bir mizah tarzı ile ortaklık kurarak toplumsal kurallara uymayan kişileri, adaletsizliği, haksızlığı en önemlisi de siyaseti eleştirmektedir. Başka bir deyişle gülme yoluyla sözü edilen durum ve kurumlara sert eleştiri yapılmaktadır.

Rod A. Martin (2008: 49), gülmenin saldırganlığın ortaya çıkışı ve Freud'un kuramıyla ilgili bağlantısını şöyle açıklamaktadır:

Psikanalitik teoriyle ilgili önceki bölümde gördüğümüz gibi, gülmede saldırganlık ve düşmanlık çalışmasına çok sayıda araştırma ayrılmıştır. Bu araştırmanın çoğu Freudyen teoriden esinlenmiş olsa da, her iki yaklaşım da mizahta bir güdü olarak saldırganlık fikrini paylaştığından, üstünlük/aşağılama teorileriyle ilgili olarak görülebilir.

Bu ilişkinin kaynağı Freud'un ortaya attığı Psikanalitik kuramdır. Söz konusu kuramda tartışılan iki büyük güdü vardır. Birincisi “saldırganlık” diğeri ise “cinsellik”tir. Herhangi bir grup içerisinde kurallara uymayan, sevilmeyen ya da grup dışına itilmek istenen kişi gülme yoluyla dışlanır. Gülme saldırısı fiziksel saldırıdan daha etkili bir silaha dönüşebilir. Topluluk dışına itilmek istemeyen bireylerin kurallara önemli ölçüde riayet ettiği görülmektedir (Güler, 2010: 130).

Öte yandan grup içerisinde mutluluk ve hazzın göstergesi olarak görülen gülmeyi Eric Smadja (2013: 10), “...temel olarak öncelikle mutluluk ve hazzın fakat aynı zamanda saldırganlık ve sıkıntı gibi başka duygusal mesajların da iletiildiği sözsüz bir iletişim şeklidir” biçiminde açıklarken; Morrell (1997: 37), gülmenin saldırganlık özelliğinin kaynağı ve nasıl gerçekleştiğiyle ilgili soruların cevaplarını şu şekilde derlemiştir:

Kural şudur: Belli bir yoğunluğa ulaşan duygular genellikle kendilerini bedensel hareketlerle gösterirler. Örneğin: korktuğumuz zaman kaçmaya yönelik hareketler yaparız, eğer korku gerekli düzeye ulaşmışsa, içinde bulunduğumuz durumdan kaçıp kurtulmak isteriz. Birine kızdığımız zaman, ufak tefek saldırganlıklar gösteririz, ya ellerimizi yumruk yaparız ya da harekete hazırladığımız başka kaslarımızı kasarız.

Kişi kendine ya da üyesi olduğu bir topluluğa yapılan yanlış bir davranışı alaycı bir gülüşle karşılık vererek bir boşalım sağlar. Toplum içerisinde fiziki saldırganlığın hoş görülemeyecek bir temas olması hasebiyle gülme bireylerin yardımına koşmaktadır. Toplumların düşünce yapısı, algılayış tarzı gülme eyleminin “saldırganlıktaki” dozunu etkilemektedir. Gülme sayesinde insanlar riske girmeden karşı tarafa üstün geldikleri için işlevsel olması yönüyle sürekliliğini korumaktadır.

3. BÖLÜM

KARS'TA SÖZLÜ MİZAH

Fıkra ve serencamlar Kars sözlü kültüründe halk mizahının işlevsel türlerindedir. Kars'ta sözlü kültür yapısı içinde mizahın özel bir yeri vardır. Kars'ın geçiş bölgesi üzerinde olması ve kültürel zenginliği mizahın bu işlevselliğini sağlayan ve koruyan yönler olmuştur. Kars sözlü kültürü hakkındaki çalışmalar genel anlamda âşıklık, hikâyecilik, masal, halk oyunları, türkü ve atasözü ile ilgilidir. Fıkra ve serencamlardaki nükte, şaka, ironi, istihza, espri ve hiciv mizahı meydana getirmiştir. Kars'ta derlenen metin sayısının fazla olması halkın mizah yaratım ve kullanımındaki bellek zenginliğine örnektir. Özellikle âşık şiirinde mizah ve gülme yaygınlık göstermektedir. Âşıkların birbirine üstünlük kurmak amacıyla oluşturdukları dörtlükler önemli miktarda mizah malzemesi sunmaktadır. Zıtlıklar barındıran şiirlerde mizah çeşitlerine sıkça rastlanılır.

Mizahın güçlü bir biçimde ortaya çıktığı ritüel ise köy seyirlik⁶⁶ oyunlarıdır. Yörede özellikle eğlenmek için köy seyirlik oyunları tercih etmiştir. Kars sözlü mizahında “dedebaba”⁶⁷ sözleri olarak da isimlendirilen veciz ifadelerde mizahı görmek mümkündür. Kıssadan hisse çıkarılması amacıyla söylenen atasözlerindeki sesteş ifadeler veya bazı argo sözler gülmeceyi doğurmaktadır. Kars'ta anlatılan bazı

---

⁶⁶ Köy seyirlik oyunları için bk. Altay, F. (2021). Geleneksel Kars Seyirlik Oyunları. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi.

⁶⁷ Dedebaba sözleri için bk. Mor, G., Şahin, H. (2012). Kars Folkloru Yöremizde Dedebaba Sözleri ve Fıkralarından Seçmeler. Konya: Mola Kitap.

bilmeceler gülme unsurları barındırmaktadır. Kars manileri⁶⁸ kadınlar arasında mizahi bir üslupla yaygın olarak söylenmektedir. Kadınların birbirlerine üstünlük sağlamak için kullandıkları mizahi tarzlar gülmeceyi ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan Kars sözlü kültüründe anlatılan halk hikâyeleri ve masallarda da mizah önemli bir unsurdur. Kars sözlü mizahını anlamak ve yorumlamak için fıkra ve serencam metinlerini irdelemek gerekmektedir.

Kars'ın ve Ardahan'ın ilçe ve köylerinin elli ikisine tespit ettiğimiz kaynak kişilerle görüşmek ve derleme yapmak için farklı tarihlerde gidilmiştir. İlçelere bağlı mahalleler ve köylerde yüz yüze görüşme tekniğiyle “doksan beş” (95) kaynak kişiyle görüşülmüştür. Köylere gidilmeden önce kaymakamlıklara bilgi verilerek köy muhtarlarının telefon numaraları alınmıştır. Doktora tez çalışması olduğu köy halkına ve kaynak kişilere anlatılmıştır. Dokuz aylık derleme süreci sonunda toplam “altı yüz elli” (650) adet sözlü metin⁶⁹ kayıt altına alınmıştır. Bu sayı müstakil metin olmakla birlikte derlenen anlatıların varyant, versiyon ve eksik olanları mukayese edildiğinde “iki yüz yetmiş iki” (272) müstakil metin çalışmaya dâhil edilmiştir. Derlenen metinler konularına göre ağırlıklı olarak ironi, alay, istihza, tahkir, hiciv, espri ve şakadan oluşmaktadır. Kaynak kişilerin eğitim durumu genel anlamda okuryazar, ilkokul ve ortaokuldur. Sözlü metinler fıkra ve serencam olarak sınıflandırılmıştır. Fıkraların sayısı serencamlara oranla fazladır. Terekeme, Azeri, Yerli, Aşiret-Kürt, Karanlı, Posoflu,⁷⁰ Çıldır, Erzurumlu, Kağızmanlı ve Malakan sözlü metinlerin tipleridir. Terekeme tipi üzerinden anlatılan metinlerin sayısı diğer tiplere göre fazladır.

⁶⁸ Kars manileri için bk. Şahin, S. (2009). Kuzeydoğu Kültüründe Kars Manileri (Derleme-Araştırma-İnceleme). Ankara: Ölçek Matbaası.

⁶⁹ “Sözlü metin”den kastımız tarafımızdan kaynak kişilerle yüz yüze yapılan görüşmeleri ifade etmektedir.

⁷⁰ Posof fıkraları için bk. Kalaycı, Ü. (2008). Posof Fıkraları. Kahramanmaraş: Selçuk Ofset.

Metinlerde yerel ağız özellikleri baskın olup arkaik sözcüklerin sayısı fazladır. Öte yandan sözlü metinlerde az sayıda da olsa Rusça kelimelere rastlanmaktadır. Fıkra ve serencamlardaki cinaslı ifadeler çocukların zihinsel gelişimine katkısı olduğu kabul edilen bir durumdur. Bazı köylerde kaynak kişiler, çocuklara yaşa uygun fıkralar anlattıkları tespit edilmiştir.

3.1. Kars Mizah Metinlerinin (Fıkra-Serencam) Konuları

Kars ve Ardahan'da farklı Türk boyları ile Malakan ve Duhobur gibi yabancı unsurların bir arada yaşaması fıkra ve serencam konularında çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Fıkra ve serencamların işledikleri konular yaşanmış ya da yaşandığı kabul edilen olaylardır. Kars'taki demografik yapının çeşitliliği sözlü kültürü de şekillendirmiştir. Bölgede görülen inanç ve inanış çeşitliliği, fikir dünyaları, gelenek ile görenekleri, toplumsal hayattaki davranışları anlatılarak çeşitlenen metinlerin de konusu olmuştur. Özellikle sosyal yaşamdaki aksaklık ve çarpıklıkları eleştirmek için her kesimden birer “tip” etrafında mizah etkili bir şekilde kullanılmıştır. Ortaya çıkan tipler birbirlerine üstünlük kurmak amacıyla zıtlıklar üzerinden zekice diyaloglara başvurur. Kars sözlü metinlerinde hayali sahnelere rastlanmaz. Kars'ta yaşayan topluluklar arasındaki yaşanmış ve yaşandığı düşünülen çekirdek vakalar zamanla sözlü kültür vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir.

Türk fıkralarının konuları farklı araştırmacılar tarafından tasnif edilmiştir. Dursun Yıldırım'ın (2016b: 38-39), sınıflandırması şu şekildedir:

Kısaca söylemek gerekirse, cemiyet hayatında kurulu düzeni sarsıp insanları rahatsız eden ve onların huzurunu, saadetini tehlikeye sokan her gerçek hadise, Türk fıkralarının konuları arasına girer. Konuları teşkil eden vak'aların ana karakterlerinden hareketle fıkraları üç grup altında incelemek mümkündür: Birinci grupta, inanç ve itikatlarla dinî adet ve merasimleri, dinî yasakları, hurafe ve din adamlarıyla ilgili

olanları; ikincide, idareci tabakayla halk arasında geçen vak'aları; üçüncüde ise, aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim vb. konularla ilgili hayat hadiselerini toplayabiliriz.

Yıldırım (2016b: 40), Türk fıkralarını konularına göre tasnif ettikten sonra ilave olarak “Edebiyat ve kültür hayatımızın en zengin hazinelerinden biri olan fıkraların içinde milletimizin tarihini, siyasi, dinî, iktisadî içtimai hayatını inanç ve fikir mücadelelerini, geleneklerini, dünya görüşünü, hayata bakış tarzını aksettiren bilgiler vardır” şeklinde bilgi verirken; Gülin Ögüt Eker (2003: 80), konu hakkında şunları söylemiştir:

Sosyal bir varlık olan insan mihveri üzerine kurulan fıkralar, insanın toplumsal hayatı içinde doğal olarak varlığını gösteren ekonomik, siyasi, dini, ahlâkî, hukukî boyutlarını kapsayan ve sorgulayan bir yapıya sahiptir. Ortak kültürel değerleri paylaşan bireyler tarafından taşındığı mesaj ve sembollerin anlamlandırılıp değerlendirilebilmesiyle fıkra, tümüyle insana özgüdür.

Fıkralar konularını gerçek yaşamdan almaktadır. İnsan-cemiyet arasında geçen veya geçebilecek her türlü vaka ve durum mizah metinlerinin konularını teşkil eder. Bir milleti idrak etme açısından sözlü metinler günlük hayatın farklı kesitlerinde görülmektedir. Derlenen metinlerdeki konu çeşitliliği bu durumun göstergesidir.

Şükrü Elçin'in (2004: 566), Türk fıkra konuları hakkındaki tasnifi ise şu şekildedir:

Fıkraların konularını her türlü hayat hâdiseleri teşkil eder. İnsan-cemiyet münasebetindeki düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar, beşerî kusurlar ve gülünç vak'alar fikrayı meydana getirir. Fıkra konuları başlıca; 1- İdare edenlerle idare edilenler arasında, 2- İnançlarla dinî âdet ve merasimlerle yasaklara dâir davranışlar üzerinde, 3- İçtimâî, iktisadî ve siyâsî görüş ayrılıklarından doğan çatışmalarda toplanabilir.

Kars mizah kültürü içerisinde Şükrü Elçin'in sıraladığı maddeleri içeren fıkra ve serencamların sayısı fazladır. Bu başlıklar dışında “İklim ve coğrafi zorluklar”, “Kars'ta yaşamış yabancılar: Malakan, Rus, Ermeni”, “Âşıklar”, “Tarım ve hodak”, “Kars mutfağı” gibi başlıklar da tespit edilen metinlerden hareketle görülen temel konular arasında yer almıştır.

Anlatmaya bağlı sözlü kültür ürünleri içerisinde fıkralar konu çeşitliliği bakımından farklılık taşımaktadır. Mizahın ortaya çıkmasını sağlayan türler içerisinde işlevsellik bakımından fıkralar önemlidir. Türk fıkraları ülke içerisinde ve yurt dışında dil, din ve millet sınırı olmadan geniş kitlelere ulaşmıştır. Sözlü metinler kişinin serencamını anlatıyor gibi görünse de aslında toplumun tutum ve davranışlarını yansıtan bir anlatım türü olarak kabul edilmektedir (Altunel, 1990: 1).

Erman Artun (1995: 21), fıkraların kişiden ziyade toplumun ürünü olduğunu şu ifadelerle dile getirir:

Fıkralar, bir kişiye ve kişilere aitmiş gibi görünse de gerçekte toplumun tümüne mal olmuştur. Fıkranın sahibiymiş gibi gösterilen kahramanlar, halkın yarattığı fıkra tipleridir. 13. yüzyıldan sonra dinî, ahlaki ve tasavvufî nitelikte yazılmış eserlerde geniş ölçüde yer almaya başlayan fıkralar konularını yaşanmış hayat sahnelerinden alır. Bir fıkra genellikle tek olay üzerine kurulur. Fıkraların merkezinde insan-insan, insan-toplum ilişkileri vardır. Toplum yaşayışının çelişkileri düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar fıkraların konularını oluşturur.

İnsanlar, içerisinde yaşadığı toplumun değerlerine uymak zorundadır. Gelenek ve göreneklere uygun hareket etmeyen kişiler halkın huzuru için bir şekilde cezalandırılır. Kargaşa ve çatışmanın olmaması için toplum tipleri üzerinden bu durum gerçekleştirir. Kars'taki fıkra ve serencam tipleri halkın tutum ve davranışlarına ışık tutmaktadır.

Cengiz Gökşen (2002: 45), tiplerin toplumun aynası olma durumunu “Bölge tipleri bir bölgeyi temsil ederler. Yaşanılan bölgedeki her türlü olay bunların fıkralarına konu olur. Bölgenin maddî ve manevî bütün değerleri, tutum ve davranışları bu fıkralarda yer alır” şeklinde ifade ederken; İbrahim Altunel (1990: 31), “Mahallî fıkra tipleri, fıkralarına konu olarak Türk insanını, onun inançlarını, değer hükümlerini, halkın olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını seçmişlerdir. O bölge insanının tek mil hayatını bu tür fıkralarda bir tablo gibi görmek mümkündür” biçiminde bilgi verir. Aykut Yaşar Kotancı da (2018: 7), “İnsan-toplum, toplum-insan merkezinde gelişen fıkralar üretildikleri toplumların olaylar karşısındaki duruşlarını” yansıttığını söylemektedir.

Türk gülmececinin oluşmasında en etkili tür konu zenginliğine sahip olmaları nedeniyle fıkra ve serencamlardır. Ünsal Özünlü (1999: 94), fıkraların gülmeceyi oluşturması ve millet için önemi hakkında şu bilgileri vermiştir: “Fıkralar, gülmececinin başlıca konusu olup, akla gelebilecek her çeşit söz sanatını içermelerinin yanı sıra, milletlerin kültür varlıklarını belirleyen yapılarını yansıtır.” Dursun Yıldırım (2016b: 38), Türk fıkralarının önemi hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Edebiyat ve kültür hayatımızın zengin vesikalarından bir bölümünü oluşturan fıkralar, içinde milletimizin sosyal ve siyasî tarihine ışık tutacak nitelikte bilgileri de geleceğe taşırlar. Bu bakımdan, onları sadece bir edebî tür gibi görmemiz ve değerlendirmemiz yanlış olur. Çünkü onlar, milletimizin çeşitli durumlar karşısında tarihi seyir içinde aldığı tavır, tutumu, gösterdiği tepkiyi, verdiği hükmü yansıtır. Dolayısıyla onların her birini, Türk halkının zaman içinde oluşturduğu düşünce tarihinin müstakil sahifeleri kabul edebiliriz. İnsanlarımızın gerçek hayat sahneleri içinde yaşadıklarının bir cephesi öyle sanıyorum ki bu küçük hacimli sözlü anlatım kompozisyonları içinde saklanıyor yahut onların içinde varlığını sürdürüyor.

Kars mizah kültüründe fıkra ve serencamlar işlevselliği güçlü birer tür olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir ortamda kişinin ya da mensubu olunan topluluğun fikirleri mizah vasıtasıyla iletilir. Herhangi bir zıtlığa-kavgaya sebebiyet vermemesi ve güldürürken düşündürmesinden dolayı bu metinler Kars sözlü kültüründe sıkça kullanılmaktadır.

Fıkra ve serencamların önemi işlevselliğinden gelmektedir. Toplum içerisindeki çarpıklık ve adaletsizlikleri çatışmaya mahal vermeden çözmektedir. Hoşgörüyeye dayalı mizah anlayışı toplum içerisinde iletişimle şekillenen ilişkiye neden olur. Kültürel kodlardaki zıtlasma isteği, üstünlük kurma ve rahatlama ihtiyacı harekete geçerek gülmece oluşur. Fıkra ve serencamlar vasıtasıyla verilen mesajlar tiplere yüklendiği için kişiler karşı karşıya gelmez. Tiplerin kullanılmasıyla gergin atmosferden bir nebze de olsa uzaklaşan birey toplumun değerlerinde uygun davranış sergilemiş olur.

3.1.1. Ahlak ve Terbiye

Aynı sosyal ortamı paylaşan insanlar toplumda düzenin sağlanması için tutum ve davranışlarına dikkat etmek zorundadır. Kültürel bellekteki kodlar toplumsal yaşamda ahlak ve terbiye konusunda dikkatli davranılması gerektiğini vurgular. Topluluk içerisindeki hâl ve hareketler ahlaki durumunu ortaya koyar.⁷¹

Özkul Çobanoğlu (2002: 245), kültürü paylaşan insanların değerleriyle ilgili “Her toplulukta töre, ahlak ve yasayı doğrulayan düzenlemeler olmalıdır. Kültürün maddi temeli yenilenmeli ve işler durumda tutulmalıdır” şeklinde açıklama yaparken; Kubilay Aktulum’un (2013: 201), “Her halk, her yeni nesil kendi folklorunu toplumsal ve tarihsel koşullara,

---

⁷¹ Kullandığımız mizah metinleri, Dursun Yıldırım’ın (2016b) Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları kitabında oluşturduğu maddelere göre sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte konu başlıkları metinlerinin çeşitliliğine bağlı olarak genişletilmiştir. İnceleme başlıkları alfabetik olarak sıralandırılmıştır.

kendi ahlaki görünüşüne ve tinsel gereksinimlerine göre yeniden yaratır, biçimlendirir, onu dönüştürerek yeniden üretir” biçiminde ifadesi vardır.

İnsanlar kültürün korunması için anlatmaya bağlı türleri kullanırlar. Söz konusu ürünlerin arasında fıkra ve serencamlar işlevini esas aldığımızda öncelikli yere sahiptir. Değerlerin ve kültürel belleği oluşturan tecrübenin korunup aktarılmasında sözlü metinlerin kıssadan hisse verme, düşündürme ve gülme yoluyla cezalandırma işlevleri belirginleşmiştir. Kars mizah metinleri irdelendiğinde ahlak ve terbiye mefhumuna dikkat edilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanır.

John Morreall (1997: 95-96), Platon'a da atıfta bulunarak gülmece oluşturan ahlaki bozukluklar hakkında şu bilgileri vermiştir:

Tarih boyunca ahlaki bozukluklar da insanları güldüren sabit konulardan biri olmuştur. Cimri, yalancı, sarhoş, tembel, seks manyağı, dedikoducu, korkak ve ikiyüzlü karakterler hep komik karakterler olmuşlardır. Platon ahlaki bozuklukların, gülmemizin tek nedeni olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir.

Toplum üyelerinin ne zaman, nelere güldüklerini bilmek o halkı tanımada en etkili unsurdur. Tipler vasıtasıyla fıkralar toplumun aynası olma görevini üstlenir. Halk, toplumsal yaşamda uyulmasını istediği tutum ve davranışları kargaşa ile çatışmaya mahal vermeden mizahi tarzları kullanarak insanların kullanımına sunar. Kişiye verilebilecek en ağır cezalardan biri onu gülünçleştirmektir. Fıkralar bu amaç çerçevesinde dikkatlice kullanılır (Turan, 2008: 5).

Dursun Yıldırım'ın (2016b: 95), ahlak ve terbiye ile ilgili fıkralar hakkındaki ayrıntılı görüşü şu şekildedir:

... Cemiyetteki zıtlıkların beşerî kusur ve eksikliklerin, yanlış ahlak ve terbiye telakkilerinin, çeşitli çarpıklıkların konu edinildiğini görüyoruz. Bu fıkralarda vak'aların gerçekçiliği

ve doğruluğu, vak'alara konan teşhislerin inceliği, akılcılığı ve sağduyuya müstenit olması dikkatimizi çeker. Bu nitelikler daha önceki fıkralarda da olmakla beraber bu grupta yer alan fıkralarda, doğrudan doğruya cemiyetle ilgili meselelerin tenkit edildiği görülür. Bunlar, din ve tarikatlarla daha az ilgilidir. Bu gruptaki fıkralarda, eğiticilik ön planda yer alır.

Fıkra ve serencamlarda ahlak ile terbiye konularının yoğun olarak işlenmesi, metinlerin özünü gerçek yaşamın oluşturduğunu göstermektedir. Toplumsal düzenin sağlanması için aykırı davranışlar ifşa edilmektedir. Günlük hayatın farklı kesitlerinde görülen olaylar mizahi bir üslupla verildiği zaman sıkıntılı mevzular çözüme kavuşmaktadır.

Müftü ile Hoca

Erzurumunun biri aj galir. Üç gulhuvellah bir elham öğrenir. Hocalıh yeni çılıf.

–Ya diyirler Kars'ın köylerinin birinde otuz hanada hoca da yohtu. Hoca da diyir ki

–Tam benim yerimdir. Hoca gèdiyir ki o gün teravih gılınacağ ama hoca yoht.

Diyir ki

–Köy muhtarına hocanız var mı?

Muhtar diyir ki

–Yoh.

–Ğaç hanadır diyif?

–Otuz hanadır.

–Bize gıldır. Öy başı bir dana vèrek.

İlçe müftüsüne de heber vèrmir. Bu üç dört gün kıldırır. Müftüye heber gidir ki bir hoca gèlif. Burda namaz gıldırır. Müftü diyir ki

–Menden hebersiz nasıl olar? Diyar ki cuma günü ben geleceğim. Muhtara heber yollur. Hoca telaşa düşür. Ele ayarlar ki tam müftü içeri girende kamete durur.

Erzurum'dan geldim Kars'a

Köy tam otuz hana,

Danışdım otuz dana,

Yarısı sana yarısı maña.

Allah ekber. Semi allahu hamide diyende müftü anılır. Müftü de genişir namaza. Giliyirler namazı. Bunlar istişare edir. Diyar

–Müftü bey men sana haber vermedim. Otuz dene bayramdan bir هفته önce yığaram gelirsen da. Bunnarın on beşi sana on beşi maña. Müftü ele çıhıp, gidir. Bayrama namazı gilinir. Bu danaları yığir. Bayram günü aħşamı hayde balam o zamanın vesaiti neyse gidir.

–Müftü gelir hoca nec' oldu?

–Hoca getti.

–Danayı yığdı mı?

–Ya nasıl tuttunuz? Bunu kim tuttu?

–Ey müftü bey cuma günü sen hoca ile gonusmadın mı?⁷²

Erzurumlunun biri aç kalınca dualar öğrenip Kars'ın bir köyüne hocalık etmeye gelir. Hocalık yapma karşılığında köylüden hayvan ister. Müftü, köye sahte hoca gittiğine dair haber alır. Cuma günü denetime gider. Erzurumlu işi anlar. Bu sırada müftüyü kendi tarafına çekmek için “Köy tam otuz hana, danışdım otuz dana, yarısı sana yarısı mana” şeklinde rüşvet teklif eder. Müftü bayramda tosondan hak almaya gelir. Erzurumlu malları da alıp kaçar. Müftü, köylüye bu adamı

⁷² 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

nereden bulduklarına dair sitemde bulununca köylüler de karşılık verir. Köylü, müftünün bu adam ile cuma namazında konuştuğunu söyler. Müftü böylece haksız çıkar.

Fıkra, Erzurumlu hoca ve Karşlı müftü tipi üzerinden topluma ahlaki mesajlar vermektedir. Öncelikle imamlık ile ilgisi olmayan birinin birkaç dua öğrenerek hocalık yapmaya çalışması eleştirilir. Bu durumun daha vahimi ise müftünün, hocanın sahte olduğunu anlamasına rağmen rüşveti kabul etmesidir. Köylüler, kendi çıkarları için insanları kandıran olumsuzluğu, hoca ve müftü temsilleri üzerinden eleştirir.

Faik Reşad (1998: 7-8), ahlaki fıkraların anlatılma sebepleri konusunda şu ifadelerle yer vermiştir: “Öteden beri her kavmin edebiyatçı ve hikmet sahibi kimseleri ciddi bir dille anlatılmayacak hikmet ve öğütleri, hatta bazan hayvan ve bitkilerin lisanından hezel ve mizah vadisinde fıkralar ihtirayla halka telkine bu yolla ahlaki tezhibe ve gafilleri tenbihe himmet etmişlerdir.” Fıkra ve serencamlar insan kalbini kırmadan kıssadan hisse veren, ahlaki değerleri farklı bir içerik ile aktaran mizah metinleridir.

Dursun Yıldırım (2016b: 44), fıkralar “Terbiyevî gaye taşırlar. Düşünce hayatımızı şekillendirir, renklendirirler. Konuşma tarzımıza canlılık kazandırılır” şeklinde bilgi vermiştir. Öte yandan derleme faaliyetleri sırasında Âşık Bilal Ersarı⁷³, “çocuklara yaşlarına göre terbiye edici fıkralar ve ekseriyetle halk kahramanları ile ilgili metinlerin anlatıldığını” belirtmiştir. Fıkra ve serencamların toplum içerisinde çocukların hayal dünyasını geliştirme ve nasihat etme bağlamında kullanıldıkları görülmektedir.

Türk-İslam geleneğinde kadınların özellikle anne olmalarından dolayı incitilmesi kabul edilecek bir durum değildir. Sözlü kültürde, kadına şiddet gösteren erkekler sert bir şekilde hicvedilir. Kars mizah kültüründe ahlak ve terbiye dışı

⁷³ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.15).

davranışlar bir tipe özgü değildir: Yerli, Terekeme, Azeri, Aşiret, Karanlı, Posoflu, Çıldırılı, Malakan, Kağızmanlı tipler kullanılmaktadır. Terbiye edici metinlerin sıklığı nesillerin sağlıklı bir ruh hâli ile yetişmesine olanak sağlayacağı kabul edilen bir görüştür. Dursun Yıldırım (2016b: 44), fıkraların terbiye edici görüşüne ek olarak “Hükümler, tecrübelerin ışığında ortaya çıkmış atalar sözü kıymetindedir. Her biri bir düşünce, bir davranış veya bir tutuma örneklik etsin diye yaratılmış gibidir” şeklinde sözlü metinlerin aynı zamanda nasihat amaçladığını vurgulamaktadır. Toplum belleği bu tarzdaki metinleri dünden bugüne sosyal yaşam içerisinde işlevsel olarak kullanmıştır.

Şükrü Elçin (2004: 567), ise ahlak konulu fıkraların güldürücülüğü ve toplum ruhunu yansıtmaları bakımından önemi hakkında şunları söylemiştir: “İnsanı güldürürken düşündüren ve terbiye eden fıkralarda halkın esprisini, zekâsını, mantık ve muhakemesini, ortak hayat görüşünü yerinde ve zamanında anlatan hikâyecinin söyleyiş biçimi muhtevâ ile âhenk teşkil ettiği nisbette değer kazanır.” Elçin’in görüşünden de anlaşılacağı üzere fıkra ve serencamlar işlevi birden fazla olan sözlü türlerdir. Kültürel bellekte varyant ve versiyon oluşturarak yaşamaya devam etmektedir.

Göreydik Gözel Kimdi

Âşık Mehmet Hicranî, Şahnalar’da⁷⁴ düğünde çalılıp söylür. Tabur gömutanın ğarısı da düyünde ayak ayaküstüne atır. Biraz da boyalı, cilalı biri. Hicranî herkese methiye düzür.

Ġomutan diyir ki

–Ya âşık sen sabahtan beri herkese methiye düzdün. Menim hanıma pişey demedin.

---

⁷⁴ Akyaka’ya bağılı bir köydür.

–Ya ğomutan ben sabahtan beri tüşünürem. Bu senin hanımın ğalıbına bir türlü methiye bulamıram.

Ğadın ğalılıp dëyir ki

–Sen ne biçim âşıkısan? Benim gibi alımlı, çalımını ğadına nasıl methiye bulamazsan?

Hicranî dëyir ki

–Güzel dëyirsen. Kendi kendine güzel olarsın ama üstümüz açık olaydı. Göğden de Allah’ın rahmeti yağaydı. Senin boyaların aħaydı. Bizim ğadınların da kiri aħaydı. O zaman göreydik güzel kimdi diye.⁷⁵

Âşık Mehmet Hicranî, bir düğünde çalarken tabur komutanın karısı çevresini küçümser bir tavır sergiler. Hicranî yadırgadığı bu davranışı eleştirir. Komutan, karısına methiye edilmemesine bozulur. O sırada kadın kendisini överek âşığa sitemde bulunur. Âşık kendisini öven, zorla methiye isteyen kadını “Üstümüz açık olaydı, Göyden de Allah’ın rahmeti yağaydı, Senin boyaların ağaydı, Bizim ğadınların da kiri ağaydı, O zaman göreydik güzel kimdi diye” mizahi üslupla hicveder.

Serencamda, düğün esnasında kadının methedilmeyi istemesi ahlaki kurullarla çelişmektedir. Usta Âşık Mehmet Hicranî, bu durumu kabullenmez. Mizahın koruyuculuğunda tabur komutanını da karşısına alarak kafiyeli sözlerle kadını ve durumu eleştirir. Göstergelerden yola çıkılarak nerede, nasıl davranılacağını bilmeyen kadınlardan köylü kadının değerli olduğu vurgulanır. Umay Günay (1989: 106), Nasreddin Hoca⁷⁶ fıkralarında Türk halkının idrak edeceği ve hayat boyu unutmayacağı şekilde ahlaki değerlerin vurgulandığını, aksi

⁷⁵ 07.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.86).

⁷⁶ Nasreddin Hoca için bk. Erginer, K. (1989). Nasreddin Hoca ve Hikâyelerinin Yeniden Değerlendirilmesi. İstanbul: Arba Yayınları.

davranışta bulunanların eleştirildiğini belirtmiştir. Kars mizah metinlerinde de bu durum aynı şekilde tespit edilmiştir.

3.1.2. Cinsiyet ve Argo

Kars-Ardahan mizah kültüründe cinsiyet, cinsellik, argo ile ilgili fıkra ve serencamların sayısı fazladır. Toplumlar sosyal iletişimlerinde kendilerini rahat ifade etmek, gülmek ve eğlenmek için özel bir dil kullanırlar. Fıkra ve serencamlar eril bakışın egemen olduğu ortamlarda anlatılır. Sosyal ortamdaki cinsiyet alanı ile ilgili Nebi Özdemir (2016: 377), “Toplumsal cinsiyet alanı da kadınlar ve erkekler arasındaki iletişimin ve etkileşimin ürünüdür” demektedir. Kars mizah metinlerinin bir kısmı Özdemir’in görüşünde ifade ettiği gibi toplumsal cinsiyet alanıyla ilgilidir.

Emrah Tunç (2016: 310), fıkraların cinsiyet rollerinin pekiştirilmesindeki işlevselliğine dair şu izahı yapmıştır:

Bu anlamda fıkraların, çeşitli cinsiyet rollerinin toplum tarafından öğrenilmesi ve pekiştirilmesi adına pek çok işlevsel özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Cinsiyet rollerine dair toplumsal sahada dolaşan pek çok kalıp yargı da komedi unsurlarıyla bezenmiş bir şekilde fıkraların tüketildikleri ortamlarda alıcılara iletilmiş olur.

Başka bir deyişle fıkra ve serencamlar toplumda tabu kabul edilen kadın-erkek ilişkilerini konuşulur kıldığı için toplum tarafından işlevsel tür olarak kabul edilir. Metin sayısının çokluğu duruma örnektir.

Sayfayı Çevireyim

Hocanın birisi Ramazan ayında vaiz ediyor. İşte kadınlar böyledir. Erkekler şöyledir. Hırsızlık yapıyorlar. Sağa sola gidiyor. Zina yapıyor. İşte o dünyada bunların cezası budur. Şöyle olacak diye cemaate vaaz ediyor. Kadınlar üst katta otururlar. Hoca kadınların da kötü tarafını anlatıyor ki kadınlar

da duysun. Bu yanlışları yapmasın diye. Zina ve göz zinası hususunda konuşuyor.

Uyanık ğadının birisi perde arkasından diyor ki

–Hoca efendi aħşamdan beri hep ğadınları söylüyorsunuz. Ğadınların kötü yanlarını hatırlatıyorsunuz. Erkeklerin hiç mi gusuru yok?

Hoca dèyir ki

–Ha bu sayfayı çevireyim şimdi onların da aklını alacam.⁷⁷

Ramazan ayında camide üst katta kadınlar, alt katta da erkekler vardır. İmam, kadınları daha fazla eleştirir. Bu durumdan rahatsız olan kadın “erkeklerin hiç mi kötü yanı yok?” diyerek imama tepki gösterir. Bu tepkiyi beklemeyen imam mizahın gücü ile “sayfayı çevirdikten sonra” onlara da hesap soracağını söyler.

Toplumsal cinsiyet alanının temsilcileri erkek ve kadındır. Toplumsal yapı içerisinde bazı konuların olur olmaz yerde ve vakitte konuşulması kabul edilmez. Günlük yaşantıda kadın ve erkek çatışması yaşanmaktadır. İmanın kadınları daha fazla eleştirmesi çatışmaya örnektir. Kadın-erkek arasındaki olaylar mizah çerçevesinde sözlü gelenekte sıkça işlenmektedir. Kadının imama tepkisi adaletsizliğin giderilmesi içindir.

Nebi Özdemir (2016: 378), “...Toplumsal cinsiyet alanındaki kalıplaşma ve değişmelerin çözümlenmesinde mizah ürünleri temel araçlar” olarak görev üstlendiklerini belirtir. Başka bir deyişle mizahın sosyal yaşamdaki denge işlevi sayesinde kadın-erkek arasındaki sorunlar çözülebilir. Fıkırdaki, imamın sözleri, pratik zekâyaya sahip bir “kadın tipi” ile eleştirilmiştir.

---

⁷⁷ 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

Sen Niye Hâkim Olmuşsan

Yeke Mehmet adliyeye düşür. Hâkimin karşısına çıkar. Bahır ki hâkim, kadın. Hâkim sitemli konuşur.

Yeke Mehmet dayanamaz. Hâkime diyir ki

–Balam sen evde hamurun yoğursana. Sen niye hâkim olmuşsan?⁷⁸

Sözlü kültürde anlatılan serencam kadın-erkek ilişkisini yorumlamak adına önemlidir. Meslek gruplarının eril hâkimiyette olması gerektiğine dair bir durum kabul edilemez. Kadın-erkek eşitliği ilkesi bağlamında, kişiler gerekli şartları sağladıktan sonra istediği mesleği yapabilir. Burada Yeke Mehmet'in böyle bir söylemde bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinemez. Fıkra ve serencamlar olayın nasıl yaşandığına bakılmaksızın toplum düzenini korumak adına kuşaklara aktarılır. Metin, Yeke Mehmet üzerinden erkek egemen bakışı yansıtmaktadır. Kadın-erkek ilişkisini bozan bu söylem sözlü metin vasıtasıyla eleştirilmektedir. Burada hâkimin ne cevap verdiği bilinmemektedir. Metinlerden ekleme ve çıkarmalar yapılması bilgisinden hareketle kadın hâkimin cevabı belki de üstünlük kurmasını sağlamış olabilir.

Ferit Öngören (1983b: 16), mizahın toplumda hoşgörüyü harekete geçirdiğine dair şu tespitleri yapmaktadır:

Mizah, topluluk durumundaki insanların yaşantıya koydukları sosyal, politik, ekonomik ve cinsiyet baskılarına dokunmakla, onları ırgalamakla, hoşgörüyü harekete geçirir. Sosyal, ekonomik, politik ve cinsiyet konularında toplumun koyduğu baskıların bir adı da toplum düzeni oluyor. İnsanlar bu düzenin bozulmasını sert tepki ile karşılıyor. Mizahın parmak bastığı ve harekete geçirdiği temel hoşgörü bu noktada düğümleniyor. Nitekim ürün eğlencelerinde; sosyal baskı yerine, yönetici ile yöneten senli benli olurlar; ekonomik yönden, herkes birbirinin ürününü yiyebilir; cinsiyet baskısı yerine çok özgür

⁷⁸ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.65).

bir kadın-erkek ilişkisi, giyimlerde açık-saçıklık görülür. Buna toplumsal bir hoşgörü de diyebiliriz.

Yeke Mehmet'in nüktedan bir kişiliğe sahip olduğu bilgisinden hareketle hâkimin sert tepkisi ile karşılaşmamış da olabilir. Yerel ağız özelliklerini iyi kullandığı metindeki göstergelerden de anlaşılmaktadır. “Balam” sözcüğündeki naiflik mahkeme salonunda gülmeceyi meydana getirmiş olabilir.

Bağlamı oluşturan unsurlar kimi zaman fıkranın ya anlatılmamasına ya da değiştirilerek anlatılmasına neden olmaktadır. “Bir fıkranın anlatımında anlatma ortamındaki kişilerin yaş durumları ve cinsiyet özellikleri anlatılacak fıkranın konusunu belirlemektedir” (Ekici, 2008: 276). Saha çalışması yaptığımız Arpaçay’ın Taşlıdere Köyü’nde “köy odasına” fıkra anlatmak için farklı yaşlarda kişiler geldi. Bu kişilerin ortamda bulunduğu süre zarfında dinî konular anlatıldı. Kaynak kişilerden birisi çok fıkra bildiğini ama ortamın müsait olmadığını söyledi. Yörede tanınan kişi ve ileri yaştaki diğer şahıs ortamdaki ayrıldıktan sonra çok fıkra bildiğini söyleyen kaynak kişi anlatmaya başladı. Fıkralar cinsiyet, cinsellik ve argo ile ilgiliydi. Ortamda bulunan kişilerin hususi özellikleri anlatım ortamının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Nebi Özdemir’in (2016: 716), mizahta argo ve müstehcenliğin kullanılarak kişinin kendisini daha rahat ifade ettiğine dair görüşü şu şekildedir: “Yurdum insanı lafı dolaştırmadan muhatabına ulaştırmak ister. Bunu yaparken de çok kere argo ve müstehcenlikle söylemini güçlendirme yolunu seçer. Nitekim biz Türkler kapsamında olduğu gibi yurdum insanı başlığı altındaki içeriklerde argo ve küfrün belirginleştiği gözlenmektedir.” Kars mizah metinleri incelendiğinde bu duruma uygun örnekler bulunmaktadır. İnsanlar söyleyeceği sözün daha etkili olabilmesi için kimi zaman argo, küfür ve cinselliğe atıfta bulunurlar. Bu da ancak

ortamın, yanlış anlaşılmaya neden olmayacak derecede yakın kişilerin bulunduğu yapı taşıdır.

Pantuş Bacı

Bir Pantuş bacı var. Bir de kocası Semer... Meclis Dayı, Pantuş Bacı dediği an Pantuş buna ana arvat söymeye başlıyor. Neyse tarlanın kırağından bahir ki Semer geliyor. Pantuş da yanında.

Meclis diyor ki kurban olem neriye?

–Tarla yağmağa gidirik Meclis.

Diyor

–Pantuş, Pantuş. Tabii Semer seslenir. Bir daha Pantuş Bacı diyor.

Semer diyor ki

–Ola bah. Meclis senin Pantuş'un da s.... nantuşun da s.... ananı da s....⁷⁹

Serencamda Meclis'in hareketlerine dayanamayan Semer adlı kişi mesajı küfürle ileterek rahatlama yoluna gider. Kars mizah metinlerinde benzer ifadeler tespit edilmiştir. Öte yandan burada irdelenmesi gereken konu da küfür, argo ve cinsel ifadelerin erkek egemen bakış üzerinden söylenmesidir. Nebi Özdemir'in (2016: 262), "Fıkralarda eril bakış açısından erkek ve kadın yaşamı işlenmektedir. Bu nedenle de eril bakıştan argo, cinsellik ve şiddet, mizahın temel konuları olarak belirginleşmiştir" şeklindeki ifadesi sözlü metinlerdeki mizahın temel konularına ışık tutmaktadır.

3.1.3. Din, İnanç ve Din Adamları

İnsanın karakteristik özelliklerinden olan din olgusu günlük hayatta işlevsel olarak mizahın konusu olmuştur. Allah,

---

⁷⁹ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

inanç, inançsızlık, halifeler, ölüm, peygamber, melek, şeytan, ahund, molla, şeyh gibi kavramlar fıkra ve serencamlarda sıkça işlenmiştir. Halk eksiklik gördüğü dinî mevzuları belirledikleri tipler aracılığıyla eleştirme yoluna gitmiştir.

Dursun Yıldırım (2016b: 38-39), Türk fıkraçılığında din konulu metinlerin sayısı ve önemi hakkında aşağıdaki tespiti yapmaktadır:

İnanç ve itikatlarla, dinî adet ve merasimlerle, dinî yasaklarla, hurafelerle cahil din adamlarını ve dinî istismar edenleri konu alan fıkralar da edebiyatımızda büyük bir grup meydana getirir. Halk bu fıkralarda dünyadaki haksızlıkların, cemiyetteki bozuklukların hesabını, Tanrı'nın hoşgörüsüne sığınarak, ondan sorar; bütün olan bitenden onu mesul tutar, onunla bu hususta münakaşa eder görünür. Bu davranış, insanın çaresizlik karşısındaki aczini gösterdiği gibi, aynı zamanda insanın Tanrı'ya sığınarak kendisine yapılanı cemiyete anlatabilmek için başvurduğu son çareyi gösterir. İnsan böylece, kendisine karşı yapılmış olan hareketin ölçsüzlüğünü anlatmaya, dikkatleri üstüne çekmeye çalışır.

Kars mizah metinlerinin bir kısmında tipler vasıtasıyla Allah'ın hoşgörüsüne sığınarak onunla samimi konuşmalar yapar. Kul, bu şekilde gördüğü adaletsizliğin giderilmesi konusunda Tanrı'ya sitemde bulunur. Aşağıdaki fıkrada kulun, mantığı ile çelişen durumu Allah ile konuşarak çözmeye çalışması görülmektedir.

Allah ile Ortağ Ekecem

Adamın birinin bir tarlası var-ımiş.

Diyir ki

-Ekirim ama tarla bitmir. Güz olir. Diyir hanım men tarlayı Allah ile ortağ ekecem.

-Ay kişi sen delisen mi? Allah'ın işi mi yohtur mu? Rızkı vererse verer.

Bu niyetlenir. Tohumu serper. Senlen ortağım. Çifti sürür. Senlen ortağım. Ele bir ekin olur ki diz boyu. Ekini piçip kaldırır. Hanıma dëyir ki

–Çay getirip otur. Ey diyir mübarek bize tohum verdi mi? Yoğ vermedi. Biçine⁸⁰ yardım etti mi? Yoğ. Men niye ortağ olayım?

O sıra da bir yağmur yağır ki tarlada pişey kalmır. O esnada bu eve kaçır. Lastiği çamura karışır. Diyir ki

–Ya mübarek şakadan da anlamırsın. Işığı tut hëç olmasa lastiğimi alim.⁸¹

Fıkra kahramanı, Allah ile ortak tarla ekmeye niyet eder. Tarlada çalışırken her aşamasında Allah ile ortaklığını ilan eder. Hasat zamanı gelince ürünün çok verimli olduğunu görür. Bunun üzerine eşi ile istişare eder. Eşine, Allah'ın ortaklık için hiçbir şey vermediğini ve ekinin kendine ait olduğunu belirtir. Bunun üzerine şiddetli bir yağmur yağar. Ekinler helak olur. Adam yağmurdan kaçarken lastiğini bile kurtaramaz. Allah'ın hoş görüşüne sığmır. Şaka yaptığını söyler ve mahcubiyetini bildirir.

Sözlü metin ironik unsurları içinde barındırmaktadır. Fıkroda, şükretmeyen açgözlü insanlar hicvedilmektedir. Mesaj, adamın biri ve Allah üzerinden verilmiştir. Paylaşmasını bilmeyen, fakirlere yardım etmeyen hep kendi çıkarı için çalışan insanlar sert bir şekilde eleştirilmiştir. Kişinin yaratıcı ile samimi konuşması ironi ve zıtlığı ortaya çıkarır. Bu durum mizahı ortaya çıkaran en önemli unsurdur. Hayatın akışına ters olan bir durum insan algısında gülme ile sonuçlanır. Fıkranın sonunda Allah'ın, kulunu sözünden döndüğü için cezalandırması önemlidir. Fıkralar, kıssadan hisse verdiği gerçeğinden hareketle Allah'a şükretme,

⁸⁰ Biçin, Piçin, yerel söyleyişte “biçmek” karşılığında kullanılmaktadır.

⁸¹ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

paylaşımçı olma ve verilen sözden dönmeme gibi ahlaki durumların önemini vurgular. Durumun yanlışlığı adamın “ya mübarek şakadan da anlamırsın. Işığt tut heç olmasa lastiğimi alim” şeklindeki ifadesinden anlaşılmalıdır. Öte yandan kulun, Allah ile samimi konuşması bazı göstergelere işaret etmektedir. Burada adamın Allah’ın bağışlayıcılığına karşı sonsuz güveni vardır.

Fuzuli Bayat’ın (2016: 370), gülmenin bir protesto şekli olduğuna dair görüşleri şu şekildedir: “Gülme dinî yobazlığa, çağa ayak uydurmayan düşüncelere, eğitimsizliğe, avamlığa, yalana kanmaya, tek kelimeyle siyasi, sosyal, medeni bir protesto türüdür.” Fıkroda “adamın biri” tipi üzerinden tarla eken kişi eleştirilmektedir. Metnin diğer kahramanı olan eşi yaptığı durumun yanlış olduğunu söylemesine rağmen kişi bildiğini yapar. Sonunun hüsrana olduğunu görünce pişmanlık duyar. Dini kendi çıkarı için kullanmaya çalışan insan tipi protesto edilmektedir. Fıkra ve serencamlar, dinî ve ahlaki çarpıklıkları bir tip vasıtasıyla protesto ederler.

Terekeme Orucu Bozur

Terekeme’nin birisi şeytana uyur. Orucu bozur. İmamın yanına gidir.

Diyir

–Hoca bêle bêle oldu. Nasıl olacak? Bir günahı var mı?

Diyir

–Kimse gördü mü?

–Yoğ diyir kimse görmedi.

–Tamam diyir boşver ver. Devam et.

Bir böyle, iki böyle devam edir.

Terekeme bahiyir ki hoca da bêle. Bir gün çarşıye gidir. Arhadaşlar falan çay içir. Bunlar çay içiyir. Ya diyir

–Bir tane de bana ısmarlasınız ya.

Diyir

–Ya sen oruç tutufsan. Namaz gılırsan. Nasıl çay içecen?

–Ya diyir boşver. Kefime göre hoca bulmuşam. Her şey serbest.⁸²

Terekeme'nin biri orucunu bozar. Daha sonra imamın yanına giderek duruma çözüm bulmaya çalışır. İmam, kimsenin görüp görmediğini sorar. Terekeme ise görenin olmadığını söyler. İmam, orucun bozulmadığını belirtir. Terekeme her hata yaptığında hocaya gider. Hoca da bir problemin olmadığını söyler.

Fıkra, Terekeme tipi ile imam arasında geçmektedir. İslam'ın şartlarından birisi oruç tutmaktır. Orucun bozulmasında kulun görüp görmemesi zıtlıkları barındırmaktadır. Allah'ın gördüğü bilgisinden hareketle orucun bozulduğu açıktır. Öte yandan herhangi bir şey yenilip içildiğinde orucun bozulduğu bilinmektedir. Fıkra vasıtasıyla kural ve kaidelere hâkim olmayan kişi sert şekilde eleştirilmektedir. Benzer içerikli metinlerde inanca dair hususlarda keyfi davranılmaması vurgulanmaktadır. Bu durum hazırlanırken kurgu sadece bir tip üzerinden yapılmaz. Yerine göre diğer Karşı tipleri kullanılırken yerine göre de din adamı, imam, molla, ahund ve şeyh gibi kahramanlar işlenir. Anlatanın, anlatıldığı ortamın, anlatıma neden oluşturan konu veya durumun bu dönüşümü sağlamaktaki rolü önemlidir.

Terekeme Dağa Çıhır

Terekeme torununan barabar dağa çıhır.

–Ay lele a bu daşı kim yarattı?

–Allah ay oğul.

---

⁸² 30.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.60).

–Bu tepeyi kim yaradıf?

–Allah yaradıf ay oğul.

Daha epey ıhır ama Terekeme'nin de idarasi kesilir. Düze ıhanda daşın başına oturur.

–Ay lele a bu dağı daşı yaratan ne olurdi, her terefi düz yaradaydi.

–Ay ğurban olim danışılmadan yapılan iş hep ble olur.⁸³

Torun, dağların düz değil de engebeli yaratılmasına sitem eder. Burada Terekeme, Allah'ın dünyayı mkemmek yarattığı bilgisine sahiptir. Allah'ın bir şeyi yaratırken kula danışmayacağını da bilir. Terekeme, ironi ile pratik zekasını harmanlayarak topluma ders niteliğinde cevap vermiştir. Mesaj, herhangi bir iş yapılacağı zaman ehil kişilerle istişare edilmesidir. Bir iş yapılırken “danışılmazsa” işin sonunun iyi olmayacağına vurgu yapılır. Terekeme, kulun kadere boyun eğmeden çalışmasını yeğler. Akılsızlık, aptallık, iş bilmezlik sonucu ortaya çıkan kötü durumları Allah'a mal etmenin anlamsız olduğu gerçeğini ironik dille topluma anlatmaya çalışır.

Dinizin Gıymetini Bilin

Adamın ailesi oruç tutur. Kendi Ramazanlık ya oruç tutmak pek hoşuna gitmir. Çaresiz ğalıp oruç tutur. Yaz ayları Malakan'ın değirmanı gidir. Değirmanın tozu, yazın sıcağı, adamın ağzı dili ğurumuş ama çaresiz orucu tutur. O arada bağır ki Malağanlar ağacın gölgesinde karpuz kesir. Adam bunlara bağır. Kendi çektiği azaba bağır. Gidir elini Malağan'ın omuzuna goyup diyir ki

–Biz ğırılıp batirik. Dinizin gıymetini bilin.⁸⁴

⁸³ 19.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.72).

⁸⁴ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

Kişi, çok gönüllü olmamakla birlikte oruç tutar. Un öğütme için yaz sıcakında değirmene gider. O sırada gayrimüslim Malakanlar'ın karpuz yediğini görür. Bunun üzerine oruçlu olduğunu söyleyerek “biz gırılıp batirik dininizin gıymetini bilin” şeklinde gülmeceyi doğuran cümleyi söyler.

Yakın zamana kadar Kars'ta Ermeni, Rus, Malakan, Duhobur ve Eston gibi farklı din ve kökenden insanlar bulunmaktaydı. Sosyal ortamı paylaşan Müslüman ve gayrimüslimlerin köken ve inanışları üzerinden mizah yaratılması normal karşılanan bir durumdur. Derlenen metinlerde Kars mizahında “zıtlık” üzerinden kurgunun güçlü olduğu görülmektedir. Fıkroda “adamın biri” tipi üzerinden Müslüman eleştirilmektedir. Dinî kaidelerden birisi olan orucun lakayt şekilde tutulmaya çalışılması hicvi de beraberinde getirmiştir.

“Osmanlı komiğinin en büyük kaynaklarından biri, gördüğümüz gibi, imparatorluğun çeşitliliğinin sahnelenmesi, etnik-dinî stereotiplerin kullanılmasıydı” (Georgeon, 1998: 97). Osmanlı dönemindeki durumun küçük bir ölçeğini Kars sözlü mizahında görmek mümkündür. Kafkasya'dan göç eden Türk boyları ve gayrimüslim Malakanlar arasında yaşananlar, yaşandığı kabul edilenler veya kurgusal olarak tasarlanan olaylar Kars'ta fıkra ve serencamların oluşmasını sağlamıştır. Tabuları yıkan, farklı dinî inanışlara mensup insanlar arasında birlikteliği sağlayan sözlü metinler yaşamaya devam etmektedir. Aşağıdaki serencam gayrimüslim turistleri konu etmektedir.

Dinize Kurban Olim

Bir gün turistler bisikletle giderken Hulis'e denk geliyor. Ramazan ayında turistler kolayı kafaya tikir.

–Ula sizin dinize kurban olim. Ula sizin diniz ne eydi. Bizimkinde aħşama kadar ağzını bağlamışlar. Su yoğ, ehmek yoğ.⁸⁵

Arpaçay'ın Yalınçayır Köyü'nde derlenen serencamda Hulis adlı nüktedan birisi yabancı turistlerle karşılaşır. Ramazan ayında onların yiyip içtiklerini görür. Bunun üzerine “Ula sizin diniz ne eydi. Bizimkinde aħşama kadar ağzını bağlamışlar. Su yoh, ehmek yoh” şeklinde cümleler kurarak gülmenin oluşmasını sağlar.

“Gelenek ve görenekler de dinin, iman, ibaret ve muamelat esaslara da saygı gösterir” (Tural, 1990: 55). Türk gelenek ve göreneklerinde eve gelen misafir Tanrı misafiri olarak kabul edilir. Misafire izzetüikramda bulunulur. Eve gelen kişinin tanıdık mı yabancı mı olmasına bakılmaksızın hürmet edilir. Aşağıdaki fıkrada bu durumu istismar eden kişi Azeri ve Terekeme tipi vasıtasıyla cezalandırılmıştır.

Dayının Yıhılmışına Gét

Terekeme ile Azeri kirvaymış. Birbirlerine gidip, gélermiř. Ğonağlama işinde Azeri gidermiş. Yiyip içip gélermiř.

Bir gün Terekeme de diyor ki

–Men de gidem kirvama.

Azeri bağır ki bu zalım oğlu zalım gece misafir galacak belli.

Diyir ki

---

⁸⁵ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.25).

–Sana bir şey sorum. Sen kimlerdensen? Biz yıllardır tanışırız da birbirimize sormuruş.

Diyir ki

–Ele uzatmaya gerek yoktur. Ben Allah'ın bacısının oğluyum.

Neyse Azeri deyir ola ey oldu. Azeri diyir

–Ele ğağ bi gezek.

Ğahıp gezirler. Tam caminin önüne gelirler.

Tam bu sırada Azeri diyir ki

–Dayının yihılmışı da buradır. Gece burda gonahla.⁸⁶

Azeri sürekli olarak Terekeme'nin evine yeme içme için gidermiş. Bir gün bu da Azeri'ye gitmek ister. Azeri bu durumdan hoşnut olmaz. Terekeme'ye kimlerden olduğunu sorar. O da Allah'a yakınlığını belirtmek adına mizahi bir şekilde “Allah'ın bacısının oğluyum” der. Bunun üzerine Azeri, Terekeme'yi yeryüzünde Allah'ın evi olarak bilinen camiye götürür. “Dayının yihılmışı (evi) da buradır. Gece burda gonahla” der.

Metinde Azeri tipi üzerinden misafirperverliğe aykırı hareket eleştirilmektedir. Kirvelik yapan iki kişinin gidiş gelişlerinin karşılıklı olması gerekir. Azeri sürekli gittiğinde hürmet görür. Bir defa Terekeme geldiğinde ise misafir etmez. Tipler aracılığıyla Tanrı misafiri anlayışının bozulmasına sebep olan kişi eleştirilir. Metin Karadağ'ın (1995: 243), “Toplumun açıkça eleştiremediği, hatta ulaşamadığı yöneticiler, din adamları fıkraların sınır tanımayan alanlarına rahatlıkla alınırlar” şeklindeki bilgisinden hareketle sözlü metinlerin dinî konuları fıkra diliyle aktardığı söylenebilir. Kars mizah kültüründe bu durumun örneği görülmektedir.

---

⁸⁶ 08.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.76).

Allah'ın Nöyüdü

Terekeme'nin birinin nöyüdü⁸⁷ pitir.

Bu avradına diyir ki

–Aya arvat men gidip biraz nöyüd oğurayacam⁸⁸ camıdan.

Ğarı da diyir ki

–Ay kişi olar mı?

–Allah'ın nöyüdü. Pişey elemez. Allah nöyüde müsaade eder.

Bunu da gömşu eşidir. Gèdir bu camiya gizgenir.

–Selamun aleyküm ey Allah'ın öyü. Aleyküm selam Molla Veli. Ey Allah'ın öyü ben sen den biraz nöyüd oğurayacam.

O arada gizgenen adam seslenir.

–Camide hortlak var.

Adam ğorkusundan ğaçar.

Arvat diyir

–Az ğala camıda hortlaklar beni öldüre.⁸⁹

Terekeme'nin gaz yağı biter. Bunun üzerine camiden çalmaya karar verir. Karısı ise bu durumun doğru olmadığını söyler. Konuşmayı komşusu duyar. Camiye giderek saklanır. Terekeme gaz yağı alırken sembolik olarak Allah ile konuşmaya çalışır. Molla kılığına giren adam camide hortlak olduğunu söyler. Bu sesi beklemeyen Terekeme korkarak kaçır.

---

⁸⁷ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 3257), “Gaz yağı” şeklinde tanımlanır.

⁸⁸ Oğru, Uğru, “hırsız, hırsızlık” anlamındadır.

⁸⁹ 16.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.21).

Fıkırada ironik durum hâkimdir. Toplum algısında hırsızlık yapılacak en son yerin cami olduğu düşünülür. Terekeme'nin aklına ilk önce cami gelmesi durumu ironiktir. Allah'ın evine hırsızlık için girilmesi zıtlıkları da beraberinde getirir. Böylece gülme durumu ortaya çıkar. Fıkırada dinî göstergeler üzerinden topluma mesajlar verilmektedir. Hırsızlık gibi kötü bir alışkanlık molla kılığına giren kişi tarafından eleştirilir. Sonunda Terekeme korkusundan yaptığı işin kötü bir davranış olduğu idrakine varır.

Sözlü türler içerisinde güldürme ve düşündürme işlevi bakımından fıkralar ayrı bir türdür. Fıkralarda siyasi, dinî, hukuki ve sosyal konularda mizahın koruyuculuğunda hiciv kendisini gösterir. Ayrıca birey pratik zekâ ile ustaca yerme sanatını konuşturur (Acaroğlu, 1989: 1). Kars mizah metinlerinde “din adamı” tipi üzerinden zekice mesajların verildiği tespit edilmiştir. Mesajlar ahund, imam, din adamı, molla, şeyh ve hoca gibi tipler üzerinden verilmektedir. “... Belli meslek, uğraş gruplarının, belli bir din ya da mezhep mensuplarının, kadın ve erkek cinslerinin, yaş gruplarının kendi aralarında, konuşmalarında kullandıkları özel terimler vardır” (Aksan, 2004: 38). Bu terim ve kavramlar, bazen dine ve inanca dair olabileceği gibi bazen de sosyo-kültürel yapı içinde belirgin nitelik taşıyan hususlara dair olabilir.

3.1.4. Eğitim ve Öğretim

Yüzyıllara ve coğrafyalara göre niteliği farklı olmakla birlikte, eğitimin sağlanması toplumların en önemli amaçları olmuştur. Eğitim-öğretim almış ile almamış kişilerin mizah anlayışları da farklıdır. Genel bir kabul olarak eğitilmiş kişilerin sosyal yaşantılarında kullandıkları mizah toplumun değerlerine uygundur.

Bozkurt Güvenç de (2021: 14), “... Her insanın gördüğü eğitim, kazandığı kültürel deneyimler vardır. Başkaları bu eğitimi ve kültürü eksik ya da yetersiz, kaba saba, gelişmemiş

hatta “ilkel” bulabilir ama bu tür yargılar bilimsel açıdan geçerli ya da güvenilir sayılmaz” açıklamasıyla genel yapıyı çizmiştir.

Eğitim öğretim kurumlarında mizahın işlevsel olarak kullanılmaktadır. Ferit Öngören (1983b: 50), Osmanlı dönemi mizahından hareketle “mizah ve bütün kültür değerler, başıboş, kişisel, rastgele çabaların, isteklerin sonucu değildirler tam tersine bir öğretim güdümü altında boy atmışlardır” tespitiyle bilinçli bir işleyişe işaret etmektedir. Tarikat ve loncalarda usta çırak ile eğitimin her alanında mizah kültürünün bir parçası olarak kullanılmıştır.

Bana Suphaneke Derler

Bir gün öğretmenin biri İstanbul’dan Erzurum’a tayin oluyor. Öğretmen o gün ilk dersindedir. Erzurum’un İspir kazasına gider.

Bir erkek çocuğun yanına geliyor. Diyor

–Evladım ismin ne?

Çocuk

–Öğretmenim ismim Fatih.

Diyor

–Fatih yavrum bana Fatiha suresi oğuyabilir misin?

Çocuk oğuyor. Bir arka sırada bir kız çocuğu oturuyor. Öğretmen bunun yanına geliyor.

–Kızım senin ismin ne?

Hem talebeleriyle tanışıyor, hem isimlerini soruyor hem de dersini işliyor.

Kız diyor ki

–Öğretmenim benim de ismim Kevser.

Peki diyor

–Sen bana Kevser suresini oğuyabilir misin?

Kız da oğuyor. İşin ilginç yönü en arka sırada Yasin isimli bir çocuk oturuyor. Çocuğ bahıyor ki isimler surelere isabet ettiğı zaman öğretmen duayı da okutuyor. Onun yanına geliyor. Çocuğ çoğ uyanık ama.

Öğretmen diyor

–Yavrum senin ismin ne?

Diyor ki

–Öğretmenim Yasin ama arkadaşlar arasında bana Subhaneke diyorlar.⁹⁰

“Mizahın stresi azaltarak öğrenmeyi daha eğlenceli hâle getirdiğı ve sosyal ilişkileri güçlendirdiğı saptanmıştır. Eğitimciler tarafından sınıfta mizahın kullanılmasının, öğrencinin korku ve gerginliğini azaltarak soru sorma cesaretini artırdığı gibi yaratıcılığını da geliştirir” (Gündüz ve Pembecioğlu 2016: 532). Gülmeyle birlikte gerçekleşen rahatlama, gerginliğin azalmasında yardımcı olmaktadır. Eğitim öğretim ortamında öğretmen korkusu olmayan bir öğrenci algısı öğrenmeye daha açık olacaktır.

Kars sözlü kültüründe öğretmen, öğrenci ve veli üçgeninde fıkra ve serencamlar ortaya çıkmıştır. Genellikle öğretmenler ile yaş küçük olan çocuklar arasındaki yanlış anlamalar gülmeceyi ortaya çıkarmıştır. Duruma örnek metin şöyledir:

---

⁹⁰ 06.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.74).

Atanı Sormur

Terekeme köyünde İnkılap Tarihi dersinde Kurtuluş Savaşını işleyecekler. Öğretmen Atatürk'ten bahsediyor. Bir çocuğun yanına gelir.

–Atanın adını tam olarak söyle bakayım.

Diyir

–Atamın adı Hacı Halil.

Yanındaki çocuk bunu dürtür.

–Aya aya atanı sormur. Atatürk'ü sorur.⁹¹

Terekeme köyünde öğretmen İnkılap Tarihi dersinde Atatürk'ü anlatır. Öğrencilerden birine Atatürk'ün tam adını sorar. Çocuk da babasının adını söyler. Yanındaki arkadaş "Aya aya atanı sormur. Atatürk'ü sorur" şeklinde uyarır.

Kars'ta yerel ağızda baba yerine ata kelimesini kullanılmaktadır. Çocuğun Atatürk'ün konu olduğu derste öğretmenin sorusuna babasının adını vermesi uyumsuzluk sonucu gülmeyi meydana getirmiştir. Arkadaşının uyanıklığı ise mizahın gücünü artıran unsurdur.

Öğrenci, öğretmen ve veli etrafında oluşan fıkra örneği şöyledir:

Tavuğun G... Bülbül Olurdu

Posoflunun biri bahçiyer ki bizim yumurtalar kümeşte kayboluyor.

–Ola diyor bizim her gün sekiz, on tane yumurta olması gerekiyor. Gediğim ki hiç yumurta yok.

---

⁹¹ 30.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.60).

Gèdiyer takıp ediyor. Baħiyer ki kendi oğli yumurtaları alıyor. İlkokula gèdan oğli gáliyer. Yumurtaları içip delip atiyer.

–Ula oğlum niya yapıyorsın?

–Baba öğretmen dedi ki çig yumurta içarsan sesin daha güzel olur.

–Oğul de get öğretmene de ki tavuğun g...da keramet olsaydı tavuğun g... bülbül olurdi.⁹²

Posoflu baba yumurtaların kaybolduğunu anlar. Kúmesi takibe alır. İlkokula giden çocuğun yumurtaları kırıp içtiğini görür. Çocuđuna ne yaptığını sorar. Öğretmen çocuğa çig yumurta yemesi hâlinde sesinin güzelleşeceğini söylemiştir. Çocuk da bunu babasına aktarır. Babası da mizahı oluşturan cevabı verir. Halk arasında çig yumurtanın sese iyi geldiği bilinmektedir. Kapalı bakış açısına sahip baba bu duruma anlam veremediği için böyle bir durumun olmayacağını mizahi tarzda söyler.

Salvatore Attardo'nun (2014: 210), mizahın öğrenci gelişimine katkısını, motivasyonunu artırıcı özelliğine vurgu yaparak ifade eder. Zihnen rahat bir öğrenci öğrenmeye karşı daha istekli olur. Öğretmenin derslerde mizahı kullanma isteği ve becerisi burada devreye girer. Öğretmenin becerisi avantaj olabileceği gibi yeteneksizliği dezavantaj yaratabilir. Öğrencilerde kaygının azaltılması ve gülme ile psikolojik rahatlamanın sağlanması için öğretmenlere mizahi becerinin kazandırılması önemlidir.

Azeri, Öğretmene Mektup Yazar

Azeri'nin çocuğu erkenden gaħmış. Annesi sütü sağmış. Ğapının kenarına goymuş. Bu üç, peş bardak süt içende tabii isal olmuş. Şimdi adam baħır ki hâli perişen.

---

⁹² 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

–Aya diyir sen nağardın?⁹³

–Dedi valla ata, südü içende ğarnım ağırdı.

–Aya dèyir Allah canını alsın. Daha südü işdin işdin bari böyün okula gètme. Rezil olursan.

–Diyir olmaz ata öğretmen bana çoh ğizar.

–Dèyir men öğretmene şimdi bir dilehçe yazaram. Sen dèyir rahat ol.

–İşkolonuzun⁹⁴ hündür⁹⁵ ğatına tabii eziz müellim. İşğolunuzun birinci ğademe talebelerinden Balagül Memmetoğlu Zerdel Ateş seherin ğuşluk vahti süd içip ğarnı ağriyir. Çor yesin. O ğalet èliyif. İşkolunuzda tez zamanda özür diliyif cüt⁹⁶ ellerinizden öpüf özür bildiririk.⁹⁷

Azeri'nin çocuğu sabah erkenden süt içtiği için ishal olur. Babası bu durumda okula gidilemeyeceğini anlatır. Çocuk, öğretmenin korkusundan okula gitmek ister. Babası öğretmene durumu anlatan mektup yazar. Azerbaycan Türkçesi ağız özelliklerinin etkin olduğu mektuptaki sözcükler mizahı ortaya çıkarır. Öğrenci hasta olduğu hâlde öğretmen korkusundan okula gitmek ister. Öğretmenin sınıflarda güler yüzlü bir tip olarak görev yapması öğrencinin öğrenimdeki sıkıntılarının büyük bir bölümünü çözeceği ortadadır.

Abdölmecit Adam (2016: 2-3), eğitim öğretimde mizah olğusunun kültürle harmanlanması konusunda şü izahı yapmıştır:

⁹³ Yerel ağızda “ne yaptın” anlamındadır.

⁹⁴ Fono Rusça Büyük Sözlük'te (2008: 1559), şkol kelimesi “okul” şeklinde tanımlanır.

⁹⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2450), “yüksek” şeklinde tanımlanır.

⁹⁶ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II'de (2009: 1309), “çift” şeklinde tanımlanır.

⁹⁷ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6).

Mizah olgusunu kullanacak eğitimcilerin dünyanın gelişen değerlerine ve anlayışlarına ayak uydurmaları gerekir. Gelişmekte olan dünya, birçok bilgiyi veya birçok olguyu ortak potada eritirken, kimi kültürel anlayışları ve ifadeleri göz ardı etmektedir. Eğitilecek bireyin içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal değerleri, öğretileri, alışkanlıkları, bireyin davranış ve algılayış biçimleri eğitim ve öğretim metodunu etkileyecektir. Bu nedenle öğretmen konumunda olan bireylerin, eğitimin gerekli olduğu kadar da veriliş şeklinin de önemli olduğunu kabul etmelidirler. Toplumun kültürüne ait değerlerin bilinmesi öğretmenin nasıl bir mizah anlayışını kullanacağını belirleyecektir. Mizahi anlayışın bu yönü, akademi ve alt eğitim kurumlarında eğitim verecek eğitimcilerin bilgi aktarımını ve paylaşımını etkileyerek alıcı konumunda olan bireylerin bilgiyi algılamasını ve kavramasını da sağlayacaktır.

Öğretmen, usta, din adamı ve diğer öğretici pozisyonunda bulunanlar kültürel bellekten beslenerek mizahı bir iletişim ögesi hâlinde öğrencilerin zihinsel gelişimi açısından değerlendirebilir. Mizahın kullanıldığı yerlerde insanların daha kolay öğrendikleri kabul edilen bir durumdur. İhsan Kalenderoğlu (2016: 678), eğitim ve öğretimde Türk kültürüne ait değerlerin öğrencilere Nasreddin Hoca ve benzer Türk uluları vasıtasıyla aktarılabilceğini şöyle belirtmektedir: “Günümüzde gerek ilk ve ortaöğretim gerekse yükseköğretimin ilgili programlarında belirttiğimiz bu bilge şahsiyetlere ait bilgilere, eserlerindeki felsefi derinliklere, mesajlara yeterince değinilirse, bizleri geleceğe taşıyacak neslimizi inşa sürecinde çok farklı sonuçlar elde edilecektir.” Bu itibarla fıkra ve serencamlar yaşa uygun biçimde eğitimin her kademesinde işlevsel kullanılabilircek metinlerdir.

3.1.5. Gelenek ve Görenek

Kars sözlü kültürü incelendiğinde gelenek, göreneklerin fıkra ve serencamlara yansıdığı görülmektedir. Karşılılar örf ve adetlerine aykırı durumları mizah yoluyla dile getirmektedir.

Anne babaya saygı, komşuya merhamet, misafire hürmet, kadın erkek ilişkileri, gençlerden beklenenler geleneğin içerisindeki konulardan bazılarıdır. Yergi yapılırken toplum bir nevi kendisine de öz eleştiri yapmaktadır. Asıl amaç Karşılıklı kimliği altında huzurlu bir yaşam sürmektir. Düğün, nişan, koç süsleme, semeni, taziye, kirvelik ve aşure yöre insanının önemli gün ve tarihleri olduğu için gelenekler de yoğun olarak işlenmektedir.

Kars ve Ardahan âşıklığın geçmişten bugüne varlığını sürdürdüğü yörelerdendir. Öte yandan hikâyecilik geleneğinin nesiller boyu aktarılması, çok sayıda halk oyununun oynanması, farklı müzik aletlerinin kullanılması, fıkra ve serencamların sayısının fazla olması gibi etmenler kültürel bellekteki kodların zenginliğine işarettir. Bu çeşitlilik ve zenginliğin kaynağının geleneğe bağlılık olduğu söylenebilir.

Çadi

Yaşlı bir kadın Posof'un bir köyünde çocuklarıyla yaşıyor. Ailenin bütün fertleri biçine gidiyor. Yaşlı nene evde kalıyor. Yemek yapma görevi neneye düşüyor. Nene de düşünüyor ne yapayım diye? Tutuyor pilekiyi⁹⁸ ısıtıp çadi⁹⁹ vuruyor. Tabii top top hâlinde yapıyor. Evde kaymak az nene de bir topa kaymak koyuyor. Onu pilekinin ortasına koyuyor. Akşam işten millet dönüyor. İştahla sofraya oturuyorlar. Gelenekte ilk önce büyüğe ikram edilir ya. Nene anlıyor ki kaymaklı çadi bana düşmeyecek.

Orda diyor ki

–Dert yesin. Hışım yesin. Orta çadiyi nene yesin.¹⁰⁰

⁹⁸ Arasında ekmek pişirilen toprak kaptır.

⁹⁹ Mısır unundan yapılan ekmektir.

¹⁰⁰ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.54).

Posoflu nenenin çocukları çayır biçmeye gidince yemek yapma görevi de ona kalır. Bunun üzerinde nene mısır ekmeği yapar. Kaymak az olduğu için sadece ekmeklerin birine koyar. Akşam aile üyeleri gelince gelenek icabı nene yemeğe ilk önce kendisinin başlayacağını düşünür. Durum düşündüğü gibi olmayınca “Dert yesin, Hışım yesin, Orta çadiyi nene yesin” şeklinde mizahı kullanarak kaymaklı ekmeği istediğini belirtir.

Ardahan yemek kültüründe mısır ile kaymağın yoğrulması sonucu “gevrek” adlı ekmeğin yapılır. Herkes kaymaklı olanını yemek ister. Ekmeklerden sadece birinin kaymaklı olması mizahı ortaya çıkarmıştır. Fuzuli Bayat'ın (2016: 370), “Sözlü kültürde mizah, gelenekleri, geleneksel ahlaki sınırları, tabuları bozmakla, bütün zamanı geçmiş olan her şeye karşı bir protestodur” şeklindeki ifadesi fıkrayı irdelemek açısından önemlidir. Nene geleneğe aykırı hareket eden çocuklara ince bir sitemde bulunur. Sofrada büyüğünün “bismillah” dedikten sonra yemeğe başlanması âdetinden hareketle nene bu duruma kızar. Nene, mizah iklimi çerçevesinde gülmeceyi meydana getirerek mesajını iletir.

Özü Elçi Tüşen Yar

Bizim köyde bir sülalede oğlan ile kız sevmiş. Oğlan gardeşlerini elçi gönderir. Gardeşleri onlar bizim soya yakışmaz diyerek elçi olarak getirmir.

Ğız diyir ki

–Elçi bulmadın mı?

Adam çaresiz galir. Ğıza diyir ki

–Abilerim gelmir. Gël ben seni gaçiriyim.

O da diyir ki

–Yoh. Ben babamı yere vurmam.

O zaman kendin elçi gel. Eğer babam da vërmese o zaman gaçim. Hem bir bahanemiz olsun.

Adam da çaresiz çihir gidir. Ğızın babası öyle bir olgun davranır ki Ğızı verir. Ertesi günde köyde düğün var. Davul zurna yoğ. Halay çekip türkü çağırarak nanaylan düğünü yapirler. Ğız başa keçir. Elinde mendil nanayı o çağırarak. Diyir ki:

Ay nişan yar nişan yar

Kâkül yana tüşen yar

Eli günü gırılıf

Özü elçi tüşen yar¹⁰¹

Delikanlının ailesi kızın kendilerine uygun olmadığını düşüncesiyle görücü gitmez. Bunun üzerine kızı kaçırmak ister. Kız, geleneğe uygun olmasa da son çare oğlanın tek başına gelmesini ister. Kızın ailesi evlenmelerine onay verir. Düğün esnasında oğlanın ailesini ikna edememesine kızın gelin mizahlı bir üslupla “Ay nişan, yar nişan, Kakül yana tüşen yar, Eli günü gırılıf, Özü elçi tüşen yar” şeklinde oğlanı hicveder. Yılmaz Yeşil (2012: 315), geçiş merasimleri arasında önemli bir yer tutan evlilik aşamasında da fıkra metinlerinin işlevsel olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müstakil bir özellik taşıyan mevlit okunmasında da uygun içerikli fıkraların anlatıldığını söylemektedir.

Fıkroda, Kars kültüründe önemli bir gelenek olan kız isteme âdetinin alt üst edilmesi kız ve oğlan tipi etrafında eleştirilmiştir. Tipler vasıtasıyla toplumsal mesajlar verilmektedir. Sevenlerin arasına girilmesinin doğru bir davranış olmadığı gelenek vasıtasıyla vurgulanır. Kars mizahında seven iki genç söz konusu olduğunda toplumun geleneğe uygun metni kaydedip aktardığına örnektir. Karşılıkların sözlü kültür ürünlerini belleklerde saklayıp yeri ve zamanı geldiğinde toplum nizamına uygun şekilde anlatması, gelenek ve göreneğin önemsendiğinin göstergesidir.

¹⁰¹ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

İşlevselliği güçlü olan sözlü metinlerin akılda kalıcılığı ve nesillere aktarılması daha kolaydır. Farklı sözcüklerle metinler yazılarak varyantlar ortaya çıkmasına rağmen öz kaybolmaz. Kubilay Aktulum (2013: 18), geleneksel metinlerin dönüştürülerek tekrar kullanıma sunulduğunu bunun da sürekliliği sağladığını aktarmaktadır.

Misafir

Meclis diye bir adam var. Bunun babası sürekli gumar oynuyor. Ğılık Ğıyafeti düzgün, beyaz da bir pardösö giyiyor. Bunlara devamlı adamın biri ayda iki sefer üç sefer müsafir gelir. Atını bunlarda besliyor. Kendisi haftalarca bunlarda Ğalir. Hiçbir işi şuyu buyu yok. Meclis kirvasını Ğovmaya çalışır ama bir bahane bulamir. Bu geldiği Ğün perşembedir. Bu kendi Ğafasında bir şey tasarlıyor.

Hanımı ile anasına diyir ki

–Helva yapın.

Adam, Meclis Dayı'ya

–Baban kirvam nerdedir diye sorar.

Meclis Dayı da

–Ya senin Ğabarın yok mu? Babam öldü.

–Ya benim gözüm kör olaydı. Ben nasıl duymadım.

AĞşam yatak serilir.

Meclis Dayı, adama sen yat dër.

Adam yanında bir yatak daha görüp der ki

–Bu yatak kimin?

–Ya bu yatak benim babamındır. Cuma akşamları eve gelir. Camı da açık bırakır.

–Adam ya olur mu öyle şey dëyip yatar.

Adam geceleri ğumardan geç geldiği için kimseyi rahatsız etmemek için camdan eve girer. Meclis, babasının saat kaçta geleceğini bildiği için çay demleyip ğapıyı da misafirin üzerine kilitler. Sabaha doğru misafir adam bakar ki karşıdan beyaz bir şey geliyor. Korkudan titremeye başlar. Adam pencereden girmeye çalışınca misafir olan

–Ay kâfir gelme der.

Adam korkudan kapıya tekme atar. Zırzayı¹⁰² ğoparıp evden kaçar. Daha da misafirliğe gelmez.¹⁰³

Serencamda Meclis Dayı'nın kirvesi sürekli misafirliğe gelmektedir. Bu durum zamanla rahatsızlık oluşturur. Annesi ve eşine helva yapmasını söyler. O sırada kirve gelir. Kirve, Meclis'in babasını sorar. Meclis, babasının öldüğünü söyler. Bunun üzerine adam çok üzülür. Meclis, adamı yatırır. Odada da bir yatak vardır. Tabii bu Meclis'in babasının yatağıdır. Kirve bu yatağın sahibini sorar. Meclis, babasının cuma günleri hortladığını ve camdan içeri girdiğini söyler. Kirve inanmak istemez. Gece, Meclis'in babası kumardan gelir. Kimseyi uyandırmamak için de camdan girer. O gün beyaz palto giymiştir. Meclis babasının kaçta geldiğini bildiği için kapıyı kirvenin üzerine kilitler. Kirve, beyaz paltolu adamı görünce korkudan ne yapacağını bilmez. Sonunda kapıyı kırıp kaçar. Daha da misafirliğe gelmez.

Çıldır'dan derlenen serencamın kahramanı olan Meclis, nüktedanlığı ile bilinen bir kişidir. Meclis Dayı olarak tanınan serencam kahramanının bu olayı birebir yaşadığı anlatılmaktadır. Pratik zekâya sahip olan Meclis Dayı misafirlik geleneğini bozan kirvesine ağır bir şaka yapmak zorunda kalmıştır. Metnin günümüzde farklı köylerde anlatılıyor olması geleneğe aykırı harekette bulunanları cezalandırmak adına işlevsellik gösterir. Türk toplumunda

¹⁰² Yerel söyleyişte “kilit” anlamındadır.

¹⁰³ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

“kısa süreli misafirliğin” makbul olduğu görüşünden hareketle kirvenin sürekli yatmaya gelmesi, atını orada beslemesi Meclis Dayı tarafından mizahi bir tarz ile eleştirilmiştir. Bunun yanında bir de bu tür misafirliğin karşılıklı olması durumu söz konusudur. Serencamda konu misafirliğin “kısas”a uygun olmayışıdır. Bir ziyaret veya misafirliğin iadesinin yapılması anlamlıdır. Başka bir deyişle ziyarete karşılık verilmesi değerlere uygundur. Sonunda problem çözüme kavuşmuştur. Serencamdaki kirve, toplum nezdinde gülünçleştirilerek cezalandırılan karakterdir. Gelenek ve göreneklere aykırı davranışlarda bulunan kişiler fıkra ve serencamlarla toplumsal düzeni sağlamak için belli bir hizaya, makul olana yaklaştırılır. Kişi-toplum huzuru açısından böyle bir yöntemin uygulanmasının işlevsel bir yaklaşım olduğu kabul edilmektedir.

3.1.6. Hastalık, Hastane ve Doktor

İnsani bir durum olan hastalık herkesin başına gelmekle birlikte beklenmeyen zamanda olması ve tedavi sürecinin uzaması durumlarında sözlü kültüre ait metinler şekillenmektedir. Doktor, hemşire, sekreter, sağlık teknisyeni, ambulans şoförü ve hastane personeli birincil ya da ikincil kahraman olarak aktarılır. Gerçekleşen iletişim biçimleri mizahın da varlığını görünür hâle getirmektedir.

Hinkal

Posof'tan genç bir oğlan hastalanıyer. Yatahta yatıyer.

Komşisi soriyer ki

–Baci oğlan nasıl oldi?

Diyer ki

–Anası ölsün çocuk üç yüz hınkal¹⁰⁴ yiyerdi. İki yüz hinkala düşti. Durumu ey degil yani.¹⁰⁵

Posof'ta gencin biri hastalanır. Komşusu çocuğun durumunu sorar. Çocuğun annesi mizahı oluşturan şu cevabı verir: “Anası ölsün çocuk üç yüz hınkal yiyerdi da iki yüz hinkala düşti. Durumu ey degil yani.”

Çocuğun önemli bir hastalığı yoktur. Annenin, çocuğun hastalığını yediği mantı üzerinden ölçmesi önemlidir. Hastalık üzerinden mizahın kurgulanması yöre insanının gülmeye önem verdiği bir göstergesidir. Yöre insanı stres atma ve psikolojik rahatlama sağlamak için mizahı etkin bir şekilde kullanır. Gülin Ögüt Eker'in (2016: 813) mizahın sağaltıcı etkisine vurgu yaptığı üzere bilimsel araştırmalar mizah sonucu oluşan gülmenin insanda iyileştirici özelliğini kanıtlamıştır.

Saliha Aslan Koç, Patty Wooten ve Refika Yazgaç'ın (2018: 33), mizahın iyileştirici etkisi ile ilgili şu bilgileri verir:

Mizahın ve gülmenin tedavi edici kullanımlarından biri olan hastane palyaçolarının, hasta ve yakınlarını ziyaretinden sonra; hastaların ağrı kesici kullanımında azalma görüldüğü, çocukların tedavide daha işbirlikçi bir tutum sergilediği anne ve babaların çocuğun deneyiminden memnun ve stressiz oldukları hastaların daha az üzüntülü hasta yakınlarının daha konuşkan oldukları tespit edilmiştir.

Kars mizah kültüründe hastane palyaçolarının yerini çeşitli fıkra tipleri almıştır. Sözlü kültürde tipler aracılığıyla anlatılan fıkra ve serencamlar toplum psikolojisinde iyileştirici etkiye sahiptir. Üzüntü doğuran olayların mizahi bir üslupla anlatılması insanların bir anlığına da olsa rahatlamlarını sağlamaktadır. Kars mizah kültüründe doktor ile hasta ilişkisi üzerinden metinler oluşmuştur. Bazı fıkralarda hastaların

¹⁰⁴ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2364), “Tatar böreği” şeklinde tanımlanmakla birlikte yörede Manti karşılığında kullanılmaktadır.

¹⁰⁵ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.54).

doktorlarla şakalaşması bir kısmında ise sitemleri bulunmaktadır. Köyden şehre sık gelmeyen köylünün doktora derdini anlatırken görülen yanlış anlaşılmalarda gülmeceyi ortaya çıkarmıştır.

Bir Tek Çimentosu Nohsan

Atakişi Amca rahmetli hastalanıyor. Doğtora geliyor. Doğtor bunu muayene ediyor.

Diyor ki

–Amca senin belinde kireçleme, böbreklerinde kum var.

Adam diyor

–Ay doğtor bey sana gurban olim. Men inşaat mı başlatmışım? Bir tek çimentosu nohsan.¹⁰⁶

Atakişi isimli kişi, doktora gider. Doktor belinde kireçlenme, böbreklerinde de taş olduğunu söyler. Atakişi, mizahı meydana getiren şu cümleyi kurar: “Ay doğtor bey sana gurban olim. Men inşaat mı başlatmışım. Bir tek çimentosu nohsan.” Kars mizah kültürünün zenginliği mizahı kullanma becerisinden gelmektedir.

Kars'a Sevk

İsmail diye bir adam vardı. Ğidir hastanaya. Bahır ki doktor herkese Kars'a diye sevk yazır. Geleni Kars'a gönderir.

İsmail, diyor ki

–Doğtor bey maiş ne alıyorsun?

Doğtor da

–Yüz lira maaş alıyorum diyor.

–Bana elli lira verin ben de doğtorluk ederim.

---

¹⁰⁶ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.63).

–Nasıl edersin?

–Gelene tak tuk sorarım. Orasına burasına baharım. Kars’a, sevk, Kars’a sevk yazarım.¹⁰⁷

İsmail adlı kişi doktora gidenlerin ayrıntılı muayene edilmeden Kars’a sevk edildiğini görür. Doktora maaşını sorup yarısını verme koşuluyla ironik biçimde doktorluk yapabileceğini şu şekilde söyler: “Gelene tak tuk sorarım. Orasına burasına baharım. Kars’a, sevk, Kars’a sevk yazarım.” Halk işini iyi yapanla iyi yapmayı ayırt etmesini bilir. Gelen hasta ile ilgilenmeyip Kars’a sevk eden doktor, İsmail adlı bir tip vasıtasıyla eleştirilmiştir. Öte yandan Kars’taki hasta, hastane ve doktorla ilgili mizah metinlerinde espri, alay, istihza, ironi ve hiciv tarzları çoğunlukla işlenmiştir.

3.1.7. Hayvanlar, Hayvancılık, Mal Meydanı ve Hayvan Ticareti

Kars ve civarı, hayvancılığın merkezleri arasındadır. Coğrafyaya da bağlı olarak bir yandan üreticilik diğer yandan da ticaretinin gerçekleşmesi zengin iletişim öğelerini içermektedir. Bunun yanı sıra mevsime bağlı günlerde hayvanların konu olduğu uygulamaların da bugün de örnekleri görülmektedir. Günlük hayatın merkezinde olan hayvanlarla ilgili olarak mizah kültüründe kişileştirme sanatı kullanılarak bazı mesajlar verilmektedir. Metinlerde inek, öküz, dana, düve, at, eşek, tilki, kurt, horoz, tavuk ve kaz gibi hayvanların adı geçmektedir.

“... Herhangi bir zümrenin temsilcilerinden hayvanlara hatta çeşitli cansız ya da soyut kavramlara varıncaya kadar herkes, kişileştirme yoluyla her şey fıkraların şahıs kadrosunda yer alabilir” (Çevik, 2018: 13). Merkezinde bir kişinin olmadığı veya belirgin bir sembolün bulunmadığı metinlerde,

¹⁰⁷ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.65).

hayvan figürü üzerinden kişileştirme yoluna gidildiği metinlerde görülmektedir.

Aslan, Tilki ve Çakal

Bir topal tilki haylaz haylaz dolanır. Topal olduğundan dolayı avımı beceremir.

Aslana diyir ki

–Sen nereye gitsen aslansın. Burada avlanacak hayvan azaldı. Başka ormana git.

Aslan, tilkinin sözüne baharak diğer tarafa gidiyor. Orada ceylanın sürüsüne dalır. Birini yatırır ğarnını doyurur. Eliyle ağzını silir. Ellerinin üzerine ğafasını silir. O arada bir tane tilki gelir. Dolanır dolanır. Aslanın yemeğine yaklaşamaz.

Diyir

–Aslan sen aslansın sayende ğarnımı doyuruyim.

–Doyur, diyir.

Gözlerin öyle heybetli bahir ki yiyemem ki. Aslana diyir ki ellerini bağlayalım. Ellerin bağlıyorlar. Tilki ğarnını doyurup gidir. O arada bir çakal gelir. Onun da ğarnı aç. Bu da dolanır.

Bu da aslana diyir ki

–Sayende ğarnımı doyurim.

Çakal ğarnını doyurduktan sonra bakıyor ki aslanın elleri bağlı. Çakal aslanın elini açır. Aslan dönür yine eski mekânına. Aynı topal tilki yine rastliyer.

Aslan diyir

–Sen her yerde aslansın. Niye o tarafın yemeğini bırakıp geldin?

Diyir ki

–Tilkinin elimi bağladığı, akalın azat ettiği yerin aslanlığı bana göre değil.¹⁰⁸

Sözlü metin, ironik bir durumu içermektedir. Aslan, halk arasında ormanın en güçlü hayvanı olarak kabul edilir. Tilki kurnazlığı ile tanınırken akal ise uyanıklığıyla bilinir. Fıkırada aslan, tilki ile akalın oyuncadığı olduğunu ibretlik bir cevapla belirtir. Aslında kişiileştirme yoluyla topluma mesajlar verilmektedir. Kendi gücü ve potansiyelinin farkında olmayan kişilerin başkasının oyuncadığı olabileceği hissettirilmektedir.

Dursun Yıldırım (2016b: 50), fıkraların amaç bakımından masallara benzediğini belirtir. Genel itibariyle fıkraların şahıs kadroları insanlardan oluşurken masal kahramanları ise hayvanlardır. Tiplerin değişmesine rağmen işlev aynıdır. Her ikisi de toplum değerlerine uygun mesajlar vermektedir. İyiler övülürken kötüler sert bir şekilde hicvedilir. Öte yandan fıkraların şahıs kadrosu sadece hayvan ya da insanlardan oluşmaz. Her ikisinin bulunduğu örnek aşağıdaki gibidir:

Az nce Patladı Ya

Bir gün bir köye tilki dadanmiş. Köylüler tilkiden illallah etmişler. Nasıl yapalım da tilkiye tuzak kuralım? lmş tavuğu götürüp altına patlayıcı yerleştirmişler. Tilki tabii kurnaz. Gelmiş tuzağı anlamış. Uzakta uzanmiş. Bakmiş ki kurt geliyor.

Kurda demiş ki

–Kurt kardeş gl. Tavuk var. Yer misin?

Kurt da demiş ki

–Sen niye yemiyorsun?

–Ben niyetliyim demiş.

---

¹⁰⁸ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

Kurt gelmiş. Tavuğu yemeye başlayınca patlayıcı patlamış. Sonra tilki tavuğu yemeye gelmiş.

Kurt sormuş ki

–Hani sen niyetliydin?

–Kurt kardeş az önce top patladı ya.¹⁰⁹

Metnin şahıs kadrosunda kişileştirilme yapılan hayvanlar ile köylüler vardır. Tilkinin uyanıklığı üzerinden gerçek yaşamdaki bencil insanlar eleştirilmektedir. Kendi çıkarları için hiç kimseyi düşünmeyen kişiler toplumun en tehlikeli grubu olarak görülmektedir. Ayrıca insanlara ait göstergelerden olan “niyet etmek” hayvanlar için kullanılmıştır. Hayvanlar üzerinden sözlü kültürde anlatılan metinler yaş itibarıyla en çok çocuklar için uygundur. Masal havası eşliğinde kıssadan hisse vermek için işlevsel metinler olduğu kabul edilen bir durumdur. Azem Sevindik (2021: 69), hayvan ve insanların tip olarak kullanıldığı fıkralarda mizah algısının güçlü olduğunu belirtir. Türkiye'nin et ihtiyacının önemli bir kısmı bu yöreden karşılanır. Mal meydanlarında mizahi konuşmalar ortaya çıkmıştır.

Anana Her Yer Teşne

Çıldır Terekeme'nin anası rahatsızlıyor.

Ahırdan bir dana çıkarıp diyor ki

–Oğul git bunu sat. Mana derman al.

Çıldır pazarında on liraya danayı satır. Biraz da gümardı birisi gümarda oynıyor. Eczanede gapanır. Gece 23.00'te Prut'a¹¹⁰ gelecek. Olan ne edim ne edim? Gece oluyor. Anama ne deycem? İki tane bira alıyor. Diyor ki

–Ana bu dermandır. Bunu iç diyor.

¹⁰⁹ 12.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.2).

¹¹⁰ Prut, Çıldır merkeze bağlı bir köy adıdır. Yeni ismi Eşmepınar'dır.

Yarın da anası eħmek edeceħ. Ħamur edeceħ. Ğadın aħır keyf oluyor. Başliyir bu sefer un elemeye. Unu odanın her yereine liyir.

Adam diyor ki

–Ay ana, aya tehne burada. Buraya elesene, yere lirsin.

Diyir

–Ey bala her yer anana tehne görünür.¹¹¹

Terekeme'nin biri hastalanınca ahırdan bir hayvan çıkarıp oğluna mal pazarında satmasını söyler. Para ile de kendisine ilaç almasını tembihler. Oğlu hayvanı satar ancak aldığını kumarda kaybeder. Annesine ne söyleyeceğini düşünür. Bu sırada iki bira alır. Annesine ilaç niyetine iirir. Bu sırada annesi un eleyecektir. Sarhoş olunca unu başka tarafa eler. Oğlu annesine unu yanlış yere elediğini söyler. Annesinin “ey bala her yer anana tehne görünür” şeklindeki cümlesine ise gülmeceyi ortaya çıkarır.

3.1.8. İklime ve Coğrafı Zorluklar

Kuzeydoğu Anadolu, soğuk iklimin yaşandığı bir bölgedir. Kış aylarında kapalı mekânlarda bulunma ve bir araya gelme zorunluluğu, sözlü türlerin hem icrasını hem de çeşitlenmesini sağlamaktadır. Yöre fıkra, masal, efsane, atasözü, mani, açıklık ve hikâyecilik geleneği bakımından zengindir. Uzun kış gecelerinde teknolojinin olmadığı eski dönemlerde insanlar söz konusu türünler vasıtasıyla sosyalleşmişlerdir.

Aziz Nesin'in (2002: 67-68), iklim ile gülmece arasındaki serencamı anlatan görüşü şu şekildedir:

¹¹¹ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.15).

Toplulukların yaşadıkları ülkenin iklimi coğrafyası bile, gülmecenin doğmasında, üremesinde, kendilerini etkilemesinde değişiklikler göstermekte, ayrımlar yaratmaktadır. Çok kez yalnız bir ulusça, yalnız bir toplumca, yalnız bir toplulukça bilinen öyle ortaklaşa düşünce, nükte, alay vardır ki, bu bilinmedikçe, onun içinde bulunduğu gülmeceyi başkaları anlayamaz. Kimi gülmece yapıtlarının, gülmece fıkralarının bir dilden başka bir dile çevrilmemesinin başlıca nedeni budur.

Kars mizah kültürü irdelendiğinde coğrafi zorluklar ve iklim sebebiyle insanlar sosyalleşmek için mizah kodlarını harekete geçirmiştir. Gülme insani bir ihtiyaçtır. Teknolojinin yaygınlaşmadığı yakın dönemde sinema, tiyatro, gazete, dergi, internet ve televizyonun olmadığı göz önünde bulundurulduğunda doğal üretim devreye girmiştir. Sözlü kültür günlük hayatın farklı kesitlerinden önemli rol oynamıştır.

Ezoğlu

Erzurum ile Ğarslı konuşurlar. Erzurum'da kışın efsane var. Kedi damdan dama atlarken donmuş. Erzurum'un Ğars'tan daha soğuk olduğunu anlatmak için söyler. İkiisi alkol almışlar Ğışın günü.

O diyir ben seni götürim. O diyir ben seni götürim.

Herkes evine gitsin diyerek ayrılırlar. Ğarslı olan, at pisliği yerde donmuş ve onun üzerine düşmüş. Düştüğü yerde sızmaya başlıyor. Aç köpek adamın ağzından salya geldiğini görüp onun yüzünü yalamaya başlıyor. Ğarslı olan Erzurumlu akrabasının yüzünü sildiğini sanar.

–Ey ezoğlu¹¹² diyir niye zahmet çekirsin aħşam yengen silerdi.¹¹³

¹¹² Yörede ezoğlu-ezeoğlu, teyze oğlu anlamındadır.

¹¹³ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.63).

Erzurumlu ve Karanlı iki arkadaş soğuk kış günü içki iççer. Sarhoş olduktan sonra ayrılırlar. Karanlı yolda at pisliliğinin üzerine düşer. Bu sırada köpek adamın yüzünü yalamaya başlar. Karanlı, arkadaşının yüzünü sildiğini sanar. Bu sırada “Ey ezoğlu diyir niye zahmet çekirsin aşşam yengen silerdi” şeklinde tepki verir. Metindeki göstergelerden de anlaşılacağı üzere Erzurum ve Kars soğuk illerendir. Evliya Çelebi’nin¹¹⁴ seyahatnamesinde kedinin “damdan dama atlarken donduğu” anlatısının benzeri fıkra metninde geçmektedir. Tipler vasıtasıyla şehirlerin soğukluğu üzerinden yaşanılan olay mizahı meydana getirmiştir. İbrahim Altunel de (1990: 87), coğrafyaya dayalı unsurların, insanların ruh yapısını etkilediğini açıklamıştır.

Nasıl da İt gibi Titrirsın

Ėadınlar hocayı dinlemeye gitmişler.

Hoca diyor ki

–Beyleriniz yoruluyor. Tarlada çalışıyor. Karda kışta bunlar emekçi. Bunlar akşam eve geldiği zaman iyi davranın. Hoş geldin. Nasılısın? Günün nasıl geçti? Diye güzel sözler söyleyin.

Ėadınlar tamam diyor. Ėadının biri aşşam herifi gelince hâl hatır sormaya niyetleniyor. O gün çok fena yağmur yağmış. Tam Ėapıyı açıyor. Herif gelmiş. Diyir

–Oy herif nasıl da it gibi titrirsın.¹¹⁵

İmam, kadınların kocalarına iyi davranması hususunda vaaz verir. Kadının biri kocasına güzel sözler söylemeye niyetlenir. O sırada çok fena yağmur yağar. Adam sırlıklam olur. Kadın kapıyı açınca “Oy herif nasıl da it gibi titrirsın”

¹¹⁴ Bilgi için bk. Çelebi, E. (2014). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

¹¹⁵ 16.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.27).

şeklinde mizahı oluşturan cümleyi söyler. İklimin zorlukları insanların karakterlerine işlemiştir. Coğrafya ve iklim yöre insanını kendi kalıbına göre şekle sokar. Gündüz imamdan nasihat alan kadının davranışı duruma örnektir. Eşine güzel söz söylemek için niyet etmesine rağmen şiddetli yağmurun adamı ıslatması her şeyi unutturmuştur. Kısacası coğrafi zorluklar ve iklim insan karakterine yansımıştır. Bu doğrultuda günümüze kadar ulaşan mizah metinleri meydana gelmiştir. Kadının niyeti aslında tatlı sözlerle eşini karşılamaktır ancak yaptığı benzetme bu amacı tam karşılamamış görünmektedir.

3.1.9. Halk Mutfağı

Kars mutfak¹¹⁶ kültürü, müstakil çalışmalarla değerlendirilebilecek çeşitliliğe sahiptir. Sebze çeşitlerinin nispeten az görülmesine rağmen et ve hamurdan yapılan yemekler önemlidir. Geçiş bölgesi olması sebebiyle Kars'ta yaşayan yapıların her birinin kendine özgü yemek kültürü gelişmiştir. Kaz özellikle Kars mutfak kültürü ile özdeşleşmiştir.

Elektriğin olmadığı dönemde yemeklerin muhafazası önemli bir konuydu. Güz mevsiminde kuzu, tosun ve hayvanlar “kakaç”¹¹⁷ et yapılırdı. Yaylalarda kesilen hayvanlardan pörtletme ve haşlama olurdu. Karşılıklar kendi ürettiği buğdaydan bulgur, yarma ve erişte yapar. Süzme yoğurttan kurut, kaymak, yağ, peynir üretimi olurdu. Günümüzde azalmakla birlikte yakın döneme kadar mutfak ürünleri imkânlar ölçüsünde yöre kaynaklarından yararlanılarak hazırlanırdı.¹¹⁸

¹¹⁶ Kars mutfak kültürü için bk. Durukan, A. (2013). Kars ve Çevresinde Yaşayan Kültürlerin Ortak Gıda Alışkanlıkları ve Mizah. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antropoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.

¹¹⁷ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'de (2009: 2600), “Pastırma, kurutulmuş et” biçiminde tanımlanır.

¹¹⁸ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

Yemek çeşitliliği Kars'ın mizah kültürünü de etkilemiştir. Haşıl, hangel, bozbaş özellikle bilinen ve üzerinde anlatıların olduğu örneklerdir. Misafirlğe gitmeden önce “sana gelirse bu yemeği yapacaksın” şeklinde takılmalar görülmüştür. Ayrıca yemek hazırlama tariflerindeki farklılık ve yöntemler de mizahın oluşmasına katkı sunmuştur.

Kars yemek kültüründe kaz, mutfağın başköşesindedir. Kazın yumurtadan çıkması, büyütülmesi, kesimine yakın özel bakımı; tüyleri ve ciğerinin özel değeri gibi hususlar değerini arttıran hususlardır. Kars mutfak folklorunda kaz, adeta bir “merasim yemeği” seviyesindedir. Günlük hayatta bu kadar önemli bir yemeğin, sözlü mizaha da farklı içerik ve sembollerle taşındığını derlediğimiz metinlerde tespit ettik.

Ėarnımda mı Dirilif?

Terekeme teyzenin biri rahatsızlanır. Rahatsızlanmadan önce kaz eti yemiş. Doktor bunu muayene edir.

Diyir

–Teyzecim senin Ėarnında Ėaz var.

Teyze de

–He doğtor bey benim Ėarnımda Ėaz da var. Toyuğ da var. Pörçük de var.

Doğtor diyir ki

–Teyzecim senin Ėarnında Ėaz var.

–Doğtor bey benim yediğim Ėazlar Ėarnımda dirilif mi?¹¹⁹

Terekeme'nin biri kaz yedikten sonra rahatsızlanır. Doktor gazı olduğunu söyler. Kadın durumu yanlış anlar. Yediği kazın karnında canlandığını sanar. Böylece mizahi bir durum oluşur. Kars mizah kültüründe kaz yerel ağız özelliklerindeki

¹¹⁹ 09.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.44).

söyleyişten dolayı gülmecenin oluşmasını sağlar. Standart Türkçedeki “gaz çıkarma” ile kazı yavrulatma anlamındaki “kaz çıkarma-kaz yetiştirme” yanlış anlaşılmalara sebebiyet vererek gülmece oluşturmuştur. Durum, doktor ile Terekeme teyze arasındaki diyalogda görülmektedir. Kaz dışında hangel, haşıl, ayran aşısı, evelik, piti ve erişte aşısı gibi yemekler üzerinden oluşan mizah metinleri bulunmaktadır.

3.1.10. Kars'ta Yaşamış Yabancılar: Malakan, Ermeni ve Rus

Kars'ta bir dönem yaşamış yabancılar arasında Malakan, Duhobur, Eston, Ermeni¹²⁰ ve Ruslar sayılabilir. Çoğunlukla il merkezinde veya merkeze yakın köylerde yaşamışlardır. Farklı meslek gruplarında bölge hayatına uyum sağlayan yabancılar, sözlü kültür metinlerinde de kimi zaman farklılık gösteren yönleri kimi zaman da Türklerle olan diyalogları nedeniyle yer bulmuştur.

Kars demografik yapısı içerisinde yabancılar ile Türk nüfus uyum içinde yaşamışlardır. Osmanlıdan Cumhuriyete gülmecenin zengin ve çeşitli olmasındaki faktörlerden birisi tebaanın içerisindeki yabancılardır. Son yüzyıl içinde Kars'tan ayrılan yabancılara ait anlatılar bugün azalmış olmakla birlikte varlığını korumaktadır.

Ey Möküz

Möküzlünün¹²¹ biri il encümenliğine adaylığını koydur. Adaylığını koyduğu zaman göşgoca Möküz'den buna bir tane oy çihiyor. Daha adam çihiyor tepenin yüksek bir yerine.

Diyir

¹²⁰ Ermeni mezalimi için bk. Kırzioğlu, F. (1970). Kars İli Çevresinde Ermeni Mezalimi. Ankara: Kars Turizm ve Tanıtma Derneği.

¹²¹ Akyakaya bağlı bir köydür. Yeni adı Üçpınar'dır.

–Ey Möküz on tane Möküzlü verip bir Ermeni almağ lazım.¹²²

Kars tarihinde Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümler belgelenmiştir. Fıkırada Möküzlünün on tane köylüyü verip bir Ermeni almak istemesinin sebebi kendisine oy vermedikleri için köy ahalisine olan kızgınlığıdır. Ermenilerin yaptıkları kültürel belleğe kazındığı için Möküzlü ironi yaparak köylülerini cezalandırmak ister. Kars 1877-1918 yılları arasında Rus esaretinde kalmıştır. Kurtuluştan sonra az sayıda da olsa Rus kökenlilerin şehirde kaldığı bilinmektedir. Metinlere farklı içeriklerle girmiş olmakla birlikte şahıs olarak bir Rus’un veya Rus kültürüne ait bir unsurun bulunduğu örnekler tespit edilmiştir. Ermenilerde olduğu gibi Ruslar da sözlü metinlerin şahıs kadrosunda “zulüm eden-zalim” kişi olarak bulunmaktadır.

Sabun Yapacaklar

Ruslar şehrin kıyısına gelmişler.

Terekemeler de kendi arasında konuşuyorlar ki biz nağaracak¹²³? Bunlar bize nağaracak?

Biri de diyir ki

–Bunlar bizi sabun yapacak.

–Eee diyir sabun da yapılar mı adamdan?

–Valla diyir bunlar bizi sabun yapacak.

–Terekeme birden bële edir. Bunlar bizi sabun yapacağ ele köpürenin a.... k.....¹²⁴

İki Terekeme Rusların kendilerini sabun yapacağını konuşur. Bu konuşmanın alt metninde “savaşan devletlerin

¹²² 24.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.55).

¹²³ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV’te (2009: 3234), “Ne yapalım” şeklinde tanımlanır.

¹²⁴ 12.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.13).

esirleri yakarak sabun yaptığı” düşüncesi yer almaktadır. Terekeme Rus’a karşı mizah yoluyla üstünlük kurmaya çalışır. Sabunun işe yaraması olması için köpürmesi lazımdır. Bu bilgiden hareketle ironik söylemle “biz de köpürmeyiz” şeklinde mizah yapar.

3.1.11. Karşı-Erzurumlu

Kars ve Erzurum aynı coğrafi bölgenin iki komşu şehridir. Ticaret, ulaşım, üretim gibi temel konularda hemen hemen aynı özellikleri gösteren iki şehir bir yandan dayanışmanın diğer yandan da mizah zemininde çekişmenin sembolü olmuştur. Gülmecenin nitelikli örnekleri “iki vilayetin insanları arasında birbirlerine üstünlük kurma” çabası ile şekillenmiştir. Anadolu sahasında birbirine komşu iller arasında da benzer örneklerini gördüğümüz fıkra metinleri hem yaşanmış hem yaşandığı düşünülen hem de tamamen kurguya dayalı konu ve olayları içermektedir.

Bu Öğlenki Tarife

Bir Ğarslı ile Erzurumlu İstanbul’da tanışirler. Çoğ acığıp lokantaya gedirler.

Erzurumlu deyir ki

–Paramız yoğ. Önce ben gidip yiyim içim. Erzurumlu gidir yiyir içir. Hesap geliyor ama para yoğ. Bunun yüzüne tükürüp govurlar. Dışarı çıkıyor.

Ğarslı diyir ki

–Ne oldu?

–Valla diyir hesabı ödeyemedim. Yüzüme tüpürdüler. Bir tepih de g..... vurup gönderdiler.

Şimdi Ğarslı içeri gidir. Neyse bu hiç çorba içmir. Hep en güzel yemehlerden yiyir.

Sonra garson gelip diyir ki

–Amca doymadın mı?

Ėarşlı Ėalıyor tabii ki para yoğ.

Patron diyor ki

–Deyneği hazırlayın.

Ėarşlı bunu duyunca diyor

–Niye sabahkine tñpürük öğlenkine deynek.

Lokantacı da bunun üzerine

–O sabahki tarife bu da öğlenki tarife.¹²⁵

Karşlı ve Erzurumlu çok acıktır. Lokantaya ilk önce Erzurumlu girer. Erzurumlu yemeğini yer. Parayı ödeyemeyince ceza olarak bunun yüzüne tükürürler. Karşlı buna ne olduğunu sorar. Erzurumlu durumu anlatır. Bu sefer Karşlı lokantaya girer. Her şeyin en güzelinden yer. Parayı ödeyemeyince bunu bir güzel döverler. Karşlı lokantacıya sabahkinin yüzüne tükürdünüz, beni niye dövüyorsunuz diye sorar? Lokantacı şöyle cevap verir: “O sabahki tarife bu da öğlenki tarife.”

Karşlı ve Erzurumlu arasındaki zıtlaşmalar ve üstünlük kurma çalışmaları iki tip aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Erzurumlu dayak yemekten kurtulduğu için Karşlıya üstünlük kurmuştur. Ünsal Özönlü (1999: 21), üstünlük sağlama durumunu “...herhangi bir gülmece öğesini, ya da fıkrayı okuyan, duyan ya da seyreden bir kimse, olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak, kendisini gülmece kahramanından daha üstün hisseder, bir rahatlama duyar bu durum hoşuna gider ve güler” şeklinde açıklar. Fıkroda Erzurumlu parası olmadığı için çorba içmiştir. Böylece lokantacının hışmına uğramamıştır. Fıkra kahramanı Karşlının da parası yoktur. Buna rağmen her çeşit

¹²⁵ 30.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.60).

yemek yemesi dayağı da beraberinde getirmiştir. Erzurumlu, Karslının yaptığı hatayı yapmadığı için üstünlük sağlamıştır. Böylece gülmece oluşmuştur.

Gel Doğru mu Oħudu?

Hasankale'de Karslı ve İğdırlıları otobüsten indiriyorlar.

Erzurumlu, Karslıya

–Fatıha suresini oħu diyor.

Karslı oħuyamayınca döyürler. Şimdi İğdırlı gelir. İğdırlı uyanıktır.

Diyor ki

–Kulhuyu oħusam olmaz mı?

Erzurumlu diyor ki oħu.

İğdırlı kulhuyu oħur. Erzurumlu arkadaşını çağırır.

–Ee gel doğru mu oħudu?

İğdırlı diyor ki

–İşe bak Erzurumlu kulhuyu, Karslı Fatıhayı bilmir.¹²⁶

Erzurumlu, Karslıya fatıhayı oku der. Karslı okuyamayınca dayak yer. İğdırlıya Fatıha suresini oku derler. İğdırlı İhlas suresini okusam olur mu der? Erzurumlu arkadaşını çağırır. Gel bak bakalım doğru okuyor mu? Sonunda İğdırlı “İşe bak. Erzurumlu kulluyu, Karslı fatıhayı bilmir” şeklinde sitem eder.

Dinî konulardaki eksiklikler fıkraya ve serencamların önemli konularından birisidir. Metinde üç tip üzerinden çocukluktan beri öğretilen surelerin bilinmemesi eleştirilerek gülünçleştirilmiştir. İronik durum ise Erzurumlu tipin Karslı ve İğdırlıyı sureleri bilip bilmediklerini öğrenmek için

---

¹²⁶ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

durdurmasına rağmen kendisinin de bilemediğidir. Zıtlıklar gülmeyi oluşturmuştur.

Nilüfer Tanç (2020: 213), “Mizahi metinlerde gündelik hayattaki insan görüntülerinin tüm gerçekliğiyle yer aldığı” üzerinde durur. Kars ve Erzurum arasındaki takılmacılar günlük yaşamın konuları etrafında oluşmuştur. Üstünlük kurma mücadelesinde bazen Erzurumlu bazen de Karslı üstün gelmiştir. Bu iki yöre tipinin eksiklik olduğu düşünülen gerçek veya muhayyel konular (olaylar ve durumlar) üzerinden mizaha kaynak oluşturdukları metinlerden anlaşılmaktadır. Fıkra ve serencamlar yöre insanlarının kaynaşması açısından da işlevseldir.

3.1.12. Mahkeme, Hukuk ve Adalet

Mahkemelerde hukuk ve adalet arayışı metinlerin en önemli konularından olmuştur. “Ciddiyet” sembolü olan bu alanda mizah kalıpları kırar. Yaşananlarla birlikte eleştirel mahiyetteki konular fıkra ve serencam hâlinde söze aktarılmıştır.

Fıkra metinlerinde “...karşılaşılan haksızlıklar, zorbalıklar, baskılar, yolsuzluklar, adaletsizlikler, iltimas, rüşvet ve kayırmalar tenkit ve alay konusu edilir” (Yıldırım, 2016a: 316). Gülin Öğüt Eker (2014: 88) Türk fıkralarında haksızlıklar karşısında ortaya çıkan duygu ve tepkilerin Nasreddin Hoca’nın şahsında aktarıldığını belirtir.

Köyden hiç çıkmamış hukuk diline hâkim olmayan insanların özellikle de yerel ağız özelliklerini kullanması sonucu güçlü fıkra ve serencamlar meydana gelmiştir. Mahalli tipler üzerinden adalet vurgusu yapılmıştır.

Ğağalanın Ortası Ğanim Olsun

Yerli’nin biri mahkemede şahit olur.

Hâkim sorur ki

–Doğruyu söyleyeceğine namusun, şerefine üzerine and içer misin?

Bu yalancı şahitlik yapacah ya. Bunlarda gağala¹²⁷ ekmeyi var. Ortası deliktir. Bu tüşünüp durur.

–Vallahi hâkim bey gağalanın ortası ganim olsun ki olay bëleydi.¹²⁸

Yerliyi mahkemeye şahit olarak çıkarırlar. Hâkim, Yerli'nin doğru şahitlik yapması için yemin ettirir. Yerli yalancı şahitlik yapacağı için “gagalanın ortası ganim olsun” ki durum böyleydi şeklinde cevap verir.

Mahkemelerdeki yalancı şahitlikler fıkra ve serencamların eleştirdikleri en önemli hususlardır. Hak arayışındaki insanların yalancı şahitler yüzünden ceza alması sözlü mizah metinlerinde sıkça işlenmiştir. Fıkra mizahı ortaya çıkaran durum Yerli tipinin pratik zekâsıdır. Yalan söylemeyi düşünen Yerli bir yandan da yeminden korkmaktadır. Bu sırada ortası delik “gağala” ekmeğinin üzerine yemin etmesi gülmeceyi ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde fıkra yalancı şahitlik yapan tipi gülünç duruma düşürerek cezalandırır.

Sabri Esat Siyavuşgil (1959: 386), fıkraların adalet arayışındaki önemli işlevi hakkında şu görüşlere yer vermiştir:

Aynı tenkit ve hiciv pervasızlığının cemiyet hayatında sağduyuya, adalet ve hakkaniyet prensibine, fazilete aykırı düşen her hadiseyi hemen şamar oğlanına çevirdiğini söylemeye lüzum olmasa gerektir. Türk halk fıkralarının asıl karakteristiği de zaten budur. Hadiseler ve insanların vurulduğu birer mihenk taşı olmaları, onlara emsalsiz bir nükte ciddiyeti kazandırmış ve zihinlerde bir hikmet düsturu, bir ibret dersi gibi payidar olmalarını temin etmiştir.

¹²⁷ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 1892), “Ortası oyuk yuvarlak tandır ekmeği” şeklinde tanımlanır.

¹²⁸ 20.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.10).

Türk fıkralarının nesilden nesle güçlü bir şekilde aktarılmasının önemli bir sebebi de çekirdek vakaların gerçeklerden oluşmasıdır. Sadece gülmece yaratmak için içerisinde mahkeme, adalet ve hukuk terimleri geçen fıkralar üretilmez. Kağızman nüfusuna kayıtlı Galo Dayı'nın serencamı şu şekildedir:

Ġalo Dayı ve Camuş

Kağızman'da Ġalo Dayı ġamyonu sürür. Ġaranlıkta farlar da az yanır. Camuşa çarpır. Camuş ölür tabii. Ġalo Dayı'yı mahkemeye verirler.

Hâkim diyor ki

–Nasıl oldu?

–Hâkim efendi ben İğdir'dan geliyordum. Yolda küt dedi. Birine vurdum. Geri döndüm camış. Ey siz benim yerimde olsay hâkim efendi asfalt ġara. Camuş ġara. Lamba yohtur. Çıra yohtur. Ne yapısın bu fuğara?

Hâkim

–Tamam Ġalo Dayı'yı bırakın demiş. ¹²⁹

Galo Dayı gece kamyonla yolculuk yaparken camışa (manda) çarpar. Camış ölünce mahkemeye çıkarılır. Galo Dayı yolun karanlık olduğunu ışığın da az olduğunu söyler. Hâkim, Galo Dayı'yı haklı bularak serbest bırakır. Adalet arayışı sırasında hakkın savunulduğu adaletli kararlar insanları pozitif anlamda etkiler. Böyle metinlerin etkileyciliği azdır. Tam aksine haksız kararların alındığı, suçsuz yere insanların mahkûm edildiği düşünölen (veya iddia edilen) olaylar fıkra ve serencamlarda adalet temsilcileri mizah tarzları kullanılarak eleştirilir.

¹²⁹ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

Esma Şimşek (2008: 824), “Fıkralarında, sosyal düzeni, olması gerekeni, adaleti, doğruluğu, dürüstlüğü, eşitliği, hak ve hukuku, örneklemelere kendisini de koyarak yansıtır” şeklinde Nasreddin Hoca fıkralarının bilinçli bir şekilde hak aradığı ve hak aramaya yönelttiği konusunda bilgi vermiştir. Kars mizah kültürü içerisinde mahallî tipler ve gerçek hayatta yaşamış serencam kahramanlarıyla hak arayışı sürdürülür.

Kars mizahında adalet, hak, hukuk ve mahkemeye ilgili metinlerde gülmeceyi ortaya çıkaran bir başka unsur yerel ağız özellikleriyle küfür ve argonun kullanılmasıdır. Posof'tan derlenen örnek metin şöyledir:

İki Posoflu ile Hâkim

İki Posoflu kendi aralarında davalık oluyorlar. Gidiyorlar mahkemeye. Hâkim birina söz veriyor.

–Annat diyor.

Bu kalkiyor.

–Anniyo musun hâkim bey bana şöyle yaptı. Anniyo musun hâkim bey bana böyle yaptı. Her cümlenin başında anniyo musun demiş. Öbür Posoflunun canı sıhılıyor.

–Ola anniyer anniyer. Hâkim de insan ya.¹³⁰

Posoflu sürekli olarak “anniyo musun” kelimesini kullanır. Diğer Posoflu bu durumdan sıkılarak “Ola anniyer anniyer” şeklinde mizahın koruyuculuğu altında gülmece oluşturur. Metindeki zıtlıklar gülmeceyi meydana getirmiştir. Mahkeme salonu gibi ciddi bir ortamda diyalog uyumsuzlukları meydana getirmiştir. Sözlü kültür, bu hareketi yapan Posoflu tipi gülünçleştirerek cezalandırmıştır.

---

¹³⁰ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

3.1.13. Siyasi Durum ve Olaylar

Diğer illere olduğu gibi Kars'a ve Ardahan'a seçim çalışmaları ve ziyaretler için devlet adamları, siyasi parti temsilcileri gelmektedir. Bu ziyaretlerin içeriğine ve gelenlerin konumuna-durumuna bağlı olarak fıkra ile serencamların oluştuğu belirlenmiştir. Liderler mizahı, halk ile güçlü duygu bağları kurmak için kullanırlar. Siyasiler pozitif mizah kullanırken halk, aksine yöneticileri eleştiren negatif mizahı tercih etmektedir.

Victor Raskin (1944: 222), siyasi mizahın liderleri, profesyonel politikacıları veya seçilmiş temsilcilerin yanı sıra siyasi kurumları, grupları ve partileri hedef aldığını belirtir. Mizahı iyi kullanan siyasetçi¹³¹ hem rakipler hem de halk karşısında üstün duruma gelmektedir.

Hasan Köksal (1999: 137), milletlerin siyasi, sosyal, dinî ve iktisadi hayatını inanç ve fikir dünyalarını örf, adet, gelenek, göreneklerini fıkralarda görebileceğimizi anlatmaktadır. İnsanı ilgilendiren çeşitli konular fıkra ve serencamlar tarafından işlenmiştir. İnsanlar beğenmedikleri siyasetçileri açık bir şekilde eleştirmekten ya da hakaret etmekten çekinirler. Sözlü kültürde oluşan fıkra ve serencamlar doğrudan siyasilerin başından geçmiş ya da onların etrafında oluşmuştur. Mizahın koruyuculuğu altında beğenmedikleri yöneticileri rahat bir şekilde yermeyi başarırlar. Ardahan'ın Posof ilçesinde meydana gelen olayın serencam yapısındaki anlatımı aşağıdadır:

Biz Onları Mallara Yediriyeuğ

Bir partinin üyeleri Posof'ta seçim propagandası yapıyorlar. Köyleri gezip tozuyorlar. Boğazları kuruyup

---

¹³¹ Siyasette mizah konusu için bk. Dumlupınar, S. (2011). Tek Parti ve Mizah. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

acıhıyerlar. Bir köye gelip bahçenin aradan geçiyorlar. Sağ sol meyve tabii.

Otobüs şoförüne diyerlar ki

–Hele dur meyva alağ.

Şoför durup sağa sola bağıyer ki bahçede genç bir oğlan var.

–Ola hele buriya gál. Oğlana diyer ki birkaç meyva gètir boğazımız kıuridi.

Oğlan meyva getiriyer. Herkes kapan kıapış èdiyer.

Biri diyer ki

–Çocuğa harçlık vèrin ki parti otobüsüdür ayıptır.

Biri da diyer ki

–Gerek yok. Ben hallederim. Adam oğlana dönüyer. Diyer ki siz bunları mi yiyersız hep yamuğ yumuğ.

Oğlan da hacillaniyer¹³²

–Yoğ dayi diyer biz onlari mallara yèduriyeruğ.¹³³

Bir partinin temsilcileri Posof'ta seçim çalışması yürütür. Bir bahçenin içinden geçerken her tarafın meyve olduğunu görürler. Otobüs şoförüne meyve almasını isterler. Şoför bahçede genç çocuk görür. Elma getirmesini ister. Parti yöneticileri şoförün gence para vermesini ister. Şoför umursamaz bir şekilde ben hallederim der. Gencin getirdiği elmalara bakıp “bunlar yamuk siz bunları mı yiyorsunuz?” diye sorar. Genç bu duruma bozularak şoförden intikamını “yoğ dayi diyer biz onlari mallara yèduriyeruğ” şeklinde alır.

¹³² Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2248), “kederli, üzgün” biçiminde tanımlanır.

¹³³ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

Seçim çalışması yapan bir partinin şoförü uygunsuz hareketler sergilemiştir. Genci yok sayan, emrivaki ile iş yaptıran tutum ve davranışlar gencin hoşuna gitmemiştir. Pratik zekâsını kullanan genç meyvelere laf söyleyen adamı mizahi bir tavırla “hayvan ile eş” tutmuştur. Toplum aklı kendisini hor gören siyasetçiyi, devlet adamını ya da herhangi bir bürokrati mizahın zırhı altında yermeyi bilmiştir.

Sadık Tural’ın (1990: 54), fıkraların toplum tarafından siyasetçilere denetim ve baskı unsuru olarak kullanılması ile ilgili açıklaması şöyledir:

Muhalif gruplar, iktidar aleyhine veya taraftarı olmayan kişi gruplar aleyhinde fıkra üretmektedirler. Fikri, siyasi hatta iktisadi rekabet, gülünç kılma mekanizmasını işletmeyi çok lüzumlu sayıyor. Kitlenin karşısında gülünç hâle düşen ve düşürenler itibarlarından güçlerinden bir şeyler kaybediyorlar.

Halk, ülke yönetiminde başarılı görmediği siyaset ve parti yöneticilerini gülünçleştirerek cezalandırır. Bir nevi mizahın da temel amacı budur. Bunu yaparken mizah tarzlarından yerine göre ironi, istihza, tahkir yerine göreyse espri, şaka ve hiciv kullanılır. Türk sözlü kültüründe siyasiler en başta Nasreddin Hoca ve Bektaşî gibi tipler tarafından gülünç kılınmıştır. Böylece toplumda sosyal denetim mekanizması başarılı bir şekilde işlemiştir. Nail Tan (1989: 332), Nasreddin Hoca’nın güncellenen yapıya uygun olarak halkın duygu ve düşüncelerini devlet büyüklerine ulaştıran kişi olarak görev yaptığını belirtir.

Kars mizahında mahallî tipler üzerinden siyasetçi ve yöneticileri hicveden metinler yaygın değildir. Bununla birlikte yerel idarecileri eleştiren serencamlar bulunmaktadır. Genel itibarıyla Kars’a gelen devlet adamları etrafında az sayıda metin oluşmuştur.

Yaman Dèdi

Adnan Menderes 1956 yılında Ğars'a geliyor. Uçağ falan yoğ. Trenle geliyor tabii rahmetliğ. Akyaka bölgesinde buğday biçiminin hızlı zamanıdır. O zaman halk arasında yayılıyor ki cumartesi Menderes, Ğars'a gelecek. Biçin zamanı adam tırpanını nasıl birağsın? Trahtör yoğ. Biçerdöver yoğ. Herkes elle iş görüyor.

Nasıl edelim de Menderes'i dinleyelim? Akyaka'ya toplanıyorlar.

Diyorlar ki

–Hocayı gönderelim. Hoca dinleyip gelsin. Sonra hoca, Menderes'in ne anlattığını bize anlatsın.

Hoca da Akyaka'dan trene binip tren Ğarında beğliyor. Ağşama doğru rahmetliğ Menderes geliyor. Anladır anladır. Adam başbağan ülkenin ekonomisinden bahsedip gidiyor. Bizim herif de eğleniyor. İki gün sonra varif gidiyor. Akyaka'da herkes bunu bekliyor ki havadis dinlesinler. Bağıyorlar ki hoca geçten geç geldi. Herkes etrafına toplanıyor.

–Ya diyor sen neredesin? Menderes ne dèdi?

Dèyir

–Valla yaman dedi. Terekeme ağzıyla.

–Ya ne dèdi Allah'ın sevirsen.

–Ya men de anlamadım ama yaman aman dèdi.¹³⁴

Adnan Menderes 1956'da Kars'a gelir. Köylünün tarlada çalışma zamanı olduğu için karşılamaya gitme imkânı yoktur. Köylü, imamı göndermeye karar verir. İmam, Menderes'i dinlemeye gider. Menderes, ülke ekonomisi ile ilgili önemli konuşmalar yapar. İmamın kafası başka yerlerdedir. İmam

¹³⁴ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.15).

köye döner. Köylüler etrafında toplanır. Menderes'in ne dediğini sorarlar. Tabii imam Menderes'i dinlemediği için ne yapacağını düşünür. Bu sırada mizahi bir üslupla yerel ağız özelliklerini kullanarak “men de anlamadım ama yaman dedi” şeklinde cevap verir.

3.1.14. Tarım ve Hodak

Kars hayvancılığın önemli merkezlerindedir. Hayvanları beslemek için ot ve saman üretimi yapılmaktadır. İmece usulü ile çalışmanın yaygın olduğu yörede eğlenceli vakit geçirmek için mizah ön plana çıkmaktadır. Mizah metinlerinin oluşmasında hodaklar önemlidir.

Modern tarım aletlerinin olmadığı zamanlarda tarla sürme işinde at ve öküzler kullanılmıştır. Kôtan¹³⁵ ve tapan¹³⁶ adlı aletlerle imece usulü çalışmalar yapılmıştır. Küçük kôtanlara dört çift öküz, büyük kôtanlara altı çift öküz bağlanırmış. On iki öküzü altı hodak¹³⁷ idare eder. Hodaklardan bazıları boyunduruk kısmında öküzleri sürer. Hodaklar bu sırada horavel¹³⁸ ve türkü söyler. En iyi hodak majgala¹³⁹ yakın olandır. Harazanın¹⁴⁰ bulunduğu bölgeye koyarlar. Harazana akıllı öküzler koşulur. Gece ve gündüz öküz otaranlar vardır. Bunlar araziye çıktığında çobanlar gece battaniye altında yatarlar.¹⁴¹ Günlerce tarlalarda beraber vakit geçiren hodakların yorgunluk ve streslerini atmak için birbirlerine sıkça şaka yaptıkları bilinmektedir. Yapılan şaka, espri ve

¹³⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 2937), “kara saban” şeklinde tanımlanır.

¹³⁶ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3825), “Tohum ekildikten sonra tarlayı düzeltmeye yarayan yassı ağaç” şeklinde tanımlanır.

¹³⁷ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2391), “İkiden fazla hayvan koşulan sabanı ve arabayı süren” şeklinde tanımlanır.

¹³⁸ Halk ağzında, hodakların birbirlerine çevirmeli olarak söyledikleri mani ve türkülere horavel denmektedir.

¹³⁹ Ötügen Türkçe Sözlük'te “majgal” (2007: 3724), “güçlü işçi” şeklinde tanımlanır.

¹⁴⁰ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2286), “Pulluğun önünde bulunan tekerlek” şeklinde tanımlanır.

¹⁴¹ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

takılmacılar bazen serencama bazen de fıkralaşmış biçimde metne dönüşmüştür.

Haşıl

Ailenin biri hodaklara haşıl getirir.

Uyanıklardan biri gidip diyor ki

–Ey anam tutup bu haşılı soyutup göndermiş. Yemirem ben. Haşılın içine süzme yoğurt ve tereyağı eridip koymuş. Hemen majgal çocuğun sözüne inanıp kaşığı vurur. Dili yanır.

Haşılı getiren çocuk diyor ki

–Ey gağa niye ağlırsan.

Majgal cevap verir.

–Sen adlı oğlum öldü ona ağlıram. Başın batsın. Bu haşıl soyuğ deyildir.¹⁴²

Hodağın birinin annesi haşıl yemeği getirir. Hodak, diğer arkadaşlarına şaka yapmak için sıcak olan haşılın soğuk olduğunu söyler. Hodağın biri de buna inanıp sıcak haşılı kaşıklar. Hodağın ağızı yanar. Ortamda bulunanlar bu duruma güler.

Pişi, hangel ve haşıl hodakların en sevdiği mahalli yemeklerin başında gelmektedir. Haşılın ortasına tereyağı koyulur. Hodaklar bir ay süren çalışma sürecinde birbirleri ile bu şekilde şakalaşır. İmece usulü ile işlerin yapılması aynı zamanda toplumsal kaynaşmayı meydana getirmiştir. Hodakların kendi aralarında güldürücü takılmacılar yanında türkü ve mâni söyledikleri de kaynak kişilerin kendi yaşadıkları hatıralardan anlaşılmıştır.

---

¹⁴² 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

3.2. Yapı ve Kompozisyon

Fıkraların yapı ve kompozisyon özellikleri hakkında araştırmacıların tespitleri birbirine yakın durumdadır. Dursun Yıldırım (2016b: 101), tek vak'a üzerine kurulu olması, hikâyeden ziyade dram karakteri taşıması, giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden olması yönleriyle açıklar. Gülin Öğüt Eker de (2014: 115), tek bir olay ya da düşünce üzerine kısa ve birbirinin içine geçmiş olarak bütünlük taşıdığını belirtir. Küçük bir tiyatro eserine benzetilen fıkra ve serencam metinleri olayın başlangıcı, gelişimi ve sonucu olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Kars'ta derlenen mizah metinlerinde bu yapı bire bir görülmektedir. Kars fıkraları tek bir olay üzerine kuruluyken serencamların bazılarında olayın arasına başka bir durumun girdiği böylece anlatımın uzadığı görülmektedir. Bu tarz örneklerin sayısı azdır.

Radyo Yeni Çıtır

Radyo yeni çıtır. Mevzulardan kimsenin haberi yok. Gelinin biri çok meraklı hiçbir şey geçirir. Kaynatanın o işlerden haberi yok. Gaynata sabah galhıp tarlaya gidecek.

Gelin diyir

–Baba gociğini¹⁴³ al üstüne ki yağmur yağacak.

Babası déyir ki

–Nereden bilirsene?

–Baba radyo dedi ki Balkanlardan soyuğ hava dalgası gelecek.

Diyir

¹⁴³ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2089), gocuk kelimesi "palto" karşılığında kullanılır.

–Ele bah gırıldığımız gündür. Eskiden Allah'tan gelirdi. İmdi Balkanlardan gelir.¹⁴⁴

Fıkra tek olay üzerine kurulmuştur. Kısa bir metin özelliği göstermektedir. Giriş bölümünde gelinin radyodan haberleri takip etmesi işlenir. İkinci bölümde gelinin haberlerden yağmurun yağacağını öğrenmesi üzerine babasına yağmurluk almasını söylemesi görülür. Sonuç bölümü ise en önemli bölümdür. Bu kısımda mizah tarzları, göstergeler, bakış açısı, yerel ağız özellikleri ve yanlış anlama başlıklarından biri devreye girerek gülmeyi oluşturur. Baba, teknolojiden habersizdir. Verdiği cevap bu durumun göstergesidir. “Ele bah kırıldığımız gündür. Eskiden Allah'tan gelirdi. İmdi Balkanlardan gelir” biçimindeki cevap saflığa ve bilgisizliğe işaretir. Allah ile teknolojinin karşılaştırılması zıtlık kuramı çerçevesinde gülmeceyi meydana getirmiştir. Metin dışı yorum yapmak gerekirse baba, ironi yapmış da olabilir. Teknolojinin geldiği durumu göstermek adına pratik zekâsıyla da bu cümleyi kurma ihtimali de vardır. Fıkranın son cümlesinde güldürü ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işlevsellik açısından “sonuç” kısmı önemlidir.

Kars mizah metinlerinde arasözler¹⁴⁵ ve son cümledeki güldürünün ortaya çıkması için anlatıcının gerek gördüğü yerde ek bilgi vermektedir. Kaynak kişinin ek açıklamaları genellikle metnin başında ya da ortasında olmaktadır. Gülin Ögüt Eker'in de (2014: 115) açıkladığı üzere “kısa kompozisyonlarla oluşturulan fıkralarda uzun tasvirlerle, ayrıntılı açıklamalara yer verilmez.” Kars fıkraları da çoğunluğu itibarıyla kısa yapıdır. Bununla birlikte yaşanmış

¹⁴⁴ 12.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.13).

¹⁴⁵ “Halk edebiyatında anlatımda yer alan çeşitli ifadelerle açıklık getiren, bir vakıayı yorumlamak yahut şahsi serzenişte bulunmak maksadıyla serd edilen veyahut anlatıcının şahsi değerlendirmeleriyle şekillenen ara sözler kimi zaman bir fıkra şeklinde de tezahür edebilmektedir” (Aydın, 2012: 335).

(veya yaşandığı kabul edilen) olaylar etrafında oluşmuş, serencam metinleri, söz varlığı açısından daha geniştir.

Cengiz Gökşen (2002: 48), "... anlatıcı, türün genel yapısını bozmamak üzere fıkranın giriş ve gelişme kısımlarında bir kısım değişiklikler yapabilmesine rağmen sonuç cümlesinde böyle bir tasarruf hakkı yoktur" tespiti ile yapısal olarak bu metinlerin özelliğine işaret etmektedir. Görüldüğü üzere fıkra ve serencamlarda gülmeceğin ortaya çıktığı yer sonuç kısmıdır. Bu kapsamda son bölümdeki kelimeler çok önemlidir. Bu kelimelerin değiştirilmesi, dönüştürülmesi en önemlisi de yerel ağız özelliklerinin standart Türkçeye çevrilmesi nükteyi yok edebilir.

Mizah metinlerinde iyi bir anlatıcı olayın giriş, gelişme bölümünü unutsa bile sonuçtaki güldürüyü sağlayan söz ya da söz grubunu bir şekilde hatırlar ya da aynı anlama gelen bir kelime uydurur (Gökşen, 2002: 48). Anlatıldığı ortamı ve kimi zaman da anlatanı düşündüğümüzde, esasen dinleyici sonuç kısmında verilecek mesajın ya da vurgulanacak hususun etkisini bilmektedir. Bu nedenle de dinleyicinin veya fıkranın anlatılmasına muhatap olan kişinin yoğunlaştığı aşama bu sonuç cümle ya da cümleleridir.

Kolop Mollası

Posof'ta açık, güzel bir yayla alanı var. İlbaharda mal, mul oraya geçer. Çocuklar da orda olur. Bir adam gelip atını orada açtı. Çocuklar adamı dövmeğe gedar.

Adam çocukları çağırır. Herkese tek tek sorar adam.

–Sen kimin oğlusun?

Çocuklar da sırayla;

–Ben Molla Abdullah'ın oğluyum. Molla Hasan'ın oğluyum.

Sıra en küçük çocuğa galdi. Sen demaya kalmadi. Oğul diyor

–Sen üzülma. Hepsinin babasi kolop¹⁴⁶ mollasidir. Heç biri gerçek molla değıldir.¹⁴⁷

Posof'ta adamın biri çocuklara tek tek babalarının kim olduğunu sorar. Hepsi de molla çocuğu olduğunu söyler. Çocuğun biri utanır. Bu sırada adam diğer çocukların babalarının gerçek molla olmadığını, çocuğun üzülmemesi gerektiğini belirtecek şekilde “Hepsinin babasi kolop mollasidir” şeklinde cümle kurar. Kaynak kişiden¹⁴⁸ alınan bilgiye göre Posof'ta derlenen metnin yörede bilinirliği yüksektir. Halk ağzında “kolop mollası” kalıplaşarak deyimleşme özelliği göstermiştir. Metnin tamamını anlatmaya gerek duymadan kolop mollası dendiğinde herkes altındaki anlamı bilmektedir. Başka bir deyişle birisine kolop mollası dendiği zaman o kişinin gerçek yaşamda söylediği ile yaptığının uyuşmadığı kastedilir.

Fıkırayı oluşturan iki önemli unsuru tez ve karşı tez olarak da nitelendirebiliriz. Giriş bölümünde, kısaca olay veya anlatılmak istenen düşünce ile ilgili bilgi verildikten sonra tez ve karşı tez sunulur (Karadağ, 1995: 242-243). Fıkralarda çatışma sonucu mizah ortaya çıkmaktadır. Bu görüş aynı zamanda uyumsuzluk kuramının söylemlerindedir. Çatışmanın sonunda galip gelen üstündür. Bu durumda üstünlük kuramı da çatışmada kendisini belli eder.

Bélece miydim?

Karşlının biri hamama gidir. Güzel, keselenip yıhanır. Ondan sonra gapıyı kitler. Limonunu, çayını içir. Üstünü giyir. Elini cebine atır. Bahır ki cüzdanı yoğ.

¹⁴⁶ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 2912), “Ağaçtan yapılmış küçük kova” şeklinde tanımlanır.

¹⁴⁷ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

¹⁴⁸ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

Çıhır hamamcıya diyor ki

–Benim cüzdanım çalınmış.

Hamamcı da buna gızıp güzel bir döyür. Aradan biraz zaman keçir. Bir daha hamama gidir. Bir daha cüzdanı çalınır. Hamamcı bunu bir daha döyür.

–Hem gelip sefanı edirsən, bizi de hırhız edirsən.

Aradan dört, beş ay geçer. Adam, yine hamama gidir. Güzelce yıhanır. Keyfini yapır. Limonunu, çayını içir ve uzanır. Kabine gidir baħır ki elbiseleri yoħ. Bir kemer ğalmış. Kemerini beline takar. Hamamcının karşısına çıkar.

–Ėardař bir şey diyecem ama sen Allah, beni döyme.

–Ben gelende belece miydim?¹⁴⁹

Karşlı hamama gider. Ancak birkaç kez hırsızlıĝa maruz kalır. Hamam işletmecisinin inanmaması karşısında zorluk yaşar. Sonunda hamam sahibine “Gardaş bir şey diyecem ama sen Allah beni döyme. Ben gelende belece miydim?” cümlesiyle hâlini anlatmaya çalışır. Bu anlatı tez ve anti teze uygun bir metindir. Çatışmayı hareket komiĝini ustaca kullanan Karşlı kazanır.

Anlatmaya dayalı halk edebiyatı ürünlerinden fıkra ve serencamlar mensur bir yapıya sahiptir. Mehmet Çevik (2018: 109), “Fıkra, normalde mensur bir metne sahiptir. Ancak örneĝi az da olsa bazı fıkralarda manzum parçalar da yer alabilmektedir” şeklinde bilgi vermektedir. Kars mizah metinleri irdelendiĝinde mensur yapı özelliĝi göstermesine raĝmen bazı fıkra ve serencamlarda manzum yapı da görölmektedir. şunu belirtmek gerekir ki giriş, gelişme ve sonuç bölümünün tamamıyla manzum olduĝu bir metin derlenmemiştir. Sadece gelişme ya da sonuç bölümünde manzum parçalar bulunmaktadır. Bu metinlerin özellikle

¹⁴⁹ 18.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.4).

çatışmadan doğduğu ve üstünlük kurmaya çalışan iki tip arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Pelo Dayı

Pelo Dayı'nın Ardahan'ın Harziyan¹⁵⁰ Köyü'nde akrabaları var. Daha doğrusu baldızı var. Oraya gidir. Kadınlar hasır dohumak için cil¹⁵¹ çekir. Batakılıkta dıldıbil soyunur. Çamura batıp çıkar. Ğarıları Ğorhudur. Ğarılar feryadı basır. Maskara gibi bunun başına gülürler. Ğaloların evde tesadüfen altı tene dul Ğarı var. Ğarılar bunun yatırır üzerine çıkarırlar.

Ğala Ğalanın üstüne
Ardı Ğalanın üstüne
Eyer erkekliğin varsa
Birimizi yatır balanın üstüne

Ama o Ğadar eziyirler ki bunun nefesi kesilip Ğaçıyır.
Ğaçıyır lehliyip nefeslenir.

Altı yarım altı yarım
Altınıza şımşır hıyarım
Geride Ğaldı bir dirhemim
Hanginize girdireyim¹⁵²

Pelo, akrabalarının yanına bir köye gider. Bu sırada kadınları korkutur. Dul kadınlarla şakalaşır. Metinden anlaşılacağı üzere giriş bölümü mensur bir özellik gösterir. Gelişme ve sonuç bölümü ise manzum yapıdadır.

Kars mizah metinlerinde konuşma-diyalog üslubu hâkimdir. Fıkralar kısa yapıda olmasına rağmen serencamlar nispeten daha uzundur. Öte yandan metinlerde yoğun bir

---

¹⁵⁰ Ardahan'ın bir köyüdür. Yeni adı Büyük Sütlüce'dir.

¹⁵¹ Cil, sazlık türünde uzun ot olduğu gibi sulu çayırarda görülen uzun kalın dallardır.

¹⁵² 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

anlatım vardır. Az sözle çok şey anlatılmaktadır. Çatışma unsuru yaratılarak gülmece meydana gelir.

3.3. Metinlerin Dili ve Üslubu

Sözlü kültür metinleri ortaya çıktığı, yayıldığı yörenin dil ve üslup özelliklerini barındırır. Kars'ın sınır şehri olması nedeniyle farklı ağız özelliklerinin yaşıyor olması önemli bir çeşitliliği göstermektedir. Özellikle Kafkasya'dan gelen Türk boylarının dil özelliklerini mizah metinlerinde belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

“Dil, insana özgü, çok güçlü, büyümlü bir düzendir; düşünme ve düşünöleni aktarma dizgesidir” (Aksan, 2009: 13). Nesilden nesle aktarılan dil sayesinde insanlar iletişim kurabilir. Dünyayı anlamak ve anlamlandırmak adına farklı ifade biçimlerinin ve standartlaşmış dilin önemi büyüktür.

Türkçenin de diğler milletlerde olduğu gibi kültürün kuşaktan kuşağı aktarılmasındaki önemini açıklar. Kültürel bellek dil vasıtasıyla kuşaklara aktarılır. Belleğin içerisinde anlatmaya dayalı sözlü kültür ve edebî ürünler gelmektedir (Erdoğan, 2018: 160).

Kars, yoğun savaşların yaşandığı güzergâh üzerinde kurulan bir sınır şehridir. Aynı zamanda Azerbaycan ve diğler Türk topluluklarına sığınmak olan bir yerdir. Söz konusu Türk toplulukları yörede birçok ağız özelliklerini de beraberinde içinde barındırmıştır. Kars'ta yöre sınırlarını taşıyan beş ağız bulunmaktadır. Bunlar: “Kars yerli ağız, Ardahan-Posof yerli ağız, Hanak Türkmenleri ağız, Kars Azerileri ağız, Kars Terekemeleri ağız”dır (Ercilasun, 1983: 1-2). Adı geçen Türk gruplarının yerel ağız özellikleri sözlü kültür ürünlerinden fıkrâ ve serencamalara yansımıştır. Anlatıcının ağız özelliklerini ustaca kullanması dinleyicide hoşnutluk oluşturur. Böylece yörede mizah metinleri güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Öte yandan Ahmet Bican Ercilasun (1983: 145),

Kars ili ağızlarının incelenmesi sonucu şu sonuca vardığını söyler: “Kars ili; gerek etnik, gerek diyalektik bakımdan Azerbaycan’ı, Türkiye’ye bağlayan bir halkadır.” Mizah metinlerinin dilden dile aktarılmasının en önemli sebebi kültür ekolojisinin oluşumuna ön ayak olan yerel ağız özelliklerinin olduğu açıktır.

Fıkraların sözlü kültürde etkili bir tür olmasının en önemli sebeplerinden biri açık ve anlaşılır olmasıdır (Yıldırım, 2016b: 45). Fakat dilin açık, sade ve anlaşılır olması yöredeki anlatıcı tipolojisinin yerel ağız özelliklerini kullanma durumuna göre değişebilmektedir. Kars sözlü mizahında bu durum açıkça görülmektedir. Kars’ta gördüğümüz bazı kelimeler, sözlüklerde karşılığı bulunmadığı için metinlerin anlaşılabilirliğini güçleştirmektedir. Yöre insanı günlük hayatında olduğu gibi anlattığı metinlerde de içinde yettiği yörenin ağız özelliklerini kullanır. Türkçede görülen Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanı sıra Kars’ta Rusça sözcükleri de görmek mümkündür.

Lelem Uçır

Terekeme’nin dört tane oğlu var-imiş. İkisi uzun ikisi kısa boylu. Eskiden diyirler ki günahı az olanın cenezesi hafif olur. Oğlanların babaları ölür. Çocukları tabutun altına girir. Uzun boylular öne kısalar arhaya girir. Cenaze kısalarla doğru arhaya gayır. Öndekilerden yük kayınca diyirler ki

–Lelemin günahı yohtur. Lelem uçur.

Arhadakiler de

–Lelemin görüne¹⁵³ edeyim diyir. Çiyinimi girdi.¹⁵⁴

¹⁵³ Gör-gör, mezar-kabir anlamındadır.

¹⁵⁴ 09.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.44).

Cenazede uzun boylular arkaya kısa boylular öne geçer. Yük arkaya gider. Tabii öndekilerde yük azalınca babalarının günahının olmadığını söyler. Kısa boylular ise “lelemin görüne edeyim. Çiyinimi girdi” şeklinde gülmeceyi oluşturur.

Bu fıkrada Terekeme/Karapapak ağız özellikleri belirgin bir şekilde görülmektedir. Fıkranın en önemli yanı gülmeceenin ortaya çıktığı sonuç kısmındaki “lele” ve “çiyin” kelimelerini Kars'ta yaşamayan birisi anlayamaz. “Lele” Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 3072), “baba” şeklinde tanımlanır. “Çiyin” ise Seyfettin Altaylı'nın Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I'de (1994: 209), “omuz” karşılığındadır. Yöre dışından gelen birisi fıkra ya da serencamı dinlediğinde anlaması zor olabilir. Öte yandan sonuç kısmında bu tarz kelimelerin bulunması işi daha da zorlaştırmaktadır. Bu kısımda fıkra çözüme kavuşacaktır. Verilmek istenen mesaj verilecektir. Dinleyici de algılayıp gülme eylemini gerçekleştirecektir. Kars mizah metinlerinin bazılarında giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde yerel ağız özelliklerinin farklı oranlarda yoğunluk taşıdığı tespit edilmiştir.

Az Daha Okuyup Abeşik Olaydın Ya

Cumhuriyet ilan ediliyor. Yeni bir kaymakam atanıyor. Kaymakam bir köye misafir olmaya gidiyor.

Yaşlı nene kaymakamı görünce oğul diyer ne iş yapıyorsın?

–Kaymakamım nene.

Nene de

–Ey diyer oğul biraz daha ohuyup abeşik¹⁵⁵ olaydın ya.¹⁵⁶

Posof'ta bir köye yeni kaymakam atanır. Nene kaymakama ne iş yaptığını sorar. Sorduğu kişinin kaymakam olduğunu öğrenir. Nene ise “oğul biraz daha ohuyup abeşik olaydın” şeklinde uyumsuzluk sonucu gülmeyi oluşturan cevabı verir. Posof'ta derlenen metin sonuç kısmında gülmeceyi ortaya çıkaran “abeşik” sözcüğünün anlamının orman muhafaza memuru olduğunu bilmektedir. Dışarıdan birisinin bu kelimeyi anlayıp gülmeye katılma ihtimali düşüktür. Yörenin dil özelliklerine hâkim olmak mizah ve gülmeceyi idrak etmede önemli bir husustur.

Doğan Aksan'ın (2004: 9), “Yalnız başka başka dillerde değil, aynı dilin değişik lehçe ve ağızlarında da farklı sözcükler, anlatım biçimleri, deyimler, atasözleri ve kalıp sözlerle karşılaşılır” ifadesi Kars sözlü metinleri için de geçerlidir. Kars mizah metinlerinin dil özellikleri incelendiğinde özellikle Karapapak ve Azerbaycan dil hususiyetlerinin etkili olduğu görülür.

“Fıkralardaki yöresel dil özellikleri, doğal olarak, fıkraların anlatıldığı ve derlendiği coğrafyaların dil özellikleridir” (Çevik, 2018: 103). Yöre ile fıkraların dil özellikleri örtüşmektedir. Kars yerel ağızında insanlar “ne yapalım”, “ne yapacağız” anlamında “nağaracağız/nağaracağız” söyleyişini kullanırlar.

“Üslup, dilin mecazi gücünü, renk ve eylem zenginliğini, kısaca dilin anlatım dağarcığını kişisel beceriyle söze veya özellikle yazıya dökmek dile hayatiyet (canlılık) kazandırmak demektir” (Tekin, 2015: 185). Mizah metinlerinde üslubu

¹⁵⁵ “abeşik” sözcüğü Posof yerel ağızında “orman muhafaza memuru” anlamında kullanılmaktadır. Yöre insanı sözcüğün Rusça'dan geçtiğini söylemektedir. Sözcüğün yerel ağızda dönüşmesinden dolayı Rusça ve Türkçe derleme sözlüklerinde kelimeye rastlanılmamıştır.

¹⁵⁶ 16.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.18).

meydana getiren anlatıcıdır. Anlatıcının dile hâkimiyeti metnin estetik üslubunu yaratır. Dursun Yıldırım (2016b: 101), fıkra vakalarındaki üslubun karşılıklı konuşma şeklinde olduğunu belirtir. Bu tarzın tiyatrolardaki diyaloga da benzediğini ifade eder.

Keteyi Karşılı Bulur da Yer

Bir Posoflunun Kars'ta han sahibi tanıdığı var-imiş. Posoflu hana atını çekip kahveye iniyor.

Hancı, Posoflu hemşerim gelmiş diyor. Adamdan ses yok.

–Ne oldi? Posoflu hemşerim sesin çıkmıyor. Ola çay verem iç. Gene ses yok.

–Ola sana ne oldi?

–Ola heybeleri kaybettim.

–Ola dèyir onun için mi üzülüyorsun?

–Yoh diyer heybelerin içinde kete var-idi da ona üzülüyerim.

–Ola kete da ne varidi.

–Ya keteyi Karsli biri bulursa soğan katar da yer ona üzülüyerim.¹⁵⁷

Posoflu heybeyi kaybeder. Kars'taki hemşehrisi hüznü olmasının nedenini sorar. Posoflu kaybettiği heybesinde kete olduğunu söyler ve “Ya keteyi Karsli biri bulursa soğan katar da yer ona üzülüyerim” şeklindeki cevabıyla gülmeceyi oluşturur.

3.4. Tip ve Şahıs Kadrosu

Sosyal ortam içerisinde yaşayan toplumlar söz ve mesajlarını tipler vasıtasıyla aktarmıştır. Böylece ağır eleştiri,

¹⁵⁷ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

istihza, tahkir içeren konularda verilmek istenen mesaj tipe bağlanarak kargaşa ve çatışmadan kaçınılmıştır. Mehmet Tekin (2015: 110), “Tip diye nitelenen kişi toplumsal kimliğiyle temsili bir nitelik taşır. O kendisinin dışında kalan değerlerin temsilcisi” olarak tanımlar. Toplumun tutum ve davranışları kültürel bellek içerisinden harmanlanarak belli tipler belli zamanda görevlendirilir.

Türk fıkralarında tipler yaşadığı bilenen tarihî kişiler olabileceği gibi yörenin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarına temsil eden mahallî ölçekte bir kahraman özelliği de gösterebilir. Tipler sayesinde toplumun duygu ve düşünceleri kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu nedenle fıkra tipleri toplumun yüklediği sorumlulukları layıkıyla yerine getirir (Eker, 2014: 118).

İrdelenmesi gereken önemli bir konu ise fıkra ve serencamlardaki kurgu içerisinde olanlar şahıs kadrosu mudur? Tip midir? Yoksa olayın kahramanı mıdır? Şeklindeki terminoloji problemidir. Mehmet Çevik'in (2018: 108), “Kahramanlar açısından bakıldığında ise fıkranın en önemli kişisini, doğal olarak anlatanın bağlandığı tip, yani ana tip oluşturur” şeklindeki ifadesine göre “tip” kahramanın altında bir başlıkta bulunur.

Dursun Yıldırım'ın (2016a: 322-323), fıkra tipi ile ilgili ifadeleri şöyledir: “Fıkra-tipi, fıkranın vazgeçilmez hikâye kahramanıdır ama tek kahramanı değildir. Başka tipler olduğunu da biliyoruz. Ama aralarında bir fark var. O da fıkra tipinin kendine bağlı fıkralarda sabitliği, diğerlerinin, değişen sahnelere paralel olarak değişmesidir. Biz fıkralarda görülen bu ana tipe “fıkra tipi” adını veriyoruz.” Yıldırım, fıkranın çok sayıda kahramanı olduğunu vurgulamaktadır. Bu kahramanları tipler oluşturmaktadır. İşlevsel açıdan başkarakter fıkralarda “ana fıkra tipi”ni oluşturmaktadır.

Tip, şahıs kadrosu ve kahraman terimleri birbirinden bağımsız değildir. Bütünün parçaları gibi birbirini tamamlamaktadır. Sözlü mizah metinleri öncelikle sayısı az ya da çok şahıs kadrosundan oluşur. Daha sonra kadronun en önemli kişisi kahraman olarak adlandırılır. Son olarak da kahraman tiplerleşir. Kültürel bellekte kendi tipi ile anlatılan ya da anlatılacak metinlerin ortaya çıkmasını sağlar.

Serencamlarda ana tip, olayı yaşayan kişi ya da o kişinin etrafında oluşan yine ona bağlanan tiptir. Diğerleri şahıs kadrosunun parçasıdır. Kars sözlü mizahında da durum böyledir.

Dursun Yıldırım (2016b: 43), “Fıkraların şahıs kadrosunda yer alan insanlar, 1) müspet, 2) menfi, 3) dinleyici-seyirci tip veya gruplarını temsil ederler. Fıkra için esas olan ilk iki grupta yer alan şahıslardır; diğer tip veya topluluklar tabiidir, tamamlayıcı unsurlardır” şeklinde tiplerin özelliklerini açıklar.

Kars mizah metinlerinde olumlu ve olumsuz tipler ön plandadır. Çatışmanın gereği olarak bu durum kaçınılmazdır. Kars mizahında “zıtlaşarak üstünlük kurmanın” bir model olduğu göz önüne alındığında bazı metinlerde olumlu-olumlu, olumsuz-olumsuz tip örneklerine de rastlanılmaktadır.

Haşıl

Azeri, Terekeme, Kürt bir Yەرli'ye musafir olurlar. Yەرli'nin de en iyi yemeği haşıldır¹⁵⁸.

Yەرli'nin de biraz yağı azmış. Gétirip haşılın üzerine yoğurdu tökür. Ortasına da yağ tökür.

Azeri bahır ki yağ çoğ azdır. Haşılın ortasından kendine doğru bir ğanal açır. Yağ bunun önüne gelir.

¹⁵⁸ Haşıl, bulgur-yarma ile yapılan bir pilav çeşididir.

Azeri deyir ki

– “Essemayu firuzu” gelsin buraya bir ucu.

Yerli de dèyir ki

– “Essemayu şakkat” ben bundan hoşlanıram hakkat.

Kürt baħır ki ortada hiç yağ ğalmadı dèyir ki

– “Essemayu tebarik” bunun hepsini birbirine katarık.¹⁵⁹

Kars mizah kültürü içerisindeki önemli tipleri gösteren fıkrada olumsuz tiplere rastlanılmaktadır. Kars'ın geleneksel yemeği olan haşılı yağlı yiyebilmek için kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmektedir. Öte yandan açıklığa kavuşturulması gereken bir başka konu ise anlatıcı bakış açısının tipleri bilinçli ya da bilinçsiz değiştirmesidir. Saim Sakaoğlu'nun (1992: 39), fıkrada tiplerindeki değişimle ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

Bilinen ve sevilen tipler, daima başka tiplerin yerine geçirilmişlerdir. Değişiklik sebeplerinden biri de anlatıcının böyle bir kasta bağlı olmadan yaptığı değişikliklerdir. Hafızası zayıflayan veya fıkrada tipini hatırlayamayan anlatıcı, hatırlayabildiği bir fıkrada tipine sarılmış “adamın biri” gibi ifadelerle işin içinden çıkmaya çalışmıştır. Ancak konusu ahmaklıkla ilgili olan fıkralar şuurdu olarak tip değişikliğine tabi tutulmuşlardır.

Derlediğimiz metinlerde Sakaoğlu'nun açıklamaları ile örtüşen örnekler bulunmaktadır. Anlatıcı mensubu olduğu yapıyla ilgili olumsuz bir fıkrada tipi değiştirerek olumsuz durumu diğer yapılarıdaki tiplere bağlamaktadır. Özellikle hırsızlık, ahlaki bozukluk ve dinî teamüllere aykırı hareket konulu fıkralarda, değişiklik açıkça tespit edilmiştir. Kaynak kişilerden Sultan Aydın¹⁶⁰ olumsuz içerikli metinler Sosgertli (Azeri), Cedereli (Yerli), Sevdicanlı (Kürt), Koçköylü

¹⁵⁹ 14.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.1).

¹⁶⁰ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

(Terekeme) üzerinden anlatıldığını belirtmiştir. Fıkralardaki bu duruma serencamlarda rastlanılmaz. Yaşayan kişinin etrafında oluşan serencamlarda olay sözlü kültürde aktarıldığı gibi anlatılır.

Öğüt Eker bu durumu (2003: 84), tipin toplum tarafından değiştirilme amacını “Bir fıkra tipine mâl edilen metnin, zamanla başka fıkra tipine yakıştırılması, halkın yeni hayat düzenine uyarlayarak görmek istediği bir değişiklik” olarak açıklamaktadır. Yıldırım (2016a: 322), ise fıkra tiplerinde meydana gelen işlev değişiminin ve dönüşümlerinin sebep olabileceğini belirterek tipin değişim göstermesin onları toplumun o rolde görmek isteyişinin bir sonucuyla açıklamaktadır.

Sosyal ortam içerisinde anlatılan bir fıkranın daha etkili olabilmesi açısından bilerek ya da bilmeyerek ünlü tipler kullanılmaktadır. Mahallî tip ya da adamın biri ifadesini kullanmak yerine Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Temel, Bektaşî gibi tipler kullanılır. Başka bir deyişle sözünü tesirli kılmak adına anlatıcı bakış açısı tip kurgusu ile oynayabilir. Fikret Türkmen (1999: 1), ulusal ve uluslararası mecrada birçok fıkranın Nasreddin Hoca’ya mal edilmesi ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:

Bugün sadece kendisinin değil pek çok değişik tipteki ferdi ve anonim fıkranın ona mal edilmesi, onun büyük şöhretinin en önemli delillerinden biridir. Ayrıca bütün Türk dünyasında ortak değer olması, onun uluslararası niteliğinden daha da önemlidir. Böylece Türk kültürünün temel direklerinden biri Nasreddin Hoca olmaktadır. Karşımıza, Türkistan’dan Macaristan’a, Sibiry’a dan Kuzey Afrika’ya kadar Türk’ün ayak bastığı her yerde Nasreddin Hoca, Molla Nasreddin, Afandi veya Apandi, Avanti, Hoja Nasr gibi değişik adlarla çıkan Hoca’nın bu geniş coğrafyasına bir de komşu milletlerin ve XVII. yüzyıldan sonra başlayan Avrupa’lı entelektüellerin ilgisi eklenince, fıkraların yayılma sahası daha genişledi.

Kars'ta sosyo-kültürel yapıdaki çeşitlilik, sözlü anlatı metinlerinde tip değişimini de meydana getirmektedir. Mahalli tiplerdeki yer ve işlev değiştirme durumu bazen metnin "Karslı/Garslı tipi" hâlini almasına neden olmaktadır. Diğer bir konu ise fıkra tiplerinin hangi işlevde kullanıldığıdır. Toplumsal yapı gördüğü eksiklik ya da çarpıklıkları tipler aracılığıyla gülünçleştirir. Böylece mizahın koruyuculuğu altında ifade edilmek istenen konu aktarılmış olur.

Nebi Özdemir (2016: 406), fıkra tiplerinin toplumsal eleştiri yönüyle var olabildiğini aktarır. Dursun Yıldırım (2016b: 45) fıkraların şahıs kadrosundaki kahramanların işlevselliği ile ilgili şu bilgileri verir:

Fıkraların mihverinde insan vardır. Her fıkranın esasını bir vak'a ve bu vak'a içinde yer alan şahıslar meydana getirir. Fıkraların şahıs kadroları tez ve karşı teze göre sıralanır. Her fıkranın kahramanı müspet tipi, tezi; onun karşısında yer alan şahıs veya şahıslar topluluğu karşı tezi temsil eder. Fıkranın kahramanı halkın ortak zekâsını, adalet duygusunu, hazırcıevaplığını, mantık gücünü, aklını, bilgisini ve olgunluğunu temsil eder. Halk onların diliyle konuşur, tenkitlerini yapar, görüşlerini açıklar.

Kars mizah kültüründe topluluklar tipler aracılığıyla hem yanlış tutum ve davranışları hem de kendi hâl, hareketlerini hicveder. Fıkra ve serencamlar konularını gerçek vakalardan aldığı için sosyal yaşam içerisinde işlevsel bir tür olarak kullanılmaktadır. Kişinin sosyal değerlere uygun hareketler sergileyebilmesi için gülünçleştirme ve alay kullanılır. Toplum karşısında rencide olmak istemeyen kişiler, tiplerin diline düşmekten kurtulmuş olur. Bu durum işlevselliği gösteren önemli bir örnektir.

3.4.1. Fıkralardaki Tipler

3.4.1.1. Bölge, Yöre ve Zümre Tipleri

3.4.1.1.1. Terekeme

Kars mizah kültüründe, derlenen metinler incelendiğinde Terekeme tipi etrafında anlatılan fıkraların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle Terekeme fıkraları Kars'ta baskındır.¹⁶¹ Dursun Yıldırım (2016b: 69), Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları adlı eserinde Terekeme'yi “zümre tipi” olarak sınıflandırmıştır. Bu başlık altında sınıflandırmasının nedeni ise mensup olduğu toplumun sınırlarını aşmış yaygınlık kazanmamış olmasıdır. Kars'ta Terekemeler yoğun olarak Çıldır bölgesinde yaşarlar. İkinci kalabalık yaşadıkları yer ise Arpaçay'dır. Çıldır, Arpaçay ilçe merkezleri ve köylerinde Terekeme fıkraları sıkça anlatılmaktadır. Bu durum Kars ve Ardahan'ın diğer ilçe ve köylerinde bilinmediği anlamına gelmez. Tam aksine Terekeme tipi Kuzey Anadolu olarak adlandırılan coğrafyada bilinmektedir.

Terekemeler bir Türk boyudur. Fıkralar Terekeme ağız özelliği ile anlatılmaktadır. Mizahi yönleri çok gelişmiş olan Terekemeler birlikte yaşadıkları farklı topluluklarla olan mücadelelerini de fıkralarına taşımışlardır (Koca, 2017: 46).

Tipten beklenen en önemli hareket diğer yapılara üstünlük kurmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için Terekeme tipi pratik zekâsını kullanır. Ayrıca hazır cevap olma yönüyle de başarılıdır. Terekeme tipi aracılığıyla “öz eleştiri” yapılarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Toplum, eşlerine kaba davranan erkekleri de eleştirmiştir. Tip üzerinden anlatılan fıkralarda Terekeme'nin en çok sevdiği yemek olan hangel Kars mutfağı çerçevesinde mizaha girmiştir. Tip aracılığıyla Terekeme'nin vatanseverliği ortaya çıkmaktadır.

¹⁶¹ Tipler derlenen metinlerden hareketle oluşturulmuştur. Sıralama ise metin sayısı ve yaygınlık durumu göz önüne alınarak yapılmıştır.

Terekeme'nin askere gitmesiyle ilgili çok sayıda fıkra derlenmiştir. Askerdeki Terekeme'nin saflığı ve kurnazlığı mizahi bir üslupla işlenmiştir. Özellikle Terekeme'nin askerde yerel ağız özelliklerini kullanması komutanla iletişimi zora sokmuştur. Bunun sonucunda mizah iklimi içerisinde asker-komutan anlatıları ortaya çıkmıştır.

3.4.1.1.2. Azeri

Kars mizah kültüründe halk belleğinin işlevsel açıdan kullandığı diğer bir tip ise Azeri'dir. Kendi yapısı içerisinde halkın bu tipten beklentileri mevcuttur. Mutfak kültürü, dinî inanç, düğün adetleri, nevruz, tüccarlık, ağız özellikleri gibi kendilerine özgü uygulamalar mizahın kaynağı ve konusu olmuştur. Azeri, toplum nezdinde “uyanık, hazır cevap, pratik” bir tip olarak görülmektedir. Mensubu olduğu yapının Azeri tipinden beklentileri çeşitli konulardaki fıkra ve serencamları meydana getirmiştir.

İbrahim Altunel (1990: 29), fıkraların merkezinde insan olduğu için, hadiselerin de insan-cemiyet ve cemiyet-insan yapısında şekillendiğini belirtmektedir. Azeri tipi etrafında oluşan fıkra ve serencamlarda konu daima toplum ile insan arasındaki ilişkidir. Toplum bir tipi, bir insanı vekil tayin ederek değerlere uygun tutum ve davranış sergilenmesi için mizahı kullanır.

Beklentinin başında Kars'ta yaşayan diğer yapılara üstünlük kurmak gelmektedir. Sosyal ortam içerisinde günlük yaşantılardaki olaylar üzerinden Azeri tipi; Terekeme, Kürt, Yerli ve Malakan'ı alt etmek için mizahın gücünü kullanır. Azeri tipi Kars'ın ilçe ve köylerinde beraber yaşadığı yapılarla “zıtlaşarak” üste çıkmaya çalışır. Bu yüzden Azeri tipinin Posoflu, Çıldırlı, Kağızmanlı gibi tiplerle mevzuları yoktur. Azeri tipi etrafında anlatılan fıkraların şahıs kadrosunda Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Hz. Abbas ve ahund geniş yer tutmaktadır. Dinî konulardaki bilgi eksikliği olan kişiler tip

vasıtasıyla eleştirilmiştir. Azeri tipi vasıtasıyla gösteriş budalılığı, ticaretle yapılan yanlışlar ve ahlaka uygun olmayan davranışlar eleştirilmiştir.

3.4.1.1.3. Yerli

Fıkra ve serencamlarda diğer tiplerle beraber şahıs kadrosunda yer alan tip ise Yerli'dir. Yerli tipi etrafında oluşan mizah metinlerinde diğerlerinde olduğu gibi üstünlük kurma arayışı vardır. Kars'ta yerleşik olmaları durumu mizah vasıtasıyla diğer topluluklara karşı kullanılır. Beraber yaşadığı yapılarla kurduğu sosyal ilişkiler fıkraların konusunu oluşturmuştur. Toplumsal kurallara uygun hareketler sergileyecek kişilerin oluşması için mizahın koruyuculuğunda alay, eleştiri, istihza ve tahkir gibi mizah tarzları ile insan-toplum ilişkisi düzenlenmeye çalışılmıştır. Yerli tipinden beklentilerin başında diğer yapılara üstünlük kurmak gelmektedir. Dinî konulardaki eksiklikler, içki, kumar, ahlaki bozukluk gibi konular diğer tiplerde olduğu gibi mizah aracılığıyla eleştirilmiştir.

Yerli tipi etrafında oluşan mizah metinleri mensubu olduğu yapının isteklerine göre anlatımların ortaya çıktığı görülecektir. Yerli mutfağında kete ve haşıl önemli yiyeceklerdir. Bu yemekleri kendilerinin daha iyi yaptıklarına dair Yerli tipi etrafında mizah metinleri ve takılmacalar oluşmuştur. Düğün, cenaze ve taziye ritüellerindeki çeşitlilik, mizah metinlerine yansımıştır. Yerli tipi etrafında kıskançlıklarla ilgili anlatımlar da mevcuttur.

3.4.1.1.4. Aşiret-Kürt

Kürt tipi Terekeme, Azeri ve Yerlilerin ilişkileri içinde işlevseldir. Dursun Yıldırım (2016b: 75), "Her tip kendisini yaratan cemiyetin uygun gördüğü ve istediği bir tutum ve davranış içinde hayatini devam ettirir" şeklinde toplumun tipten beklentilerini açıklamıştır. Mahallî yaşama biçimine

bağlı olarak, bölge insanları istek ve mesajlarını tip vasıtasıyla gerekli yerlere ulaştırır. Diğer tiplerdeki beklentilere aynı şekilde Kürt tipinde de rastlanılır. Öncelikle diğer yapılara karşı üstünlük kurmaktır. Dinî ve ahlaki konulardaki bozulmuşluk mizah metinleri ile eleştirilir. Hırsızlık, kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklar Kürt tipi vasıtasıyla yerilmiştir. Hayvancılık, kirvelik, saflık ve mutfak konuları mizahı ortaya çıkarmıştır. Hayvancılık başlıca uğraşı alanı olduğu için et, pilav ve soğana büyük önem verirler. Bu durum mizah metinlerinde ortaya çıkmıştır.

3.4.1.1.5. Karşılı

Genellikle Erzurumlu, Ardahanlı, İğdirli mizaha konu olduğunda halk belleği il adını fıkra tipi olarak kullanmıştır. Karşılı tipinin ön plana çıkmasının belirgin amacı Kars'taki herhangi bir yapının başından geçen dinî ve ahlaki “çarpıklık veya eleştirilecek husus” o yapıyı rencide edeceğinden dolayı toplum üst çatı olan Karşılı/Garslı tipini vekil tayin etmiştir. Böylelikle Kars'taki demografik yapıyı oluşturan unsurlar korunmuş olmaktadır. Öte yandan anlatıcı, tipi istediği gibi değiştirebilmektedir. Mahallî tiplerin Karşılı tipe bağlandığı görülür. Karşılı tipi etrafında genellikle dinî ve ahlaki eksiklikleri eleştiren diğer tiplere göre nispeten daha yoğun içerikli mizah taşıyan metinler oluşmuştur. Yerel ağız özelliklerinden dolayı Karşılı ifadesi Garslı biçiminde söylenmektedir.

3.4.1.1.6. Posoflu

Kars ve Ardahan'ın siyasî sınırları ayrılmış olsa da kültürel aynılık-ortaklık devam etmektedir. Posoflu müstakil bir tiptir. Ardahan yöresinde anlatılan fıkraların bir kısmı “Posoflunun biri” diye başlamaktadır. Derlenen metinler incelendiğinde misafirlik, saflık, yerel yöneticilerle samimiyet, vatanseverlik, eğitim ve öğretime önem konularında Posoflu

tipi aracılığıyla mizah üretmiştir. Posoflu kendi yöresindeki insanların başından geçen çekirdek vakaların anlatıya dönüşmesi sonucu ortaya çıkan bir tiptir.

3.4.1.1.7. Çıldırılı

Çıldır, Terekemeler'in yoğun olarak yaşadığı bir yöredir. Yörede anlatılan fıkralar genellikle Terekeme tipine bağlıdır. Sayısı az da olsa “Çıldırılı” tipi ya da “Çıldırılı Terekeme'nin biri” şeklinde başlayan metinler derlenmiştir. Saha çalışmasında derlediğimiz metinler sosyal yaşamdaki insan ilişkilerinden kesitler sunmaktadır. Din-inanç, tarım ve hayvancılık mizah metinlerinin temel konularıdır. Herhangi bir tip ile bir yarış, takılmaca ya da üste çıkma duruma az rastlanılır. Çıldır yöresindeki insanların yaşamı etrafında meydana gelen çekirdek olaylar Çıldırılı tipi vasıtasıyla sözlü kültürde anlatılmaya devam etmektedir.

3.4.1.1.8. Malakan

Kars mizahının çeştilenmesinde Malakanlar'ın payı da bulunmaktadır. Rusya'dan sürgün yoluyla Kars'a gelip yerleşen Maklakanlar bir dönem yörede yaşamışlardır. Müslüman olmayan Malakanlarla Karşlılar arasında günlük hayat içerisindeki sosyal ilişkiler mizahı meydana getirmiştir. Malakan'ın azınlık tipe örnek olduğu görülmektedir. Kars'ta yaşayan Malakan sayısı yok denecek kadar az olduğu için derlenen metin sayısı da çok azdır.

3.4.1.1.9. Erzurumlu

Sözlü kültür metinlerinde Erzurum ile Kars hem yakınlık hem de çekişme yönleriyle karşılık bulmuştur. Üstünlük kurma çalışmaları mizah metinlerine yansımıştır. Sayısı çok az da olsa Kars'ta “Erzurumlu” başlığında konusunu yaşamışlıklardan alan metinler derlenmiştir. Karşlı-Erzurumlu çekişmesi,

mahallî tipleri içeren metinlerde görülen konulara benzer özellik göstermektedir.

3.4.1.1.10. Kağızmanlı

Kağızman tipi, yoğun olarak ilçe merkezinde ve bazı köylerinde anlatılmaktadır. Fıkralarda Kağızman'a tuz almaya gelen Posoflular, dut, kayısı, kervancılık konu edilmiştir. Kağızmanlı tip ile diğer tipler arasında geçen fıkra metni derlenmemiştir. Kars mizah metinlerinde Terekeme tipi ile oluşturulan fıkraların sayısı fazlayken Kağızmanlı tipi etrafındaki anlatıların sayısı azdır. Herhangi bir olay anlatıcı bakış açısının metne müdahalesi ile olay güçlü tipe bağlanmaktadır. İhsan Kalenderoğlu'nun (2007: 373), "...fıkra tiplerinin farklı tiplere büründürülerek, o tipler etrafında yeni fıkralar türetilmektedir" şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere anlatıcı, tipi dönüştürmektedir. Kars mizah kültüründe de bu dönüştürme görülmektedir.

3.4.1.2. Gündelik Fıkra Tipleri

3.4.1.2.1. Aile Fertleriyle İlgili Tipler

Bu başlık altında ana-baba, karı-koca, gelin-kaynana, ağa-nöker, baba-çocuk, anne-çocuk gibi alt başlıklar etrafında fıkra metinleri değerlendirilecektir. "Ana-Baba" konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

Dalından Vurulasin

Eskiden Kağızman'da kervancılık varmış. Yazın köylere meyva satmaya gidilirmiş. Aħşam olur. Baħırsın karı ordan bağırırmiş.

–Kızım kızım biraz patlıcan biraz lobiya¹⁶² topl.
Nerdaysa baban gálacağ.

O esnada da bir eşşek ankırır.

–Allah seni öldüre gızım. Dalından vurulasın.

–Aha baban geldi ama patlıcanı bir gétiremedin.¹⁶³

Kadın kızından patlıcan ve fasulye toplamasını ister. Babasının yakın zamanda geleceğini söyler. O sırada eşek anırır. Kadın “Dalından vurulasın. Aha baban geldi ama patlıcanı bir getiremedin” şeklinde sitem eder. Burada kadın eşeğin sesini gösterge olarak kullanmıştır. Eşeğin gelmesi eşinin de gelmesi anlamına gelmektedir. Doğan Aksan (2009: 52), göstergelerin insan beyninde birden çok tasarımın ve imgelerin canlanmasına sebebiyet vereceğini söyler. “Dalından Vurulasın” adlı fıkrada farklı göstergeler babanın eve geldiği imgesini canlandırmaktadır. Göstergelyi oluşturan ise eşek sesidir. Kars mizah metinlerinde anne ve babaya hürmet esastır. Erkek, tarım ve hayvancılıkla uğraştığı için akşam eve geldiğinde eş ile çocuklar saygı gösterir. Eğer anne dışarıda çalışıyorsa saygı aynı şekilde erkek ve çocuklardan beklenir. Ancak fıkra metninde kadının, kocasına sitemi bu gösterge ile anlam bulmuştur.

“Karı-Koca” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

Ne Oldu da Eşek Eşek Danışmırsız?

Ğarı göca bir de oğlanları varmış. Ğarı diyor ki

–Ay kişi gel. Bu gedeyi¹⁶⁴ bir evlendirek.

¹⁶² Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV’te (2009: 3082), “fasulye” biçiminde tanımlanır.

¹⁶³ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

¹⁶⁴ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III’te (2009: 1964), “Erkek çocuğu” biçiminde tanımlanır.

Diyif

–Neyimiz var? Neyinen evlendirek?

–Bir eşeyimiz var. Eşeh satak da oğlanı evlendirek.

Tabii oğlan da bu muhabbeti gizlice dinliyir. Oğlan günler keçir. Bahır ki bunlar hêç evlilikten konuşmurlar. O arada eşek de ölü. Oğlan en son dayanamır.

–Ay ana ay baba keçen gün ne güzel eşeh eşek konuşurdunuz. Ne oldu da eşek eşek danışmırsız?¹⁶⁵

Karı-koca oğullarını evlendirmeyi planlar. Kendi aralarında konuşurken nasıl evlendireceklerini tartışırlar. Eşehi satıp onun parasıyla evlendirmeyi düşünürler. Oğlan bu konuşmaları duyar. Zaman epey geçmiştir. Oğlan evlilik işinin evde konuşulmadığını anlar. Doğrudan sormaya da utanır. “Ay ana ay baba keçen gün ne güzel eşeh eşek konuşurdunuz” şeklinde mizahi bir üslupla derdini söyler.

Metinde erkek çocuk, anne ve babasına hayvan yakıştırması yapmamaktadır. Oğlanın evlenmesi eşehin satılmasına bağlı olduğu için “eşehi neden konuşmuyorsunuz” demek istemektedir. Sözlü metinlerin çeşitlenmesi ya da anlatıcının metni eksik anlatması anlambilimsel açıdan eksiklikler doğurmaktadır. Dursun Yıldırım (2016b: 70), aile fertleriyle ilgili fıkra tiplerinin sosyal yaşamdaki günlük iletişimler sonucu ortaya çıktığını söyler. Ayrıca bu tiplerin sürekli ve kalıcı tipler olmadığı için sözlü kültürde unutulmaya mahkûm olduğu bilgisini verir.

“Gelin-Kaynana” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

---

¹⁶⁵ 16.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.42).

Bir Gün Sen Süpür Bir Gün de Sen Süpür

Bir gelin, ğaynene bir de ğarı goca varmış. Gelin hiç iş görmürmüş. Ev süpürmürmüş. Ğaynana ile ğaynata deyir ki

–Ay arvat işleri hep sen görürsün.

Adam deyir ki

–Gel plan hazırlayak. Diyir ki valla gelin eve gelende süpürgenin bir ucundan sen bir ucundan ben tutam. Evi süpürmek için birbirimiz ile yarışak. O ara gelin görür. Utanır da belki iş görür.

Gelin içeri girir ki ğaynene, ğaynete ğavğa edir.

Diyir ay

–Ğaynene ne oldu?

–Ay ğızım ğaynatan deyir illa ben süpürecem. Ben diyirim illa ben süpürecem.

–Yoh diyir neye döyüşürsüz? Bir gün sen süpür bir gün de sen süpür.¹⁶⁶

Gelin, hiç iş görmez. Bu durumdan rahatsız olan kadın ile kocası çözüm yolu ararlar. Süpürgeyi alıp çekiştirirler. Maksatları gelinin bu durumu görüp utanmasıdır. Gelin “Yoh diyir neye döyüşürsüz? Bir gün sen süpür bir gün de sen” şeklinde gülmecenin oluşmasını sağlar.

Kars mizah metinleri vasıtasıyla beğenilmeyen tutum ve davranışlar eleştirilir. Gelinin, eşinin anne ve babasına hürmet göstermesi gerekirken evi süpürme işini, onlara havale etmesi ve sıraya bağlamalarını önermesi zıtlığı göstererek gülmeyi oluşturmuştur. Toplum belleği “gelin-kaynana” fıkra tipi vasıtasıyla gelini gülünçleştirerek cezai yaptırım uygulamıştır.

---

¹⁶⁶ 16.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.42).

Gülin Öğüt Eker (2014: 39), “İnsani değerlere saygı duymayan, doğuştan gelen yükümlülüklerle uygun davranmayan kişiler, gülme yoluyla cezalandırılıp uyarıldıklarında, kendilerindeki kusurları, eksiklikleri, yanlışlıkları görerek hatalarını düzeltme şansı elde edebilirler” görüşüyle, fıkraların eğiticiliği-öğreticiliği yönüne işaret etmektedir. Toplum aile fertleriyle ilgili tipleri devreye sokarak mizahın koruyuculuğunda gerekli eleştiriyi yapar. Kars mizahında bu metinlerin sayısı fazladır.

“Ağa-Nöker” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

Kars mizahında ağa-nöker ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Yörenin sosyal ve ekonomik yaşamında hayvancılık önemlidir. Dönümlerce toprağa ve fazla hayvan sayısına sahip kişiler ağa olarak adlandırılmaktadır. Nöker, ağanın en önemli yardımcısıdır. Sosyal hayatları iç içe olan bu şahısların etrafında mizah metinleri meydana gelmiştir. Ağa, nöker ve çobana karşı üstün bir tiptir. Geçimlerini sağladığı için ağaya saygı duymak ve korkmak zorundadırlar.

Devlet Memuru

Kars'ta köy ağası kaymakamı davat ediyor. Bahçede oturup sohbet ederler. Karşıda da kısraklar otluyor. Nöker, kısrağa ot veriyor.

Kaymakam diyor ki

–Şu at çok güzel çalışıyor. Bunu devlete alalım. Bizde çalışsın.

Veterinere teslim ediyorlar. Bir yıl besliyorlar. Kaymakama haber salıyorlar. Veteriner diyor ki

–Efendim at çalışmıyor.

Kaymakam ağayı çağırıyor.

–Ağa biz bu ata bu kadar baktık. Bu at niye çalışmıyor?

–Kaymakam Bey o zaman o at ağanın atıydı da işliyordu. Şimdi devlet memuru oldu. Daha da çalışmaz.¹⁶⁷

Kars'ta ağanın biri kaymakamı davet eder. Kaymakamın gözüne bir at takılır. Atın güçlü ve çalışkan olması kaymakamın hoşuna gider. Kaymakam, atın devlete alınmasını emreder. At devlete alınca çok iyi beslenir. Görevliler kaymakama atın iş görmediğini söyler. Kaymakam, ağaya atın niye çalışmadığını sorar. Ağanın mizahı içeren cevabı şöyledir: “O zaman o at ağanın atıydı da işliyordu. Şimdi devlet memuru oldu.” Eflatun Cem Güney (1971: 137), fıkraların “ince bir zekâ, şen bir mizaç, zarif nükteler ve hazırcevaplıkla örülmüş güldürü cevherleri” olduğunu belirterek, ağa-nöker çekişmesindeki durumu da tarif etmektedir.

Fıkralar gündelik hayatla iç içe olduğu için konularını çoğu zaman gerçek yaşamdan oluşmaktadır. Toplum yaşamında devlet memuru olanların bir kısmının işlerini iyi yapmadığı konuşulur. Kaymakam, ağa ve at üzerinden verilen mesaj işlevselliği açısından önemlidir. Bünyesinde derin bir ironiyi de barındırmaktadır. At, devlet malı olunca çalışmayı bırakıyorsa bunun sebebi ne olabilir ironinin örneğidir. Elif Öksüz Güneş (2016: 258), Aziz Nesin öykülerinde de aynı durumun mizah üzerinden işlendiğini aktarmaktadır.

Toplumu ilgilendiren problemler tür fark etmeksizin kendisini yansıtmaya imkânı bulur. Toplum, devletine sadık olmayan yönetici, çalışan, siyasetçi, bürokrat ayırmaksızın mizahın terazisinde dengelemeye çalışır. Daha da ileri giderek alay, istihza ve tahkirle “mizahi saldırı” yapar.

---

¹⁶⁷ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

Guş Ekmeği

İncedere Köyü'nden Emin Ağa hatırı sayılır bir ailedendir. Bu kişiye yakın köyden misafirleri gelir. Geldiği zaman her defa göyun, ğuzu keser. Bir gün de Emin Ağa o köye gider. İlkbahardır atını ħarman yerine bağlar. Kendisine de bir tabak kuşekmeği çorbası koyarlar. Yiyor ama bu hâlden biraz da alınıyor tabii. Bunlar geldiği zaman ben bunlara göyun, ğuzu kesiyorum. Bunlar da ğuşekmeği goyuyor.

Atı getiriyorlar at göğsünü çekince Emin Ağa da demiş ki

–Ay soyğa¹⁶⁸ neye göğsünü çekiyirsen? Ben senden fazla ne yedim? Sen de dışarda yedin ğuşekmeği, ben de içerde yedim ğuşekmeği.¹⁶⁹

Emin Ağa hatırı sayılır biridir. Misafirleri geldiğinde koyun, kuzu keser. Emin Ağa bir gün misafirlerin geldiği köye kendi misafir gider. Emin Ağa'nın önüne kuşekmeği çorbası koyarlar. Ağa bu duruma çok bozulur. Ağaya atını getirdikleri vakit “Ay soyğa neye göğsünü çekiyirsen? Ben senden fazla ne yedim? Sen de dışarda yedin guş ekmeği, ben de içerde yedim guş ekmeği.” Toplum, metni nesilden nesle aktararak misafirlik adetlerine uygun davranmayan köylüleri hicveder. Fıkradaki örnek durum derlenen diğer metinlerde de vardır. Tiplerin değişmesine rağmen aykırı davranış değişmemektedir. Bu tarz insanlar gülünçleştirilir.

Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Temel, Bekrî Mustafa, Tayip Ağa, Bektaşî gibi tanınmış ya da Terekeme, Yerli, Azeri, Kürt, Çıldırli, Karşlı, Posoflu ve Malakan gibi mahallî tipler üzerinden toplumsal tutum ve değerlere uygun davranışlar sergilemeyenler eleştirilir. İnsanın içinde olduğu her şey mizah aracılığıyla yerine göre gülünçleştirilir.

¹⁶⁸ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3671), “yaramaz, huysuz” biçiminde tanımlanır.

¹⁶⁹ 11.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.35).

“Baba-Çocuk” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

Beni Oraya Sohma

Adamın biri oğlunu çok dövüyor. Nereye kaçsa babası peşine gelir.

–Ola deyir babamın getmediği bir yer neredir? Camidir. Ğacırcamiye gizlenir.

Babası caminin dışına gelir.

–Oğul ordan çıh gel. Yetmiş yaşına kadar oraya girmemişem. Bu saatten sonra beni oraya sohma.¹⁷⁰

Baba hayatında hiç camiye girmemiştir. Oğlunu camide yakalar. Oğluna “Oğul ordan çıh gel. Yetmiş yaşına kadar oraya girmemişem. Bu saatten sonra beni oraya sohma” şeklindeki cümleleri gülmeceyi ortaya çıkarır. Fıkroda, baba-oğul tipleri vasıtasıyla baba eleştirilmektedir.

Mustafa Şekip Tunç (2019: 105), “Görülüyor ki komik hadiseler bir ağaç gibi cemiyetin sinesinde çıkararak gittikçe büyüyor ve her tarafta dal budak salıyor. Bu canlı bitki millî kültürle beslendikçe en ince güzel sanatlar ile rekabet edebilecek bir seviyeye geliyor ve gülmek hadiseleri ancak bu bilgelik döneminde estetikleşiyor” ifadesiyle gülmenin ve mizahın sosyal-toplumsal yönünü açıklamaktadır. Gülme eylemine maruz kalan birisi belki de hayatının en kötü durumunu yaşamış olabilir. Tunç’un da ifade ettiği üzere gülünç duruma düşen kişinin etrafında sözlü anlatılar çığ gibi büyüyor. Böylece toplumsal tutum ve davranışlara uygun davranmayan kişiler nesiller boyu gülme yoluyla alaya alınıyor.

¹⁷⁰ 16.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.11).

Cık Dedim Ya

Terekeme baba oğul bir gün tarla ehmehe gidirler.

–Ay bala bu öküzler otlasın biz de ehmehe yiyek.

Öküzleri açirlar. Bunlarda çay ehmehe yiyirler.

–Aya lele öküzler hara getti.

–Ay bala yeni buradaydi bah hele nere getti?

Tabii baba ele keçir oğul ele. Baba oğluna, öküzü taptın¹⁷¹ mı diye sorar? Oğlu buradan başını kaldırıp

– “Cık” işareti yapar.

Aradan zaman keçer. Gelirler yan yana.

–Ay lele öküzü taptın mı?

Diyir yoğ.

–Ay lele ben sana cevap verdim ya?

–Aya bala hancarı¹⁷² cevap verdin?

Diyir

–Cık dedim ya.

–Ay köpeoğlu ben oradan buraya hangi ara cıkını anlayım.¹⁷³

Baba ile çocuk tarla sürerken öküzler kaybolur. İki de aramaya gider. Babası uzaktan oğluna öküzü bulup bulmadığını sorar. Oğlu başını kaldırıp ağzı ile işaret yapar. Buluştuklarında oğul babasına “ben sana cevap verdim ya” der. Babası hangi ara cevap verdiğini sorar. Oğlu “cık dedim ya”

---

¹⁷¹ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3830), “bulmak” biçiminde tanımlanır.

¹⁷² Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 2271), “nasıl, ne biçim” biçiminde tanımlanır.

¹⁷³ 22.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.39).

der. Babası “Ay köpeoğlu ben oradan buraya hangi ara ıkını anlayım” Şeklinde sitemini belirtir.

Oğlanın, babasına karşı davranışı uygunsuzdur. küzlerin kaybolması gibi ciddi bir durumda oğlunun ciddiyetsiz tavır ve davranışları eleştirilmektedir. Zuhul Arda (2008: 79), Nasreddin Hoca üzerinden fıkraların toplum içerisindeki işlevinden hareketle fıkraların toplumu eğiten sosyal psikolog olduğunu belirtir. Öte yandan fıkraların ahlaki kurallara bağlılığı ve toplumdaki bireylerin davranışlarına çeki düzen veren bir işlevi olduğunu açıklar. “Cık Dedim Ya” adlı fıkroda oğlanın umursamaz tavrı toplum belleğinde gülme yoluyla cezalandırılmıştır.

“Anne-ocuk” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup aile fertleriyle ilgili tipler kısmındadır.

Dsene EŞeğim lft

Terekeme'nin oğlu ölür. Anası ağlıyır.

–Boy oğulsuz galdığ. Sabahtan galđiyirdi. Ağırı sprrd. Poğu tükürdü. İŞte bele sobiyi galıyirdin.

Dyirler

–H bele Őehere getmedi mi? Bele cemaate gtmedi mi?

–Yoğ yoğ bir yana geden dyl idi. le bir oğul dyl idi. Evden eŐiđe ıŐmirdi.

Ėarının biri de gahır diyir ki

–Ay anam dsene benim bir eşeğim lft.¹⁷⁴

Terekeme anne, ölen oğlunun yaptığı işleri de sayarak çalıŐkanlıđını anlatır. Ortamdaki kadınlar oğlunun toplum içine karıŐıp karıŐmadıđını sorar. Anne, oğlanın evden çıkmadığını

¹⁷⁴ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

söyleyince bir kadının “ay anam desene benim bir eşeğim ölüftü” şeklindeki sözü mizahı oluşturmuştur.

Fıkıradaki gülmeyi oluşturan cümleyi kuran kadın, ironinin gücünden faydalanmıştır. Aslında toplumsal mesaj verilmektedir. Toplumla karışmayan diğer bir ifadeyle sosyalleşmeyen insan eleştirilmektedir. Sözlü kültür ürünleri ihtiyaçtan doğmuştur. Sosyal ortamda beraber yaşayan insanlar fıkra ve serencamlar vasıtasıyla toplumsal bilincin aktarıcılığını yapmıştır. Bilincin içinde toplumla beraber yaşama ve sosyalleşme önemli bir konudur.

3.4.1.2.2. Mariz ve Kötü Tipler

Bu başlık altında kör-âmâ, cimri, hırsız, deli, içkici ve kumarcı gibi alt başlıklar irdelenecektir. “Kör-âmâ” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup mariz ve kötü tipler kısmındadır.

İnsan, uyumsuzluk gördüğü durumlara güler. Her ne kadar kabul edilebilir olmasa da zihinsel zıtlık gibi fiziksel kusurlar da gülmenin malzemesidir. Kars mizah metinlerinin az bir kısmı fiziksel kusurlar etrafında oluşmuştur. John Morreall (1997: 95), gülmenin en eski örnekleri arasında bu konuların olduğuna vurgu yapmaktadır. Tabii bu durum ince bir çizgi ile ayrılmaktadır. Fiziksel bir engeli olan birine toplum gülmez. Gülmesi için kusuru olan kişinin tutum ve davranışlarında uygunsuzluk olması gerekir.

Rüstem ile Nergiz

Bizim köyde Rüstem isimli uzun boylu biri varidi. Cilavuz¹⁷⁵ köç gidir. Daha köye gelir. Gözleri kör.

–Beni bir köyün içine çıhardın dër.

---

¹⁷⁵ Cilavuz, Susuz'un eski ismidir.

Köyün içine gelir. Onunla bununla hoş safa. Nergiz kari de bu an gelir.

–Ay Rüstem neydirsın, dër?

–Ay hâla ne edim a bêle köyün içinde durirem.

–Ay hele Rüstem bir bah ki beni tanıdın mı? Bir bêle iki bêle dër Nergiz Hâla.

–Yoh yoh gurban olum. Ben adamı yihıp üstüne çıhmadan tanımıram Nergiz Hâla.¹⁷⁶

Görme engeli olan Rüstem evini başka yere taşımaya karar verir. Köydeyken kapıya çıkarılmasını ister. Köy meydanında komşularla sohbet eder. Bu sırada Nergiz Hala gelir. Rüstem’in hâl ve hatırını sorar. O da iyi olduğunu söyler. Nergiz, Rüstem’in görme engelli olduğunu bilmesine rağmen “Hele Rüstem bir bah ki ben tanıdın mı?” der. Rüstem aynı şekilde şu cevabı verir: “Yoğ yoğ gurban olum ben adamı yihıp üstüne çıhmadan tanımıram Nergiz Hala”. Serencamda Rüstem, “körlüğü” üzerinden şakalaşmaya çalışan Nergiz’e istihza içeren cevap vermiştir. Cinselliğe de vurgu yapan cevabı ile intikamını almıştır. Toplum belleği espri için de olsa fiziksel engeli olanlarla bu şekilde konuşulmasını tasvip etmez.

“Cimri” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup mariz ve kötü tipler kısmındadır.

Sayıkla Babam Sayıkla

Terekeme’nin biri Yerli’ye misafir oluyor. Şimdi Yerliler de biraz cimri olurlar. Bu adam da bunun evinde bir hafta misafir kalıyor. Çünkü fırtına var. Yol açılmıyor ki adam gëtsin. Şimdi Terekeme, adamın tavuğlarını görünce de canı et çekiyor. Der ki

¹⁷⁶ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

–Ula ben buna ne etsem ki bu bana tavuğun birini kessin ben yiyeyim.

Yerli buna sabah, öğlen, akşam peynir ekmek veriyor. Aynı odada yatıyorlar. Terekeme kendisine göre bir senaryo hazırlıyor. Plan yapıyor. Böyle ellerini de ensesine tarahlamış tavana bahıyor.

Terekeme diyor ki

–Toyuğ eti pirinç piloyu kaşıkla balam kaşıkla.

Yerli anlıyor ki bu et istiyor. Yerli yorganı sırtına atıp bunun karşısına dikiyor.

–Senin dediğin bizde yohtur. Sayıkla balam sayıkla.¹⁷⁷

Terekeme, Yerli'ye misafir olur. Fırtına olduğu için de birkaç gün mecbur orada kalır. Terekeme'nin canı tavuk eti çekiyor ama Yerli'ye açıkça söyleyemiyor. Terekeme de tavana bakarak “toyuğ eti pirinç piloyu kaşıkla balam kaşıkla” der. Bunu duyan Yerli ise “Senin dediğin bizde yohtur sayıkla balam sayıkla” şeklinde cevap verir. Anlatıda, Yerli'nin cimri olması mizahın temelini oluşturmaktadır. Metin aracılığıyla misafirine tavuk ikram etmeyen Yerli tipi üzerinden eleştiri yapılır. Fıkradan da anlaşılacağı üzere malını paylaşmayan, Tanrı misafirine gerekli hürmeti göstermeyen kişileri gülünçleştirmiştir.

“Hırsız” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup mariz ve kötü tipler kısmındadır.

Dursun Yıldırım (2016b: 45), toplumun her kesiminden tiplerin metinlerde olabileceğini değerlendirmektedir. Türk fıkraları toplumca hoş karşılanmayan tip ve kahramanlar etrafında oluşan konuları da içermektedir. Kars mizahında hırsızlık konulu metinler bulunmaktadır. Fıkra ve

---

¹⁷⁷ 06.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.74).

serencamlarda hırsızlığın kötü bir davranış olduğu ironi, istihza ve tahkir ile verilmektedir.

Fıkra ve serencamlar toplum düzenini sağlamak için işlevseldir. Mesajlar belli bir tip aracılığıyla verilebileceği gibi toplum tarafından hoş karşılanmayan tipler üzerinden de verilebilir. Önemli olan mesajların aktarılmasıdır.

İnşallah İnşallah

Ardahan'da öküz çalmaya gidiyorlarmış. Gáturup kesip pastırma edip yiyorlarmış. Bu hırsızın biri hasta düşüyor. Komşuları yığılıp durumuna bahiyerlar. Diyerlar ki

–Bu ölaçağ.

Diğer hırsız arhadaşı diyer ki

–Ola selavat getir.

Dili dönmüyor tabii. Herkes ağlıyor. Hanımı diyor ki çocuklarına

–Kuzularim ağlamayın. Babanız ey olacak. Gálhıp öküz çalacak. Pastırma yapıp yiyecağuh.

Selavata dili dönmeyen adam da oradan

–İnşallah inşallah der.¹⁷⁸

İki hırsız öküz çalıp pastırma yaparlar. Hırsızlardan biri hastalanır, öleceğini düşünen arkadaşı salavat getirmesini söyler. Salavata dili dönmez. Bu sırada eşi de ağlamaktadır. Çocuklarını teselli ederken “babanız tekrar öküz çalıp pastırma yapacak” der. Bu sırada hasta adam inşallah inşallah diyerek eşini onaylar.

Sözlü kültür metinleri gerekli durumlarda tutum ve davranışları sorgulayıcı içeriğe sahip olur. Kargaşa ve çatışma çıkmaması için mizahi öğeler kullanılarak bireylerin kurallara

¹⁷⁸ 19.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.80).

uygun hareketler sergilemesi amaçlanır. Fıkıradaki öküz çalma ve pastırma yapmanın normalleştirilerek anlatılması ironik duruma örnektir. Göstergeler üzerinden okuma yapıldığında aslında toplum hırsızlık yapan adamı ve durumu onaylayan eşini de gülünçleştirerek onlarla alay etmektedir. Son nefesinde pişmanlık duyup salavat getirmek yerine iyileşmesi hâlinde tekrar bu eylemi yapacağını ima etmesi toplum nezdinde gülünçlüğü daha da artırmıştır.

Cengiz Gökşen'in (2002: 89), toplum yaşamında tiplerin çeşitlilik gösterebileceği ile ilgili görüşü şu şekildedir:

Hemen her fıkranın merkezinde insan vardır. Eğer bu, adı ile belirtilmemiş birisi ise, 'adamin biri', 'çocuğun biri' gibi ortak bir tipi temsil etmektedir. Günlük hayatta karşılaştığımız fıkraların çoğunda böyle belirsiz bir tip göze çarpar. Ancak fıkrada gördüğümüz tiplerin sayısı da oldukça fazladır. Hatta bazen bir mesleği temsil eden, adı belli olmayan tipler bile vardır; hoca, doktor, hırsız fıkralarının tipleri böyledir.

Hırsızlık sosyal yaşam içerisinde insanların kabul edeceği bir durum olmadığı için kişi isimleri yerine belirsiz bir tip üzerinden mesaj verilir. Belirli tip üzerinden anlatılan hırsızlıkla ilgili fıkra ve serencamlarda, kargaşa çıkmaması için tipin değiştiği görülmektedir. Bu durumun tersi olarak ortamdaki kişilerin samimiyet dereceleri birbirlerine "takılmaya" müsait olduğu için tiplerin değişmemesi durumunu da doğurur.

Dursun Yıldırım (2016b: 71), hırsız tipini "Mariz ve Kötü Tipler" başlığı altında değerlendirmiştir. Metinlerde adı geçen tipler belli bir yapıya özgü değildir. Metinler içerisinde tiplerin adı değişmekle birlikte yaptığı fiil-davranış sabit kalmaktadır. Anlatıcının tipi değiştirme sebepleri vardır. Yapının kendi sülalesini, akrabasını ya da bir tanıdığını rencide edeceği düşüncesi değişimin bir sebebidir. Karşı tarafa üstünlük kurmak başka bir nedendir. Bazen ise unutmaya bağlı olarak tiplerin gelişigüzel kullandığı görülmektedir.

“İçkici ve Kumarıcı” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup mariz ve kötü tipler kısmındadır.

Kars mizah kültürü içerisinde içki ve kumarla ilgili metinler meydana gelmiştir. Toplum tarafından kötü sonuçlar ortaya çıkardığı için hoş karşılanmayan bu iki davranış sosyal hayat içerisinde gülünçleştirilerek cezalandırılmıştır. İçki dinen yasaktır, bu nedenle bu alışkanlığı olanlar toplumca kabul edilmez.

Kars mizah kültüründe içki ve kumarı temsil eden bir fıkra tipi bulunmamaktadır. Davranışın yanlış olduğunu topluma anlatmak için belirli ve belirsiz tipler üzerinden eleştirel içerikte anlatılar tespit edilmiştir.

Gahsam Eve Gêdecem

Terekeme'nin biri çok alkol alır. Yolun kenarına tüşüf.

O zaman bekçi gelif. Tekmeyle vuruf.

–Ġah olan dêyir.

Böyle başını ġaldırır.

–Peh ola dêyir ġahsam zaten eve gêdecem.¹⁷⁹

Terekeme sarhoş vaziyette kenarına düşer. Bekçi bunu tekmeyle kaldırır. Eve gitmesini söyler. Bekçiye “Peh ola deyir gahsam zaten eve gedecem” şeklinde cevap verir. Burada Terekeme tipi üzerinden topluma mesajlar verilmektedir. İçkili birisinin eve yürüyemeyecek hâle gelmesi tip üzerinden alaya alınır. Toplumun hoş karşılamadığı başka bir alışkanlık da kumardır. Dinen haram olan kumar hakkında toplum belleğinde bu davranışı eleştiren metinler bulunmaktadır.

---

¹⁷⁹ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6).

Vèr Gètsin

Hulis ile tüccarın biri kumar oyniyirler. Hulis askere gitmemeh için başparmağını keserle kesmiş.

Tüccar diyir ki

–Sen kâğıt atmasan ben seni ihbar édecem. Yaşını küçültüp tekrar askere götürsünler. Ben sana işaret édecem. Bêşli lazımsa béle édecem. Onlu lazımsa şöyle édecem.

Hulis tam sarhoş oliyir. Diyir ki

–Ola donguz oğlu donguz eder mi eder. Bir baharsın bêş yaş küçülüp seni yine askere götürdü. Bu sefer iki parmağı kesmeş lazım. Ola baba toğri diyir. Kâğıt mı istiyir? Vèr gètsin.¹⁸⁰

Tüccar, Hulis'in askere gitmemek için parmağını kestiğini bilir. Tüccar bunu kâğıt vermesi konusunda tehdit eder. Bu sırada Hulis de sarhoş olur. Hulis korkusundan bütün kâğıtları verir. İçki ve kumarın ortaya çıkardığı yıkıcı sorunlardan dolayı bu alışkanlıklar hoş karşılanmaz. Bu davranışı sergileyen insanların dengeli davranmaları için toplum mizahtan yararlanarak sosyal ortam içerisinde bu kişileri adeta tecrit eder.

“Deli” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup mariz ve kötü tipler kısmındadır.

Deliler İsyân Étmiş

Gelip profesöre demişler ki sayın profesör deliler isyan etti. Ne ettiyse bunlar bir aradalar. Yaklaşmıyoruz da. Dağıtamıyoruz. Ne édek? Profesör demiş ki

---

¹⁸⁰ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.25).

–Asistanlardan birine söyleyin ki anadan üryan soyunup bunlara doğru göşsun. Bunlar demiş dağılırlar. Hemen teker teker dutup hapsedin.

–Tamam diyirler.

Asistan anadan üryan soyinir. Delilerin içine gidir.

–Ben bombayım ben bombayım.

Deliler gelişine asistanı tutup camdan aşığı atir.

Gèlip diyirler ki

–Sayın profesör asistan olmadı.

Diyir

–O zaman bir yardımcı doçente söyleyin o gètsin.

Yardımcı doçent soyunup gèdir.

–Delilere ben bombayım ben bombayım diye bağırip koşar.

Deliler onu da tutip atirler camdan.

–Hocam bu da olmadı.

–O zaman bir doçent soyunup gètsin.

Doçent soyunup gèdir.

–Ben bombayım ben bombayım diye bağırip koşar.

Bunu da tutip camdan atirler. Gelirler profesöre deyirler ki

–Doçent de olmadı.

–Ulan diyir iş yine başa düşti.

Profesör anadan üryan soyinir. Delilere doğru göşir.

–Ben bombayım ben bombayım diye bağırip koşar.

Delilerin her biri tavuğ gibi bir yana gaçirlar. Hepsini tek tek tutmuşlar. O asistanın biri delinin birine diyir ki

–Ay deli ben gelince kaçmadınız. Yardımcı doçent gelince kaçmadınız. Doçent gelince kaçmadınız. Bu profesör gelende niye dağıldınız?

Demiş

–Ben doçent, profesör bilmem de o son gelen bombanın fitili çok gısaydı. Patlar diye kaçtık.¹⁸¹

Profesör geldiğinde niye kaçtınız sorusuna şu cevap verilir: “Demiş biz doçent, profesör bilmeyiz de o son gelen bombanın fitili çok gısaydı. Patlar diye kaçtık.” Fıkra, halkın pratik zekâsını ortaya koymaktadır. Fıkroda profesör hiyerarşide üst sıradadır. Sırasıyla aşağıdan yukarıya unvanı olanları, hastalara gönderir. Diğerlerinin başarısız olmasını akademik unvanlarının kendinden düşük olmasına bağlar. Asıl mesele “deli”lerin cinsel organı fitile benzetmesidir. Fıkroda cinsel organı en kısa olan işi başarmıştır. Başka bir deyişle toplum, mizahı kurgularken kendisini üstün gören profesörü erkeklik organı üzerinden gülünçleştirerek zıtlığı oluşturmuştur.

“Deli”ler başlığı altında çok sayıda fıkra metni vardır. Toplum bazen belirli bir tip kullanmak yerine mariz tipleri tercih eder. Parvulescu (2017: 64-65), Gülmenin “sessizce” olanı makbuldür. Yüksek sesle gülmek akıl sağlığının yerinde olmadığına işaret sayılabilir. Toplum içerisinde gülmenin dozunu ayarlayamayan insanlara kötü gözle bakılır. Başka bir deyişle insanın “delirdiği” düşünülür.

Kars mizah kültüründe sayısı az da olsa delilerle ilgili fıkra ve serencamlar derlenmiştir. Toplum belleği, aşırıya kaçan insanları dengeye sokmak için tipler vasıtasıyla gerekli mesajları vermiştir.

---

¹⁸¹ 15.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.3).

3.4.1.2.3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tipler

“Âşık” konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup sanat ve meslekleri temsil eden tipler kısmındadır.

Géceyi Bitirdiniz Artık

Âşık İslam, Mürsel Sinan ve birkaç genç âşık, Çobanoğlu gazinosunda çalıp söylirler. Genç âşıklar çalıp söylirler. En sona da İslam emmiyi göyurlar. Programın ortasında deyirler ki

–İslam emi gel sen de söyle.

–Yoh atam-anam diyir siz devam edin.

Bunlar yine devam edir ama saat ilerliyor. Belli bir zaman geçiyor. Belirli bir saat gelende bunlar da uyanıh. Bir defa daha sorurlar.

–İslam emmi gel sen de söyle da. Bekleme.

–Yoh atam-anam deyir ben sabahtan söylüycem. Bu géce bitti. Géceyi bitirdiniz artık.¹⁸²

Âşıklar arasındaki serencamda genç âşıklar Çobanoğlu gazinosunda (kahvesinde) program yapar. Programda usta âşık İslam Erdener de vardır. İslam Erdener’i programın en sonuna koyarlar. Program aralarında İslam Erdener’i çalıp söylemesi için davet ederler. İslam Erdener, durumu anlayınca çıkmaz. En sonunda “ben sabahtan söylüycem. Bu gece bitti. Geceyi bitirdiniz artık” şeklinde ironi ile sitem eder.

Sözlü kültürde anlatılan serencamda usta âşığa karşı geleneğin kabul etmediği bir durum yaşatılmıştır. Usta âşıkların programın başlarında dinleyici huzuruna çıktığı bilgisinden hareketle İslam Erdener’in yaşadığı olay bizzat kendisi tarafından ironik bir üslupla hicvedilmiştir. Sadece

¹⁸² 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

âşıklıkta değil toplumsal yaşamın her anında büyüğe saygı ustaya hürmet gereklidir. Bu olay gerçekte yaşanmış veya dönüştürülerek anlatılmış olabilir. Serencamdaki tipler üzerinden de kurgulanmış olabilir. Burada önemli olan geleneğe aykırı olan bir durumun bazen yaşadığı bilinen gerçek kişiler üzerinden bazen de mahallî tipler üzerinden mesajların verilmesidir.

Erman Artun'un (1996: 33) ifadesiyle, âşıklar, mizahi şiiirleriyle toplumun yaşama biçimine, değerlerine, insan-insan, insan-toplum ilişkilerine, mizah penceresinden bakarlar. Söz ve saz ustası olan Kars âşıkları sosyal yaşam içerisinde mizahı etkin bir şekilde kullanırlar. Mizah dinleyiciyi etkilemek için etkili yöntemlerden birisidir. Bunun dışında âşıklar birbirleri ile olan ilişkilerinde de mizah tarzlarını icra ederler. Âşıklar arasındaki rekabette üste çıkmanın en etkili yolu mizahi üslup takınmaktır. Âşıklar mizah tarzlarından en çok ironi, istihza, tahkir ve hicvi tercih ederler. Şiiirlerinde birbirilerine çok sert eleştiride buldukları görülür. İslam Erdener ve genç âşıklar arasındaki serencam ironik tarza örnektir. İslam Erdener, programın bitimine doğru kendisinin çağrılmasını hoş karşılamayarak "Artık programı bitirdiniz. Beni niye çağırıyorsunuz!" şeklinde sitemde bulunduğu anlaşılmaktadır.

"Asker-Komutan" konulu fıkralar, yapısı itibarıyla gündelik fıkra metni özelliği taşımakta olup sanat ve meslekleri temsil eden tipler kısmındadır.

Bir toplumun en önemli temel dinamiklerinden birisi de askerliktir. Vatani görev olarak da adlandırılan bu kuruma Türk toplumu tarafından kutsallık atfedilmiştir. Kars mizah kültürü dairesi içerisinde askerlikle ilgili çekirdek vakalardan gelişen olaylar fıkra ve serencamları ortaya çıkarmıştır. Askerlik Kars toplumunda adeta geçiş dönemi özelliği de göstermektedir. Bu yüzden askere gidecek kişilere belli ritüeller yapılmaktadır. İnsani bir durum olan gülmenin konuları sınır tanımamaktadır. Gülme ile disiplinin kaynağı olan askerlik zıt kutuplar gibi

görülmektedir. Askeriyedeki disiplin içerisinde konuşulmasından korkulan konular daha uygun olduğu düşünülen bir ortamda konuşulur. Böylece psikolojik bir rahatlama meydana gelir. İnsani bir ihtiyaç olan gülme yeri ve zamanı geldiğinde zorunlu olarak ortaya çıkar.

Leonard Feinberg (2010: 281), "...subaylar askerlerine karşı kendilerini üstün hissederler" şeklinde bir açıklamada bulunur. Asker ve komutan arasında yaşanan olaylar zamanla fıkralaşır. Bu iki grup arasındaki meseleler üstünlük kuramı bağlamında değerlendirilmeye uygundur. Çünkü komutanlar hiyerarşi gereği askerlere üstünlük kurarlar. Bu üstünlüğü sadece pratik zekâsı bir asker yıkabilir.

Kars mizahında özellikle Terekeme'nin askere gitmesiyle ilgili fıkra ve serencamlar ağırlıktadır. Terekeme tipinin askerde yerel ağız özelliklerini kullanması ve komutanların da ağız özelliklerini anlamaması gülmeceyi ortaya çıkarmıştır. Öte yandan gülmeyi ortaya çıkaran başka bir durum ise Terekeme'nin askerlikteki rahat tavırlarıdır.

Hopbanamirem

Terekeme'nin biri askere gidiyor.

Komutanın biri diyor ki zıpla.

Terekeme zıpla nedir bilmiyor.

Terekeme diyor ki

–Komutanım hopbanamirem.¹⁸³

Komutan diyor ki zıpla.

Terekeme diyor ki

–Hopbanamirem.

---

¹⁸³ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 2405), "atlamak" biçiminde tanımlanır.

–Komutan diyor ki

–Bunun dilinden anlayan birisi var mı?

Askerin biri diyor ki komutanım ben anlıyorum.

–Komutanım diyor ki bu hopbanamirem.¹⁸⁴

Terekeme askere gider. Komutan, Terekeme'ye zıpla der. Terekeme zıplamanın anlamını anlar fakat kelimenin Kars ağzındaki karşılığı “hoppan-” şeklini kullanır. Komutan kelimeyi anlamadığı için başka bir Karşlı'yı çağırır. Onun da kelimeyi aynı şekilde tekrarlaması gülmeceyi ortaya çıkarır. Erman Artun'un (1996: 33), “Yerel ağız özellikleriyle dilde nükte objesi yaratırlar” ifadesinde olduğu gibi Terekeme ile komutan tipi arasındaki geçen fıkralarda bu durum görülmektedir.

3.4.2. Serencam Metinlerinde Tipler

3.4.2.1. Meclis Dayı

Asıl adı Meclis Güngör olup 07.01.1923 tarihinde Çıldır'ın Öncül Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Ölüm tarihi ise 13.05.2004'tür. Çıldır ve yakın çevresinde tanınan, nüktedanlığı olan Meclis Dayı tipi adı altında çok sayıda serencam oluşmuştur. Meclis Dayı'nın günlük yaşamdaki çoğu hareketi sözlü kültürde mizaha malzeme olacak kadar zengindir. Tipin yaşadığı çekirdek vakalar anlatılarak günümüzde müstakil serencam metinleri meydana gelmiştir.¹⁸⁵

Meclis Dayı yörenin Nasreddin hocası olarak tarif edilir. Gittiği her mecliste sayılan ve sevilen bir tip olduğu bilinmektedir. Yaşamı boyunca acılar çekmesine rağmen gülmeden ve güldürmeden vazgeçmemiştir. Ardahan'dan özel araçların Meclis Dayı'yı alıp mekânlara götürdükleri bilinir.

¹⁸⁴ 11.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.20).

¹⁸⁵ Serencamdaki tipler yaygınlık durumuna (metin sayısı) göre sıralanmıştır.

Kendi yaşamı etrafındaki olaylar haricinde çok sayıda fıkra bildiği aktarılmıştır.

Meclis Dayı'nın kızı Hacer Gültekin¹⁸⁶ babasının başından geçen düğün anısını şöyle anlatmaktadır: Bir köye gelin almak için atlı gidiliyor. O akşam bir evde misafir kalıyorlar. Babamı birisi davet ediyor. İlerleyen saatlere kadar sohbet ediyorlar. Ev sahibi babamın ismini unutuyor. Babam da diyor ki ismimi hatırlayana kadar kalkmayacağım. Adam geliyor. Babamın adını hatırlayamayınca Cumhuriyet Efendi kalk gidelim diyor. Babam yine oralı olmuyor. En sonunda adam ismi hatırlayıp Meclis Efendi kalk gidelim diyor. Kalkıp gidiyorlar. Tabii aradan da üç saat geçmiş.

Aynı şeyleri tekrar tekrar anlatmasına rağmen herkesi güldürmeyi başaran, aile arasında ya da bir toplum içerisinde herkese karşı sözü cebinde bir kişidir. Okumayı çok sevdiği bilinmektedir. Din, tarih ve edebiyat sevdiği alanlardır. Ezberinin çok kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. Peygamberler hakkındaki bilgisi de çoktur. Hacer Gültekin¹⁸⁷ “Babamın kıyafetlerini yıkarken içinden takvim kâğıdı, kitap yaprağı çıkardı” şeklinde bilgi vermiştir. Çıldır halkı sözlü kültür dairesi içerisinde kültürel belleği de kullanarak Meclis Dayı'nın başından geçen olayları kuşaktan kuşağa aktararak metinlerin yayılmasını sağlamıştır. Meclis Dayı, Tuncel Kurtiz'in İnat Hikâyeleri adlı filminin kahvehane sahnesinde oynamıştır. Kurtiz'in Meclis Dayı'ya “keşke eğitim seviyen yüksek olsaydı. Sen çok yeteneklisin” demiştir¹⁸⁸. Köye gelen yabancı öğretmenlerin ve hemşirelerin Meclis Dayı'nın evine sıkça geldiği konuşulur. Televizyonun olmadığı dönemde itibar gördüğü gibi televizyonun olduğu yıllarda da Meclis Dayı geldiği zaman televizyonun kapatıldığı bilinmektedir. Sevilen, sayılan bir adam olduğu için de küsleri mizah diliyle

¹⁸⁶ 30. 08. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.90).

¹⁸⁷ 30. 08. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.90).

¹⁸⁸ 30. 08. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.90).

barıştırdığı söylenmektedir. Askerlikle ilgili gülmece içeren anılarının fazla olduğunu kızı Hacer Gültekin,¹⁸⁹ şöyle ifade ediyor:

Rahmetli babam askerdeyken onu nöbetçi çavuş olarak görevlendirmişler. O da orada bütün koğuşa hikâyeler ve fıkralar anlatırmış. Koğuş sabaha kadar uyumamış. Bir gün nöbetçi subay dikkatini çekiyor. Babamı ortama çağırıyorlar. Neden askerlerin uyumadığı soruluyor? Komutan babama “Bu kadar şey anlatmışsın. Yalan olsa bu kadar yalan uydurulmaz” der. Sen bu askerleri uykudan nasıl vazgeçirebiliyorsun? Sabaha kadar seni nasıl dinleyebiliyorlar? Babam şöyle cevap vermiş: “Ben doğuluyum. Bizim oralarda kışlar ve geceler uzun olur. Köy kahvesinde, köy odasında, ahır ve samanlıklarda insanlar toplanır. Hikâyeler ve fıkralar anlatılırdı. Ben de anlattıklarımın bir kısmını orada öğrendim.” Bölük komutanı babama şöyle demiş: Sen aklını başka şeylere verseydin kim bilir şu an nerelerde olurdu.

Saha çalışmalarında Meclis Dayı tipi altında varyant ve versiyon olmak üzere toplam yirmi adet serencam tespit edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler metin sayısının daha çok olduğunu fakat anlatacak kişilerin ya köyde olmadığını ya da öldüğünü söylemiştir. Meclis Dayı'nın serencamları üstünlük ve zıtlık kuramına uygunluk göstermektedir. Hilmi Yücebaş'ın (2004: 12), “Mizah ve nükte yaparak güldürmek, mizahi yazı yazmak, başarılması en zor bir zekâ işi olduğu.../...” açıklamasından hareketle Meclis Dayı zoru başarmıştır. Bazı kişiler şakacı kimliğini bildikleri için ona takılmaya çalışır. Hazır cevap olan Meclis Dayı bu kişileri söz söylediğine pişman edermiş. Tip, mizahı kurgularken argo, küfür ve müstehcenlikten de faydalanır. Salvatore Attardo'nun (2014: XXIX), “Aksine, okuyucular bazı mizahların müstehcen, saldırgan ve cinsel nitelikte olduğunun farkında olmalıdır”

¹⁸⁹ 30. 08. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.90).

biçimindeki ifadesinden hareketle Meclis Dayı'nın etrafındakiler argo, küfür ve müstehcenliğin farkındadır. İnsanlar kötü niyet olmayan ifadelerin anlamına değil, sonucunda meydana gelen gülmenin üzerinde durur.

Hinkal

Meclis'in karısı bir gün hinkal pişirmiş.

–Ula diyir siniye bahtım bir de kendime bahtım. Ula beraber yesek beni toyurmaz. Ne edem ne edem?

Hele kari çıhıp baksana millet hep aya çıhır?

–Kari çıhtı kapiya çel, çocuğ peşına. Ben de hinkalı basıp yedim. Kari gèldi.

–Meclis senin itin kudura hani kim aya çıhır?

–Ay toprah başan. Sen kapiya çihana kadar onlar gèttiler.¹⁹⁰

Meclis Dayı'nın eşi bir gün hangel-mantı pişirir. Yemeğin az olduğunu görür. Eşine der ki “Hele kari çıhıp baksana millet hep aya çıhır?” Karısı da inanıp kapiya çıkar. Eşi içeri girdiğinde mantının bittiğini görür. Meclis'e sitem eder. Meclis Dayı, “Ay toprah başan sen kapiya çihana kadar onlar gèttiler” şeklinde gülmeceyi oluşturur. Serencamdan da anlaşılacağı üzere Meclis Dayı aynı zamanda muzip biridir. Uğur Gündüz ve Nilüfer Penbecioğlu'nun (2016: 532), “mizah duygusu, sürekli ciddi olma yerine olaylar ve durumların eğlenceli yönünü görebilme becerisi olup düşünce ve kültürel değerleri şaka ve takılmalarla anlatan espri ya da gülmecelemdir” açıklamasına uygun olarak Meclis Dayı, günlük yaşam içerisinde yaşadığı sıkıntıları tebessümle geçiştirecek kadar mizah ikliminden faydalanmıştır.

¹⁹⁰ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.12).

Ele Memnun Etti ki

Meclis Emi bir gün Ağdaş¹⁹¹ karakoluna gidir.

Yüzbaşı çağırıp diyir

–Meclis Amca bize bir fırın yap.

–Yapım diyir.

Meclis Emi bir fırın yapir.

Komutan da diyir ki

–Biz memnun ederik seni. Felanca günü gel seni memnun edecek.

Gün gelir bir kere gidir bişey yok. İkinci sefer gidende Alhan Hoca ile gidir. Komutan bahır ki Meclis ile bir adam gelir. Askerlere diyir ki

–İtleri koyun.

Meclis bahır ki itler gelip harığa yadır. Alhan Hoca'nın paltosunu itler yırtir. Geri dönerler. Karostav'ın¹⁹² ağzına gelende diyir ki

–Komutan bizi ele memnun etti ki sağ olsun.¹⁹³

Karakol Komutanı Meclis Dayı'dan fırın yapmasını ister. Meclis Dayı fırını yapar. Komutan yaptığı işin karşılığını vereceğini söyler. Günler, aylar geçer. Komutandan ses seda yok. Meclis, imamı da alıp karakola gider. Komutan bunları görünce askerlere köpeklerin bağını açtırır. Köpekler, Meclis Dayı ile hocaya saldırır. Karostav'a geldiklerinde Meclis Dayı'ya sorarlar. Komutan memnun etti mi? Meclis Dayı da şu cevabı verir: “Bizi ele memnun etti ki sağ olsun.”

¹⁹¹ Çıldır'ın bir köyüdür. Yeni adı Kayabeyi'dir.

¹⁹² Çıldır'ın bir köyüdür. Yeni ismi Öncül'dür.

¹⁹³ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

Meclis Dayı, ironik bir üslupla komutanı eleştirmiştir. Kendisine fırın yapma karşılığında bir şeyler ödeneceğine söz verilmiştir. Bunu almaya gittiğinde köpekler üzerlerine salınmıştır. Komutana kötü söz söylemekten imtina eden Meclis Dayı mizahi bir cevap ile komutanı gülünçleştirmiştir. Soner Derse (2019: 44) gülmenin kamusal veya özel alan ayrımı olmaksızın ortaya çıktığını belirtir. Disiplinin olduğu kurumsal bir yapının komutanları ile mizah çerçevesinde gülmecenin ortaya çıktığı görülmektedir.

3.4.2.2. Yeke Mehmet

Yeke Mehmet'in¹⁹⁴ kimlikteki ismi Mehmet Bozkurt'tur. Uzun boylu ve kalıplı birisi olduğu için "yeke" lakabını almıştır. 01.07.1903 tarihinde doğmuştur. 04.11.1987 tarihinde vefat etmiştir. Yalınçayır Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Ailesi Malakanlar'ın olduğu köye yerleşir. Yeke Mehmet aynı zamanda Mehmet Ağa olarak da bilinirdi. "Sözü cebinde" çok zeki bir insan olarak tanınmıştır. Kıssadan hisse alınması için kendi hayatı etrafında mizah da oluşturacak kurgular yapmıştır. Mecliste kendisini dinletmeyi başarırdı. Güldürücü bir insan olduğu için yaşamı boyunca kimsenin onunla küs olduğu görülmemiştir. Hazırcevap olmasıyla tanınan Yeke Mehmet hakkında anlatılanlar, serencam ve fıkra yapısına bürünmüş olarak sözlü gelenekte yaşamaktadır.

Ay Sağ Olmuş

Yeke Memmed traktör alacağı. Fırıncı İslam Amca var. Ondan borç para alır. On beş bin lira para verir. Yeke Memmed parayı hızlıca alıp gidir. İslam diyir ki

–Hele gél. Ay sağ olmuş ben sana para verdim. İnsanlık yaptım. Bir sağ ol dèmedin.

¹⁹⁴ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.92).

–Ya diyor sen insansın. O ğadar parayı ğaldırıp bana vërdin. Senet almadın. Bir şey almadın. Başkasına vërsen sen onun neyini alacan. Ben onun için teşekkür ëtmedim. Bir daha kimseye para vërme diye. Ders olsun diye sağ ol dëmedim.¹⁹⁵

Yeke Mehmet traktör için İsmail isimli kişiden borç para alır. Parayı alıp hızlıca uzaklaşır. İsmail'in bu durum hoşuna gitmez. Sebebini sorar. Yeke Mehmet'ten şu sözleri işitir: “O ğadar parayı ğaldırıp bana verdin. Senet almadın. Bir şey almadın. Başkasına vërsen neyini alacan sen onun. Ben onun için teşekkür etmedim. Bir daha kimseye para verme diye. Ders olsun diye sağol demedim.” Yeke Mehmet, küçük bir tiyatro sahnesi kurgular. Oyunu da kendisi oynar. Böylece kimseye fazla miktarda sorgusuz sualsiz para verilmeyeceğini öğütler. Fıkra ve serencamlar günlük hayat içerisinde insanlara kıssadan hisse vererek sosyalleşmeye destek olur. Yeke Mehmet oğluna da aynı nasihatte bulunur.

Panğunot

Yëke Memmed'in oğlu babasına on panğunot¹⁹⁶ para var mı? Şeklinde soru sorar.

Yëke Memmed de var dër. Keseyi çıkarır. Açıyor parayı.

–Para diyor seni Hıdır istiyir. Vërim mi? İyi olim. Vërmiyim mi? Kötü olim. Diyor;

–Hıdır para dëdi ki vërme. Alırken kötü olacağsın.¹⁹⁷

Yeke Mehmet'in oğlu borç para ister. Babası sembolik olarak para ile konuşur. Borç para vermenin iyi bir karar olmadığını oğluna söyler. Yeke Mehmet, oğlu ile yaşadığı olayda vurgulanan husus hesapsız şekilde borç para vermek ve kefil olmaktır. Mehmet, bu tecrübeye sahip birisidir. İronik biçimde cüzdanını çıkarıp para ile konuşur, paranın kendisini

¹⁹⁵ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.92).

¹⁹⁶ Yerel söyleyişte “para” anlamında kullanılır.

¹⁹⁷ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.92).

Hıdar'a vermemesini söylediğini iletir. Bu anlatıda, borç para istenmesi durumunda karşı tarafı kırmayacak bir yol ile reddetmenin mesajı aktarılmaktadır. Kahraman Yeke Mehmet'tir ama esas konu, borç vermenin sonunda oluşabilecek olumsuzluğa dikkat çekmektir.

Kars mizahında fıkra ve serencamlar şahsi tecrübelerin ürünü olmakla birlikte nasihat bağlamında topluma mal olmuştur. Sözlü kültürde öğüt içeren metinler sayesinde daha dikkatli davranılması amaçlanmaktadır. Yeke Mehmet'in başından geçen olaylar bireysel tecrübelerle dayanmaktadır. Yeke Mehmet'in kendi yaşamı etrafında oluşan veya oluştuğu düşünülen anlatılardan yirmi beşi tarafımızca derlenmiştir. Bu metinlerin bir kısmı nasihat içerir. Bunun dışında Yeke Mehmet kendisini bilmez kişilere mizahi üslup ile üstün gelir.

Lüküs Zamanı

Güvercin Köyü'nde¹⁹⁸ düğün olur. Lüküs lamba zamanı. Gaz azalıyor. Lüküse arada bir pompa vurmasan ışık fazla çıkmıyor. Işık azalıyor. Öyle uzun adam da yok. Yeke Memmed'e diyorlar ki

–Lüküse gah bir pompa vur. Bu da duymuyor.

Biri de diyir ki eye

–Memmed Ağa pompa vurmayı ne bilir. Atası mı lüküsü görüf.

Yeke Memmed de gahıp diyor ki

–Bene bah oğlum. Ben seni gibi amanat elbise geymemişim. Adam bunun üzerine meclisi terk eder.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Arpaçay'ın bir köyüdür.

¹⁹⁹ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.92).

Yeke Mehmet'in hâli vakti yerinde olmasına rağmen kendisinin alaya alınması tepkiye neden olur. Söz ustası Yeke Mehmet, bu davranışı üstünlük sağlayarak bastırır. Serencamda toplumsal mesaj bulunmaktadır. Birisinin kendi durumuna bakmadan başkalarını alaya alması sözlü kültürde gülünçleştirilerek cezalandırılır.

3.4.2.3. Nergiz Hala

Nergiz Hala, 01.07.1906 tarihinde Çıldır'ın Âşık Şenlik Mahallesi'nde doğmuştur. 25.04.1991 tarihinde vefat etmiştir.²⁰⁰ Saha çalışmaları sırasında derlenen metinlerden hareketle Nergiz Hala'nın Çıldır yöresine ait "kadın fıkra tipi" olduğu söylenebilir. Bu kapsamda on adet serencam derlenmiştir. Nergiz Hala'nın yörede ifade edildiği şekliyle "sözü cebinde" bir kadın olduğu bilinmektedir. Durgun ve sakin olmasına rağmen yeri ve zamanı geldiğinde sözü gediğine oturtmuş. Ehil dil biridir. Karahekat olarak bilinen kısa hikâyeleri, tefsirleri, âşıkların sözünü ve Hz. Ali cenklerini çok iyi bildiği, kaynak kişilerin görüşü olarak tespit edilmiştir.

Canavar

Nergiz Hala'nın yaylada naırcılar tosununu kesir.

Eller isimli çoban diyor

-Danayı canavar yedi.

Nergiz Hala diyor ki:

Ay Eller dana deyil tosun idi

Düneyin duz günüydü

Eller ne ettin danayı danayı?

---

²⁰⁰ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

Eller diyir ki:

Ana Nergiz, Hala Nergiz
Başa bela olma Hala Nergiz
Tosun deyil dana idi

Nergiz Hala diyir ki

–Ay Eller bunu canavar mı yèdi?

Eller diyir ki

–He Nergiz Hala canavar yèdi.

Nergiz Hala diyir ki

–Ay Eller yalansa seni de canavar yèsin.²⁰¹

Nergiz Hala'nın tosunu yayladaki Eller adlı çobana emanettir. Eller, tosunu keser. Nergiz Hala'ya haber gelir. Yaylaya gittiğinde tosuna ne olduğunu sorar. Eller de tosunu canavarın yediğini söyler. Atışmanın en sonunda “Eller yalansa seni de canavar yesin” şeklinde Nergiz Hala üste çıkmayı başarır. Saim Sakaoğlu (1992: 127), manzum yapılar da değişimin çok az olduğunu diğer türlerde ise sözlü kültürde aktarımın devam etmesiyle değişimin de artığını ifade eder. Nergiz Hala'nın konu olduğu derlenen iki anlatımda Sakaoğlu'nun iddia ettiğinin aksine değişim fazladır. Yukarıda incelenen serencamdaki manzum yapı şöyledir:

Nergiz Hala diyir ki:

Ay Eller dana dèyil tosun idi
Düneyin duz günüydü
Eller ne èttin danayi danayi

Eller diyir ki:

Ana Nergiz, Hala Nergiz
Başa bela olma Hala Nergiz

---

²⁰¹ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

Tosun dèyil dana idi.

Nergiz Hala ve Eller arasında geçen aynı olayla ilgili derlenen diğèr metindeki manzum ifadeler ise Őyledir:

Nergiz Hala diyor ki:

Yokuştan indirdiz düze
Çok mu eziyet vèrdi size
Bir deynekte serdiz yere

Eller Öyle cevap vèrir:

Dana dèyil økz idi,
Nergiz'in sözü düz idi,
Mırdar edenler kız idi,
Eller cngeyi²⁰² cngeyi.²⁰³

Görüldüğü üzere derlenen iki serencamın mesajında fazla bir değişiklik yokken manzum ifadelerdeki söz varlığı değişmiştir. Her icranın yeni bir anlatım olduğu yaklaşımından hareketle manzum yapılar da değişiklik görülmektedir. Manzum yapıdaki değişikliğin bir başka nedeni de ıldır'ın sözlü gelenek türlerindeki zenginliği ve buna bağlı olarak anlatıcı sayısının fazlalığıdır. Yaşanmış ya da yaşandığı kabul edilen olayın ağızdan ağıza dolaşması sırasında unutmaya bağlı durumlarda eksik kalan kısımların tamamlandığı görülür. Amatör icracı olarak nitelenen anlatıcılar da açıklar kadar olmasa da kendi sözel belleklerinin ølsnde bu tamamlamaya katkı sağlamaktadır.

---

²⁰² Türkiye Halk Ağızından Derleme Sözlüğü II'de (2009: 1007), "yavru tosun" biçiminde tanımlanır.

²⁰³ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

Ne At Vardı Ne de Kırık²⁰⁴

Nergiz Hala seçim zamanı oy kullanmaya okula gider. Orada Alişan Akçay, Nergiz Hala'nın oyunu Demokrat Parti'ye atması için uğraşır. Nergiz Hala, Alişan'a diyir ki

–Hangisidi o?

Alişan diyir ki

–Üzerinde at olan partiye mührü vur.

Nergiz Hala oyu kullanmaya girer.

–Ay Alşan ay Alşan diye bağıra bağıra çıhar. Ay Alşan içerde ne at var ne kırık.²⁰⁵

Nergiz Hala ile akrabası Alişan arasında geçen olayda Nergiz Hala, Alişan'a partinin adını sorar. Partinin ambleminde at olduğu için Alişan mührü “at” a vurmasını ister. Nergiz Hala oy kullanıp çıkar. Çıktığında Alişan’a “Ay Alşan ay Alşan diye bağıra bağıra çıhar. Ay Alşan içerde ne at var ne kırık” şeklinde cevap verir.

Nergiz Hala, Alişan'ın kalbini kırmak yerine mizah vasıtasıyla gülünçleştirir. İroniye hâkim bir şekilde kinayeli üslupla Alişan'ın oy pusulasındaki atı kastettiğini bildiği hâlde kabinde at ya da at yavrusu olmadığını söyler. Soner Derse'nin (2019: 72), söz varlığı ile göstergelerin mizah ve ironiye katkısı hakkındaki görüşleri şöyledir:

Mizah ve ironinin temel malzemesi dildir. Bu nedenle, yaşam içindeki çelişkileri karşıtlıkları kısa ve etkili bir şekilde ifade etmek için dile hâkimiyet, gelişmiş bir anlatım gücü ve doğru sözcük seçimi önemlidir. Çok anlamlılıkla oynamak ve göndermeler yapabilmek için iyi bir gözlem yeteneği ile meselelerin özünü doğru kavramak gerekir.

²⁰⁴ Kırık, yörede “yavru at” karşılığında kullanılır.

²⁰⁵ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

Nergiz Hala, siyasi tercihine müdahale etmek isteyen Alışan'ı ironik daire içerisinde, seçtiği göstergelerle gülünçleştirerek alaya alır. Nergiz Hala'nın serencamlarından anlaşıldığı üzere pratik zekâlı, hazır cevap bir kadın tiptir. Öte yandan zamanı geldiğinde eril egemenliğine karşı üstünlük kurmayı başarır. Söz ustası bir kadın tipi karşısında cevap veremeyen kişiler toplum karşısında gülünçleştirilir.

3.4.2.4. Pelo

Pelo'nun gerçek adı İdris Çiftçi'dir, 1885 yılında doğmuştur. Ölüm tarihi ise 1967'dir. Okuma yazması yoktur. Aydınğün Köyü nüfusuna kayıtlıdır.²⁰⁶ Meclislerde komiklik yapan birisi değildir. Dinî bilgisinin de olduğu bilinmektedir. Bazı köylerde hocalık da yapmıştır. Komik bir durumla karşılaştığında serencamlar ortaya çıkmıştır. Etrafında geçen olaylarda müstehcenlik unsurları bulunmaktadır. Pratik zekâsı ve hazır cevaplığı yüksektir. Bazı âşıklar Pelo'nun hayatından kesitleri gülme ve güldürmek için anlatmaktadır. Sözlerindeki kafiye, gülmeceyi meydana getirmiştir.²⁰⁷ Pelo ile ilgili derlenen metin sayısı azdır. Derleme çalışmaları sırasında kaynak kişiler Pelo'nun serencamlarının çok olduğunu ama anlatacak kişilerin öldüğünü ifade etmiştir.

Tezeh

Gelinin biri yabani tezek toplamaya çıkmış. Bu da çüt sürür. Kötan on çift öküz. Pelo, hodaqlara diyir ki

–Ben size bir şeyler söyleyeceğim. Siz de sesli söyleyin. Kadınlara işittirecek.

Yaylada yatan gızlar,

Kaymağa batan gızlar,

²⁰⁶ 29.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.91).

²⁰⁷ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

Ahlımı baştan aldı

Çıplak yatan kızlar.²⁰⁸

Muzip bir kişiliğe sahip olan Pelo, çift sürerken hodaklarla beraber kızlara laf atar. Bu sırada hodakların kendisine eşlik etmesini ister. Nebi Özdemir (2016: 264), "... toplumun sadece görünen değil, cinsellik gibi halı altına süpürdüklerini, kıyıya köşeye gizlediklerini, hatta bilinçaltına ittiklerini dahi gün yüzüne çıkararak eleştirir" şeklinde cinselliğin konuşulması gerektiğini ifade eder. Pelo hakkında bu yapıda anlatılar tespit edilmiştir. Mizahın kurgulanmasında cinsellik, küfür ve argo işlevseldir.

3.4.2.5. Hulis

Hulis'in kimlikteki ismi Hulisî Avcı'dır. 01.01.1959 tarihinde doğmuştur. Okçuoğlu Köyü nüfusuna kayıtlıdır. Eğitim durumu okuryazardır. Hulisî, içki ve kumar alışkanlığı yüzünden birçok acı yaşamıştır. Sosyal yaşantısında insanları güldürmek için uğraşan bir tip değildir. Günlük hayat içerisinde söylediği sözlerdeki nüktenin gücü zamanla müstakil bir yapıya dönüşmüştür. Yaşadığı bazı durumlar yörede gülmece şeklinde anlatılmaktadır. Kendisinin verdiği bilgiye göre sözlerine söz katılarak gülmece oluşturulmuştur. Özellikle içkili olduğu zaman gülmeceye malzeme olacak sözler söylediğini itiraf etmektedir.²⁰⁹ Günlük hayat içerisinde komik lafları çoktur. Her olayı espriye çeviren bir tarzı vardır. İnsanlar sözlerini çok severdi. Bu yüzden sözlerini yörede herkes bilir.²¹⁰

²⁰⁸ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

²⁰⁹ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.93).

²¹⁰ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.94).

Renkli Televizyon

Hulis'in oğlu köye gelir. Hulis abi yetmişlik içir. Bu yüzlük içir. Of demir. Hulis'e diyirler ki

–Senin oğlan da senin gibi çoğ içir.

–Benden ne çıkacak baba. Renkli televizyon mu çıkacak.²¹¹

Hulis içki içen birisidir. Oğlu ise Hulis'ten daha fazla alkol alır. Tanıyanlar Hulis'e oğlunun kendisinden daha fazla içtiğini söyler. Hulis ise “Benden ne çıkacak baba. Renkli televizyon mu çıkacak?” şeklinde cevap verir. Hulis yaşamı etrafında yaşanan olayda toplumsal mesajlar verilmektedir. Kendisinin kötü alışkanlıkları olduğunu itiraf etmektedir. Böyle bir babanın yetiştirdiği çocuğun da benzer davranış göstermesine dikkat çeker. Bu yüzden sözlü kültür vasıtasıyla çocuk yetiştirilmesinde anne ve babanın rol model olarak etkili olduğu mesajını vermektedir.

Nebi Özdemir (2017: 264), “Nasreddin Hoca fıkralarında kendisiyle yüzleşir ve öz eleştiri yapar” tespiti aslında Hulis için de geçerlidir. Hulis'in yaptıkları anlatılırken aslında “yapılmaması gerekenler” dolaylı olarak aktarılmış olur.

Serencam, Hulis tipinin etrafında oluşmuş bireysel bir tecrübe gibi görünmektedir. Metnin aktarılarak günümüze kadar gelmesi olayın topluma mal olduğunun göstergesidir. Toplumsal yaşamda içki ve kumar yüzünden aile birliğinin dağılması görülen bir durumdur. Halk, sözlü metinler aracılığıyla kötü alışkanlıkları kişiyi merkeze koyarak alaya almaktadır. Hulis tipi altında oluşan metinlerin kullanılmasının nedeni, toplumun öz eleştiriye açık olmasıdır.

---

²¹¹ 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.94).

Mırdar

Hulis b ş altı kişi ile takla atıyor. Tabii herkes sarhoş. Bu sağ çıkıyor. Herkes baygın. M n b s  durdurur. D yir

–Abey pıağ var mı?

Diğer adam diyir ki

–Ne yapacan?

Diyir

–Biz kaza geçirdik. ArhadaŐlarım mırdar olmadan kesim.²¹²

Hulis, arkadaşları ile kaza yapar. Arabadan çıkıp bir aracı durdurarak bıçak ister. Şoför ne yapacağını sorar. Hulis de ‘‘ArhadaŐlarım mırdar olmadan kesim’’ Şeklinde cevap verir. Serencam ironik unsurların yanında zıtlıkları da barındırmaktadır. Mundar olma sözcüğü hayvanlar için kullanılmaktadır. Bir kaza sonucu hayvanın kanı akmadan ölmesi mundar kelimesi ile anlatılır. Ikinin etkisi ile böyle bir durumu insana uygulamaya alıŐan Hulis, uyumsuzluk sonucu gülmeceyi meydana getirir. Burada içkinin zararları bağlamında mesaj verilmektedir. İnsanın aklını kaybedecek kadar sarhoş olması serencam vasıtasıyla gülünçleştirilerek cezalandırılır.

3.5. Metinlerde Görülen Mekânlar

Sözlü metinlerin hem icra edildiği hem de anlatıların gerçekleştiği mekânlar vardır. Mehmet Tekin (2015: 145), mekânın genel ve geniş anlamda maddi ve manevi değerler manzumesini barındırdığını ifade etmektedir.

---

²¹² 03.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.94).

Metin Ekici (2008: 275), yapısal olarak fıkranın dört ana unsurundan birisinin de “kullanılan zaman ve mekân” olduğunu belirtir. Fıkralar, şahıs kadrosunu oluşturan tipler, çekirdek vakadan meydana gelen anlatımlar ve verilmek istenen mesaj gibi unsurların birleşiminden ortaya çıkmaktadır. Dursun Yıldırım (2016b: 43-44), fıkrada olayın geçtiği mekânın özelliklerine dair şu görüşü sunmaktadır:

Fıkrada vak'anın geçtiği mekân da belirsizlik içindedir. Hâkim olan mekân, geniş bir coğrafya içinde bulunur. Şehir, kasaba, köy, mahalle, sokak, han, ev, dükkân, dağ, ova, çayır, tarla, nehir, ırmak, dere, göl, deniz, vb. mahal ve ikamet yerleri gayri muayyen hâlde fıkrada yer alır. Fakat bu gayri muayyenliğe rağmen, Türk fıkralarında yer alan mekân kategorileri tabii ve hakiki tabiat sahneleri, ikamet yerleridir.

Kars fıkralarında Yıldırım'ın ifade ettiği üzere vakanın geçtiği mekânlar genel itibarıyla belirsizdir. Belirsizlik sadece fıkra türüne özgü değildir. Seyfullah Yıldırım (2012: 5), masal metinlerine işaret ederek “mekân bu dünyadan farklı bir belirsizlik gösterir” tespitini yapmaktadır. Fıkra ile masalın mekân bağlamındaki belirsizlik yoğunluğu farklıdır. Çayır, değirmen, tarla, köy, mezarlık, sokak, dağ, orman, mahalle, pazar, bahçe, yol, bostan, havaalanı, park, harman gibi mekânlarda fıkralar geçmektedir. Serencamlarda ise mekân fıkralara göre daha belirgindir. Serencamlar yaşamış kişilerin hayatı etrafında oluşan metinler olduğu için şahıs kadrosu ve mekânlar belirginlik göstermektedir. Serencamlarda il, ilçe, köy ve mahalle adları açıkça verilmektedir. Duruma örnek şu şekildedir:

Amanat Ceket

Kars'ın Arpaçay'ın Taşlağıl²¹³ Köyü'nde Muğdet Amca var. O zaman düğüne gidilir. Düğün zamanı da fakirlik var. Düğüne on çay bardağı birden götürüyorlar. Herkes düğüne

---

²¹³ Arpaçay'a bağlı bir köydür.

gitmek için komşusunun, amcasının, abisinin elbisesini giyiyor.

Adamın biri diyor ki

–Amanat elbise giyenler var. Sonra mahçup olarsınız.

Biri gözüne bahır cekette geniş.

–Yohsa amanat mıdır?

–Yav yabancı deyil amcaoğlunun ceketidir. Giydim geldim.²¹⁴

Muğdet Amca, düğüne ödünç elbisesiyle gider. Meclisten biri ortamda emanet ceket giyenlerin olduğunu söyler. Bunun üzerine Muğdet “yabancı deyil amcaoğlunun ceketidir” biçiminde cevap verir. Serencamda vakanın geçtiği yer il, ilçe ve köyü olarak verilmiştir. Diğer derlenen serencamların çoğunda durum böyledir. Bir kısmında sadece ilçe veya köy adı verilmiştir. Fıkra olaylarının yaşanma durumu mekândan bağımsız değildir. Fıkralarda belirli ya da belirsiz olmak üzere bir mekân adı geçer. Mekânlar bazen ayrıntılı olarak irdelenirken bazen de sadece ismen belirtilerek geçiştirilir.

M. Mete Taşlıova'nın (2016: 81), halk hikâyeciliğinde mekân hakkındaki görüşleri şu şekildedir: “âşık, dinleyicisini özellikle olaylar, şahıslar ve bunların neden-sonuç eksenindeki manzumeleri etrafında etkilemeye çalıştığı için ayrıntılı mekân ve zaman kullanımları önemli görülmemiştir.” İcrayı dinleyen ya da stüdyo tipi ortamlarda izleyen kitlenin etkilenmesi zaman ve mekân ile bağlantılıdır. Fıkralarda olduğu gibi konularını yaşanmış veya yaşandığı düşünülen olaylardan alan serencamlar için de mekân önemli işlevleri üstlenmektedir.

²¹⁴ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

3.5.1. Olayların Geçtiği Mekânlar

3.5.1.1. Açık Mekânlar

Kars mizah metinlerinin açık mekânları; çayır, tarla, köy, mezarlık, sokak, dağ, orman, mahalle, il, ilçe, pazar, bahçe, yol, bostan, havaalanı, yayla, çarşı, orman, park, kır düğün alanı, panayır/festival alanı, harman yeridir. Sosyal yaşamda insan ihtiyacını gidermek için bildiği ya da uğradığı her yer fıkra ve serencamların mekânı olmuştur.

Ayşe Demir (2009: 102), insan mekân ilişkisi bağlamında açık mekânı şu ifadelerle tarif etmektedir:

Mekânın olgusal anlamda ikinci önemli görünümü açıklıktır. Bir mekânın bireye göre açık oluşunu tıpkı 'kapalı olma' durumundaki gibi temelde, bireyin bakış açısı ve psikolojik değerlendirmeleri yapılandırmaktadır. Bu sınıflamada insan-mekân ilişkileri, fiziksel nitelikler ve anlamlar ikinci plana atılarak şekillenir. Ancak insan-mekân ilişkilerini tek bir hareket noktasına dayanarak çözümlenmek ne yazık ki mümkün değildir.

Görüştten de anlaşılacağı üzere mekân, metnin kahramanı olan kişinin bakış açısına veya olaydaki rolüne bağlı olarak bulunduğu ruh durumuna göre şekillenmekte veya tasarlanmaktadır. Derlediğimiz fıkra önemli bir kısmı, serencamların ise tamamına yakını konularını gerçek vakadan aldıkları için mekâna ait hususlar kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Mehmet Özdemir'in (2017: 55), belirttiği üzere fıkralarda görülen mekânlar yaşanmışlığın sembolü olduğu için hem metin içinde hem de onu dinleyende oluşturduğu çağrışımlar ile anlam kazanmaktadır.

Kars'ta yaz aylarında kışlık yiyeceklerini hazırlamak için çayır, tarla, orman, bahçe, pazar, bostan, yayla, çarşı, harman yeri gibi mekânlarda vakit geçirilir. Birlikte yapılanlarla birlikte az sayıdaki grup üyeleri bu ortamlarda çalışırken sosyalleşir. Sosyalleşmenin en önemli aracı ise mizah metinleri

olmuştur. Şakacı, nüktedan ve esprili kişilerin sözlerine veya davranışlarına çekirdek vaka denilebilir. Zamanla gülmece içeren çekirdek olaylar müstakil bir metin hâline dönüşür.

Saim Sakaoğlu'nun (1992: 92), nüktenin hazırlanması veya oluşması için mekânların Bazen vesile durumunda olduğunu ifade eder. Hayvancılığın temel geçim şekli olan Kars'ta, mizah kültüründe hodaklık önemli sosyalleşme alanıdır. Dört, altı, sekiz ya da on çift öküz ve imece usulü yapılan çift sürme işinde sayıca fazla görevliler vardır. Bunlar hodaklar, majgallar ile bunlara yiyecek götüren ailelerdir. Bu bütünlük iş birliğinin görünür şekli olmakla birlikte sosyalleşmenin de bir tür yoludur. Metinde anlatılan olayın geçtiği yerin tarla, bahçe, bağ, bostan, harman olması metnin işlevselliğini ve bağlamını etkilemektedir. Burada önemli olan insan odaklı ilişkidir. Mekân ise insan odaklı ilişkinin ve sosyalleşmenin yaşandığı aracı olan yerdir.

Dursun Yıldırım (2016a: 320), fıkralarda görülen mekânların gerçekliğine vurgu yaparak açık ya da kapalı mekânların ayrıntılı tasvirinin yapılmadığına değinir. Mehmet Tekin (2015: 143), mekân konusunun temel işlevlerini dört madde altında saymıştır: a) olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, b) kahramanlarını çizmek, c) toplumu yansıtmak, d) atmosfer yaratmak cihetinde kullanılabilir. Âdem Balkaya ise (2008: 161) bu görüşten farklı olarak mekânın anlatılmak istenenin için bir "araç" olabileceğini düşünmektedir.

3.5.1.2. Kapalı Mekânlar

Kars mizah metinlerinin kapalı mekân yapısını; ev, köy odası, ahır, samanlık, han, cami, medrese, karakol, mahkeme salonu, hapisane, hastane, kaymakamlık, okul, kahvehane, lokanta, hamam, berber, terzi, marangoz, bakkal ve kumarhane oluşturmaktadır. Açık mekânlarda olduğu gibi bu tarz yerlerde de sosyalleşme sonucunda gülmece metinleri ortaya çıkmıştır.

Ayşe Demir (2009: 78), kapalı mekânların da metnin dokusuna uyumlu şekilde anlamsal bir özellikte kullanıldığını belirtmektedir. Fıkra ve serencamlarda mekânı belirginleştiren ya da konuşulur kılan insan faktörüdür. Özkul Çobanoğlu (2000: 133), sosyalleşme faktörü üzerinde durarak bazı mekânların topluma açık yapısıyla buna uygun olduğunu diğer yandan özel nitelik taşıyan mekânların ise seçili (özel davetli) kitleye göre şekillendiği için böyle bir sosyelleşme imkânı sunmadığına değinir.

Kars mizah metinlerinde görülen kapalı mekânlardan cami ve medrese gibi kapalı mekânlarda din adamı, cemaat ve öğrenci arasındaki vakalar mizahı oluşturur. Sosyalleşme mekânın dışına taşıdığına din adamlarının yaşayış ve uygulamalarında çelişiklikler cami de bağlama alınarak eleştirilir. Amaç kutsala hakaret değildir, olması gereken ile mevcut hâl arasındaki zıtlığı ifade etmektir. Kısıtlamaların olabileceği kapalı mekânların diğerleri de karakol, kaymakamlık ve mahkeme salonudur. Çünkü bu yerler resmî makamları temsil eder. Uşgunsuz hâl ve hareketlerde bulunanlara kolluk kuvvetleri müdahale eder. Mizah bu tarz kapalı mekânlarda da oluşmuştur. Duruma örnek olay şöyledi.

Rüstem Emi

Köyün en yaşlısı Rüstem Ağa'ydı. Muhtar gèdip dèyir ki

–Ay Rüstem emi Arpaçay'dan seni mahkemeye çağırmişlar.

–Ey Zerşat'tan²¹⁵ müdeyim mi beni çağırmiş?

–He dèyir. Ay Rüstem emi ne gördün? Nasıl oldu? Onu sana soracak.

Gidirler Arpaçay'a. İçeri girir. Başında papağ var. Hâkim dèyir ki

---

²¹⁵ Arpaçay'ın eski ismidir.

–Ay Rüstem emi kalpağı çıhart.

Rüstem emmi hâkime

–Ha başımdakini mi dëyirsen? Aha çıhardım.

Hâkim diyir ki

–Olay nasıl oldu anlat?

–Briçkanın²¹⁶ üstünden adam tüştü. Ortalık karıştı?

Hâkim diyir ki

–Kim vardı orada?

Rüstem emi diyir ki

–Ay hâkim bey kara it senin kimi. Bir de kâtibi göstererek gancıh da abu gızımız gibi iki köpek vardı.²¹⁷

Rüstem emi şahitlik yaparken, ters bir benzetme yapar. Yaptığı benzetme ağır tahkire varmaktadır ancak yörede anlatılanı somutlaştırmak için o anda bulunanlara veya yaygın olarak bilinen bir olaya benzetme yollu ilinti kurulur. Rüstem eminin yerel ağız kullanıp benzetme yoluyla ifade vermesi mizahın koruyuculuğunu elde etmesini sağlamıştır. Ebru Şenocak'ın (2017: 29), ifade ettiği üzere fıkranın oluşmasına neden olan çekirdek vakanın nerede, ne zaman şekilleneceği belli olmaz. Kars mizah kültüründe açık ya da kapalı mekân fark etmeksizin mizah, anlatılmak istenen en sarîh şekilde aktarmak yönüyle işlevini sürdürmektedir.

---

²¹⁶ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I'de (2009: 669), “tek atlı araba” şeklinde tanımlanır.

²¹⁷ 07.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.88).

3.5.2. Yaygın Anlatım Mekânları

3.5.2.1. Kahvehane

Kahvehaneler sosyalleşmenin en önemli mekânlarındandır. Kars sosyal ve kültürel yapısında gündelik hayatın önemli bir parçası olmasının yanında âşıklık geleneğinin de icra mekânı olması yönüyle ayrıntılı olarak ele almayı gerektirmektedir.

Özkul Çobanoğlu (2007: 26), kahvehanenin Türk kültür hayatına girmeden önceki durumu hakkında şunları söylemiştir:

Kahvehanelerin Türk sosyo-kültürel hayatına girmesinden önce Müslümanların topluca bir araya geldiği umuma açık sosyal kurumlar cami, tekke, hamam ve bozahanelerdi. Camiler ve tekkeler dinî işlevleri ağır basan kurumlardı. Hamamlar ise her ne kadar birer sosyal lokal konumuna gelmişlerse de son tahlilde işlevleri sınırlı ve bir ölçüde pahalı bir zevk olduğu düşünülebilir.

Osmanlı kültür hayatında üstlendiği yapısını büş yüz yıllık sürece bağlı olarak Cumhuriyete de taşıyan kahve-kahvehane, sözlü kültürün “kurumsal” mekânı durumundadır. “Osmanlı mizahında kahvehane işlevsel bir mekân olarak toplum hayatında yerini almıştır. Kahvehaneler sayesinde halk sosyalleşmiştir. (Öngören 1983a: 59). “Kahve Osmanlı günlük hayatında ilk önceleri yasaklanmıştır. Alkolsüz olması ve uyuşturucu özelliğinden dolayı Osmanlı günlük hayatına girerek kendisine has bir gelenek oluşturmuştur” (Açıkgöz, 1999: XIV).

İstanbul'da yaygınlaşan kahvehaneler hızlı bir şekilde Anadolu'ya yayılmıştır. Kahve içme, toplum arasında bir statü olduğu bilinmektedir. İşletme sayısının artmasıyla birlikte rekabet başlayınca her insan kahvehaneye gidebilme imkânı yakalamıştır. Rekabet, işletmecileri etkinlikler yapmaya yöneltmiştir. Bu amaçla meddah ve halk hikâyeleri anlatılmış,

bazı kahvehanelerde ise karagöz oynatılmıştır. Süreç içinde âşıkların icra yaptığı mekânlara dönüşmüştür (Saraçgil, 1999: 33; Balkaya, 2013: 885).

Kahvehaneler öncelikle ticari amaç için kurulan mekânlardır (Heise, 1996: 27). Zamanla İstanbul'da ve Anadolu'da âşıkların kahvehanelerde icra yapması hem işletmecinin hem de âşığın gelirini artırmıştır. Kültür ekonomisi bağlamında kahvehane kurumsal bir kültür mekânı hüviyetine bürünmüştür.

Kahvehaneler, Anadolu'da hızlı bir şekilde yaygınlaşıp işlek bir mekân olmasında âşık kültürünün etkisi büyüktür. Özellikle Kars²¹⁸ ve Ardahan'da bu durum açıkça görülmektedir. Dilaver Düzgün (2005: 52), Âşık tarzının kurumsal mekânının kahvehaneler olduğuna işaret etmektedir.

3.5.2.2. Köy Odası

Köy odaları pek çok açıdan şehirlerdeki kahvehanelerin benzerlerinin köylerde kurulup yaygınlaşmasından önce onların fonksiyonlarını yerine getiren misafir ağırlama ve diğer işlevleri de düşünüldüğünde kahvehanelerden daha şümüllü bir sosyal kurum olarak ortaya çıkan köyün sosyo kültürel merkezi hüviyetindeki kurumdur (Çobanoğlu, 2000: 227). Kış geceleri ve yaz aylarında iş bitimi ile genci ve yaşlısı köy odalarında bir araya gelmiştir. Sohbetlerin yapıldığı, tecrübe veya nasihatların aktarıldığı köy odaları güldürücü fıkra ve serencamların da anlatılmasına imkân sunmuştur. M. Mete Taşlıova (2006b: 176), köy odalarının ayrıca hikâye metinlerinin anlatıldığı veya okunduğu yerler olduğunu belirtmiştir.

---

²¹⁸ Kars'ta âşık karşılaşmaları için bk. Erdener, Y. (2019). Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Âşık Karşılaşmaları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

3.5.2.3. Bakkal

Kaynak kişilerden Esat Aydın,²¹⁹ Arpaçay'daki bakkalların işlevi ve sözlü kültürün mekânı olarak kullanılması ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: “1956-1958 yıllarında Kars'ın Arpaçay ilçesi Koçköyü'nde on dokuz adet bakkal vardı. Özellikle kahvehane ve köy odasının olmadığı yerleşim yerlerinde bakkalların ticaret mekânı olmasının yanında bir araya gelinen yerlerdi. Her bakkalın da ayrı bir özelliği vardı. Mesela İsak Ağa'nın dükkânında gençler toplanırdı. Oruç Laçın'ın dükkânı çok resmiydi. Oraya Jandarma komutanı ve tahsildar giderdi. Mehmet Çiçek'in dükkânında siyaset konuşulurdu. Her dükkânın bir özelliği vardı. Polat Kuş'un dükkânında cenk hikâyeleri anlatılırdı. Ümmet Köse'nin dükkânı ise halk eğitim merkeziydi. Orada doksan üç muharebeleri ve Mihrali Bey'in kahramanlıkları, Kurtuluş savaşı, Ermeni işgalleri birinci ağızdan anlatılırdı. Sohbet ve istişarenin yanında köyde kimin ekmeği, yakacağı yoksa burada belirlenip yardım yapılırdı.”

İnsanların sosyalleşmek için mekân arayışları devam etmiştir. Kahvehane, köy odası, ahır, samanlık, cami, medrese ve bakkal insanların birbiri ile iletişime geçtikleri yerlerdir. Bakkallar alışveriş için gelenler hariç tutulursa, bir araya gelme işlevini sadece erkeklere mahsus olarak sürdürmüştür.

3.6. Metinlerde Tarih ve Dönem

Metinlerde tarih veya döneme ait örtülü ya da açık ifadeler bulunmaktadır. Bununla birlikte zaman, gülmecenin kurgusuna göre değişmektedir. Eğer vaka bilinen ya da belirli kişilerin etrafında yaşanmışsa metnin dönemi ve zamanı hakkında bilgi

²¹⁹ 11.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.35).

verilir. Diğer durumlarda zaman belirsizdir. Zamanın birinde, bir gün, günün birinde gibi ifadeler kullanılır.

Derlediğimiz fıkra metinlerinin geneli için olmasa da serencamlarda yaşanmış ya da yaşandığı düşünülen çekirdek vaka söz konusudur. Bu vaka, belirli oranda dönüşüme uğrayarak bir anlatıya dönüşmüştür. Vakada yer alan konunun durumun tarihteki yerine bağlı olarak sözlü kültürde anonimleşme ve varyantlaşma gerçekleşmektedir. Bu çeşitlenmede Kars'taki mahallî şartlar etkili olmakla birlikte diğer yandan da Azerbaycan, Gürcistan ve İran gibi komşu ülkelerde bulunan soydaşlarımızın etkisi bulunmaktadır. Göç, ticaret ve akraba ziyaretleri başta olmak üzere günümüzde teknolojinin de etkisi ile metinlerin taşınması, varyant veya versiyonlarının oluşması önemli bir inceleme alanıdır. Bu aşamada elbette “toplumsal kabuller ve öncelikler” de (S. Yıldırım, 2016: 575) etkili olmaktadır.

Fıkralarda genel anlamda zamanın belirsiz olduğu kabul edilmektedir (D. Yıldırım, 2016b: 43; Karadağ, 1995: 243). Belli bir tipe bağlı olarak anlatılan fıkraların zamanını tespit etmek mümkündür. Bölge, yöre veya zümre tipine bağlı olarak anlatılan Kars fıkralarında da zaman mefhumunun geniş ve belirsiz olduğunu söyleyebiliriz. Eğer fıkrada Rus, Ermeni ya da Malakan gibi ifadeler yer alıyorsa zaman hakkında tahmin yürütülebilir. Serencamlarda ise fıkraların aksine zaman belirlidir. Çünkü Kars serencamları gerçek hayatta yaşayan muzip, nüktedan ve şakacı kişiler etrafında oluşmuştur. Meclis Dayı, Nergiz Hala, Yeke Mehmet, Pelo ve Hulis gibi tipler etrafında oluşan anlatılarda tarih-dönem-zaman “sözlü tarih” kapsamında bilinir durumdadır.

Simsar Ahmet

Eskiden Kağızman'dan Kars'a kamyonlarla yolculuk yaparlarmış. Simsar Ahmet Amca varmış. Bağırırmış

– “Haydi Ğars yolcusu ğalmasın.”

Kamyonun kasasını çıkarmış, altına odun koymuşlar. Boş kamyon kasası. Heybesini alan boş kamyon kasasına doluyormuş. Bu kasadan paraları topladıktan sonra “haydi Ğars yolcusu ğalmasın” diye bağırmaya devam etmiş. Yolcular bahir ki akşam oldu bu kamyon g tmez. Yolcular diyor ki

–Ahmet emmi kamyon g tmez.

–Olan e şekler altında boş aĝaç olan kamyonun na zaman y r d ĝ n  gördüz.²²⁰

Simsar Ahmet ile yolcular arasında geçen olayda mizah meydana gelmiştir. Serencam olarak anlatılan metnin zamanı belirlidir. Kaĝızman'da Ahmet Amca, simsarlık yaptığı için tanınmaktadır. Yaşamış gerçek bir tiptir. Bir fıkranın zamanını tespit etmek için ilk olarak fıkra tipine bakılır. Fıkra, Nasreddin Hoca, Bektaşi, İncili  avuş gibi yaşadığı kesin olan eksen fıkra tipleri etrafında oluşmuş ise bu tiplerin yaşadıkları zaman dilimine yönelik tespitte bulunmak mümkündür ( zdemir, 2017: 58). Kars fıkraları genel itibarıyla Terekeme, Yerli, Kürt-Aşiret, Azeri, Posoflu, Karanlı ve  ıldırılı etrafında anlatıldığı için farklı durum ortaya çıkar. Tabii bu durum Malakan, Rus, Ermeni etrafında oluşan serencamlar için geçerli deĝildir.

Öte yandan zaman tespit edilse bile metnin d n řt ĝ  başka bir deyişle varyant ve versiyonların oluřtuĝu tespit edilmiştir. Kubilay Aktulum (2013: 9) da diĝer türlerde olduĝu gibi mizah metinlerinin de “duraĝan deĝil devingen” yapısına işaret eder. Metinlerdeki  slup ve söz varlığı deĝiřse bile anlam bilemsel açıdan olayın özü deĝiřmemektedir.

Anlatıcı cemiyet içinde anlatımı g cl  kılmak için metinde deĝiřikler yapmaktadır. Deĝiřtirilen unsurlar arasında tip, mekân, yer ve zaman gelmektedir. Anlatıcı bu tasarrufu bazen bilinçli olarak bazen de o anki ruh hâline baĝlı olarak yapmaktadır. Fıkranın yapısı itibarıyla nesir  zelliĝi

²²⁰ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

gösterdiğini düşündüğümüzde anlatımın hangi sıklıkta yapıldığı, usta veya amatör icracı olup olmadığı gibi hususlar metinlerdeki mizah kurgusunu etkileyen, dönüştüren bir unsurdur (Gökşen, 2008: 346). Tarih ve zaman kavramları iç içedir. Fıkra ve serencamların bazılarını tarihî olaylardan çıkarmak mümkündür.

İlhan Başgöz (2002: 4), G.B. Vico'ya atıfta bulunarak “atasözlerini, hayvan masallarını, halk fıkralarını tarihin canlı tanıkları sayar; bunları incelemeyen tarihin bilinemeyeceğini” savunur. Sözlü kültürü oluşturan toplumsal yapı yaşadığı tarihî vakaları fıkra ve serencamlara ustalıkla yerleştirmiştir. Berk Yılmaz (2016: 188), fıkraların toplum içerisinde birçok işlevinin yanı sıra yazılı kayıtlara geçmemiş bazı olay ve konular için sözlü tarih kapsamında bilgi-belge olma niteliğinin olduğunu belirtir.

Patan Ağa

Patan Ağa diye biri varmış. İstasyon Mahallesinde oturuyormuş. Patan Ağa bir cenazeye gitmiş. Patan Ağa en başta oturur. Burda Orhan vardı. O cenaze sahibi ile samimi. Bahıyor ki Patan Ağa başta oturuyor. Orhan deyir ki

–Bu sizin böyüğünüz müdür?

–He ola Patan Ağa tanımıyor musun?

–Bir şey desem gızar mı?

Orhan diyör ki

–Ya hocam sana bir şey anlatayım. Bu Ğars'ı Ruslar istila edince burda Patan Ağa varmış. Demiş ki Ruslar, Ğars'a girdi girecek bir beyaz bayrak sallayak da bizi öldürmesinler. Hemen çubuğun başına eşarp takar sallayırlar. Rus, Ğars'a girmeden korkudan bayrak sallayırlar. O ara benim dedelerime haber veriyirler Azerbaycan'dan. Diyir ki Rus, Ğars'a girdi girecek. Orhan'ın dedeleri Ğars'a girmiş bahmışlar ki Rus,

Bayrampaşa'ya ha girmiş girecek. Orhan'ın dedeleri Rus'un askerlerini giriyor.

Patan Ağa bahır diyir ki

–Ola baba sen kimsin diyir?

–Ben Orhan.

–Ola ben senin babanın gorunu s.... Ola ne zaman bele bişey oldu? Ben Rus'a beyaz bayrak salladım? Ola sen nerden çıkarırsın?

–Emi diyir sallamışsın sen niye gızırsın?²²¹

Orhan adlı kişi, Patan Ağa'yı kızdırmak için Rus baskını sırasında beyaz bayrak salladığını iddia eder. Patan Ağa'yı kızdırmak için kurgulanan sözler günümüzde müstakil bir metin olmuştur. Ruslar kırk yıl boyunca Kars'ı işgal etmişlerdir. İşgal yıllarının tarihi bellidir. Her ne kadar bu olayın yaşanmış olup olmadığı tartışmaya açık bulunsa da atf yapılan konu, tarihi bilinen vakaya atıftır. Gülin Ögüt Eker (2014: 111), analitik bakış açısıyla incelendiğinde bazı fıkra metinlerinin bilgi içeren atıflar taşıdığını belirtmektedir. Benzer bir bakış açısıyla Erman Artun da (2013: 14) fıkraların tarihe referans olabileceğine değinmektedir.

Bu Tuz O Tuzdan Degil

Posoflu'nun biri her yıl Kağızman'dan tuz gáturiyermiş. Eşi bu tuzi herkese bir tabağ tabağ dağıdiyermiş. Adam diyer ki

–Hanum benim sırtım yaniyer yolda. Onların kocalari yatıyer. Sen tuzi millete tağıtıyersın.

–Herif bişey olmaz.

Adam en sonunda diyer ki

---

²²¹ 08.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.76).

–Hanum g el seni tuza g t rem.

Tabii kadın zorluğu bilmiyer. Kadının sırtına da beş kilo da fazla y klier. Eve gelince millet tabağ ile geliyer. Baci bir tabağ tuz ver.

Diyir, veramam.

–Neye?

Baci diyer

–Bu tuz o tuzdan d yil.²²²

Fıkra da Posoflu'nun eziyet çekerek getirdiği tuzun eşi tarafından herkese ücretsiz dağıtılması işlenmiştir. Fıkradaki göstergelerden zamanı tespit etmek mümkündür. Görülüyor ki insanlar alışveriş merkezi, market, bakkal ve benzeri ticarethanelerin yaygın olmadığı zamanlarda Kağızman'a gitmiştir.

Geçmişte yaşanan, üretilen bütün kültürel kalıntılarının kültürel kodlarını açığa çıkarılması durumunda hatırlama tarihsel eylemdir (İlhan, 2018: 26). Sözlü kültür ürünlerinden fıka ve serencamlarda halkın belleği nesilden nesle aktarılmaktadır.

Genel bir özellik olarak fıka ve serencamların toplumsal işlevi daha önemlidir. Mizahın birleştirici özelliği, tarih-dönem-zaman unsurlarının desteğiyle daha etkili hâle gelmektedir. Feyzi Halıcı (1996: 198), fıkraların zaman, mekân ve tarih birlikteliğini aşağıdaki şekilde tanımlamaktadır:

Anadolu'nun tekmil hayatı, insanın olaylara bakış açısı bu fıkralardadır, genel kültürünün bir endam aynasıdır. İnsanoğlu söyleyemediği, söyleyemeyeceği birçok gerçekleri fıkralarda dile getirir. Fıkralarda yaşatır. Tarihi gerçekler coğrafyalı gerçekler ve biyolojik gerçekleri yedi veren g l  rneği fıkralarla  iek açar, dallanır, serpilir, büyür, insanoğluna

²²² 10.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.22).

yaşama sevgisini bir kutsal sır gibi sunar. Özet olarak fıkralar, dünyaya ve hayata bir bakış açısıdır.

Sohbet esnasında laf lafı açmasıyla da akla gelmeyecek metinler zihinlerde hatırlanır. Zamanın araçsal olarak kullanıldığı metinlerde önemli olan iletiyi ulaştırmaktır. Fıkralarda zaman genellikle belirsizken serencamlarda belirlidir. Tip, kurguyu zamandan ziyade bir çekirdek vaka üzerinden yapar. Önemli olan kişiye ve topluma verilen iletidir. İnsan odaklı kurgunun mimarı ise dildir. Dil vasıtasıyla kültürel bellek aktarımı yapılır.

4. BÖLÜM

KURAMSAL İNCELEME

Disiplinlerarası²²³ ilişki içerisinde, halkbilim, toplum bilim, edebiyat, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tıp, psikoloji ve benzeri bilim dalları mizah konusunu irdelemiş ve kendi bakış açısını yazılı kaynaklara aktarmıştır. Mizah, halk düşüncesinden ortaya çıkan gündelik olayları insanın karşısına güldürücü bir şekilde sunmakta kimi zaman ise toplumun aksayan yönlerini, acı veren olayları kendi süzgecinde damıtarak toplumun önüne koymaktadır. Bahsedilen bu durumları anlama çabası, düşünürlerin yaklaşım biçimlerini doğurmuştur. Çok sayıda kuram <teori, metot> ortaya çıksa da “Üstünlük, Uyumsuzluk ve Rahatlama” alanları yaygınlık kazanmıştır. İnsanların “ne”lere, “niçin” ve “nasıl” güldüklerini açıklamak için farklı bakış açıları, bu kuramların hareket noktası olmuştur. Düşünürler mevcut kuramları geliştirirken birbirinden bağımsız hareket etmemişlerdir. Her bir yaklaşım “gülme” hadisesinin farklı yönüne ışık tutmuştur. İlgili başlıklarda kuramların tarihçesi, temsilcileri, ana bakış açısı, yaklaşımları, yerli, yabancı isimlerin kuramlar hakkındaki görüş ve önerileri, gülmeye getirilen eleştiriler, gülmenin işlevleri, konuya dâhil edilerek tartışılacaktır.

4.1. Üstünlük

Morreall’e (1997:121-122), göre kuram, Aristoteles ve Platon’a dayanmaktadır. XVII. yüzyıl filozoflarından Thomas Hobbes tarafından sistemleştirilip geliştirilmiştir (Paulos 2014:

---

²²³ Mizah ile felsefe arasındaki ilişki için bk. Amir, L. (2019). Philosophy, Humor and the Human Condition Taking Ridicule Seriously. Medford: Palgrave Macmillan.

8). Hobbes'ın çabalarıyla geliştirilen kuram süreç içinde farklı düşünürleri de etkilemiştir.

Thomas Hobbes, “Leviathan” (2007:51-52), adlı eserinde, “gülme” durumunun yüz kaslarındaki değişiklik, kişinin bir olaydan mutlu²²⁴ olması ya da insanın başka birinde kusurlu bir şey görmesi sonucunda ortaya çıktığını söylemektedir.

Karşı tarafın kusurlu hareketi sonucunda insanın kendisini üstün görüp gülmesi kuramın ana manifestosunu oluşturur. Başka bir ifadeyle insan karşı tarafa kendisinin yetenekli, kusursuz, dikkatli ve bilgili olduğu mesajını vermektedir. Kişinin, enerjisini gülmeye salıvermesinde hareketin “anı” gelişmesi kuramı izah etmede önemli unsurlardan birisidir. Bayram, düğün, komşuluk, alışveriş, piknik, sohbet meclisi gibi toplumsal ortamlarda birinin aniden yere düşmesi veya beceriksizlikten kaynaklı bir hareket yapması gülme durumunu ortaya çıkarır.

Thomas Hobbes (1840: 8), gülmenin aniden ortaya çıkması ile üstünlük kuramı hakkında şunları dile getirir: “Kahkahayı mizahi bir epizottaki bir hedef esprinin hedefi dediğimiz ya da ana karakter üzerinde bir düzeyde üstünlüğe ya da itibara sahip olduğumuzun farkına varılması ya da hissedilmesinden kaynaklanan “ani bir zafer” ya da utku olarak tanımlamak gerekir.”

Üstünlük Kuramını anlayıp yorumlamak için “üstünlük güdüsünü” açıklamak gereklidir. Disiplinlerarası ilişki içerisinde Psikoloji bilimi probleme bir nebze de olsa izah getirmektedir. Bu perspektifte, Feriha Balkış Baymur (2017:71-72), “Genel Psikoloji” adlı eserinde, şu açıklamayı yapmaktadır: “Organizmanın ihtiyacı gidermek için belli bir yönde etkinlik göstermesi eğilimine güdü denir.” Toplumda

---

²²⁴ Mutluluk için bk. Alain, C. (2017). Mutlu Olma Sanatı. (Çev. S.N Şimşek). İstanbul: Kaknus Yayınları.

saygınlık kazanmak isteyen birey, belli bir güdüye kanalize olur. Gülme durumunun karşı tarafa üstünlük kurma çabasının sonucu olarak ortaya çıktığı düşünüldüğünde gülme eyleminin üstünlük güdüsüne dayandığı yorumu yapılır.

Öğüt Eker (2014:142), üstünlük duygusundan kaynaklı gülme ile psikoloji arasındaki bağa şu şekilde değinir:

Gülme eylemiyle ortaya çıkan üstünlük duygusu, sosyal psikolojide önemli işlevlere sahiptir. İnsanı tanımak, onun hayattan ne beklediğini bilmek ve hangi ortamlarda ne tür tepkiler göstereceğini tahmin etmekle ilişkilidir. Kişinin davranışları ve bunların nedenleri analiz edildiğinde, bir bakıma psikolojik tahlil de yapılmış olur.

Kuramın önemli temsilcilerinden John Morreall (1997:22), insan kendisinin başka bireylerden cesaret, akıl, zekâ, bilgi gibi özellikler bakımından üstün olduğunu anladığında güldüğünü belirten bir yaklaşım ileri sürmüştür.

Öğüt Eker (2014:142), üstünlük kuramı ile gülme ilişkisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

Üstünlük Kuramı'nın temelinde, rakibi saf dışı bırakmaktan duyulan keyif, bir başkasını dezavantajlı duruma getirmenin verdiği haz, öteki konumundaki kişinin düştüğü kötü durumdan duyulan mutluluk, başkalarının talihsizliklerinden ve acılarından alınan zevk, bedensel çirkinlik veya bozuklukların kendi bedeninde olmamasından duyulan memnuniyet ile mantıksız hareket ve eylemlerde gülme yer almaktadır.

Kuram üzerinde yorum ve değerlendirme yapan isimlerin irdeledikleri diğer bir konu ise üstünlük duygusu ile ortaya çıkan gülme durumunun ego tatminine girmesidir. Empatiden yoksun bu durum, kuramı eleştirenlerin üzerinde durduğu bir husustur.

Anca Parvulescu (2017:156), “Gülme Bir Tutkuya Dair Notlar” adlı eserinde, karşı tarafa gülmenin empatiden

yoksunluğunu “Gözümüzün önünde düşen kişiye gülmek, kendi düşmüş hâlimizi unutmaktır. Başkasının düşüşüne gülmek, sanki biz hiç düşmemişiz gibi rol kesmektir. Ama aslında daima zaten düşmüştür. Gülme esnasında hep kendimize güleriz” şeklinde izah ederken; Willibald Ruch (2008: 39), üstünlük duygusundan gelen gülmenin karşı tarafı rencide ettiğini belirtir. Mizahın üstünlük teorisi; saldırı, iğneleme, küçümseme, rencide etme, alay gibi kavramları içerir. Ayrıca başkalarını kırarak ya ötekileştirerek gülme eylemine katılmak mizahi görünse de ahlaki bir durum değildir.

Üstünlük duygusundan kaynaklı gülmeye en sert şekilde eleştirenlerden biri ünlü Fransız şair Charles Pierre Baudelaire'dir. Baudelaire (1997: 9), gülmeyi delilikle ilişkilendirerek şu açıklamayı yapmaktadır:

Gülme, kişinin kendini üstün bulma düşüncesinden doğar. Bu düşünce son derece şeytansı, hınzırca bir düşünce! İçinde gurur ve mantık dışına çıkış var. Apaçık ortadaki, tımarhanedeki delilerin tümü aşırı biçimde gelişmiş üstünlük duygusuna sahip kişiler. Alçak gönüllü bir deli tanımadım ben pek. Bilmenizi isterim ki deliliğin en çok en sık görülen dışavurum yollarından biri gülmedir. Şunu da bilin ki her şey birbirine denk düşer, koşullar uyuşur ve gülme dediğimiz şey çıkıverir ortaya.

Arthur Koestler'in “Mizah Yaratma Eylemi” adlı kitabını günümüz Türkçesine çeviren Yurdanur Salman (1964: XX-XXVI) mizahın bazen karmaşık bazen de basit olduğunu söyler. Mizah, zekâ ve yaratıcılığın yanında insanın hayal dünyasının zengin olmasıyla ilgilidir. Mizah her zaman üstün zekâyla eş tutulmuştur.

Üstünlükten kaynaklı mizah durumunun en önemli işlevlerinden birisi de eleştiridir. Toplumsal bir varlık olan birey, sosyal bir ortamda yaşar. İnsan münasebetlerinin olduğu yerde anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Kişi tasvip etmediği bir

olayı, durumu, fikri, görüşü karşı tarafa katılmadığını söylemek için iki farklı yol kullanılır. Birinci yol sesini yükseltip fiziksel saldırıyı göze alarak söylemek. Bu durumun iki taraf için de olumsuz sonuçlar doğuracaktır. İkinci yol ise mizah ikliminden faydalanmaktır. Mizah, “üstün zekâyı”²²⁵ bünyesine katarak amacını gerçekleştirir. Mizahın gücü buradan gelmektedir. Bu itibarla mizahın en önemli işlevlerinden biri eleştiridir.

Gülin Öğüt Eker (2016: 811), mizah durumunun faydalı işlevlerini kurumlar vasıtasıyla toplumsal yaşantıda önemli bir mihenk taşı olduğu gerçeğini şu şeklide açıklamaktadır:

Beklenti ile gerçeklik arasındaki belirsizlik olan mizah; duygu, davranış ve algılamayla ilgili, fizyolojik, sosyal ve kültürel çok yönlü değişkenler bütünüdür. Stres azaltma ve bağıışıklık sistemini kuvvetlendirme özelliğiyle tedavi etme stratejisi olarak tıpta; keyif verme, dinlendirme, rahatlatma işlevleriyle eğlence sektöründe; düşmana karşı sağladığı psikolojik üstünlükle savunma ve saldırı işlevleriyle savaşta; protesto işlevinin yanı sıra, seçmen üzerinde oluşturacağı etki ve güvenle siyasette; ikna ve satış stratejileriyle ekonomi ve medyada; gerilim azaltma ve artırma özelliğiyle iş organizasyonlarında kullanılan mizah insanlık tarihinin paradoksal yapı taşlarından biridir.

Gülme ile kişiler arasında psikolojik rahatlama gerçekleşir. Bireyin içinde doğduğu toplumsal yapıda sağaltıcı bir etkiye sahip olan mizah, insan hayatında geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmaya devam edecektir. Mizahın rahatlama bahsi ve yaşamdaki işlevselliği hakkında Morreall (1997: 169), “Yaşamı yorumlamanın bir şeklidir. Espri yeteneğimizin olması, yaşam savaşı içinde bize yalnızca anlık bir rahatlama

²²⁵ Mizaha, üstün zekâyı katarak karşı tarafı alt etmede Ziya Paşa ile Kâmil Paşa arasında geçen diyalog çok önemlidir. Kâmil Paşa, kendilerini karşılamaya gelen Ziya Paşa’yı göstererek eşeğine “öp babanın elini demiş”, Ziya Paşa da gülümseyerek, eşeğin başını sever ve “Bilirim, Kâmil hayvandır”, der. Bu iki arkadaş beraber gülümser (Öngören, 1983a: 40). Yaşanılan bu olay nükteye örnektir. Nükte ise bir mizah çeşididir. Nükte ile de olsa iki kişi birbirlerine eşeği işin içine katarak mizahi havada eleştirir. Mizah iklimi sayesinde gülme durumu oluşur.

sağlamaz, yaşama bakışımızı bütünüyle değiştirir” şeklinde açıklama yapmıştır.

Toplumsal varlık olan insan günlük hayatta gülme olgusu ile her an karşılaşabilir. Gülme durumu insan olmanın en ayırt edici özelliğidir. Aziz Nesin (2002: 54), “Yalnız insan güler ve insan yalnız insana güler; insandan başka bir şeye gülmüşse, onda insana benzerlik gördüğü için gülmüştür. Gülen de gülünen de, güldüren de hep insandır” şeklindeki görüşüyle gülmenin insana özgü bir özellik olduğunu belirtirken; Henri Bergson (2014: 5), “Gülme Gülücün Anlamı Üzerine Deneme” adlı eserinde, gülünçlüğün insana ait olması durumunu şu şekilde tanımlar:

Sadece gerçek anlamda insani olan şeyler için gülünçlükten bahsedilebilir. Bir manzara güzel, zarif, görkemli, silik veya çirkin olabilir fakat asla gülünç olamaz. Bir hayvana gülünebilir ama bu onda insani bir tavır veya ifade yakaladığımızı içindir. Bir şapkaya gülünebilir fakat bu durumda alaya aldığımız şey bir keçe veya hasır parçası değil insanların ona verdiği biçimdir, yani insan kaprisinin girdiği kalıptır. Bu denli önemli, üstelik de basit bir olgunun filozofların ilgisini daha çok çekmesi gerekmez miydi? Bazıları, insanı ‘gülen hayvan’ olarak tanımladı. Aynı şekilde insanı, güldüren hayvan olarak da tanımlayabilirlerdi çünkü başka hayvanlar veya bazı cansız nesnelere güldürmeyi başarsalar da bu ancak onların insanla olan benzerliklerine, insanın onlar üzerinde bıraktığı ize veya insanın kullanımına bağlı olarak gerçekleşir.

İnsanın hangi durumda, neye, niçin güldüğünü anlamak için kuramın ortaya koyduğu görüşler şöyledir. “Üstünlük Kuramı”nın kendi başına gülme hadisesinin tamamını açıklamada yetersiz kaldığı bir gerçektir. Bu nedenle farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Morreal’in (1997:23), kuramın gülme boyutu hakkında ki tespiti şöyledir: “Üstünlük kuramından çıkarılacak genel sonuç, bu kuramın kapsamlı bir gülme kuramı olmayacağıdır; çünkü üstünlük duygularıyla

ilgili olmayan hem mizahi hem de gayri mizahi çeşitli durumlar vardır.” Üstünlük kaynaklı gülmenin etik olmadığına dair görüşlerde haklılık payı olmasına rağmen şu da bir gerçektir ki kuram “gülmenin” özünü anlatmada bir parametre oluşturup sözlü metinlerin irdelenmesinde mihenk taşı görevi üstlenmiştir. Mizahın genetiğinde birey odak noktasındadır. Espri yeteneği olmayan²²⁶ bir insan bile mizahın içerisinde yer alır. Güldürmese bile güler. Bu “gülme durumuna” açıklık getirilmesinde kuramlar işlevseldir.

Nebati Gıda

Terekeme'nin babası yaşlıca bir adam.

Oğlu doğtora götürüp deyir ki

–Ya benim babam ağır beslenir. Kolesterolü yüksek. Deyir buna perhiz yazalım. Ot ile beslensin. Bunun birez hastalığı düzelsin. Buna tahlil yapillar. Doğtor, oy diyir

–Amca sen aşırı şekilde tereyağı yemişsin. Hayvansal gıdalarla beslenmişsin. Biraz nebati gıdalara geç felan.

–O nedi daha doğtor bey?

–O da yeşillik, ot.

–Ne olacağ ele beslenende?

–Daha uzun yaşıyacan amca.

–Aya sene ğurban doğtor bey öküzden çoğ ot yiyen yoğtur. Heç otuz yaşını keçmiş öküz var mıdır?²²⁷

---

²²⁶ Espri yeteneği olmayan kişilerin yanı sıra fiziksel rahatsızlıktan dolayı espri karşısında tepkide bulunmayan insanlar vardır. Beynin sağ ön lobu hasar almış kişilerin espriyi anlama kapasiteleri çok düşüktür. Bu kişilerin espri yeteneğinin olmaması durumundan ziyade kişilerin lob hasarından dolayı mantıksal süreci çözümleyememesi ile ilgilidir (Güler, 2010: 60).

²²⁷ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6).

Fıkırada, Terekeme doktora gider. Doktor, tahlilleri yapar. Hastanın hayvansal gıdaları tüketmesi sonucunda kolesterolünün çıktığını tespit eder. Terekeme'nin iyileşmesi için sebze tüketmesini önerir. Sözlü metinde buraya kadar her şey normaldir. Yaşını almış, ömrünü köyde geçiren Terekeme'ye doktorun tereyağını yasaklaması hastanın pek hoşuna gitmez. Tam bu esnada Terekeme'nin pratik zekâsı devreye girer. “Aya sene gurban dohtor bey öküzen çoh ot yiyen yohtur. Heç otuz yaşını keçmiş öküz var mıdır?” cevabı doktora sitemdir. Terekeme, insan ile hayvanın yeme içme alışkanlıkları, fizyolojisi, hastalık gibi etmenlerin farklı olduğunu bilmektedir. Terekeme, kendisine tereyağını yasaklayan doktora, benzetme unsurundan yararlanarak üstünlük kurmuştur. Aynı zamanda hastanın doktora verdiği cevapta uyumsuzluk bulunmaktadır. Terekeme'nin yaşam süreleri farklı olan insan ile hayvanı kıyaslaması zıtlıklar doğurmuştur ve fıkrada güldürü unsuru sağlanmıştır.

Zülfikar Bayraktar (2012: 268), “Gülmede üstünlük kuramı, mizah yaratan veya kullananın hedefindeki kişi veya grup üzerinde oluşturduğu bir psikolojik baskı veya tavidir” biçiminde açıklama yapar. Üstünlük kuramı ile insan psikolojisi arasında bağ bulunmaktadır. Doktorun, hastaya hayvansal gıdaları yasaklaması sonucunda Terekeme kendisi için kabul edilemeyecek bu durumun değiştirilmesi için mizahi bir cevap vermiştir. Terekeme bunu yaparken zekâsını mizahi kurgu ile birleştirerek doktoru zor duruma sokmuştur.

Mizahın yorumlanmasında “söz varlığı” önemli bir etkidir. Doğan Aksan (2004: 7), “Türkçe'nin Söz Varlığı” adlı eserinde şu bilgiye yer vermiştir: “Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz.” Kars sözlü metinlerinde tanıma uygun örneklerin sayısı fazladır. Metinlerde kalıplaşmış bir hitap sözcüğü olan

“aya/eya”²²⁸ bunun bir örneğidir. Terekemeler bu sözcüğü sık kullanmaktadır. Fıkıradaki komikliği artıran başka bir durum ise “Biraz nebati gıdalara geç” kelime grubudur. İnsanın beslenmesinde “yeşillik ve sebze” ifadeleri kullanılırken; hayvanın beslenmesinde “ot” kullanılır. Fıkıradaki, insan yiyeceği olarak “ot”un kullanılması tezat oluşturarak gülmeyi ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle sözlü metindeki güldürünün daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmasında söz varlığı ile söz sanatlarından birisi olan “benzetme”nin beraber kullanılması etkili olmuştur. Doğan Aksan (2004: 111), “Bir nesnenin, varlığını niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi” sözleriyle benzetmeyi tanımlamıştır. Tanıma uygun olarak insan/hayvan arasındaki benzetme unsuru fıkradaki mizahı oluşturmuştur. Metinde “öküzden çoh ot yiyen yohtur” şeklinde bir cevap yerine herhangi bir insandan bahsedilseydi fıkrada üstünlük, mizah ve güldürünün ortaya çıkması zor olurdu.

Gahım Gahım Danış

Şimdi ahundun birisi medresi ortamı gibi çocukları yağmış. İşte Fars, Ğur’ân eğitimi veriyor. Çocuklardan biri çoh azgın bele edebazmış. Şimdi ahund gelmiş. Bunu güzel patahlamış. Şimdi çocuklar ahunda aşırı bir saygı duyuyorlar. Bu arada dersin gonusu adab-ı muaşeret imiş. Ahund başlıyır

–Öğrenci odur ki gıraat ile danışsın da. Bele gahım gahım danışacak. Tene tene düzgün danışacak.

O zaman gış şartları sobadan bir gıvılcım parçası gopur. Dönüp dönüp ahundun emamesine gonur. Şimdi ahundun emamesi ipekten hemen tutuşur. Bütün öğrenciler saygı gereği başını öne eğmiş. Öğrenci buña bahıp diyir ki

²²⁸ “Aya”, “Eya” genellikle iki kişi arasında geçen karşılıklı konuşmalarda bu heceler çokça kullanılır. Bir hitap şeklidir” (Yeniars, 1994: 105).

–Nasıl olsa kimse görmüyor. Bırak diyor emame yansın ben haber verirem.

Şimdi emamenin yarısı yanır. Öğrenci gahım gahım danışmaya başlıyor. Elini galdırıyor.

–Ahund ağa.

Peçiden²²⁹ bir od tüştü tevaya.²³⁰

Tevada ğarar ğılmıyıp ğahıftı hevaya.

Hevada bir neçe kanat vuruf düşüftü emameye.

İndi o emame yüz tutuftu yanmaya.

Şimdi ahund bunu mealen anlayana ğadar elini tutuf ki emame yanmış.

–Eee köpoğlu desene emamen yanır.

–Eee sen demedin mi ahund ağa öğrenci dediğin tane tane danışar da.²³¹

Din eğitimi sırasında yaramazlık yapan zeki bir çocuğa ahund dayak atar. Arkadaşları arasında mahcup olan çocuk bu duruma üzölmüş ve öfkelenir. Sobadan çıkan közün ahundun imamesine sıçraması öğrenci için intikam imkânı doğurur. Öğrenci sıçrayan közün imamede yanmaya başladığını gördüğü hâlde ahundun öğrenci dediğin “Bele gahım gahım danışacak. Tene tene düzgün danışacak” sözünü hatırlayarak bilinçli bir şekilde, kafiyeli bir anlatımla imamenin yandığını zamana yayarak söyler. İmamenin yandığını anlayan ahund öğrenciye seslenerek “Eee köpeoğlu desene emamen yanır” sitemine karşılık öğrenci “Eee sen demedin mi ahunda ağa, öğrenci dediğin tane tane danışar da” cevabını vererek üstünlük

²²⁹ Fono Rusça Büyük Sözlük'te (2008: 560), peç kelimesi “soba, fırın, ocak” şeklinde tanımlanır.

²³⁰ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2009: 1921), “Yağ kızdırma, yiyecek kızartma vb. işlere yarayan, uzun sağlı yayvan kap” şeklinde tanımlanır.

²³¹ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6)

kuramı çerçevesinde ahundu mağlup eder. Öğrenci, eğitim ve öğretimde dayağın bir ceza metodu olarak kullanılmasına karşı çıkararak din eğitimi veren ahunda mizahi bir üslupla karşılık vermiştir.

Eğitim ve öğretimde dayak etkisiz bir metottur. Dayağa maruz kalan bireylerin karakter ve kişiliğinde telafisi olmayan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İyi bir öğretici disiplini sağlamada dayağa gerek duymaz. Öğretme metodu iyi olan birisini öğrenci de saygıyla dinler. Yapıcı ve olumlu disiplin araçlarını kullanmak öğrencinin sağlıklı yetişmesi açısından önemlidir. “Dayak cennetten çıkmadır, eti senin kemiği benim” anlayışına bağlı olarak çocuklarını öğretmenlere ve bazı kurslara teslim eden ailelerin sayısı hızla azalmasına rağmen dayak hâlen daha evde, okulda bir ceza yöntemi olarak uygulanmaktadır (Bayraktar, 1994: 100-101).

Öğrenci, zekâsı ile eğitim ve öğretimde dayak ile disiplin sağlama durumunun doğru olmadığını mizahi bir tarz ile karşı tarafa söylemektedir. Yaşı küçük bir öğrencinin “adabımuaşeret” adlı derste “din öğretmenine” bu şekilde ders vermesi ironiktir. Sözlü metinler, okuyucusuna toplumsal mesajlar vermektedir.

Fıkra üstünlükten kaynaklı gülmenin etkili olduğu görülür. Ayrıca derlenen metin Azerbaycan lehçesi ile konuşan “anlatıcı” tipi çerçevesinde değerlendirildiğinde lehçedeki zengin söz varlığı mizahi etkiyi pozitif anlamda etkilemiştir. “Gahım gahım danışmak, tene tene düzgün danışmak” gibi söz varlığının yanı sıra “Peciden bir od tüştü tevaya/ Tevada garar gılmıyif gahıftı hevaya/ Hevada bir neçe pervaz vuruf düşüftü emameye/ İndi o emame yüz tutuftu yanmaya” kafiyeli dörtlük ile oluşturulan manzum yapı fıkra metninin mizah gücünü artırmıştır.

Sen Panturunan mi Doğdun?

Kağızmanlı iki arhadaş bir araya gelip konuşeller.

–Ola oğlum sen ne fırlamasın.

–Na olmuş oğlum. Ben ne yapmışım sene?

–Ola oğlum sen doğarken senin s.... anan a.... deymiş.

–Vay senin ananı, arvadını o..... çocuğu. Ben gavat miyim?

–Yoldan geçen adam ola neye sögiyisin adama?

–Ya bu adam na biçim konuşir? Diyir sen doğarken beleyken bele olmuş. Ola oğlum sen panturunan mı doğdun?

–Yoh.

Heral bu oğlan doğru diyir. Ben boşa sögdim.²³²

Bazen insanların, samimi sohbet esnasında küfürlü konuştukları bilinen bir durumdur. Bireyler küfürlü bir şekilde tahkir ederek birbirlerini zor duruma düşürmek ister. İki arkadaştan biri sözün altında kalmayarak zeki bir şekilde her insanın doğum şeklinin aynı olduğu bilgisinden hareketle arkadaşına “Ola oğlum sen panturunan mı doğdun” şeklinde cevap vererek üstünlük kurar. Bu cevap karşısında söyleyecek söz bulamayan diğer kişi haksızlığını “Ben boşa sögdim” diyerek kabul eder.

Sözlü mizah metinlerinde iki arkadaşın birbirlerine karşı üstünlük kurmak için küfürlü ve argo ifade kullanma sebeplerinin yorumlanması, fıkra kahramanı olarak Karşının ortalama olarak mizahı nasıl kurduğunu irdelemek açısından önemlidir.

---

²³² 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

Mizahın oluşturulmasında küfür ve argo konusunda Nebi Özdemir (2016: 716), şu şekilde açıklama yapar:

Özellikle sanal-dijital mizah ürünlerinden vine ve capslerde oldukça fazla argo ifade ve küfür kullanıldığı belirlenmiştir. Vine ve capsler birey ve toplumun mizahi yeni ifade ve etkileşim biçimleri/türleridir. Bu açıdan bakıldığında mizahın cinsellik/müstehcenlik yanında argo ve küfürü de doğallaştırarak sıradanlaştırdığı ileri sürülebilir. Mizaha müstehcen argo ve küfürlü içerikleriyle ilgili alanlardaki yerleşim ama pek ifade edilmeyen kalıplarını belirginleştirerek bireyi ve toplumu doğallaştırır, rahatlatır, yeniler ve özgürleştirir.

İnsan ilişkilerinin olduğu ortamlarda farklı nedenlerden dolayı küfürlü konuşmalar geçer. Birey, küfür ve argo kullanarak muhatabına söylemek istediğini daha net bir şekilde ifade eder. Başka bir deyişle psikolojik olarak kendisini rahatlattığı için bu davranışı sergiler.

Bora Yılmaz'ın (2016: 212), Kars sözlü mizahında insanların argo ve küfür kullanmalarını soğuk iklime bağlayan görüşü şöyledir:

İklim ise olabildiğince sert, uzun kışların var olduğu, yöre insanının “Sekiz ay kış, üç ay ayaz, bir ay da yaz” bir tekerleme şeklinde formülize ettiği gibidir. Böylesine çetin şartların içerisinde yaşayabilen bu toprağın insanında mizah da buna göre şekillenmektedir. Çok ince ve naif bir mizah yerine “taş gediğine koyma” misalinde olduğu gibi, muhatabın kırılıp kırılmayacağını pek düşünmeden kısmen argo ve küfürlü ifadelerle mizah oluşturmaktalar.

Vurgulanması gereken başka konu ise fıkra ve serencamların erkek egemen bakış açısı ile anlatıldığıdır. Bu yüzden kadın-erkek konularının geçtiği sözlü metin sayısı fazladır. Bilinçaltına bastırılan ve konuşulması tabu sayılan kadın-erkek ilişkileri fıkra ile serencamlarda ortaya çıkarak insanda psikolojik rahatlama işlevi sağlar. Fıkranın eril bakış ürünü olması ile ilgili Nebi Özdemir (2017: 380-381),

“Türkiye’deki argo belleğine eril bakış ve söylem egemen olmakla birlikte sıklıkla kadın dünyasına ait unsurlar kullanılmaktadır. Argo, eril kimliğin kadın kimliğine karşıt ama ondan beslenerek nasıl yaratıldığı ortaya koyar” şeklinde bilgi verir. Sözlü metinler incelendiğinde mizah gücünün artırılmasında argo, küfür ve müstehcenliğin önemli olduğu kabul edilen bir durumdur.

Ne Poşam

Ġarslının biri Erzurum’a gelmiş. Dadaşı meraklı edirmiş. Böyle yaklaşmış. Birine demiş ki

–Sen Erzurumlu musun Ġardaş?

–Adam da he demiş.

Demiş

–Peki dadaş mısınız?

–Ne pošam ya demiş.²³³

Erzurumlular ile Karslılar arasında mizaha yansımış yönüyle rekabet ve üstünlük kurma çabalarının olduğu bilinmektedir. Bu nedenle sözlü kültürde çok sayıda metin ortaya çıkmıştır. Metinler incelendiğinde iki şehrin insanları arasında üstünlük kurma çabaları daha net bir şekilde görülmektedir. Yaşanmış ya da yaşandığı düşünülen bir olayın zamanla fıkraya dönüşmesi, metnin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Fıkra ve serencamlarda “anlatıcı tipolojisinin” karşı tarafın zayıflık, cahillik, eziklik ve huysuzluğuna vurgu yaparak kendisinde bu özelliklerin olmadığını ima etmesi mizah ve güldürüyü ortaya çıkarmıştır. Metinde, Karslının Erzurumluyu ayrıntılı bir şekilde irdelemesi sinirleri germiştir. Erzurum’da yaşayan kişilerin genel anlamda “dadaş” kabul edildiği ya da öyle bilindiği gerçeğini Karslının bilmemesi ya

²³³ 12.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.3).

da bilmezlikten gelmesi Erzurumluyu kızdırır. Sonunda argo bir ifade ile lafı gedigine oturarak Karslıya üstün gelir.

Erzurumlu ve Karslı fıkra tipleri arasındaki üstünlük kurma çabasının benzeri örneklerini Ayşe Uğureli (2016: 5-7), Kadirli ve Kozanlılar arasında yaşanan fıkralarda tespit etmiştir. Kadirli ve Kozanlılar arasında bir çekişmenin olduğu ve bu iki tipin sözlü metni anlatırken kendi tarafını üstün çıkaracak şekilde bitirdiği gözlemlenmiştir. Tarafli olarak anlatılan fıkralarda üstünlük duygusunun verdiği his sonucu gülme durumu gerçekleşir. Türkiye'nin farklı yörelerinde yaşayan toplulukların birbirlerine üstünlük kurma çabası sonucunda fıkra metinlerinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Öte yandan “anlatıcının” zihin dünyası vakanın değişik şekillerde anlatılmasına sebebiyet vermektedir. Şerif Aktaş (2005: 12), bu durumla ilgili şunları ifade etmektedir: “Anlaşıldığı üzere vaka, eserde nakledilen hadise veya hadiseler zinciridir. Aynı vaka değişik şekillerde anlatılarak farklı eserler elde edilebilir. Yani vakanın tanzim tarzı ve anlatıcının bakış açısı değiştirilerek aynı hadiseyi nakleden farklı metinler yazılabilir.” Aktaş'ın görüşü sözlü metinlere uyarlandığında üstünlük kurma çabası olan bölge ya da yöre tipleri vakayı kendi lehine anlatarak üstün çıkmayı başarır. Metin, anlatıcının bakış açısı ve zihin dünyasındaki kurgu sonucu son şeklini alır. Anlatıcı bunu yaparken olayın geçtiği yeri, zamanı, mekânı, şahıs kadrosunu değiştirebilir. Ekleme ya da çıkarma yapabilir. Mensup olduğu bölge veya yöre “tipinin” üstün çıkacağı şekilde anlatmayı tercih eder. Bu duruma örnek olarak Karslı Âşık Sabri Yokuş, Sümmanî Baba ile Âşık Şenlik arasındaki mektuplaşmayı şöyle anlatır:

Şenlik ile Sümmanî Arasındaki Mektuplaşma

İki badeli âşık, biri Çıldırılı Âşık Şenlik biri de Narmanlı Âşık Sümmanî. Sümmanî o zaman Osmanlı torpağlarında yaşıyordu. Şenlik ise Rus Çarının yönettiği Kars

topraklarındaydı. Şimdi günün birinde Sümmanî Baba merak edip duramaz. Şenlik Baba'nın servetini, malını öğrenmek istiyor. Sümmanî Baba, Şenlik Baba'ya bir mektup yazar.

Diyor ki;

–Ğardeşim Şenlik ismini duydum. Benim arzum Allah nasip ederse bir gün vatanımız sulha erer. Gelir senle baş başa görüşürüz ama görüşmeden önce benim senden bir ricam var.

–Nedir?

–Bana bir çift tosun alıp öküz yapacan. Ama bu tosunlar ne beyaz ne kırmızı, ne siyah, ne montofon, olsun.

Renklerin hepsini sayıyor. Mektup günün birinde Suğara Köyü'ndeki Âşık Şenlik'in evine ulaşır. Âşık Şenlik'in annesi okuryazar. Mektubu açar oğur. Dêrki

–Oğlum bu mektup sana Narmanlı Âşık Sümmanî'den gelmiş. Ama bu senden bir çift tosun istemiş. Bu tosunlar da diyor hiçbir renkten olmasın. Nasıl yapacan?

Gelıyor o zaman köy mualliminin yanına.

Diyor ki

–Bana bunun cevabını yazar mısın?

–Ne yaziyim Şenlik Baba?

–Ğardeşim Sümmanî mektubunu aldım. Çok memnun oldum. İstedğin tosunlar hazır. pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi, pazar gelme. Ne gün gelirsene gel.²³⁴

Karşlı âşıklar genel itibariyle anlatımlarında söz konusu iki usta âşık arasında geçen mektupta Şenlik'in pratik zekâsı ile Sümmanî Baba'ya üstün geldiğini söylerler. Bu durumun tam

---

²³⁴ 06.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.74).

tersi bir anlatım ise Erzurumlu Âşık Rahim Sağlam'dan derlenen metinde şu şekilde görülmektedir:

Sümmanî Baba, Şenlik Babadan tosun istiyor.

Diyor ki

–Kardaşım Şenlik bana bir çift tosun alıp öküz yap. Ama renkleri ne sarı, ne alaca, ne kırmızı, ne siyah olsun.

Bütün renkleri sayıyor. Artık hiçbir renk kalmıyor. Bu şekilde bene bir çift tosun al diyor. Şenliği Baba da tabi ki muhtar ile beraber mektubu okuyor. Sümmanî kardaşım işte bene bele bele yazmış. Şöyle, şu renklerde bir çift tosun istiyor benden. Sende muhtarım şöyle yaz;

–Sümmanî kardaşım tosunların hazır. Ama pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi, pazar gelme de hangi gün gelirsen gel.

O da öyle bir güne getiriyor ki tam bayram. Suğara'ya gidiyor.

–Ben geldim diyor.

Diyor ki Sümmanî Baba;

–Ben sene demedim mi ki bugün pazartesi gelme. Güzel de diyor Şenlik Baba bugün bayram değil mi?²³⁵

Bu iki farklı anlatım “anlatıcı bakış açısı” ve anlatıcının zihin dünyası ile irdelendiğinde âşıkların mensubu olduğu yörenin âşığını üstün çıkaracak şekilde sözlü kültürden gelen serencamı bu amaçla anlatır. Karşılı âşıklar Şenlik Baba'nın daha zekice söz söylediğini iddia ederken; Erzurumlu âşıklar Sümmanî Baba'nın daha üstün olduğunu söyler.

---

²³⁵ 04.11.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.89).

Tipler, aracılığıyla anlatılan sözlü metinlerde tek amaç üstünlük kurmak değildir. Mensubu olduğu yörenin sosyal, kültürel, beşeri ve ekonomik kaidelerine de uymak zorundadır. Yavuz Demir (1995: 86), “anlatıcı tipolojisi” hakkında “Yer yer objektif olmayı da başaran anlatıcı, çoğu kere tasviri müdahil bir çizgide sürdürür” şeklinde bilgi verirken; Ayşe Yücel Çetin’in (2016: 25) anlatıcı ve anlatıcının etkilendiği unsurlar hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

Halk anlatısı, yaratıcı, anlatıcı, dinleyici ile sosyal, kültürel ekonomik ve siyasi ortamın belirlediği bir yapıdır. Diğer bir ifadeyle, sözlü geleneğe mensup Türk anlatıları anlatıcı, dinleyici ile sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi ortamın belirlediği bir yapıdır. Diğer bir ifadeyle, sözlü geleneğe mensup Türk halk anlatıları anlatıcı, dinleyici, işlev ve sosyal şartlar bağlamında yaratılır, bu unsurların değişimine bağlı olarak yeniden şekillenir hatta devamlılık gösterir. Dolayısıyla anlatıları bunlardan bağımsız, soyutlanmış, yalnızca birer metin olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Sözlü kültür anlatılarının ortaya çıkmasında bazı faktörler bulunmaktadır. Söz konusu unsurlar sacayağı işlevi görür. Anlatıcı tipolojisi kültürel belleğe uygun olarak metinlerin kuşaklara aktarılmasını sağlar.

Hacivat ile Karagöz

Çıldır'da hâkim Suğara'ya keşfe geliyor. Bir fakir adam ne yapsın? Hâkim bunu adamdan saymıyor ya. Hâkim davalı yerde keşif yaparken bele sağa sola dönüyor. Adama lağap takıyor.

Diyir

–Hacivat gelir misin buraya?

Hâkim bunu küçümsüyor. Fakir adam gerile gerile geliyor.

–Geldim. Karagözüm buyur.²³⁶

Çıldır'daki serencam üstünlük kuramına uygun bir örnektir. Bir ilçenin mülki amirinden sonra gelen yargının önemli bir üyesi olan hâkim çıktığı bir keşifte cahil olarak gördüğü köylüye lakap takar. Lakap, küçük yerleşim birimlerinde veya sosyal bir ortamı belli bir süre paylaşan kişiler arasında yaygın olan bir gelenektir. Hâkim ile hiçbir samimiyeti olmayan köylü kendisine lakap takılmasına sinirlenir. Tam bu sırada mizahın koruyuculuğu devreye girer. Köylü, kendisine “Hacivat” diyen hâkime karşı zekâsını devreye sokarak “Geldim. Karagözüm buyur” cümlesiyle üstünlüğünü ilan eder.

Kars ve Ardahan coğrafyasında yüzyıllardır bir arada yaşayan Azeri, Yerli, Terekeme/Karapapak, Türkmen, Kürt gibi demografik yapıda yer alan gruplar kendi içinde İslamiyet'in yorumunda ve uygulamasında bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra yabancı topluluklardan Rus, Ermeni, Malakan, Duhobur, Estonlar farklı dinî inançları oluşturur. Zengin kültürel çeşitliliği oluşturan topluluklar birbirlerine üstünlük sağlama, küçümseme, alaya alma, takılma, zıtlasma, eleştirme gibi durumlara dâhil olmuşlardır. Çıldır'da ise yoğun bir Terekeme nüfusu vardır. Kars kültürel zenginliğinde Terekemelerin baskın olduğu yaygın bir görüştür.²³⁷ Âşık Bilal Ersarı, konuyla ilgili şunları söylemiştir: “Bu geleneğin Kars ve Kafkasya yöresinde, Aras ile Kür nehri arasında hegemon olan kültür ve ağız Karapapaklara (Terekemelere) aittir.”²³⁸ Zenginlikten mizah da payına düşeni almıştır. Âşık Şenlik ve birçok sayıda âşığın yetiştiği Suhara'daki bir köylünün hâkime verdiği mizahi cevap duruma

²³⁶ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.63).

²³⁷ Çalışmada böyle bir tespit cümlesinin kullanılma nedeni malzemenin büyük çoğunluğunun Terekeme köylerinden derlenmesidir. Ayrıca gidilen köylerdeki kaynak kişiler sözlü türler hakkındaki bilgiye ulaşmak için Terekeme köylerine gidilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

²³⁸ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.15).

örnektir. Sözlü kültür ürünlerinin güçlü bir şekilde günümüze ulaştığı yörede insanların kültürün her dalında bilgi sahibi olduğu yaygın görüştür.

Siyasetçi ve devlet görevlilerinin halka karşı davranışlarının kötü olduğu dönemlerde halk mizah zırhına sığınarak ironik cevaplar ile gereken mesajı iletmıştır. Kubilay Aktulum (2013: 82), gülme ve mizah sayesinde yasal düzene karşı çıkanlara, siyasetçilere, din adamlarına ve bürokratlara ciddi mesajlar verildiğini söyler.

Öte yandan serencam örneğindeki söz varlığı ve göstergelerden hareketle Kars mizahı hakkında yorumlar yapılabilir. Doğan Aksan'ın (2009: 45), “Göstergeden yola çıkılarak önce göndergesel ve yan anlamları, uyandırdıkları tasarımları hesaba katarak sözcüğe dayalı bir anlamdan söz edilebilir” açıklamasından hareketle fıkra ve serencam metinleri anlam bilimsel açıdan yorumlanabilir. Serencamdaki göstergeler “Hacivat ve Karagöz”dür. Bilindiği üzere “Hacivat ve Karagöz” Türk mizahının önemli iki figürüdür. Aralarında geçen konuşmalarda espri, ironi, alay, hiciv, nükte gibi mizahi tarzlar ön plana çıkmaktadır. Suhara'daki serencamda keşif yapan hâkimin köylüyü küçümsemek için “Hacivat” lakabını takabileceği gibi tam tersi Türk mizahının iki tipi hakkında teorik bilgiye sahip olup köylü ile şakalaşma amacı gütmüş de olabilir. Fakat her ne olursa olsun köylünün kültürel kodlarındaki mizah anlayışı galip gelerek üstünlük sağlamıştır.

Ezel Menim Şimdi Senin

Çağmağ'ta²³⁹ yaşayan Estapan²⁴⁰ adlı Malakan varmış. Gömşusu Ahmet bundan bir manile²⁴¹çalıyor. Malağan bunu bilir de söylemez. Mahcup olmasın diye bir şey demir. Köyde

²³⁹ Çakmak, Kars merkeze bağlı bir köy adıdır.

²⁴⁰ Malakan isimdir.

²⁴¹ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 3124), “Kaldıraç” şeklinde tanımlanır.

manile sadece onda var. Ahmet, hacca gidip gelir. Düzeni de iyidir. Malakan’a manile lazım olur.

Diyir

–Hacı, ezel benim şimdi senin olan manileyi versen de daş gırsak.²⁴²

Malakanların Kars’ta yaşadığı yıllardaki olay zamanla sözlü kültürde çekirdek vakadan fıkraya dönüşerek “mahallî fikra tipi vasıtasıyla” anlatılagelmiştir. Malakanların komşularına yardımcı oldukları, her türlü malzemelerini paylaştıkları yaygın bir görüştür. Komşusu Ahmet, levyeyi istemek yerine onu çalar. Bunu gören Estepan komşusunun mahcup olmasını istemediğinden ses çıkarmaz. Ahmet dinî vecibelerini yerine getirmek için hacca gider. Hac dönüşü çaldığı levyeyi geri vermez. Estepan’a levye lazım olunca artık dayanamayarak “hacı, ezel benim şimdi senin olan manileyi versen de daş gırsak” sözleriyle ister. Üstünlük kuramına uygun olan metinde ayrıca ironi ve hiciv bulunmaktadır. Estepan, Ahmet’e üstünlük kurarken aynı zamanda onu mizahi bir tarzla iğnelemektedir. Günahlardan arınmak için hacca giden Ahmet döndüğünde çaldığı levyeyi getirip helalleşmez. Böylece ironik durum ortaya çıkar. Estepan hicivli bir söylem ile “hacı” olan Ahmet’e gerekli mesajı vermiştir.

Öte yandan metnin günümüzde hâlen daha anlatılır olmasının sebebi “bellek” kavramıyla ilintilidir. Kültürel ürünler bellek sayesinde nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Jan Assmann’ın (2018: 42), “Kuşkusuz, burada hatırlama kültürü ve kültürel bellek kavramları ile anlatmak istediklerimizin birçoğunu gelenek ve görenek olarak da adlandırabiliriz” açıklaması göstermektedir ki gelenek ve görenekler hatırlanmak istenen kültürel kodlardır. Kars sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir etki bırakan Malakanlar, sözlü hafızada yer ettiği boyutuyla halk arasında hatırlanmaya ve anlatılmaya

²⁴² 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

devam etmektedir. İronik durum metnin insanlar arasında anlatılmaya devam etmesinde bir etmendir. Müslüman'ın komşusundan aldığı bir emaneti geri vermemesi kabul edilir bir durum değildir. Müslüman olmayan Malakan'ın mizahi bir tarzla bu durumu hatırlatması sözlü metnin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Ayrıca metnin kul hakkı hususunda kıssadan hisse çıkarılması çerçevesinde işlevsel olarak kullanıldığı söylenilebilir.

Berber ile Öğretmen

Karşılı öğretmenin biri çocuğunu berbere götürmeyip kendi tıraş eder. Sonra ettiği tıraşı beğenmez berbere götürür.

Berber tıraşı bitirdikten sonra adama ben bu mesleği bırakacağım der.

Karşılı da

–Ne iş yapacaksın diye sorar?

Berber, öğretmenlik yapacağım der.

Öğretmen diyir

–Okulunu okudun mu diye sorar?

–Ya sen berberlik yapıyorsun da ben niye öğretmenlik yapmayayım diye cevap verir.²⁴³

“Karşılı tipi” aracılığıyla günümüze kadar anlatıla gelen fıkra berber ile öğretmen arasında gerçekleşmiştir. Öğretmen, çocuğunu işin erbabı olan berbere götürmek yerine kendi tıraş etmeye kalkışır. Yapamayınca berbere götürmek zorunda kalır. Tabii bu durum berberin hoşuna gitmez. Devreye mizahın gücü girer. Berber, ehli olmadığı hâlde çocuğun saçını kesen öğretmenden intikam almak için zihninde “kurgu”ya başlar. Mesleği bırakacağını ve öğretmen olacağını söyler. Öğretmen bu duruma şaşırarak diploman var mı diye sorar? Berber, “sen

---

²⁴³ 11.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.35).

berberlik yapıyorsun da ben niye öğretmenlik yapmayayım” cevabı ile öğretmene üstün gelir. Fıkra toplumsal bir gerçekliğe vurgu yapmaktadır. Berberin zihin dünyasına göre her işi ehli yapmalıdır. İsmail Yakıt’ın (2020: 122), “Semantik Analizli Açıklamalı Yorumlu Kur’an” mealindeki “Nisa Suresi 58. Ayette”, “Muhakak ki Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman da adaletle hükmetmenizi emrediyor” şeklinde bilgi verilmektedir. Berber, öğretmene mizahi bir tarz kullanarak üstünlük kurmuştur.

Gülin Öğüt Eker (2014: XI), mizah olgusunun kültür içerisindeki fonksiyonuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

Mizah; algılama, anlama ve değerlendirme süreçlerini içeren bilişsel bir olgudur. Mizah, henüz düşünülmemiş soruları, fark edilmemiş ayrıntıları ve işlenmemiş malzemeleri kapsayan bir kültür laboratuvarıdır. İnsanlık tarihindeki sosyal ve kültürel gelişmeleri anlama ve değerlendirmede önemli bir göstere olan mizah, sosyal tarihin kod ve mesajlarını taşıma fonksiyonunu da yüklenir.

Kars’ta işlevsel olan sözel yapılar günlük hayattaki sosyal ilişkilerinde birbirlerini anlama ve algılamalarında mizahi ustaca işleyerek sosyo-kültürel açıdan ilerleme sağlayacak sonuçları meydana getirirler.

Lele

Bir gün Terekeme’nin biri çarşıda gezende diyer ki

–Bir eyağkablarımı boyadियim. Gelir boyacıya ay bala şu eyakkabılarimi bir boya.

Diyir

–Ay lele²⁴⁴ ayakkabılarını sandığın üzerine koy.

---

²⁴⁴ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV’te (2009: 3072), “Baba” biçiminde tanımlanır.

O ara adamın adı Mehemmet imiş. Mehemmet emi bir ciğara yandırır.

–Çocuk da ay lele bir ciğara da maña vèrsene dèr.

Mehemmet emi bu gedeye²⁴⁵ baħıp

–Ay balam dèyip bir ciğara vèrir.

Tabi boyacı o ara diyer ayağā kèçir.

Diyir ki

–Ay emi kirpidi de vèrsene.

Mehemmet emi kirpidi de vèrir. Tabi o ara uşāğ ayakħabiyi boyuyur.

Tam pitirende çocuk

–Ay emi bu ciğara adami öldürür.

–Mehemmed emi ay köpeoğlu senin neyini öldürür? Öldürürse beni öldürür. Ciğaran beleş, çahmağın beleş.²⁴⁶

Terekeme'nin ayakkabılarını boyatmak için yanına gittiği çocuk ondan çakmak ve sigara ister. Bu durum Terekeme'nin hoşuna gitmese de verir. Boyacı çocuğa sigara biraz sert gelince “ay emi bu ciğara adami öldürür” şeklinde serzenişte bulunur. Çocuğun sigara içmesi ve bedavacılığından hoşnut olmayan Terekeme “ay köpeoğlu senin neyini öldürür? Öldürürse beni öldürür. Ciğaran beleş, çahmağın beleş” cevabıyla boyacıya üstünlük kurar.

Fıkıradā, Terekeme'nin zihin dünyasında geleneğe bağlılık vardır. Kendinden yaşça küçük birine sigara ve çakmak vermek adabımuşeret kuralları gereği hoşuna gitmez. Türk kültüründe küçüklerin büyükler yanında sigara içmesi hoş karşılanmaz. Ayrıca bir kişinin hiç tanımadığı birisinden bu şekilde rahatça

²⁴⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III'te (2009: 1964), “Erkek çocuğu” biçiminde tanımlanır.

²⁴⁶ 22.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.39).

sigara istemesi de uygun değildir. Terekeme doğrudan boyacı çocuğun kalbini kırmak yerine mizahi bir tarzla yaptığının yanlış olduğunu üstünlük kurarak ispatlamıştır.

Metindeki mizah ve güldürüyü kuvvetlendiren bir başka etmen ise argo kullanımıdır. Argo kullanımının mizahdaki yeri konusunda Gülhan Atnur (2016: 422), “Mizah kimi zaman bir cümle veya kelimeyle yapılır. Bazen ironinin ölçüsünün hicve yaklaştığı, müstehcenliğin, argonun ve küfrün metinlerin içinde yer bulduğu söylenebilir” şeklinde ifade eder. Sözlü metindeki “beleşçilik”, “köpeoğlu” sözcükleri mizahın etkisini artırmaktadır.

Öte yandan fıkradaki söz varlığı ve göstergeler Kars mizahının anlaşılmasında önemlidir. Terekemeler, Kars kültüründe kullandıkları bazı söz varlıklarından tanınır. Fıkra metninde geçen “bala,²⁴⁷ lele, gede, uşag, köpeoğlu” gibi sözcükleri Terekemeler sıkça kullanır. Terekemelerde mizahın güçlü bir şekilde işlenmesinde söz varlığı en büyük etkidir. Doğan Aksan (2004: 13), “Bir dilin söz varlığı, aynı zamanda, anlatımı güçlü kılan birçok anlam olaylarının, söz sanatlarının yansıtıcısıdır” açıklamasıyla söz varlığının önemini vurgular.

Rüzgâr

Karşılı ve Ardahanlı iki arhadaş birbiriyle konuşurlar.

Ardahanlı, Ğarslı'ya diyir ki

–Ğarslıların a.. çoĞ sıcaĞ.

Ğarslı da buna karşılık olarak ola diyir ki

–Ardahanlıların a..... rüzgar mı esir?²⁴⁸

²⁴⁷ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I'de (2009: 496), “Çocuk, yavru, küçük” şeklinde tanımlanır.

²⁴⁸ 09.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.44).

Kars ve Ardahan aynı kültür coğrafyasının iki vilayetidir. Benzer kültürel kodlara sahip olan bu yörelerde takılmacılar meşhurdur. Küfür ve argonun olduğu bu fıkra duruma örnektir. Ardahanlının, Karslıyı cinsel organ üzerinden tahkir etmeye çalışması Karslının “Ardahanlıların a..... rüzgar mı esir?” cevabı üstünlük kuramına uygunluk gösterir. Rakibi saf dışı bırakan bir cevaptır. Mizah denince sadece gülme, eğlenme, kahkaha atma gibi kavramlar akla gelmez. Aynı zamanda mizah, aşağılama, dalga geçme, küçümseme, alaya alma, iğneleme biçiminde de karşımıza çıkar. Fıkroda ise ağır bir aşağılama, tahkir vardır. Tahkirin çoğunlukla cinsel ifadeler üzerinden yapıldığı görülür.

Çiğdem Usta (2009: 54), mizahın cinsellikle ilişkisi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

Toplumsal bir olgu olan mizahın, her konuda olduğu gibi cinsellik açısından da cemiyete ayna tutması çok tabiidir. Mizah, sınıf, millet ayrımı yapmaksızın her devirde, bu aynayı tüm toplumlara yöneltmiştir; kuvvetle muhtemel yönelmeye de devam edecektir. Bu da cinselliğin mizahın konusu olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Sosyal bir varlık olan insanın cinsellikle ilgili konuları kalıcı bellekte saklayıp bir sonraki nesle aktardığı kabul edilen bir durumdur. Cinsel fıkraların öğrenilip akılda tutulması kolaydır. Türk toplumunda cinsel konular tabu olarak görüldüğü için bilinçaltına atılır. Fıkralar sayesinde bu mevzular konuşulabilmektedir. Sonrasında insan psikolojik rahatlama sağlar. Bu yüzden cinselliğin olmadığı bir mizah düşünmek yaygın görüşe göre zordur.

Sigmund Freud (1998: 176), cinsel konuların espri ile bağlantısı hakkında şunları söylemiştir:

Bir kişinin özellikle cinsel yapısının tek tek öğeleri, bir esprinin yapısı için güdüler hâlinde ortaya çıkabilir. Tüm bir açık saçık espriler sınıfı, insana onları icat edenlerdeki örtülü gösterimcilik eğiliminin varlığını düşündürür. Saldırgan

kasıtlı espriler, en iyi biçimde, gerçek yaşamda cinselliklerinde az ya da çok ketvurulmuş güçlü bir sadistik kesim bulunan kişilerde etkili olurlar.

Başka bir deyişle ahlaki olarak uygun görülmeyen isteklerin sonucunda fıkralar üretilip günümüze kadar gelmiştir. Çünkü tabu olarak kabul edilen olayların mizahi bir tarzla anlatılmasında, çizilmesinde hatta yazılmasında bir sakınca yoktur. Tam tersi insanlara ruhi rahatlama sağladığı için işlevseldir. Genel itibariyle insanların cinsel içerikli fıkrayı anlatmayı çok yeğlemese de dinlemeye istekli olduğu kabul edilen bir durumdur.

Nergiz Bacı

Eşmepınar'da²⁴⁹ Nergiz Ğarı varıydı. Ehli dil Memiş'in Ğarısı. İndi yayla inir.

Ado emi dedi ki

–O saf kadını bele eve çağırın.

–Ay Nergiz bacı hele bir gel nereye gidirsen? Melahat Hanım çay demlesin. Bir otur. Ye iç öyle get.

–İki koyun bir keçi geldi. Ado Ağa'nın toplam malı bu. Avara öyün yihılsın.

–Kadın neyse oturdu. Ado Ağa ben bir kıssa annadacam kusura bahma.

–Ado emi, estağfurullah Nergis Bacı dedi.

Valla dedi

–Ado Ağa kusura bahma:

Küçük dağ büyük dağın yanına gelir mende dağam,

Kuşburnu da biraz kızarir men de bağam,

²⁴⁹ Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı eski adı Prut olan köy.

Çoban da eşşeği binir diyir men de ağayım diyir.²⁵⁰

Nergiz bacı, Çıldır'ın Eşmepınar Köyü'nde yaşamış nüktedan kişiliğiyle tanınan bir kadındır. Kocası ve kendi ehildil²⁵¹ olarak bilinir. Yayla inme zamanı varlığı olmadığı hâlde kendisini ağa sanan Ado, Nergis bacıyı alaya alır. Nergis bacının yoldan geçtiğini görünce evine davet eder. Alaylı bir şekilde evdeki kadınların Nergis Bacı'ya hizmet etmelerini söyler. Nergis bacı, davete icabet eder. Bu sırada Ado'nun hayvanlarının az olduğunu gören Nergis bacı fırsatı kaçırmayarak mizahi bir üslup ve manalı cümleler ile Ado'yu eleştirir. Serencam, üstünlük kuramına uygunluk göstermektedir.

Serencamdaki söz varlığı ve göstergeler anlam bilimsel açıdan yorumlandığında topluma ders verecek bir yapı meydana gelmiştir. Sözcüklerin kendi başlarına bir anlamlarının olmamasına rağmen birleştiklerinde manalı bir yapı ortaya çıkar. Göstergeler ve bunların inceleme alanlarıyla ilgili olarak Fatma Erkman Akerson (2016: 18), şu bilgiye yer vermiştir:

Göstergebilim, insanların, kendilerini ilgilendiren her konuya, göstergeler aracılığıyla yaklaştığını varsayar ve bu olguyu inceler. Öte yandan, dünyayı göstergeler aracılığıyla algılamamızın, nesnellikle belli bir hesaplaşmaya yol açacağı da bellidir. Çünkü dünyayı göstergeler aracılığıyla algılıyoruz, demek, doğrudan doğruya, dolaysız bir şekilde algılamıyoruz demektir.

“Küçük dağ büyük dağın yanına gelir men de dağam” cümlesindeki sözcükler derin bir mana içermektedir. Cümlede “iki dağ” üzerinden mesaj verilmiştir. Hayatı boyunca çalışıp bir yere gelememiş kişiler başarılı insanların yanına geldiklerinde kendilerini olduklarından farklı gösterme psikolojisine girmektedir. Nergis Bacı'nın Ado'ya verdiği

²⁵⁰ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

²⁵¹ Tür Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2009: 608), “Gönül eri” biçiminde tanımlanır.

mesajın birinci cümlesi bu şekilde yorumlanabilir. “Kuşburnu da biraz kızarır men de bağam” cümlesinde yine aynı şekilde bir meyvenin tam olgunlaşmadan kendisini “bağ” olarak görmesi kişileştirme sanatı üzerinden verilmektedir. “Çoban da eşşeği binir diyir men de ağayım” son cümlede “anlatıcı tipolojisi” insan dışı varlıklar üzerinden verdiği örneği artık birey üzerinden vermektedir. Tarım toplumunun en alt kademelerinde bulunanlardan biri olan çobanın herkesin rahatça binebileceği eşşeğe binerek kendisini ağa sanmasının ironikliği vurgulanır. Fatma Erkman Akerson (2016: 22), “Kısacası, sözünü ettiğimiz tüm göstergeler ister üç boyutlu bir araç olsunlar, ister iki boyutlu birer resim olsunlar, başka bir şeyin yerini tutuyorlar. Bu başka şey, bir durum, bir eylem, bir varlık olabiliyor. Yani göstergeler o şeyin kendisi değiller gene de bize bir mesaj iletiyorlar” açıklaması konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Gökhan Tunç’un (2020: 38), sözlü kültürden gelen bilginin bellek aracılığıyla nesillere aktarılması hakkındaki görüşü şöyledir: “Bellek, geçmişteki bilgileri, tecrübeleri, yaşanmışlıkları saklar, korur, muhafaza eder ve hatırlandığında şimdiye taşınmasını sağlar. Bellek araştırmalarında kodlama, depolama ve çağrılma şeklinde özetlenen durum, aslında içerisinde çok daha karışık ve farklı sorunsalları barındırmaktadır.” Başka bir deyişle “Küçük dağ büyük dağın yanına gelir men de dağam”, “Kuşburnu da biraz kızarır men de bağam”, “Çoban da eşşeği binir diyir men de ağayım” gibi ifadelerin kültürel kodlarda yaşaması ve anlatılması “belleğin” kıssadan hisse vermedeki “hatırlama” işlevine örnektir.

Senin de Ahraban Çıhtı

Çıldırılı biri yine gölün kenarında eşşeği ile beraber gelir. Eşşeğe minir yaşlı adam. Ayağları uzun yerde sürünür. Gölün kenarında da memurlar eğlence yapır.

–Komserin birisi amca amca diye bağırır.

–Diyir buyur bey efendi.

–Kendinden küçüh hayvana neye zulüm ediyorsun?

–Baħır ki men bu adama ne diyim. Eşegın boynuna vuriyir. Helal olsun. Diyir baħ gördün mü senin de burda bir aħraban çıktı.²⁵²

Çıldırılı tipi başlığı altında derlenen fıkrada, Çıldırılı eşegı üzerinde yolculuk yaparken memurlar piknik yapmaktadır. Memurlardan komiser olan Çıldırılıya hayvana niye eziyet ettiğini sorar. Kendisini tanımayan birinin işine karışmasına bozulan Çıldırılı mizahi bir üslup ile “Eşegın boynuna vuriyir. Helal olsun. Diyir bah gördün mü? Senin de burada bir ahraban çıktı” cevabı ile karşılık verir. İnsanlar, fıkra ve serencamlarda kahramanları rencide etmemek ya da başını belaya sokmamak için belli tip ya da bir hayvan üzerinden mesaj verir. Çıldırılının emniyet teşkilatının bir görevlisini karşısına almak yerine eşegının boynuna dokunarak “senin de burada akraban çıktı” demesi bir tahkir örneğidir. Çıldırılı bu şekilde memura üstünlük kurarak galip gelir.

Fıkradaki “eşek” göstergesinden yola çıkarak Kars mizahı hakkında bilgi vermek gerekir. Bazı fıkra metinlerinde doğadan insan aktarma yoluyla; mizah, güldürü, hiciv, alay, tahkir, nükte gibi mizahi tarzlar oluşturulur. Doğan Aksan (2009: 65), doğadaki hangi nesnelere insanlara aktarıldığına dair şunları ifade etmiştir:

Yine her dilde yaygın olarak görülen bir deyim aktarması türü, doğadaki nesnelere adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluşur. Eşek, maymun, öküz, keçi, kuzu, aslan, kurt, çaylak, kaz, gibi hayvan adlarından başlayarak özellikle argoda kullanılan armut, hıyar, kabak, balkabağı, kereste, odun sözcüklerine, ayrıca sert, yumuşak, tatlı, gibi doğadaki nesnelere özelliklerini gösteren sıfatlara

²⁵² 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

kadar uzanan bu aktarmalarda da yine diller arasında benzerlik ve koşutluklara rastlanır.

İncelenen metinde ise “eşek” üzerinden aktarım yapılmıştır. Hayvan adlarının insanlar için kullanılması mizahi kodlardaki eleştirinin dozunu artıracak gibi aynı zamanda güldürünün etkisini uzatır. Faik Reşad (1998: 7), Külliyyat-ı Letâif adlı eserinde fıkra ile ilgili bilgi verdikten sonra mizah ikliminde hayvan ve bitkilerin rolü hakkında şunları söylemiştir:

Malumdur ki latifeler hoş a gidecek ve ekseriya gülünecek sözlerle bu yolda nakledilen gerçek-yalan fıkralardır. Ama bunların içinde hikmet düsturu sayılacak pek çok yüksek söz, ibret dersi alınacak kıssa vardır. Öteden beri her kavmin edebiyatçı ve hikmet sahibi kimseleri ciddi bir dille anlatılamayacak hikmet ve öğütleri hatta bazan hayvan ve bitkilerin lisanından hezel ve mizah vadisinde fıkralar ihtiramıyla halka telkine, bu yolla ahlakı tezhibe ve gafilleri tenbihe himmet etmişlerdir.

Çıldır lının komişere tahkirde bulunmasının geçerli bir nedeni bulunmaktadır. Türk kültüründe at, eşek, katır ve öküz gibi hayvanlar yük taşımacılığında ve binit olarak kullanılır. Şükrü Elçin (2004: 94), Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinde Türk kültüründe yük taşımacılığında kullanılan hayvanlar ilgili “Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan’ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle bir büyük ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz geldi” minvalinde bilgi vermektedir. Çıldır lı fıkra tipi bu bilgiden haberdar olmalı ki normal davranışını “hayvana eziyet” olarak nitelendiren memuru ağır eleştiri ile cezalandırmıştır.

Siz Babamız

Tanınmış ağanın biri Posof’un bir köyüne gidiyor. O ara köyün köpekleri saldırmaya başlıyor. Bazıları da evin üstünde oturuyor. Hec da istiflarini bozmiyer.

–Adam, ola it oğli itlar galıp itlari tutsanız ya.

Onlar da diyèr ki

–Siz babamız burdayken biza düşmaz.²⁵³

Kars kültürel sınırları içerisindeki Ardahan'ın Posof ilçesinde eski zamanlarda yaşanmış bu olayın derleme çalışmaları sırasında hâlen daha anlatıldığı tespit edilmiştir. Posofluların gelenek ve göreneklerine sahip çıktıkları ve kültürel belleklerinin güçlü olduğu kabul edilen bir durumdur. Mizahi anlamda sözlü metinlerin sayısı fazladır. Posof'un bir köyüne giden bir ağanın kendisine saldıran köpekten kurtulmak için üslupsuz bir şekilde orada oturan köylülere hitap etmesi Posoflunun zihin dünyasındaki eleştiri kodunu harekete geçirmiştir. Kendilerine “it oğli itlar” diyen ağaya köpeği tutmak “siz babamız burdayken biza düşmaz” cevabı ağanın ağırlığını zedelemiştir. Metin, üstünlük kuramına uygunluk göstermektedir.

Mizah her zaman ince söz ve edebî kelimelerle yapılmaz. Bazen de küfür ve argo mizahın gücünü artırır. Arthur Koestler (1964: 92), şunları ifade etmiştir:

İncelikten yoksun fıkralar, en az düzeyde özgünlükle kaba, saldırgan ya da cinsel duygular uyandırır. Ama bu duyguların patlayarak aktığı en kaba kahkahalarda bile çoğu zaman fıkradaki zekâ parıltısına duyulan fazladan bir hayranlık unsuru bulunur ayrıca kişinin şakayı anlayacak ölçüde zeki olmakla yaşadığı doyum da söz konusudur. Bu fazladan hayranlık unsuruna ek olarak kendini kutlama olgusuna fıkranın sunduğu zihinsel tatmin diyelim.

Ağanın üslupsuz tavrı Posoflunun hakaret içeren bir karşılık vermesine neden olmuştur. Fıkroda saldırgan mizah söz konusudur. Ağanın kendilerine küfür etmesine mizahla karşılık verilmesi tehlikeyi de uzaklaştırmıştır. Aksi hâlde eski

---

²⁵³ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.54).

zamanlarda köylerin yönetimlerinin ağada olduğu düşünülürken köylünün cezalandırılması gerekirdi. Ağa metaforunun anlamını bilen köylü mizahın tehlikesizliğine sığınarak üstünlük kurmuştur.

Gres Yağı

Posoflu marangozlar genelde öküz arabası yaparlardı. Öküz arabasının bir sürü malzemesi olurdu. Öyle bir öküz arabası dizerlerdi ki... Diyelimki o gün ki para yirmi lira. Şimdi bu bizim Müslüman yirmi lira vermiş ama tekerler dönmür. Tekerlerin geçtiği bir demir var.²⁵⁴

Malakan deyir ki

–Ağ ahmak Müslüman yirmi lira verip araba yaptırıyor. Bir lira verip gres yağı almıyor ki teker döne araba gide.²⁵⁵

Fıkırada, Posoflu ile Malakan tipleri karşı karşıya gelir. Malakan, Posofluların çok para harcayıp araba yaptırdıktan sonra tekerlere yağ sürmemesini eleştirmektedir. İronik bir üslupla yapılan eleştiride Malakan, Posofluya üstünlük kurmuştur. Kars yöresinde tiplerin zengin olmasında Türk topluluklarının ve dışarıdan gelen yabancıların rolü büyüktür. Malakan ile Karanlı tipler arasında mizahi atışmaların olduğu tespit edilmiştir. Birbirleri ile takılmaca, alay, ironi, nükte, espri gibi örnekler vardır. İki farklı dine mensup olan kişilerin birbirlerine karşı takılmalarının fazla olması toplumlar tarafından kabul edilen bir vaziyettir. Fıkra metninde geçtiği üzere “ahmaklık” ile saflık mizahı ortaya çıkaran temel unsurdur.

²⁵⁴ Sözlü metnin varyantı Kars merkezde şu şekilde derlenmiştir: “Şimdi Arpaçay’a yakın Oğçuoğlu Köy’ü var. Orada arazide iş görüyorlar. O zaman tıraplı furlunlar (öküz arabası) 1950’lerde çok pahalı. Malakan, paşır ki öküz gitmir. Bele başır ki ha. Ey Müslüman bin beş yüze furlun alır. Yüz elli kuruşa gres yağı alıp tekerlere sürmes ki teker döne öküz götüre” (K.K.78).

²⁵⁵ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.63).

Eric Smadja (2013: 22), Çiçero'nun güldürme yöntemlerini şu şekilde yorumlamıştır: “Dinleyiciyi şaşırtmak, başkasının kusurlarıyla dalga geçmek, kendimizdekileri bile hassasiyetle ortaya çıkarmak, komik bir karşılaştırma yaparak alay etmek, düşüncelerimizi ironiye bürümek, kasten saflıklara düşmek, rakiplerimizin budalalıklarından bahsetmek; güldürmenin pek çok yolu var.” Sözlü metinde güldürüyü oluşturan insani durum ise saflıktır. Çok para harcayıp araba yaptıran Posoflu tekerlere gres yağını çalmayı akıl edemeyince Malakan'ın alayına maruz kalmıştır.

Sizinki ile Yatmağa Ne Var?

Şimdi Şerif Beg, Acara'dan²⁵⁶ Çıldır'a gelir. Faytonu hanımı ile gezmeye götürür. Purut'a²⁵⁷ Kemal Ağagile geliyor. Ordan Pekraşen'e²⁵⁸ Dede Ağagile gidir.

Diyirler ki

–Burda bir muğallit²⁵⁹ adam var. Çoğ esprili bir adam.

Şerif Beg diyir ki

–Onu buraya getirin.

Adam da hanımı ile gelir.

Şerif Ağa diyir ki

–Benim hanıma ele bir espri yapacaksın ki özürü gabağatından büyük olsun.

Adam diyir ki

–Ëtme, yapma olmaz.

–Yoh yapacahsın.

---

²⁵⁶ Güreistan'ın bir bölgesidir.

²⁵⁷ Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı bir köydür.

²⁵⁸ Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı bir köydür.

²⁵⁹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2009: 1418), “Taklitçi” biçiminde tanımlanır.

Adam geliyor herkese safa hoş eliyor. Begin hanımının önüne gelende elini tutup birden namağrem yere koyur. Begin hanımı diyor

–Ne yaptın ağa?

–Valla diyor senden bir istiyiciydim ardım tutmadı.

Diyende millet gülüşür. Şerif Beg de pişey diyemiyor. Bu gece burda galierler, yiyirler içirler. Şerif Beg bu esprili adamın köyüne gider. Bunun ğarisi yappa²⁶⁰ yapıyor.

Ela ğapiya gediirler. Hanımını çağır ki bizim hanımı içeri alsın. Beg başına su alır. Hazırlığı yoğtur. Ne teherse²⁶¹ o teher gelsin diyor Şerif Beg. Gelende bu yappa yapıyormuş. Ğolları ağbun ki bele gelip Şeref Beg diyor ki

–Tüh Allah belanızı versin bunla da yatılır mı?

Mustafa diyor ki

–Böyüh iş budur ki bunla yatasın. Sizininki ile yatmağa ne var.²⁶²

Serencam, Çıldır ve köylerinde geçer. Acara’dan gelen Şerif Bey ve hanımı Çıldır’daki ağaların yanına misafir olur. Çıldır’ın ağaları ona köyün birinde nüktedan bir adamın varlığından bahseder. Şerif Bey o adamın getirilmesini emreder. Mukallit adam gelir. Şerif Bey hanımına bir espri yapmasını ister. Adam belli ki bu durumdan çok hoşlanmaz. Şerif Bey’in hanımının göğsüne elini atar. Kadın ne yapacağını şaşırır. Bu sırada bu harekete anlam veremeyen herkes gülmeye başlar. Adamın “Valla diyor senden bir istiyiciydim ardım tutmadı” sözü gülmeyi doruğa çıkarır. Şerif Bey bu sefer adamın köyüne gider. Adamın karısı tezek yaptığı için üstü başı

²⁶⁰ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI’da (2009: 4817), “Elle biçim verilen tezek” biçiminde tanımlanır.

²⁶¹ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V’te (2009: 3862), “Çeşit” şeklinde tanımlanır.

²⁶² 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

kirliymiş. Bunun üzerine Şerif Bey “Allah belanızı versin bunla da yatılır mı?” der. Mukallit adam buna karşılık “Böyüh iş budur ki bunla yatasın. Sizininki ile yatmağa ne var” cevabıyla ağayı zor durumda bırakarak intikamını alır. Serencam üstünlük kuramına tam anlamıyla uymaktadır.

Serencamın günümüze kadar gelerek Çıldır'ın köylerinde anlatılıyor olmasının sebebinin sorgulanması gerekir. Sorunun birinci cevabı “kültürel bellek” kavramıdır. Bellek, halkın bilgilerini saklayan anlam bilimsel açıdan değeri olan bir sözcüktür. Gökhan Tunç (2020: 38), belleğin işlevi hakkında şunları söylemiştir: “Bellek, geçmişteki bilgileri, tecrübeleri, yaşanmışlıkları saklar, korur, muhafaza eder ve hatırlandığında şimdiye taşınmasını sağlar. Bellek araştırmalarında kodlama, depolama ve çağırılma şeklinde özetlenen durum, aslında içerisinde çok daha karışık ve farklı sorunsalları barındırmaktadır.” Belleğe kaydedilen bilgiler biraz eksik biraz fazla aktarılarak sonraki kuşaklara ulaşır. Bazı olayların hatırlanıp anlatılması kolaydır. Başka bir deyişle kalıcı bellekte depolanması zor değildir. Hatırlanması kolay olayların başında cinsellik, müstehcenlik, argo ve küfürlü konular gelir.

Nebi Özdemir (2017: 380-381), “Mizahın özünü “eleştirel düşünce, müstehcenlik ve argo” oluşturur biçiminde bir tespit yapar. Cinsel ifadeler, argo ve küfür toplumların psikanalitik davranışlarını anlamada önemlidir.

Serencamın belleklerde yer etmesinin ikinci sebebi geleneğin bozulmuş olmasıdır. Şerif Bey'in tanımadığı bir adamdan karısı için espri istemesi, Şerif Bey'in tezek yapan kadını rencide etmesi gibi hareketler Türk toplumunda normal karşılanmayan durumlardır. Türk mizah geleneğinin temsilcisi olan köydeki mukallit adam kültürü bozan Şerif Bey'e mizah yoluyla ceza yaptırım uygular.

Serencamı anlatan kişi Çıldırılıdır. Anlatıcı bakış açısı kendi yöresinin kültürel değerlerine sahip çıkmak ister. Şerif Bey'in "mukallit tip" vasıtasıyla tahkir edilmesinde anlatıcı bakış açısının etkisi de vardır. Şerif Aktaş (2005: 77), yazılı eserlerdeki vaka, sanatkâr ve anlatıcı bakış açısı denklemi hakkında şunları ifade etmiştir:

Eser denilen terkipteki muhtelif unsurları birleştiren onlar arasında nakledilen vakaya, dikkatlere sunulmak üzere sezdirilmek istenilen vakaya, fikre göre bir denge kuran unsur da bakış açısıdır. Sanatkâr ifade etmek istediği fikre göre bir bakış açısı seçmek zorundadır. Bu sanatkârın değil anlatıcının bakış açısı olacaktır. Anlatıcı bakış açısına göre şekil alacağı gibi varlık ve hayat tezahürleri de yine aynı bakış açısının verdiği imkânlar çerçevesinde anlatılacak ve tanıtılacaktır.

Aktaş'ın yorumu sözlü kültür ürünlerine uyarlandığında serencam farklı bir şekilde yaşanmış olsa bile Çıldırılı anlatıcı bakış açısı "yaratan sanatkâra" bakmaksızın istediği gibi ekleme ve çıkarmalar yaparak metni kurgular. Bunun geçerli sebepleri vardır. Şerif Bey, Çıldır dışından gelmektedir. Kendisini beğenmiş bir ağadır. Mukallit adam ve eşi ile alay etmek istemiştir. Bunun sonucunda "anlatıcı bakış açısı" Çıldırılı halkın zihin dünyasındaki kültürü muhafaza etme isteğini gerçekleştirir.

Henri Bergson (2011: 7) "Gülmeyi anlamak için onu ait olduğu doğal ortamına, yani toplum içine yerleştirmek gerekir; özellikle de gülmenin faydaya yönelik işlevini yani toplumsal işlevini saptamak gerekir" görüşü gülmeyi anlamak için halk içerisindeki işlevini idrak etmenin önemini vurgulamaktadır. Şerif Bey, Acara'dan gelir gelmez niçin "esprili" bir adamın gelmesini ister? Ya da başka bir deyişle Çıldır'daki ağalar Şerif Bey'in geldiği anda ağaya burada çok "esprili" bir adam olduğunu söylemelerinin nedeni vardır. Gülme ve mizah sosyal bir varlık olan insanın temel ihtiyaçlarından biridir. Yapılan akademik çalışmalar gülmenin iyileştirici etkisinin olduğunu

göstermektedir. Seyhan Aksoy (2021: 35), bu konu hakkında şu bilgiye yer vermiştir:

Psikolojik açıdan, gülme sağlıklıdır ve vücut için yararlıdır. Ayrıca özellikle ruhsal bazı hastalıkların tedavisinde gülme terapisi kullanılmakta ve olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir. Özetle gülmenin psikolojik fonksiyonları ve etkileri üzerine yapılan araştırmalar mizah ve gülmenin insanların kaygı ve stresten uzaklaşmasına, rahatlamasına yardımcı olduğunu vurgulamaktadır.

Sağlığa faydası olan gülme her insanın bir ihtiyacıdır. Genelde mizahı özelde ise Kars mizahını yorumlamak için gülmenin işlevini anlamak gerekir. Şerif Bey; psikolojik olarak rahatlama ve stres atmak amacıyla “esprili” adamı getirilmesini istediği aşikârdır.

Serencamdaki güldürüyü artıran bir başka durum ise söz varlığıdır. Terekeme ağız özelliklerinin hâkim olduğu metindeki kelimeler dinleyicide mizahi gülümsemeye neden olmaktadır. Özellikle cinsellikle ilgili olan “senden bir istiyiciydim ardım²⁶³ tutmadı” ifadesi gülmenin doruğa çıktığı andır. Esprili kişiliğinin zırhının arkasına saklanan adam, şaka da olsa ağanın karısına ilişkiye girmeyi teklif edecek kadar cesarete gelir.

Ay Köpeoğlu

Azeri'nin biri yolların kenarından ot piçir. At arabasıyla gelip kırmızı ışıkta keçir.

Komser diyir ki

–Ceza yazacam.

–Ay memur bey kime ceza yazacan? At ata benzemir. Ot ota benzemir. Eli de adama benzemir. Ay köpeoğlu.²⁶⁴

---

²⁶³ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1’de (2009: 306), “Geriden geriye, ardi sıra” biçiminde tanımlanır.

²⁶⁴ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.19).

Azeri tipi ile trafik polisi arasında geçen çekirdek bir olay zamanla fıkra olarak anlatılmaya başlanmıştır. Azeri, at arabasıyla kırmızı ışıkta geçer. Trafik polisi ceza yazmak ister. Azeri, motorlu taşıt olmayan at arabasına ceza yazılma kararını mantıksız bulur. Azeri, mizahi üslup ve zekâsı ile atı, arabayı, kendisini alaya alır. Bu hareketiyle trafik polisinin mantıksız hareket ettiğini kanıtlayarak ona karşı üstünlük kurar.

John Morreall'in (1997: 14), "Alay etmenin mizahtaki çeşitli modern biçimler içinde vardığı son nokta, kendi kendine gülmedir" açıklamasından yola çıkılarak alay sonucunda gülmenin meydana geldiği söylenebilir. Azeri tipinin cezadan kurtulmak için mizahi bir iklim oluşturmak istemesi zekice bir harekettir. Saldırgan bir mizah yerine bu durumu atı, otu ve kendi üzerinde yapması tamamen tehlikesiz bir durumdur. Aslında kendisiyle alay eden Azeri, trafik polisini hedef almaktadır. Khelladi (1998: 222), "Kendiyle alaya, hatta kendisini küçük düşürmeye dayalı mizah, hedefini dolaylı bir biçimde nişan alıyor" biçimindeki görüşü Azeri'nin kendisini alaya almasını açıklamaktadır.

Tar

İki Ğarslı Ğarı birbiriyle söylüyor. Ğocalarının şeyinden bahsedirler. Cinsel organından. Deyir

–Menim ay Ğız diyir senin Ğocanın cinsel organı nasıdır? Boyı ne gederdir?

–Ne Ğadar diyir aha bu Ğadar.

–Başın batsın diyir onda ne var diyir.

–Niye?

–Seninkininki nasıdır?

–Benimkinin üstüne dört taviğ yerleşer tar²⁶⁵ gibidir.²⁶⁶

İki kadının kocalarının cinsel aletlerinin boyu üzerinden üstünlük kurma çabaları cinsel konulu bir fıkranın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Birinci kadının elini göstererek kocasının organının “aha bu gadar” demesi üzerine ikinci kadın “başın batsın”, “Benimkinin üstüne dört taviğ yerleşer tar gibidir” ifadesi ile diğer kadına üstünlük kurması sonucu gülme oluşur.

Metinden hareketle “kadın mizahı” konusunu irdelemek gerekir. Örnekteki gibi bir metnin oluşmasının sebebi ne olabilir? Türk toplumunda cinsel konular herkese açık bir şekilde konuşulmaz. Fıkraların, eril bakışın ürünü olduğu kabul edilir. Erkekler arasında çok fazla sayıda cinsel içerikli fıkralar anlatıldığı kabul edilen bir görüştür. Fıkraların eril bakış ürünü olması kadınlar arasında cinsel içerikli fıkraların anlatılmadığı anlamına da gelmez.

Nebi Özdemir (2017: 381), fıkraların toplumsal cinsiyet şekillerini belirlediğine dair tespiti şöyledir: “Sanal kültür bağlamında da paylaşılan “açık saçık, kadın-erkek, evlilik/flört, artı 18, çapkın, nam-ı Kemal, sarışın, kaynana, seks/erotik, küfürlü, bel altı vb. başlıklar altında sınıflanan fıkralar, toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır.” Kadınlar, toplumsal cinsiyet kalıbının bir üyesi olduğuna göre aralarında cinsel içerikli fıkralar anlatmaları rastlanılan bir vaziyettir.

Öte yandan argo ve cinsellik dışında; sözcük tekrarları, yanlış kullanımlar, cinaslar, benzetmeler, abartılı anlatımlar, yerel ağız özellikleri gibi dilbilimsel öğeler mizahın oluşmasına zemin hazırlar. Metinde geçen “başın batsın”, “dört

²⁶⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3832), “Tavukların kümeslerde tünedikleri ağaç” şeklinde tanımlanır.

²⁶⁶ 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

tavıĝ yerleşer tar” gibi ifadeler gülmeceyi doğuran ve doruk noktasına çıkaran söz varlığı unsurlarıdır.

Âşık Ömer

Âşık Ömer dēnen bir âşîḡ varımış. Âşîḡ Ömer bir arıylan evlenir. Aradan epey kēçir. arıylen yola gēdemir ve ayrılır. Aradan bele beş altı yıl kēçir. O adının kōyüne Âşık Ömer’i toya gōtürüller. adın eşidir ki Âşık Ömer gelmiş. Âşık Ömer de bele boylu poslu. Neyse bacadan ıḡır gōremir. apıdan baḡir gōremir. apının önünde pořalar²⁶⁷ elek, ḡelbir satir.

Diyir ki

–Bu ḡelbirle eleĝi abu aĝacı mene iki daḡalıĝına iine girim ıḡim.

Diyir

–Baci buyur.

ḡelbiri başına taḡir. Eleĝi oluna alır. Aĝacı eline alır. Âşık Ömer de âşıklık yapir. Tam meclisin iine girir. ḡelbir var. Eleḡ var. Âşîḡ Ömer baḡir ki bizim eski ĝarı. Hemen fasılı kesir. Cemaat;

–Bi şey diyecem de kusura bahmayın.

Diyirler

–Buyur âşîḡ.

–İsmine malih olmayanın istifine sıar felek. Bundan sonra ister ḡelbir sat. İster elek.²⁶⁸

Âşık Ömer ile eski karısı arasında geen serencam mizahi ögeler barındırmaktadır. Âşık Ömer yıllar sonra eski eşinin kōyündeki bir düĝüne âşık olarak gider. Eski karısı bunun

²⁶⁷ Türkiye Halk Aĝzından Derleme Sözlüğü V’te (2009: 3475), “Kalbur, elek yapan ve satan” şeklinde tanımlanır.

²⁶⁸ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

geldiğini görünce gizlice görmek için kalbur satanların kılığına girip Ömer'in âşıklığını sabote etmeye çalışır. Tabi Âşık Ömer, karısını tanıyınca niyetini anlar. Vaziyete sinirlenen Ömer, "İsmine malih olmayanın istifine sığar felek. Bundan sonra ister gelbir sat ister elek" cümleleri ile eski karısını zor durumda bırakır. Böylece üstün duruma gelerek intikamını mizah vasıtasıyla alır.

Âşık Ömer, topluma zararı dokunan, sosyal bir ortamda nasıl davranılacağını bilmeyen kişi ve olayı ağır cümlelerle eleştirir. Bunun sonucunda kadının hareketlerinden rahatsız olan meclisteki insanlar rahatlar. Serencamda gerçekleşen olay bireysellikten toplumsallığa evrilmiştir. Toplum içerisinde uyulması gereken ahlaki kurallara kadının uymaması halkı da rahatsız etmiştir. Ferit Öngören (1983a: 141), eleştirinin doğması ve kabul edilebilir olması şartını şu şekilde ifade etmiştir:

Hicivde küfür, tek başına bir değer ölçüsü değildir. Bir methiyenin ölçüsü nasıl övebilmiş gücüne bağlı ise hicvin ölçüsü de yermeye bağlıdır. İşte bu yeme gücünü artırmak adına Osmanlı şairi küfre yaslanmıştır. Yalnızca küfür, hicvi eksikli kılar. Hicvin ortaya çıkmasını gerektiren son öge ise hicveden ile edilen arasında ortak bir ahdin var olmasıdır. Bir bakıma hicivde yapılan suçlama hepimiz adına, toplum adına yapılmış bir suçlama olmalı. Hicvedenin ve edilenin uymaya söz verdikleri ve halkın benimsediği ortak bir yasa olmadan, hiciv doğmayacaktır. Olsa olsa karşımızdakini suçlamış oluruz. Ancak ortak bir yasa bozulduğunda hicvin okları çıkmaya başlayacaktır.

Toplum içerisinde yaşayan bireylerin uymak zorunda olduğu ahlaki kurallar bulunmaktadır. Adabımuaşeret olarak da bilinen davranışlar sergilenmediği takdirde bilge, mukallit, ehli dil, âşık gibi tipler vasıtasıyla olaya sebebiyet veren kişi veya kişiler mizahi bir üslupla alaya alınır. Olaya şahit olanlar gördüklerini ve duyduklarını gelecek nesillerin işlevsel

anlamda faydalanması için anlatırlar. Olayların sözlü kültürdeki adı fıkra ve serencamdır.

İlhan Başgöz (1986: 138), Folklor Yazıları adlı eserinde sözlü türlerin ihtiyaç anında ortaya çıktığına dair şu tespitleri yapmaktadır:

Fıkraların durmuş oturmuş, geleneksel bir anlatım biçimleri yoktur. Onlarda konu belli söz kalıpları ile başlayıp bitmez, sınırlarını geleneğin çizdiği bir yolda gelişmez. Anlatıcı fıkraları kendi beğenisine uygun bir biçim içinde, kendi dil ve anlatım yeteneklerine göre kesip biçerek, konuşmasının uygun bir biçim içinde kendi dil ve anlatım yeteneklerine göre kesip biçerek, konuşmasının uygun bir yerine oturtur. Fıkralar, örneğin efsaneler gibi dinsel ya da din dışı bir inanın konusu olmamıştır. Fıkra anlatmanın sosyal çevrenin koşulları ile belirlenmiş bir zamanı ve yeri de yoktur.

Fıkra ve serencamlar mizahi üslupları vasıtasıyla eleştiriye imkân sağlamaktadır. İnsanın içine doğduğu kültürel değerlerin uygulanıp gelecek nesillere aktarılmasında her birey sorumludur. Bu çerçevede zincirin bir halkası koptuğunda toplumsal düzende aksaklıklar meydana gelir. Âşık Ömer'in eski karısının kültürel ritüele <düğün meclisi> ve toplumun ahlak anlayışına uygun olmayan davranışını ağır bir şekilde hicvetmesinin bir sebebi de kültürün ortak değerlerini koruma isteğidir. Mizah sayesinde kurallara uygun davranış sergilemeyen kişiler ifşa edilerek kargaşa ve çatışmaya girilmeden eleştiri oklarıyla gerekli mesaj verilir. Mesajdaki işlevsel kod nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar gelir. Bu sayede sözlü metinde kıssadan hisse çıkarılır.

Suğara

Şimdi burda köyde bir Ağsut emi varımış. Ağsut emi karısıyan barabar yaya yolları gelermiş. Ardahan'dan çıkar. Viracı dönende çarı arğada kişi önde gidirler. O anda uzun boylu âşîh gelir yolda. Bunlara bahîp gülr.

Ağsut emi diyir ki

-Ay bala neye güldün diyir?

-Emi nerelisiz der âşık?

-Biz Suğarılıyılı.

-He Âşık Qasım'ı taniyirsen mi?

-Diyir taniyirim tabi köylümdür.

Qari geride durir. Ağsut ilerde.

-Diyir ki bir neme yazsam götürür söylersen mi?

-Diyir hay hay.

Gider Âşık Qasım'a dèyersen ki

- "İndi gahtı Sazara'nın sazağı/ Âşık Qasım'ın a.... s... Ardahan'ın qazağı"... Qarı dalını dönür. Kişi ilerlidir.

-Qarı diyir ola nere gidirsen?

-Diyir valla bi şey yoğ qarı gel gideyh.

-Yoğ başına bu çeperin daşını töherim bu âşık sana ne dèdi?

Diyir

-Qarı diyecem ama tilim tutmir. Bana dedi ki "İndi gahtı Savğaran'ın²⁶⁹ sazağı/Âşık Qasım'ın a.... s... Ardahan'ın qazağı" dedi.

-Men ne diyim adama?

Qarısı dèr ki

-Geri dön adam. Qaçça kaçça gèdip diyersen ki "gider Suğara'da eyliyerem methini/ Âşık Qasım arvadını s.... Bende g.....".

---

²⁶⁹ Ardahan'a bağılı merkez köydür.

–Kaça kaça gider. Âşîh âşîh bekle.

–Buyur emi.

–Gider Suhara’da eyliyerem methini/ Âşîh Kasım arvadını
s.... Bende g.....

–Diyir emi sen Suharalı mıydın? Kusursa bahma yanlış
adama laf ettim.²⁷⁰

Serencamda Suharalı karı kocaya bir âşık rastlar. Âşık bunların Suharalı olduğunu öğrenince rakibi Âşık Kasım’a sataşmak için bir name yazmaya karar verir. Ağsut emmiden de nameyi götürmesini ister. Namede “İndi gahtı Sazara’nın sazağı/ Âşık Kasım’ın a.... s... Ardahan’ın kazağı” yazılıydı. Ağsut’un karısı âşığın ne söylediğini sorar. Ağsut söylemek istemez. Sonunda söylemek zorunda kalır. Kadın tabii bu duruma sinirlenir. Kadın “Gider Suhara’da eyliyerem methini/ Âşîh Kasım arvadını s.... Bende g.....” şeklinde name yazıp kocasına verir. Der ki bu nameyi âşığa oku. Ağsut nameyi okuyunca âşık yanlış kişilere bulaştığını anlayarak “Diyir emi sen Suharalı mıydın? Kusursa bahma yanlış adama laf ettim” biçiminde söz söyler. Böylelikle Ağsut ve karısı âşığa karşı üstünlük kurarlar.

Suhara, Âşık Şenlik ve önemli âşıkların yetiştiği bir muhittir. Geleneğin güçlü olduğu dönemlerde ehli dil, mukallit ve bilge insanların sayısının fazla olduğu bilinmektedir. Metinden anlaşılacağı üzere Ağsut’un karısı “mukallit” bir kadın tipidir. Sözü cebinde olan bu tip köylüsü Âşık Kasım’ın intikamını ağır bir şekilde almıştır. Toplumun âşıktan belli başlı beklentileri vardır. Dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve adaletle ilgili aksaklıklarını mizahi tarzla eleştirilmesi beklentilerin en önemlisidir. Erman Artun’un (2013: 10), “Âşıkların mizahlarında kişisel, toplumsal ve siyasal boyut vardır” biçimindeki açıklamasından yola çıkılarak âşıkların

²⁷⁰ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

beklentilerin dışında hareket ettikleri söylenebilir. Âşıklar kişisel hırs, kıskançlık ve üste çıkma gibi durumlarda birbirleri ile mizah dairesinde atışmaya girerler. Atışmalarda argo, cinsel ifadeler ve küfür yer almaktadır. Ağsut ve karısına rastlayan âşık tipinin Âşık Kasım ile kişisel bir probleminin olduğu aşikârdır. Ağza alınmayacak küfürlü ifadeleri kullanması duruma örnektir.

İrdelenmesi gereken başka bir konu ise “kadının” âşığa karşılık verip ona üstün çıkmasıdır. Ağsut’un karısı âşığın küfürlü ifadelerini öğrendiği anda meseleyi noktalayacağı şekilde karşılık verir. Âşığın düstursuz laf etmesi, eril bakış açısından kadının küfre konu olması ve kültürünün bir temsilcisi olan Âşık Kasım’ın tahkir edilmesi, kadın zihni çerçevesinde bakıldığında verilen cevabın ağır olmasının sebebi anlaşılabilir. Burada eril bakış açısı ile kurulan küfürlü ifadelerde başkaldırı vardır. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının mizah, argo ve müstehcenlikle ilişkisi çerçevesinde Nebi Özdemir (2017: 379), şu ifadeye yer vermiştir:

Toplumsal cinsiyet ve mizah ilişkisinin farklı boyutları bulunmaktadır. Kadın-erkek mizahı, kadın ve erkek mizahında kadın ve erkek kimliği ve ilişkileri, müstehcenlik ve argo, müstehcen mizah, eril-dişil mizah, mizah alanında kadın ve erkek kimlikleri ve ilişkileri/etkileşimleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Müstehcenlik, argo ve eleştirel düşünceyi içeren mizah alanında toplumsal cinsiyetin de işlenmesi oldukça önemli bir yer tutar. Aslında toplumsal cinsiyet alanı da bir yanı sıra müstehcenlik argo ve eleştirel akla dayanmaktadır. Bu kapsamda mizah ve toplumsal cinsiyet alanının benzer yapılarla sahip olduğu söylenebilir.

Kültürel bellekte toplumun psikolojik, sosyolojik ve edebî durumunu yansıtan metaforlar vardır. Metin incelendiğinde eril bakış açısının ürettiği metaforları kadınlar da kullanmaktadır. Kars mizahında cinsel ifade, argo ve küfrün kullanılmasının mutlaka bir sebebi olmalıdır. Türk toplum yapısında namus kutsal bir kavramdır. Kargaşa ve çatışma ortamında birinin aile

üyelerine sövmek kabul edilecek bir durum değildir. Böyle bir durumda meseleler ileri boyuta varmaktadır. Serencamdaki “kadın” tipinin agresif bir şekilde erkek egemen küfrü kocası vasıtasıyla âşığa iletmesindeki sebep bir anneye sövülmesidir. Kars mizahında sosyal ilişkiler sırasında kadın erkek fark etmeksizin toplumsal değerlere uygun hareket etmeyen kişiler mizahın koruyuculuğunda argo ve küfür kullanılarak cezalandırılır.

Öte yandan “Suhara” metaforu yorumlanması gereken bir imgelemdir. Terekemelerin yoğun olarak yaşadığı bir köy olan Suhara, âşıklığın memba yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kadının böyle bir kültür mekânının bir üyesi olarak davranması bilinçli bir eylemdir. Âşığın “Diyir emi sen Suharılı mıydın? Kusursa bahma yanlış adama laf ettim” cevabı duruma kanıttır. Gökhan Tunç’un (2020: 150), “Belleğe atfedilen en bilindik özelliklerden birinin hatıraların depolanma mekânı olması” ifadesi belleğin kültürel kodları barındırdığına örnektir. Kadın, Suhara’daki tanıdığı bir âşığa küfredilmesini komşuluk bağlamında değerlendirerek kişi ve hatıralara leke sürdürmez.

4.2. Uyumsuzluk

Üstünlük kuramından sonra probleme çözüm getirmek için ortaya atılan diğer bir yaklaşım uyumsuzluk kuramıdır. Kuramın en temel paradigması “kişinin aniden oluşan zıtlık unsuruna karşı verdiği gülme” tepkisidir. Uyumsuzluk kuramı, kapsamlı olarak tek başına mizahı açıklamak için yetersiz kalmıştır. Diğer kuramlar gibi mizahı açıklamada problemin bir tarafına ışık tutmuştur.

Uyumsuzluk kuramının, 18. yüzyılda, üstünlük kuramına meydan okumak için geliştirilen bir yaklaşım olduğu kabul

edilmektedir. Antik çağda, Aristoteles²⁷¹ ve Cicero kuramı ilk dile getiren kişilerdir. Mizah eyleminin nedeni olarak bireyin herhangi bir uyumsuz, başka bir deyişle zıtlık duygusu uyandıran bir durumu algılayıp gülmesi olarak açıkladılar. Algılanan bu durum, zihinsel kalıpları ve beklentileri ihlal eden bir şeydi (Attardo, 2014: 568).

John Morreal (1997: 3), kuramın Aristoteles tarafından ortaya atıldığını söyler. Kuramı, belli bir kalıp içerisinde geliştiren düşünürlerin başında Immanuel Kant ve Arthur Schopenhaur olduğunu belirtir. Bu yaklaşımı sistemleştirip kuvvetli bir şekilde savunanlar ise James Battle ve Henry Bergson olduğuna dair bilgiler verirken; Salvatore Attardo (2014: 568-569), “Encyclopedia of Humor Studies” adlı eserinde, diğer isimlere ilaveten Soren Kierkegaard’ı ekler. Ayrıca 20. yüzyılda Uyumsuzluk kuramını, psikoloji ve felsefede alanlarının da irdelediğini belirtir. Arthur Schopenhaur’un, kurama felsefi bir yaklaşım getirdiğini aktarır.

Felsefe tarihine yön vermiş önemli filozoflardan Hippokrates (2008: 30), “Gülme ve Deliliğe Dair” adlı eserinde gülmenin “uyumsuzluk” ve “hayatı küçümseme” sonucunda ortaya çıktığını savunurken; Çiğdem Usta (2009: 88), uyumsuzluk kuramının en kabul gören yaklaşım olduğundan bahseder. Aynı zamanda bireyin beklemediği bir anda uyumsuz bir olayla karşılaşması gülme meydana geldiğini söyler.

Öte yandan, Matthew M. Hurley, Daniel C. Dennet, Reginald B. Adams Jr. (1977: 45), kuram hakkında “Mevcut mizah teorileri arasında en güçlü şekilde savunulan, uyumsuzluk teorisi”dir. Adından da anlaşılacağı gibi, bu teori mizahın daha sonra çözülen bir uyumsuzluk meydana

---

²⁷¹ “Uyumsuzluk kuramı ilk kez Aristoteles tarafından irdelenmeye başlanmıştır; ancak Aristoteles bunu Poetics ve Nicomachean Ethics’indeki üstünlük kuramıyla uyuşmaması nedeniyle hiç geliştirmeye girişmemiştir” (Morreal, 1997: 25).

geldiğinde gerçekleştiğini söylüyor” şeklinde bilgiler verirken; Gülin Ögüt Eker ise (2014: 138), Uyumsuzluk kuramı ve sonucunda ortaya çıkan gülme eylemini şöyle açıklamaktadır.

Uyumsuzluk Kuramı, mantıksal kavrama ve algılama temeline dayanmaktadır. Yeryüzünde, canlı-cansız bütün varlıklar, yaşamın başlangıcından itibaren belirli sistemlerin parçalarıdır. Bu sistemlerde yer alan her kavram/olay/varlığın, sebebi bilinen ya da bilinmeyen özellikleri vardır. Anlatılan/yaşanan olayı dinleyen/yaşayan kişinin belleği, daha önceki birikimlerine istinaden belli bir beklenti içine girer. Belleğin standart beklentisi dışında ortaya çıkan farklı algılama ise, kişideki psikolojik mekanizmayı harekete geçirerek şaşkınlığa ve şaşkınlığın bir göstergesi olan gülmeye yol açar. Sonucu beklenenden farklı algılama, şaşkınlık neticesinde ortaya çıkan gülme, başlangıç ve sonuç arasındaki aykırılığa, uyumsuzluğa verilen bir tepkidir.

Uyumsuzluk diğer anlamıyla zıtlık, insan aklı ve mantığını beklenmedik bir anda şaşkınlığa iterek, devre dışı bırakarak gülme eylemini ortaya çıkarır. Çünkü birey günlük yaşamında belli kalıplar çerçevesinde normal ve anormal tanımlarını beyin kodlarına işlemiştir. Kodlara işlenen tanımların dışında; uyumsuz, farklı, zıt, saçma, absürt durumlar gülme mekanizmasını tetikler. Bahsedilen durumların dışında uyumsuzluk çoğu zaman da zekâ ile karışık bir şekilde ortaya çıkar. Pratik zekâyla gelen uyumsuzluk bireylerde kahkaha boyutunda gülmelere sebep olur. Bu durum sözlü metinlerde bireyin karşısına çıkmaktadır. Mizah metinlerinden akla ilk gelenler fıkralardır. Metinlere bakıldığında zekâyla beraber gelen uyumsuzluk, mizahın tadını doruk noktasına çıkarmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu konu irdeleneceği için tekrara düşmemek için bu kısımda örnekler verilmeyecektir.

Robert L. Latta (1999: 136), uyumsuzluk sonucu oluşan gülmeyi adım adım açıklayarak kurama açıklık getirir. Mizah süreci çoğu zaman kişi birinci adımda uyumsuzluk algılar, ikinci adımda onu çözer ve son adımda eğlendiğini hissederek

kahkahayla gülmeye başlar. Soner Derse (2019:31), “Türk Sinemasında Mizah” adlı eserinde, uyumsuzluk kuramını açıklarken beynin gelen girdiyi nasıl çıktıya dönüştürdüğünü ve karmaşık süreç sonucunda gülmeye açılan yolu şu şekilde tanımlar:

Uyumsuzluk kuramı, insanoğlunun çevresindeki nesnelere, olayları ve kişileri belirli kalıplar içinde algıladığını ve kalıplara uymayan herhangi bir durumla karşılaştığında, insanın beklentisinin gerçekleşmemesine tepkisini, gülme ile gösterdiğini ileri sürer. Umulan ile karşılaşılan arasındaki farklılık gülme yaratır. Bu durumda, insan beyni, birden fazla uygunsuz, tutarsız olguyu karmaşık bir birlik ve ilişki oluşturuyormuş gibi ilişkilendirir ama nedenle sonucun yarattığı karışıklık, anlamsızlık ve sürpriz kişiyi şaşırtarak gülmeye yol açar.

Uyumsuzluk durumu gülme mekanizmasını harekete geçirmekle birlikte, mevcut zıtlığı algılama işi bireye aittir. Gülmenin ortaya çıkması için birey, uyumsuzluğu algılama becerisine sahip olmalıdır. Bunun için kişide sağlıklı ruh hâli, anı algılayabilecek odak mekanizması gereklidir. Örnek vermek gerekirse cenazesini olan kişi o gün, o saatte komiklik sınırlarını zorlayacak en âlâ uyumsuzlukla karşılaşsa bile gülmeyecektir. Uyumsuzluk durumunda mizah olması kişinin güleceği anlamına gelmez. Başka bir durum ise bireyin uyumsuzlukta gülünç durumu algılayacak zekâ seviyesine sahip olup olmadığı gerçeğidir. Bireyin bu durumda gülmemesi mizahın olmadığını değil kişinin mizahı algılayamadığını gerçeğini anımsatır.

Robert L. Latta (1999: 101), “Bir uyumsuzluk algısının yeterli bir koşul olmadığını oldukça açıktır. Çoğu kez kişinin bir uyumsuzluk algıladığı ancak mizah yaşamadığı olur” şeklindeki görüşü konuyu açıklığa kavuşturur. John Marmysz (2003: 4), “Laughing at Nothing” adlı eserinde, uyumsuzluktan kaynaklı mizah ve gülmeyi anlamak için “mizahçı” merkezindeki açıklaması şöyledir.

Benim iddiam, mizahi tutumun, öbür türlü acı verici, sinir bozucu ve tehdit edici yaşam uyumsuzluklarının potansiyel neşe nesnelere olarak ortaya çıkabileceği yeni ve beklenmedik bakış açıları yaratma ve benimseme yeteneğini içerdiği. Mizah sadece duygusal bir tepki değildir. Bilakis, hayatın uyumsuzluklarını mizahçıya acıdan ziyade zevk getirecek şekilde yorumlama kabiliyeti, yeteneği veya kapasitesidir. Mizahın işe yaradığı bir şaka ya da komedinin tadını çıkarmakla ilgili basit zevklerden farklıdır. Mizahçı, görünüşte izole edilmiş ve ilişkisiz olguların daha önce umulmadık şekillerde birbirine bağlanabileceği yolları hayal etmek için katı bir şekilde benmerkezci ve kişisel çıkarıcı bir bakış açısının dışına çıkma yeteneğini geliştirmiştir. Bu yetenek, yetkinlik, ustalık ve üstünlük duygularıyla ilişkilidir.

Öte yandan Willibald Ruch (2008: 36), “İnsanlar hayatın uyumsuzluklarını, saçmalıklarını ve ironilerini fark etmede çok iyi olsalar da, yalnızca zihnen şakacı olanlar onlarda mizah bulurken, ciddi bir tavır veya zihniyete sahip olanlar onlara mizahi olarak yaklaşmazlar. Bu nedenle şakacılık, mizah anlayışının temeli veya motorudur” şeklinde bir tespitte bulunmuştur.

Zihni şakacı olanların uyumsuzluklarda mizahı daha kolay algılayabileceği gerçektir. Fakat şakacı zihniyete sahip olmayan, başka bir deyişle sert mizaçlı insanların bu tarz gülme odaklı olaylara mizahi yaklaşmayacağına dair sav gerçekçi olamaz. Filozoflar tarafından “gülün bir hayvan” olarak nitelenen insanoğlu ruh iklimi uygun olduğu ve hayatının doğal akışında bir problem olmadığı takdirde zihni “şakacı” olsun ya da olmasın beklenmedik ani bir duruma gülecektir. Eğer ortaya çıkan uyumsuzlukta mizahın derecesi çok zayıf ya da aynı durumla birçok kez karşılaşmış ise birey istisnai olarak gülmeyeceğini belirtmek gerekir.

Kuramın başarısız olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birisi Feinberg'e aittir. Feinberg (2014: 280), başarısızlık durumunu şu şekilde

açıklamıştır: “Uyumsuzluk kuramının zaafı, kahkahaya yol açmayan bir takım uyumsuzluk örneklerini izah etmedeki başarısızlığıdır. Bu mizahla sonuçlanan yalnızca belli tür uyumsuzluk; diğer türler korku, şok ve tiksinti uyandırır.”

Öte yandan uyumsuzluğun oluşmasında diğer kuramlarda olduğu gibi “ani”lik önemlidir. Hesapta olmayan ani bir durum insan organizmasının algı mekanizmasını tetikleyerek gülme eylemini oluşturur. Çağatay Güler ve Ufuk Güler (2000: 243), konu hakkında şunları söylemiştir: “Kurama göre öykünün mantıklı gidişindeki ani sapma bir uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluk ise gülmeye yol açar. Bir atletizm müsabakasında atletlerden birinin pistte koşarken geriye dönüp ters yönde koşması, uyumsuzluk teorisini izah etme açısından iyi bir örnektir.”

Örnekleri genişletmek gerekirse; sandalyenin kırılması sebebiyle birinin yere düşmesi, futbolcunun topu kale yerine taca atması, öğretmenin sınıfa tişörtle gelmesi, misafirlere gelin yerine kaynananın hizmet etmesi, yabancı bir kültüre ait kıyafetlerle sokakta dolaşılması, dil hocasının o dili konuşamaması, hemşirenin iğne yapmayı bilmemesi, kuşun insan başına pislemesi, arabanın insana çamur sıçratması, hırsızlıktan gelen parayla hacca gidilmesi gibi durumlar insan algısına uyumsuz gelen durumlardır. Algı mekanizmasının bu tarz uyumsuzlukları harmanlaması sonucu gülme eylemi ortaya çıkar. Gülme eylemi aynı zamanda işlevsel bir yapıya sahiptir. Uyumsuzluk kuramı sonucunda oluşan gülmenin toplumsal ceza işlevinden de bahsetmek gerekir: Beceriksizlik, cimrilik, kendisini beğenme, haset, gibi durumlar insan algısında uyumsuzluk olarak karşılanır. Toplumsal değerlere uygun olmayan bu uyumsuz davranışları sergileyen kişileri o halkın içinde yaşayan insanlar “gülerek” cezalandırır. Gülünç durumda kalmak yerine göre insanın yaşayacağı en büyük cezadır. Bu işlev sayesinde kişi içine doğduğu toplumda hâl ve hareketlerine dikkat ederek gülünç duruma düşmemeye dikkat

eder. Bu şekilde gülme sayesinde sosyal denetim mekanizması işleyerek huzurlu bir toplum oluşması yolunda bir zemin hazırlanarak değerler sistemi korunur. Camiye giren kişinin sesli şekilde konuşması, telefonla oynaması, uygunsuz şekilde oturması bu kapsamda denetlenmiş ve sınırlanmış olur. Gülmenin bazı durumlarda fiziksel cezadan daha etkili bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Eleştirirken alaycı bir gülümseme problemi çözmeye yetmektedir.

Seyhan Aksoy (2021: 45), “Reklamda Mizah Kullanımının Eleştirisi” adlı eserinde, şunları söylemektedir: “Zira nerede bir uyumsuzluk, zıtlık, çelişki baskı varsa orada mizah vardır. Çünkü mizah bir eleştiri aracıdır ve otoriteyi rahatsız eder. Zaten Karagöz ve Hacivat’ın boynu bu yüzden vurulmadı mı?” Karagöz ve Hacivat örneğinden daha net bir şekilde anlaşılıyor ki nerede bir zıtlık, uyumsuzluk varsa orada mizah baş verir. Bu iki karakter farklı dünyaların insanıdır. Karakterlerin farklılığı, uyumsuzluğu, gülmenin kaynağını oluşturmuştur.

John Marmysz (2003: 124), uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan mizahın işlevsel faydasını şu şekilde tanımlamaktadır:

Aslında mizahi tutum, uyumsuzluğu acı verici kaygıdan ziyade eğlenceli zevk açısından aktif olarak yorumlamamızı sağlayan ayırt edici insan kapasitesidir. Mizahi bir tutum, bizi çeşitli uyumsuzluklar üzerinde derin düşüncelere dalmaya ve onları çeşitli farklı açılardan veya bakış açılarından değerlendirmeye teşvik eder. Bu tür devam eden mizahi meditasyon sırasında, uyumsuzlukları daha geniş ve daha çeşitli bakış açılarından ele alma yeteneğini geliştirerek uyumsuz olayı her zamankinden daha büyük, tehdit edici olmayan bir bağlamda anlamayı geliştiririz.

Üstünlük kuramını çürütmek için ortaya çıkan uyumsuzluk yaklaşımı, savında başarılı olamamıştır. Diğer kuram gibi mizah eylemini kendi başına aydınlatmada eksik kalmıştır. Bununla birlikte gülme eyleminin nasıl

gerçekleştiğine dair yaklaşımlarıyla probleme ışık tutmuştur. Algı dünyamıza giren uyumsuzluk durumlarının gülmeye nasıl dönüştüğünü anlamak daha kolaylaşmıştır. Başka bir deyişle birey, uyumsuzlukla yüzleşme sonucu ortaya çıkan mizahı ve uyumsuzluğun aslında gülmenin nesnesi olduğu gerçeğini idrak etmede daha az çaba sarf etmiştir. Uyumsuzluk kuramının tek bir gülme kuramı olmamasının nedeni mizahi olmayan gülme durumlarında da uyumsuzluğun olması hadisesidir.

Konusunu yaşanmış çekirdek vakalardan alan sözlü mizah metinleri bireysel görünse de topluma mal olmuştur. Kars mizahında yaygın yöntemlerden birisi de uyumsuzluktur. Zıtlık barındıran metinler üzerinden Karslımın sosyal yaşam içerisinde mizahı kurgulama sebebi irdelenecektir.

Ƙafam Ƙaç DaƘar

Bir gün OƘçuoğlulu Eziz tıraş olmaya gidir. Berbere hayatında ilk defa gitmiş. Tıraş olduktan sonra demiş ki

–Ƙaç kuruş borcumuz var.

–Berber diyir bês lira.

–Adam şaşırır ney!

–Sağ olmuş benim Ƙafam kaç daƘar²⁷² yer ki?

Berber diyir ki

–Nasıl kaç daƘar yer?

–Sağ olmuş ben bir daƘar yeri biçirem üç lira. Sen de Ƙafamı biçirsen bês lira.²⁷³

---

²⁷² Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2009: 488), “1000 metre kare değerinde yüzey ölçü birimi” şeklinde tanımlanmıştır.

²⁷³ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.29).

Arpaçay'ın Okçuoğlu Köyü'nde Eziz adında birisi hayatında ilk defa berbere gider. Tıraş ücretini fazla bulan Eziz'in "Sağ olmuş ben bir dakar yeri biçirem üç lira. Sen de kafamı biçirsen beş lira" ifadesi mizahı ortaya çıkarmıştır. Eziz'in saflık sonucu düştüğü durum gülmeyi doğurmuştur. Buradaki uyumsuzluk çayır biçimindeki hesaplanan metrekare ile insan kafası ölçümünün farklı olmasıdır.

Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerin eski zamanlarda köyden şehre inmesi seyrek bir durumdur. İnsanlar, tıraş ihtiyacını el makineleri ve usturayla karşılardı. Sanayileşmeyle birlikte köyden kente göçlerin artması ile insanlar kalıcı olarak veya ihtiyaçlarını gidermek için şehre gitmeye başladı. Serencamdaki Eziz'in hayatında ilk defa köyden şehre çıkarak berbere gitmesi uyumsuzluğun başlangıcıdır. Olaylar dönemine göre yorumlanmalıdır. Eski zamanlarda köyden şehre çıkışın az olduğu bilgisinden hareketle Eziz'in başına gelen olay uyumsuzluk sonucu gülmeceyi doğurur. Tam tersi günümüzde böyle bir durumun yaşanması insanların ilgisini çekmeyecektir. Çünkü uyumsuzluk sonucu gülmenin etkili bir şekilde ortaya çıkması için "zihinsel kalıp ve beklentilerin" alaşağı edilmesi gerekir. Uyumsuzluk sonucu gülmenin meydana gelmesi adım adım gerçekleşir. Robert L. Latta, (1999: 136), uyumsuzluk sonucu gerçekleşen gülmeyi sırasıyla şöyle tarif etmektedir: "O hâlde, düşününce, her durumda ya da birçok durumda mizah sürecinin şu şekilde ilerlediği sonucuna varmak caziptir: kişi bir uyumsuzluk algılar, onu çözer, bunun sonucunda eğlendiğini hisseder ve kendisini kahkahayla ifade eder." Başka bir deyişle Eziz'in köyden şehre çıkması, ilk defa berbere gitmesi, metrekarelerce çayır biçip kazandığı paranın fazlasını tıraşa vermesi serencamdaki çekirdek vakayı oluşturur. Anlatıcı tipi ya da tipleri sözlü gelenekten öğrendikleri vakadaki uyumsuzluğu mizah süzgecinden geçirerek ortaya güldürücü bir metin çıkarır.

Serencamda mizahı ortaya çıkaran başka bir durum ise söz varlığının uyumsuz bir şekilde kullanılmasıdır. Berberin istediği parayı çok bulan Aziz'in "Sağ olmuş benim kafam kaç dakar yer ki!" ifadesi uyumsuzluk sonucu gülmeyi doğurur. Dekar, tarım alanlarının ölçümünde kullanılan bir sözcüktür. İnsan kafası gibi küçük bir organın Dekar hesabıyla ölçülmesi zıtlık doğurmaktadır. Öte yandan "kafamı biçersen" ifadesindeki fiil çayırların otunun kesilmesinde kullanılır. İnsanlar berbere "kafa biçirmek" için değil "tırış olmak" ya da "saç kestirmek" için giderler.

Müslümanlar Açlıktan Ğırlırlar

Kötek Köyü²⁷⁴, nden geçerken herkes kalak²⁷⁵ dibinde oturmuş. Uzanmışlar ele.²⁷⁶

–Ya heyirdir bele.

–Ya orucuk.

–Obirine sorir. Türhmen heyirdir?

–Valla orucuk.

Bahirler ki bunların hepsi oruç.

–Oruçluk nedi?

–İbadettir.

–Sabahtan ahşama ğadar ac ğalirik.

–Ha ele.

²⁷⁴ Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı bir köy.

²⁷⁵ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV'te (2009: 2608), "Tezek yığını" şeklinde tanımlanır.

²⁷⁶ Fıkranın varyantı Çıldır'ın Aydıngün Köyü'nde şöyle derlenmiştir: "Adamın ailesi oruç tutur. Kendinin oruç tutmak pek hoşuna gitmir. Çaresiz ğalıp oruç tutur. Yaz aylarında Malağan'ın değirmanına gidir. Değirmanın tozu, yazın sıcağı, adamın ağzı dili ğurumuş ama çaresiz orucu tutur. O arada bahir ki Malağanlar karpuz ağacın gölgesinde kesir. Adam bunlara bahir kendi çektiği azaba bahir.

–Ğidir elini Malağanın omuzuna ğoyur. Diyir ki biz ğırılıp batirik. Dininizin ğıymetini bilin" (K.K.71).

Türhmenler köye yetişip yetişmez yemek yiyorlar.

Arhadaşlarına diyirler ki

–Siz siz olun. Dininize şahap olun. Müslümanlar açıklıktan girilirler.²⁷⁷

Metindeki uyumsuzluk silsileleri mizahı ortaya çıkarmaktadır. Kendilerinin de Müslüman olmaları ve orucun İslam dininde farz olduğunu bilmelerine “Müslümanlar açıklıktan girilirler” biçimindeki tavırları uyumsuzluk sonucu gülmeyi oluşturmuştur.

Dinlerin kuralları değiştirilemez olmasına rağmen mezhepler ve onlara bağlı inanç ve uygulamalarda çeşitli farklılıklar bulunmaktadır (Öncül, 2010: 94). Duruma benzer bir tespiti farklı yörede yaşayan yapılar için Pertev Naili Boratav da (2014: 350), Bektaşiler, Tahtacılar ve Yörükler için bu çeşitliliğe işaret etmektedir. Kars'ta yaşayan Türkmenler inanç ve pratikler konusunda arkaik inançlarına sahip çıkmakta dinî kurallara karşı geniş bir hoşgörü barındırmaktadır. İnanç ve uygulamalardaki çeşitlilik sözlü kültür ürünlerinden fıkra ve serencamlara yansımaktadır. Mitolojik kökenli arkaik inanç temelli ritüeller yörede yaşayan Türkmenlerin kültürel belleğinde saklı kalarak nesilden nesle aktarıla gelmiştir.

Davşan Kaçmış

Kağızman'da köylüler toplanıp davşan tutirler. Ağıla davşani koyirler. Deyirler ki

–Ağılın kapısına bir boyunduruğ koyun ki davşan kaçmasın.

Sabah gelirler ki davşan yok.

–Ula bu davşanı kim götürdü? Kim çaldı acaba?

---

²⁷⁷ 05.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.9).

Ahıllı bir adama sorurlar. Diyirler ki

–Davşan kaçmış. Ya nasıl kaçır? osoca boyunduruk koyduk.

Akıllı adam diyir ki

–Boyunduruğu koymuşsuz ama delikleri kapatmamışsınız.²⁷⁸

Serencamda Kağızmanlılar bir yabancı tavşan yakalarlar. Tavşanı ağıla kapatıp kaçmaması için kapiya boyunduruk koyarlar. Sabah geldiklerinde tavşanın kaçtığını görürler. Bu işe akıl sır erdiremeyince bir akıllı kişiye sorma kararı alırlar. Akıllı kişinin boyunduruğun deliklerinin büyük olduğu bilgisinden hareketle “boyunduruğu koymuşsuz ama delikleri kapatmamışsınız” cevabı uyumsuzluk sonucu gülmeyi ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal düzeni bozmayan, kasıtlı olmayan hâl ve davranışlar bulunmaktadır. Dalgınlık, cahillik, anlayış kıtlığı, yeteneksizlik, kurnazlık, saflık, kibir, ahmaklık ve cimrilik bunlardan bazılarıdır. Bunlar cezai işlem gerektirmeyen uyumsuz ve uygunsuz davranışlardır. Doğrudan kimseye zararı olmayan adı geçen davranışları toplumsal hayat içerisinde cemiyet gülme suretiyle cezalandırır (Tural, 1993: 3).

Fıkra ve serencamlardaki uyumsuzlukları cemiyet idrak ederek mizah vasıtasıyla cezai işlem uygular. Sözlü metinlerin sosyal kontrol mekanizması gibi bir işlevi bulunmaktadır. Metindeki köylülerin küçük tavşanın kaçmaması için tavşandan büyük delikleri olan boyunduruğu koymaları saflık, cahillik ve dalgınlık gibi insani durumların sonucudur. Sözlü kültür içerisinde anlatıla gelen serencam sosyal hayattaki davranışlarında zaafı olan kişilerin gülme yoluyla

---

²⁷⁸ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.7).

cezalandırıldığına örnektir. Adı geçen hâller metinlerde mizah ve gülmeye hayat veren en temel insani durumlardır.

Öte yandan dalgınlık sonucu oluşan gülmeye ilgili Henri Bergson (2011: 86), fıkralarda üstünlük ve uyumsuzluk hissi veren davranışlardan birisinin dalgınlık olduğunu belirtir. Ayrıca “Her dalgınlık komiklidir. Üstelik bu dalgınlık ne kadar derin olursa, komedyanın niteliği de o kadar yüksek olur” biçiminde bilgi vermektedir. Belirli kültür dairesinde yaşayan insanlardan bir kısmının farklı davranma eylemleri “gülünç” duruma düşmekle sonuçlanır. Toplumun kontrol mekanizması devreye girerek normalleşme sağlanır.

Zengine Allah Vêir

Zöhrep'te²⁷⁹ Ğasım diye biri var-ıdı. Oruçluğ zamanı fitre, zekât verilecek. Yeke Memmet diyir ki

–Valla diyir gelin fitreyi Ğasım Ağa'ya verek. Nasıl olsa Allah zengine vêir. Gelin biz de ona verek.²⁸⁰

Arpaçay Zöhrep'te Kasım adında birisi vardır. Ramazan ayı içerisinde fitrenin kime verileceği konuşulurken Yeke Mehmet adlı kişinin “valla diyir gelin fitreyi Gasım Ağa'ya verek. Nasıl olsa Allah zengine verir. Gelin bizde ona verek” ironik sözü uyumsuzluğu doğurarak gülmeyi ortaya çıkarmıştır. Burada Yeke Mehmet'in Kasım Ağa'nın zenginliğini Allah'ın ona bahşetmesine bağlaması ve ironik bir biçimde Allah, Kasım Ağa'ya zenginlik veriyorken bizim başkasına fitre vermemiz doğru olmaz demesi mizahı yaratmıştır. Serencamda kulun Allah'a sitemi bulunmaktadır. Çünkü kulların bazılarının çok zengin bazılarını ise çok fakir olması Yeke Mehmet'in zihin dünyasında adaletsizlik kavramına atıfta bulunmaktadır.

²⁷⁹ Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı bir köy.

²⁸⁰ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.65).

Serencamda çelişkiyi oluşturan Yeke Mehmet'in "rızık" hakkında bilgi eksikliğidir. Allah herkese rızık dağıtarak imtihana tabi tutmuştur. Bazı insanlar çalışarak zenginliğini artırırken bazıları ise fakirleşmektedir. İsmail Yakıt'ın (2020: 122), Semantik Analizli Açıklamalı Yorumlu Kur'an mealindeki Münâfikun Suresi 10. Ayette Allah "Sizden birine ölüm gelip de "Rabbim Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyi ve yararlı kimselerden (sâlihîn) olsam!" diye yalvarmadan önce size rızık olarak verdiğimiz şeylerden harcayınız" diye emir vermektedir. Kur'an'da rızıkın Allah yolunda harcanması ve paylaşılması konusunda da uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca bütün canlılara nimet verildiği açık bir şekilde belirtilmiştir. Şükredenlerin nimetleri artarken nankörlük edenlerin rızıklarının azalacağı da belirtilmiştir. Serencam ayetteki perspektife göre yorumlandığında Yeke Mehmet'in şükretmeyip Allah'a isyan etmesi uyumsuzluk doğurmaktadır.

Öte yandan Yeke Mehmet'in rızık konusunda eksiklikleri olsa da ironik saldırının bilinçaltında "ağa" metaforuna karşı nefreti vardır. Ağa köyün sahibidir. İnsanları karın tokluğuna çalıştırdığı imgesi Yeke Mehmet'in zihin dünyasında irdelenen bir problemdir. Ayşe Yücel Çetin'in (2016: 25), "Elimizde bulunan metinleri, oluştuğu çevre ve şartlardan (context) soyutlayarak tanımlamak, değerlendirmek, onları salt metin olarak kabul etmek eksik ve karışıklığa yol açan bir anlayıştır" görüşü metinlerin çevreden bağımsız değerlendirilemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Yeke Mehmet, Kasım Ağa'nın fitre ve zekâta ihtiyacı olmadığını bildiği hâlde bilinçli bir şekilde ağaya mizahi saldırı yöneltmiş de olabilir. Başka bir deyişle Yeke Mehmet ağayı protesto eder. Bunu yaparken de mizah tarzlarından ironiyi kullanarak kendisini koruma altına alır. Fuzuli Bayat (2016: 369), mizah metinlerinin protesto işlevi ile ilgili şu bilgileri verir:

Protesto kendisini ifade şekli olup siyasi, ekonomik, dinsel ve kültürel alt yapıları kapsamakla geniş bir sahanı içermektedir. En önemli olanı da sözlü kültürde mizahın başlıca görevlerinden birinin protesto olmasıdır. Protesto mizahın kapalı işlevini oluşturmakla eğlendirmeye ve güldürmeye hizmet etmektedir. Mizahta protesto toplumun hassas olduğu konularda eleştirel bir yaklaşımla mevcut iktidara, çarpık düzene, çağa ayak uydurmayan dinsel ve kültürel yargılara hatta tavır ve davranışlara itiraz etmekle toplumun sağduyusunu öne çeker. Ancak bazı sözlü kültür ürünlerinde açık bir protesto ile beraber bir de özellikle dinî içerikli, etnik bağlamlı fıkralarda gizli bir protesto düşüncesi vardır. Sözlü kültür ürünü olan fıkralar tabii ki başlı başına bir tepki metnidir.

Türk sosyo-kültüründe çarpık düzenin başında insanları kölesi gören ağalar, dinî suistimal eden hocalar ve kurulu düzene saldıran diğer gruplardaki kesimler gelmektedir. Doğal olarak bu kişiler fıkra ve serencamların odağında olmuşlardır. Yeke Mehmet'in zihin dünyası yorumlandığında Zöhrep'teki Kasım Ağa'nın, kurulu düzene karşı bir tehdit olduğu ve gülme yoluyla cezalandırılması gerektiği gerçeği ortaya çıkar.

Yalan Yarışı

Şimdi iki yalancı Terekeme yalan yarışına giriyor. Bakalım hangisi daha güzel söyleyecek.

–Terekeme'nin biri diyir ki ya bizim bir ahır vardı ama çoğ uzunudu. İnek bu başta buğaya gelende o başa gedene gadar doğurdu.

–Öbür Terekeme düşünür düşünür ne diyim? Diyir valla bizde de bir sırıh var. Havaya bir bulut gelende babam o sırıhla bulutları dağıdıyirdi.

–Ola yalan söyleme o yekelikte sırıh olir mi? Sonra o sırıhla nerde sahlıyin?

–Diyir nerede saħliyacam? Tabi ki sizin aħırda.²⁸¹

Fıkırada uyumsuzluğun yanında iki Terekeme'nin birbirine üstünlük kurma çabası işlenmektedir. Yalan yarışına giren iki Terekeme'den birincisi ineğin ahırın bir ucundan diğer ucuna gelene kadar gebe kalıp doğurduğunu söyler. İkinci Terekeme ise babasının sırlıkla bulutlarını dağıttığını söyler. Buraya kadar mübalağanın olduğu uyumsuzluklar vardır. İneğinin ahırın bu başından öbür başına gidene kadar doğum yaptığını iddia eden Terekeme, arkadaşına bu kadar uzun sırlık olur mu diye sorar? Metnin bu kısmında üstünlük kuramı devreye girer. Terekeme, sırlığı “Tabii ki sizin aħırda” saklayacağına söyleyerek üstün gelir. Fıkra uyumsuzluklar silsilesi ile başlayıp devam eder. Sonunda ise Terekeme'nin birinin üstünlüğu ile biter.

Kars mizahında yapıların birbirlerine karşı üstünlük kurmaları ve atışmalarında uyumsuzluk içeren ifadeler kullanmaları yaygın olarak görülen bir durumdur. Öyle ki Türk-İslam geleneğinde yalan söylemek hoş karşılanan bir durum değildir. İki Terekeme'nin bu durumu bildikleri hâlde abartma içerikli zıtlıkları söyleyerek üstün olma çabaları duruma kanıttır. Feinberg (2014: 279), “Uyuşmazlık kuramı belki de en yaygın mizah açıklamasıdır. Belirli uygunsuzluk, uyumsuzluk ve münasebetsizliklerin eğlenceyle sonuçlandığı gerçeğine dayanır” şeklinde açıklama yaparken; Faik Reşad (1998: 7-8) “Fıkralar hem gönülleri şenlendirme vesilesi olması hem de ibret almayı, hakikatleri öğrenmeyi sağlaması yönüyle eğlencelerin faydalı kısmındadır” sözleriyle açıklama yapar. Kars'ta yaşıyan yapıların, mizahı çok güçlü bir şekilde kullandıkları kabul edilen bir durumdur. Bunun sonucunda birbirlerine üstün gelme, eğlenme ve hoşça vakit geçirmek adına “bilinçli” şekilde zıtlıklardan yararlandıkları aşikârdır.

²⁸¹ 30.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.60).

Anlaşılacağı üzere fıkra ve serencamların mantığa ters gelecek öğelerle örülüp anlatılmasında eğlence önemli bir faktördür.

Öte yandan fıkra ve serencamlar anlatıcı bakış açısının ürünüdür. Anlatıcı ifade etmek istediği fikre göre bir bakış açısı seçer. Şerif Aktaş'ın (2005: 77), sanatkâr üzerinden tanımladığı anlatıcı bakış açısı şöyledir: “Sanatkâr ifade etmek istediği fikre göre bir bakış açısı seçmek zorundadır. Bu sanatkârın değil anlatıcının bakış açısı olacaktır. Anlatıcı bakış açısına göre şekil alacağı gibi varlık ve hayat tezahürleri de yine aynı bakış açısının verdiği imkânlar çerçevesinde anlatılacak ve tanıtılacaktır.”

Fıkra ve serencam anlatıcısı vakayı zihin dünyasında harmanlayarak bir çıktı şeklinde kültüre sunar. Anlatıcı bakış açısını etkileyen faktörler bulunmaktadır. Öncelikle sözlü kültürden öğrendiği vakayı dinleyiciyle buluştururken mizah iklimi yaratacak söz ve metin örme kabiliyetine sahip olması gerekir. Anlatıcı, metni kurgularken mekân, şahıs ve fıkra tiplerini de bağlama katar. Ayrıca söz varlığı ve göstergeleri ustalıklı kullanması metnin işlevini yerine getirmesine katkı sağlar. Tartışılması gereken bir konu da yazılı ve sözlü kültür alanında yaratılan metinlerin anlatıcı-dinleyici arasındaki bağıdır. Ayşe Yücel Çetin (2016: 4-5), bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Yazılı kültür alanında yaratılan anlatılarda yazarın bir süre sonra aradan çekilmesi, okuyucunun anlatıyı kendince anlamlandırması söz konusudur. Metnin sahibi olarak yazar görünüyorsa bile gerçekte zaman geçtikçe yazar ile metnin bağı kopmaktadır. Metin yazıyla sabitlendiği hâlde, anlamlandırma sabitlenmez ve okuyucu yeni anlamlar yükler. Sözlü ortamda icra edilen anlatı metinlerinde ise anlamlandırma anlatıcı ve dinleyici tarafından yapılır.

Anlamlandırmanın anlatıcı ve dinleyici arasında ortak bir şekilde yapıldığı gerçeğinden hareketle anlatıcının icra anında anlatım kapasitesi, dil, şive ve ağız kullanma becerisi, söz

sanatlarındaki hüneri önemli detaylardır. Bunun sonucunda anlatıcı kültürel kodlara uygun bir şekilde bellektekini dinleyiciyle buluşturduğu takdirde sözlü metin işlevini yerine getirmiş olur.

Tuluş

Hacı Ğara diye bir adam var-ıdı. Bunun yanına bir gelinle bir yaşlı nene gelip deyir ki:

–Ğara Amca bize tuluş lazım. Bize peynir lazım.

–Ğara Amca tamam deyir. Sıkıntı yok.

–Ğızım sana kaç kilo lazım?

–Maña deyir otuz kilo.

–Bacım sana kaç kilo lazım?

–Maña da elli kilo.

–Gelin deyir ki Ğara emi deyir men AnĞara'dan gelmişem. Önce mana bas.

–Yanıdaki yaşlı da yoĞ diyir men özümü öldürürem. Önce maña basacan.

–Gelin diyir ki olur mu? Ben Ankara'dan gelmişem. Önce bana bassın.

–YoĞ özümü öldürürem. İrezil edirem. Önce maña bas.

Dışarı çıktıktan sonra gelin diyir ki oy senin aĞlın puç²⁸² olsun. Hele söze baĞ. Ele de ısrar ediyirik. O da deyir ki acele etmeyin. Men kime basacaĞımı bilirem.²⁸³

---

²⁸² Türkiye Halk AĞzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3484), "Bitkin duruma gelmek" şeklinde tanımlanır.

²⁸³ 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K. K. 33).

Kars'ta peynirci dükkânında geçen serencamda Hacı Gara'ya biri genç diğeri yaşlı iki kadın peynir almak için gelir. İkisi de acele olduğunu söyleyerek peyniri önce almak için birbirleriyle tartışır. Bu sırada kadınlar “basmak” kelimesinin cinsellik ifade eden anlamını unutarak “önce mana bas” şeklinde sırayla bu söz varlığını kullanırlar. Hacı Gara'nın en sonunda “Men kime basacağı bilirem” ifadesi güldürüyü doruğa çıkarır.

Söz varlığında farklı anlamı olan ifadeler Kars mizahında kullanılmaktadır. “Basmak” kelimesi yörede “tuluğ basmak” yani peynir doldurmak şeklinde kullanıldığı gibi aynı zamanda eril bakışın egemen olduğu konuşmalarda cinsellik ifade eder. Herkesin bildiği kelimenin iki kadının saflığı ya da dalgınlığı sonucunda ısrarla kullanılması uyumsuzluk sonucu gülmeyi oluşturmuştur. Başka bir zıtlık ise hacca gidip “Hacı” lakabını alan Gara'nın “basmak” kelimesini bilinçli olarak kullanmasının zıtlığıdır. Gelin ile yaşlı kadının kelimeyi yanlışlıkla kullandıkları aralarındaki konuşmada ortaya çıkmaktadır. Azem Sevindik'in (2021: 246), Türk Mizah Ekolojisi adlı eserinde “Türk halk kültüründe cinsel söylem, hareket ve ima önemli bir mizah yapma biçimidir; elbette çeşitli türlerde kullanılan bu yaygın metot fıkralar da fark edilir” biçimindeki açıklaması metindeki duruma uygun bir tespittir.

Sözcüklerin yanlış kullanılması, cinaslar, ağız özellikleri, mübalağalı anlatımlar, yanlış anlamalar, cinsel ve argolu ifadeler mizahın ortaya çıkmasını sağlayan en temel durumlardan bazılarıdır.

Başın Batsın

Kürt'ün biri arabayı yeni almış. Gitmiş arabayı vurmuş. Araba hurda haş olmuş. Azeri de arabaynan yanından keçir. Demiş

–Kırva ne yapıyorsun?

–Ğardaş evim yıhıldı. Araba hırda haş oldu.

Azeri diyir ki

–Başın batsın git egzozdan üfle bu şişer.

Kürt'ün aklına yatır. Ağzını egzozu vèrir. Şişirmeye çalışır ama şişmez. O ara Terekeme yanından keçir.

–Kırva ne yapırsan?

Kürt diyir ki

–Ben kaza yaptım. Azeri dedi ki egzozdan üfle şişecek.

Terekeme diyir ki

–Ola başın batsın bu araba şişer mi camları kırık.²⁸⁴

Aşiret'in²⁸⁵ biri yeni araba alır. Bir gün kaza yapar. O sırada Azeri yanından geçerken kirve ne yapıyorsun der? Aşiret kaza yaptığını, arabanın çalışmadığını söyleyince Azeri, “git egzozdan üfle” araba çalışır. Biçiminde nasihat eder. Aşiret sözü ciddiye alarak arabaya egzozdan üfler. Bakar ki araba çalışmaz. O sırada Terekeme rastlar. O da ne yaptığını sorar. Aşiret, Azeri'nin söylediklerini ona söyler. Bunun üzerine Terekeme, “ola başın batsın bu araba şişer mi camları kırık” bu araba çalışır mı? Fıkra metni boyunca uyumsuzluklar belirgin olarak görülmektedir. Kaza yapan aracın egzozuna üflenmesi, arabanın camlarının kırık olduğu için egzozu üflemenin faydasının olmadığı tespiti gibi durumlar zıtlıklar oluşturmaktadır. Normal hayatta kaza yapan aracın çalışması için böyle yöntemlerin kullanılması akla ve mantığa uygun

---

²⁸⁴ 12.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.13).

²⁸⁵ Kars'ta “aşiret” kelimesi kullanılırken bu ifadenin hususen “Kürtleri” kastettiği bilinmektedir. Biz de tezimizde fıkra metinlerinde geçen “Kürt, Kürtün biri, bir gün bir Kürt...” gibi kullanımları, derleme yapılan kaynak kişinin ağzından olduğu gibi yazıya aktardığımız için bu kullanımı değiştirmedik. Ancak, inceleme kısmında bu ifadenin yerine “aşiret” kullanımını tercih ettik.

değildir. Bu nedenele fıkra dinleyici de gülmeyi meydana getirir.

Kars sözlü mizahında tipler vasıtasıyla takılmaca, şaka, espri, nükte, ironi fıkra ve serencam gibi mizahi tarzlar meydana gelmiştir. Metinlerin sözlü kültürden günümüze kadar anlatıla gelmesinden en önemli unsurlardan birisi “tip”lerdir. Fıkradaki Azeri, Terekeme ve Aşiret fıkra kahramanlarıdır. Uyumsuzlukların bilinçli bir şekilde işlenmesi tiplerin temsil ettiği yapılar arasındaki şakalaşmanın ürünüdür. Kars mizahında sözü edilen tipler birbirleriyle mizah çizgisinde zıtlaşarak üstünlük kurma, hoşça vakit geçirme ve alaya alma çabasına girerler. Metindeki tiplerden Aşiret “saf” iken “Azeri ve Terekeme” uyanıktır. Azeri ve Terekeme, Aşiret’in saflığını kullanarak onu alaya almaktadır. Yapılar arasında “saflık, cahillik, kurnazlık ve ahmaklık” gibi insani durumlar bir tipin karakteristik özelliği değildir. Anlatıcı bakış açısı tiplere yapılan yakıştırmaları değiştirmektedir. Başka bir deyişle fıkranın birinde Aşiret saf olarak tanıtılırken diğerinde Terekeme, Yerli, Malakan, Karşı ve Posoflu tipleri uyanık şeklinde karakterize edilir. Kars’taki tipler pratik zekâlarıyla uyumsuzluklar üzerinden birbirlerine karşı üstünlük kurmaya çalışır. Anlatıcı tipinin metne müdahalesi ile ilgili Yavuz Demir (1995: 115), “Anlatıcı varlığını hikâye dışına çekmek yerine, iyiden iyiye karakterin içerisine sokulup onun adına konuşmaya ve düşünmeye başlar” şeklinde izah yaparken; Ayşe Yücel Çetin’in ise (2016: IX), Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi adlı eserinde şu bilgilere yer vermiştir:

Metnin içinde veya metne dışarıdan müdahale yoluyla aktarılan olaylardaki anlatıcı tip, kimi zaman doğrudan metni meydana getiren olay veya olayları yaşarken, kimi zaman dışarıdan bakar. Ancak her durumda metnin yaratıcısı ile ilgilidir ve metnin yaratıcısı tarafından görevlendirilmiş bir tiptir.

Kars mizah metinlerinde anlatıcının metne müdahalesi açıkça görülmektedir Mensubu olunan yapının korunması ve üstünlük sağlamak amacıyla tipler aracılığıyla fıkra ve serencamlar dönüştürülmektedir.

Âşık Sedi'nin Tren Yolculuğu

Bir gün İncesulu Âşık Sedi trende yolculuk yapıyor. Bunun oturduğu kompartumunda da bir albay ile hanımı oturuyor. Şimdi tren yolculuğu biter mi? O zaman üç gün üç gece. Albayın hanımı albaya diyor ki

–Albay, bu köşedeki siyah kılıfın içindeki şey silah mıdır?

Saz kılıfın içinde ya.

–Albay diyor yo! hanım. O silah değil. O sazdır. Bu yanımızda oturan da âşıhtır.

–Peki olmaz mı abu yolculuk pitmiyor. İşte bu âşık bize birkaç çalıp söylese.

Âşık Sedi de sazi çıkarır çıkarmaz Terekeme ağzıyla

–Ay balam ay sonam ben ölürem demesiyle albayın garısı albaya diyor ki albay gal! buradan gidek. Adam düşüp ölecek başımıza bela olacak.²⁸⁶

Kadının Âşık Sadi'nin öleceğini sanması uyumsuzluklar silsilesini devam ettirmiştir. Sonunda zıtlıktan kaynaklı gülme durumu ortaya çıkmıştır. Albayın karısının saz kılıfını silah sanması, türkü sözlerini yanlış anlaması serencamda mizahı oluşturan uyumsuzluklardır. Serencam, albayın eşini hicvetmektedir. Kocasının rütbeli bir asker olması, kendisinin de görmüş geçirmiş olması gerçeğini düşündürmektedir. Öte yandan âşıklar diyarı Kars'ta yıllarca kalıp da âşığa yabancı olması ve sazi tanıyamayacak kadar cahilliği eleştiriye beraberinde getirmiştir. Mizah metinlerinin en önemli

---

²⁸⁶ 06.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.74).

işlevlerinden birisi de ironi, hiciv, alay, tahkir içeren mesajlar vermesi ve gülme ile cezalandırmasıdır. Toplumsal hayatın farklı kesitlerinde görülen eleştiri içerikli fıkra ve serencamların anlatılır olması halkın sosyal düzeni sağlama isteğinin göstergesidir.

Dursun Yıldırım (2016a: 332), Türk Bitiği Araştırma/İnceleme yazıları adlı eserinde “Eleştiri, anlaşılabilirlik kazanmış ise toplumun sesini yansıtır; açıklığa kavuşmamışsa bir eksiklik duyuluyorsa o zaman ortada henüz bir fıkra dokuması/metni bir sözel eleştiri kanalı da oluşmamış demektir” şeklinde tespitte bulunur. Yıldırım’ın görüşünden anlaşılacağı üzere fıkra metninin sözlü kültürde nesilden nesle aktarıla gelmesinin en başat unsuru “eleştirinin” toplum nezdinde anlaşılır olmasıdır. Erman Artun’un (1996: 33), “Âşık bir kelimenin uzak ya da yakın çağrışımını kullanarak mizahı bulur. Abartılmış cehalet ve saflıkla mizahı yakalar” biçimindeki ifadesinden yola çıkarak Âşık Sadi, albayın eşinin davranışlarını önce akıl süzgecinden geçirir. Çevresine yaşadığı serencamı anlatır. Böylece metnin günümüze kadar gelmesine aracılık eder.

İrdelenmesi gereken konulardan birisi de serencamın niçin hâlen daha bellekte taşınarak anlatılmasıdır? Gökhan Tunç (2020: 13), belleğin Türk toplum yapısındaki önemi hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

Bellek hâlâ gizemli ve şaşırtıcıdır. Çözümlemeyen doğasına rağmen hemen herkesin kabul ettiği şey, belleğin özelde bireyin genelde de toplumun hayatında vazgeçilmez bir konumda oluşudur. Bir başka şekilde ifade edecek olursak bireyin hayatını idame ettirmesinin yanı sıra toplumun da varlığını sürdürmesinin yegâne yoludur bellek.

Sözlü metinlerin protesto işlevi bağlamı düşünüldüğünde toplum, düzeni sağlamak için kültüre uygun olmayan davranışları ifşa eder. Toplumsal hayatın farklı kesitlerinde görülen mizahi metinleri yeri ve zamanı geldiğinde düzende

bütünlüğü sağlamak adına “toplum belleği” tarafından ustaca kullanıldığı kabul edilen bir durumdur.

Men de Ölecem

Bir gelinin cinsel isteksiz bir eşi var. Bir toplumda beş on kişi gelinin etrafında toplanırlar. Ğadımlardan biri erkek gibi otoriter Ğadımdır. Ğadımlar toplanmış tendirde pişiriyorlar. O arada genç gelin ölür. Gelini defnediyorlar. O arada herkes ya bu genç gelin neden öldü diye Ğonuşurlar? Ğadın çoh ağıllı bir Ğadın diyir ki

–Gelinin men neden öldüğünü bilirem.

–Diyer gelinler Şirin Hala niye öldü diye sorarlar?

–Diyir ki onun Ğocası iktidarsızdı.

–Gelinin biri oy benim başıma öyleyse men de ölecem men de.²⁸⁷

Yaşlı kadın gelinin ölüm sebebini kocasının iktidarsız olmasına bağlar. Başka bir kadının “oy benim başıma öyleyse men de ölecem” ifadesi Ğülmeceyi ortaya çıkarır. Fıkra uyumsuzluklar sonucu meydana gelmiştir. İktidarsız olan erkek eşlerinin öldüğüne dair bilimsel bilginin olmaması ve oradaki genç gelinin yaşlı kadına inanarak kocasının iktidarsız olduğunu ifşa etmesi mizahı ortaya çıkaran zıtlıklardır.

Kadınların toplanıp birbirlerini Ğöldürdüğü ve eğlendirdiği yerler vardır. Bunların başında hamamlar gelmektedir. Kars'ta hamam, kabul günleri dışında kadınlar genelde tandır başlarında buluşurlar. İmece usulü ekmek pişirmenin yaygın olduğu yörede kadınlar bu şekilde sosyalleşmektedir. Fıkroda geçtiği üzere ölen kişinin neden öldüğüne dair konuşmalar kadınların mizah ürettiğine örnektir. İnanç ve kültürel yapı cinsel konuların ulu orta konuşulmasına

---

²⁸⁷ 01.03.2019 tarihli Ğörüşme bilgileri. (K.K.15).

müsaade etmemektedir. Bu yüzden erkek ve kadınlar kendi aralarında bu konulara temas eder. Kadınların cinsel meseleleri konuşmak istemesinin sebeplerinden en önemlisi gülme ihtiyacını giderecek uyumsuzlukların fazla olmasıdır.

Metinde, yaşlı kadının mizah yaparken gelinin ölme sebebini adamın iktidarsız olmasına bağlamasının sosyolojik bir gerçekliği vardır. Yaşlı kadın halkbilgisinden gelen tecrübesiyle cinsellik konusunda problemi olan erkek ya da kadının fiziki ya da ruhsal sağlığının yerinde olmayacağı tespitini yapmaktadır.

Sen Ğarabaş'ın Neyisen?

Köylünün birisinin sürüsüne ğurt saldırır. Bir Ğarabaş adlı köpeği var. Köpek Ğurdu öldürür. Ğurtla mücadele ettiği sırada nefes borusuna Ğurdun tüyü Ğaçar. Bir Ğoyun kesmeye Ğarar verir ki yağı Ğarabaş yessin. O tüyde yağa yapışıp mideye gitsin. Ğoyunu gösterip diyir ki

–Ğarabaş, bu Ğoyun senin Ğismetin.

O sırada Ğarabaş ölür. Ğoyun ekiz doğuruyor. Sürekli beş senede kırk beş Ğoyun olur. Adam diyir ki

–Bu Ğoyun köpeğin hakkı satamam da yiyemem de. Ğadıya gidim. Danışayım diyir. Gidir Ğadıya. Konuyu anlatır. Diyi ki Ğadı Ğoyun Ğarabaşın kısmetiydi. Ona vermiştim. Ğarabaş öldü. Şimdi Ğoyun kırk beşe çıktı. Bunu ben ne yapıyım? Kime veriyim? Yiyemem. Bu başkasının haggı.

–Ğadı baħır ki adam saf. Diyir ki bana tüşer.

–Adam tamam diyir. Ğoyunu Ğetirip Ğadıya verir. Bir beyinde hayal edir. Diyir ki dedem öldü. Mirası babamlarla amcama Ğaldı. Babam öldü. Miras benlen Ğardeşlerime Ğaldı. Ben ölsem çocuħlarıma Ğalacak. Bizim Ğoyun Ğadıya nasıl kalır? Geriye dönür. Affedirsın Ğadı bey diyir. Dedem öldü.

Mirası babama ğaldı. Ben ölürsem mirasım oğluma ğalır. Sen bizim ğarabaşın neyisen?²⁸⁸

Köylünün köpeği kurt ile mücadele ederken boğazına tüy kaçır. Köylü de köpeği kurtarmak için koyun keser. Düşüncesine göre kestiği koyunun yağını Karabaş yiyecek. Tüy, yağa takılacak. Karabaş da kurtulacak. Tam bu sırada Karabaş ölür. Koyun yıllar içinde doğumla çok sayıda yavru verir. Köylü bu koyunların Karabaş'ın hakkı olduğunu düşünerek ne satar ne de yer. Kadıya gitmeye karar verir. Kadı adamı saf görür. Koyunların kendisinin hakkı olduğunu söyler. Köylü koyunları kadıya getirdiği an aklı başına gelir. Mantıklı sorularla durumu sorgular. “Affedirsin ğadı bey diyir. Dedem öldü. Mirası babama ğaldı. Ben ölürsem mirasım oğluma ğalır. Sen bizim ğarabaşın neyisen?” ifadesi uyumsuzluk sonucu mizahı ortaya çıkarmıştır. Fıkroda köylünün, tüyü çıkarmak için koyun kesmeye karar vermesi, koyunun yavrularını ne kendine ne de başkasına hak görmesi ve danıştığı kadının koyunları istemesi metindeki zıtlıkları oluşturmaktadır. Dinleyici uyumsuzluklara gülerek karşılık vermektedir. Uyumsuzluklar dışında köylünün aklı başına gelince “Sen bizim ğarabaşın neyisen?” ifadesi ile kadıyı tahkir etmesi, metnin üstünlük kuramına da uygunluğuna kanıttır.

Sözlü kültür ürünleri olan fıkra ve serencamlar toplumsal düzenin sağlanması ve hak arayışında işlevsel olarak anlatılan metinlerdir. Ülkü Kara Düzgün (2014: 55), Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi adlı eserinde fıkraların tipler aracılığıyla yaşanan dönemin gerçekliklerini işleme hakkında şu ifadeler yer vermiştir:

Fıkralardaki tipler tarihî gerçek şahıslar olabileceği gibi hayali şahıslar da olabilirler. Halk, diğer sözlü edebiyat verimlerinin bir kısmında olduğu gibi fıkra tiplerinin eylemlerinin tamamına inanmasa da bir dönem yaşadıklarına emindirler.

²⁸⁸ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

Çünkü fıkralardaki olaylar gerçek veya gerçeğe yakın karakterdir. Fıkralar, bir tip üzerine kurulabilir. Fakat fıkralarda daha çok karşıt iki düşüncenin yer alması, birbirine zıt en az iki tipin gerekliliğini zorunlu kılar. Fıkra tipi tarihî bir şahıs olsa bile fıkra zamanını tayin etmek zordur. Çünkü fıkra tipleri de diğer tipler gibi devamlılık arz ederler. Yani stereotip özellik gösterirler. Yaşadıkları dönemden sonra da halk tarafından kendilerine isnat edilen hikâyeler sebebiyle varlıklarına her devirde rastlamak mümkündür. Tipleşme süreci tamamlandığında tip etrafındaki verimlerin çoğaldığı tespit edilir. Tip belirlidir. Sözlü edebiyat türlerinde tip belirli olunca, aynı özellikler farklı isme sahip kahramanlar nezdinde ya da aynı isimle birbirinden tarihî ya da coğrafi olarak ayrılan sahalarda benzeri anlatmalarda yer alabilir.

Mizah metinleri, kahramanlar aracılığıyla kurallara uymayan kişi ve toplulukları sert bir şekilde eleştirir. Yaşamın içindeki çelişki ve aksaklıklar gülme yoluyla cezalandırılır. Köylü ile kadı arasındaki olayın yaşanılıp yaşanılmadığı hakkında kesin ve net yorum yapmak zordur. Öte yandan adalet, hak ve hukuk arama eylemleri yaşamın her döneminde var olmuştur. Toplum, kadı ile bir “köylüyü” karşı karşıya getirerek yaptığı haksızlığı ifşa eder. Dursun Yıldırım’ın (2016b: 38), “toplum belleği” haksızlıklarına karşı bir “tip ya da kahramanı” idarecilerin karşısına çıkarması ile ilgili görüşleri şöyledir:

Türk fıkralarının büyük bir bölümünün konusu idareci tabaka ile halk arasında geçen vak’alardır. Bu vak’alarda halk, umumiyetle doğrudan doğruya idarecilerin karşısına çıkmaz. Düşünce, tutum ve davranışını kahramanın ağzından ifade eder. Halk, kahramanını idareci tabaklardan kendisine ters düşen her tipten insanın karşısına çıkarır. Padişah, sadrazam, vezir, kazasker, şeyhülislam, beylerbeyi, yeniçeri ağası, subaşı, kadı, vali, kaymakam, muhtar vb. idareciler, bu tipler arasında yer alır. Bu fıkralarda daha çok zorbalıklar, baskılar, adaletsizlikler, iltimas ve rüşvet gibi meseleler tenkit edilir veya alay konusu yapılır.

Sıharken Öldü

Ğarslının biri yolda gèderken baħır ki hava soğuk. Adamın biri de piřiėi²⁸⁹ ĉimizdirir. Ay gardaş diyir

–Bu balaca pişiş bu soğukta dayanmaz ki. Öldürecen pişişi.

Adam da içen ġet dèyir. Geri dènende adam baħır ki pişiş ölmüş. Adam da başında ağlıyır. Dèyir

–Ay ġardař men sana demedim mi ki bu soyuğa bu pişiş dayanmaz.

–Eee diyir ĉimizdirirken ölmèdi. Sıharken öldü.²⁹⁰

Karşlı, adama kendisini uyardığını söyleyince adamın “Eee diyir ĉimizdirirken ölmèdi. Sıharken öldü” ifadesi mizah ve ġülmeyi meydana getirmiştir. Kars mizahını irdelemek adına işlevsel bir metindir.

Fıkra, iki Karşlı arasında geĉmektedir. Zihin dñnyaları zıtlaşma eğilimine kodlu olduğu iĉin birbirlerini dinlemezler. “Garşlı” kedinin soğuk havada yıkanmayacağını söylediği hâlde karşıdaki kendi bildiğini yaparak kedinin ölümüne sebep olur. Suĉunu kabul etmeyen adam yıkarken değil “sıkarken” öldü söz oyunu ile üste ĉıkmayı başarır. Derlenen metinler incelendiğinde Kars mizahı genel itibariyle “zıtlaşarak üstünlük kurma” ile yapılmaktadır. Kars'ta yaşayan yapılar altta kalmamak iĉin uyumsuzluk dolu sözlerle ġülmeyi oluşturarak karşı tarafı yenilgiye uğratmak ister. Sabri Esat Siyavuşgil'in (1959: 384), “Türk fıkralarının her biri bir karakter veya örf ve âdet komedisini hatırlatır. Herhâlde zıt karakterler, bir noktada karşılaşıp bu küçük komedinin minicik entrikasını kurarlar ve neticeyi hazırlarlar” biçimindeki ifadesi

²⁸⁹ Kedi anlamında kullanılmıştır.

²⁹⁰ 07.08.2019 tarihli ġörüşme bilgileri. (K.K.86).

zıtlıkların mizah metinlerini oluşturmasındaki önemine işaretler.

Zıtlıklar üzerinden mizahın kurgulanmasının bir amacı olmalıdır. Kars mizahının serencamını anlamak için bu konuyu irdelemek önemlidir. Karşılar hayatın getirdiği çarpıklıkları tipler aracılığıyla eleştirerek toplumu nizama sokmaya çalışır. Öte yandan gerilimi azaltma, stres atma, eğlenme ve hoşça vakit geçirmek için mizah ustalıklarla kurgulanır. Mizahın zıtlık üzerinden kurgulanması bilinçli bir tercihtir. İnsan normal olana şaşırıp gülmez. Fıkralar kişiler arasındaki zıtlıkları yansıtıyor gibi görünse de topluma mal olmuştur. Kars'taki yapılar birbirlerinin zıtlıklarından beslenerek fıkra ve serencamları günümüze kadar aktarmayı başarmıştır. Metinler aracılığıyla Karşıların psikolojik, sosyolojik, sosyo-ekonomik ve halkbilimsel durumu hakkında tespitler yapılabilmektedir. Esmâ Şimşek'in (2018: 348), zıtlıkların yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğuna dair görüşleri şu şekildedir:

Hayatta birçok şey zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Farklı kutupların birbirini çekmesi gibi zıtlıklar da birbirini çekerek bütünlüğü oluşturulmaktadır. Tıpkı geceyle gündüzün bir günü yer ile gökyüzünün dünyayı, kadın ile erkeğin bir çifti oluşturduğu gibi gülmek ve ağlamak da zıtlıkla bütünleşip birbirini tamamlayarak insani duyguları olgunlaştırmaktır.

Kars fıkra ve serencamlarındaki zıtlık unsurları bilişsel algılama süreciyle ilgilidir. "Bilişsel algılama" ise psikolojik durumun temelini oluşturur. İnsanlardaki algı mekanizması uyumsuzlukları algılayarak bilişsel zihne sinyaller gönderir. Sinyalleri işleyen beyin gülmeye ya da tebessüm ile karşılık verir. Öte yandan kişinin o andaki psikolojik durumu mizah sonucunda ortaya çıkacak gülmenin oluşumunda önemlidir. Yakınını kaybeden, sağlık durumu iyi olmayan, ekonomik problemleri olan veya başka bir sıkıntısı olan birey psikolojik durumu iyi olmadığından dolayı zıtlıkları algılasa da

gülmeyecektir. Bu yüzden eylemin gerçekleşmesi için sağlıklı ruh hâli gereklidir.

Deliyem de Mağaradan Çıham

Azeri'nin birisi çerçilik²⁹¹ yapıyor. Yaylalara da şeker götürüyormuş. Öyle bir yağmur yağıyor ki eşeğin sırtındaki şeker eriyor. Tabi şekeri erittikten sonra bu can havliyle üşüyor. Bir mağaraya sığınıyor. O ara yağmur kesmiş. Şimşek çakıyor. Tabi yıldırım da eşeği öldürür. Aya diyor

–Allah'ım suyunu birahtın. Şekerim şerbet eyledin. Tavancanı sıhtın. Eşeği murdar ettin. Şimdi de çağmağımı yahmış. Meni arırsen. Men de deliyem. Mağaradan çıham.²⁹²

Yaylalarda çerçilik yapan Azeri öyle bir yağmurla karşılaşır ki şekeri erir. Daha sonra kendisini korumak için mağaraya sığınır. Eşeğine yıldırım çarpar. Tam bu sırada Azeri'nin Allah'a samimi yakarışları başlar. Azeri'nin “Aya diyor Allah'ım suyunu birahtın. Şekerim şerbet eyledin. Tavancanı sıhtın. Eşeği murdar ettin. Şimdi de çağmağımı yahmış. Meni arırsen. Mende deliyem. Mağaradan çıham” biçimindeki sözleri uyumsuzlukları ortaya çıkartmış ve gülme meydana gelmiştir.

Fıkıradaki uyumsuzluklar silsile şeklinde devam etmiştir. Yağmur, yıldırım ve şimşek gibi doğa olaylarını Azeri'nin yanlış yorumlaması mizahı ortaya çıkarmıştır. Azeri'nin yağmurun yağması ile şekerinin erimesi, yıldırım düşmesi ile eşeğin ölmesi gibi doğa olaylarını Allah'ın kendisini cezalandırmak için yaptığını düşünmesi uyumsuzlukları yaratmıştır. Toplumun, Allah tasavvurunda ve bilgi birikiminde böyle bir yaklaşımın olmadığı bilinmektedir.

²⁹¹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2009: 416), “Köy, Pazar yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiyeye satan kimse” şeklinde tanımlanır.

²⁹² 09.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.30).

Başka bir deyişle yağmurun yağması, yıldırımın bir canlıya isabet etmesi olağan durumlardır.

Türk mizah geleneğinde Nasreddin Hoca ve Bektaşî, dinî uygulamaları esas alan iki tip olarak kabul edilmektedir. İki tip etrafında oluşan fıkralardaki din algısı zaman zaman din kurallarıyla çelişen bir yapı arz etmektedir. Çelişen bir yapının oluşması insan psikolojisi tarafından aykırı olarak kodlanır. Beklenenin aksi davranış ve uygulamalar insanda şaşırma, hayret etme duygularını harekete geçirerek gülme oluşturur (Eker, 2014: 95). Nasreddin Hoca ve Bektaşî geniş kitleler tarafından bilinen tiplerdir. Azerî ise mahallî tipe örnektir. Fıkroda, dinî kurallarla çelişen durumların oluşması sonucu gülme meydana gelmiştir.

Öte yandan toplum belleği fıkra aracılığıyla dinî kurallarla çelişen davranışları mizahi üslupla eleştirir. Fıkroda seçilen tip Azerî olmuştur. Başka metinlerde ise Terekeme, Yerli, Posoflu, Karanlı ve Aşiret gibi tiplerin de kullanıldığı görülmektedir. Metinde Azerî'nin Allah ile senli benli konuşması, benzetmelerden yararlanarak "Allah'a sitem etmesi" toplum hafızasına uygun olmayan davranışlardır. Bu yüzden bir tip aracılığıyla değerlere uymayan davranışlar ifşa edilerek gülme ile cezalandırılır.

Gülmenin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasındaki sebeplerden birisi de Azerî'nin yerel ağız yararlanmasıdır. "Tavancanı sıhtın" ve "çağmağını yahmış" ifadeler dinleyici algısında eğlenceli anların yaşanmasına neden olur. Burada "Tavancanı sıhtın" ibaresi yıldırıma, "çağmağını yahmış" ifadesi ise şimşeğe telmihte bulunur.

Doğan Aksan (2004: 7), gösterge ve söz varlığının o dili konuşan toplum için önemini şu şekilde ifade etmektedir: "Söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da dilbilimdeki göstergeler olarak değil aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar

dünyası maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.” Azeri'nin dünya görüşü ve tasavvurunu ifade etmede kullandığı yerel ağız özellikleri kültürel kodlarının bir yansımasıdır. Kendisini en kolay şekilde ifade edebildiği sözcükler doğal konuşmanın gereğidir. Konuşma sonucunda ortaya çıkan anlamlar bilişsel süzgeçten geçerek mizahın oluşmasını sağlar. Sözlü kültür metninde Azeri'nin ifadeleri standart Türkçe ile olsaydı anlam açısından bağlam gerçekleşirdi fakat yerel ağız özelliklerinin fıkraya kattığı güldürü gücü eksik kalacağından metnin işlevselliği eksik kalırdı.

Kubilay Aktulum'un (2013: 115), “Kültürel bellek, belli bir kültürün düşünce evreni ya da imgelemi dilin aracılığıyla yazıya aktarılır aktarılmaz bir yapı kazanır ve diğer ülkelerin belleğinden çıkan yapılarla karşılaştırılma olanağına sahip olur” görüşü sözlü kültür metinlerinin nesillere aktarılmasında dilin önemine vurgu yapmaktadır. Mizah metinlerinin ortaya çıkması farklı unsurların ahenkli çalışması sonucudur. Dil, söz varlığı, göstergeler ve yerel ağız özellikleri mizah ve gülmenin en önemli sacayaklarından olduğu kabul edilen bir durumdur.

Trafik Kazası

Bir gün bir trafik kazası olmuş. Çok ağır yaralıları var. Bir Ğarslı profesör varmış. Bir amelyata giriyor. Çoğ zor geçmiş amelyat. Akşam olur eve gelir. Babası da büyük bir hocaymış. Oğul dèyir

–Böyün nasıl geçti?

–Sorma baba dèyir. Büyük bir trafik kazası var-ıdi. Ağır yaralıları çoğ idi. Biri de çoğ ağır yaralıydı. Onu kırtardım.

Babası dèyir ki

–Ay oğul kırtardın ya Allah razı olsun. Kaç lira para aldın?

–Diyir baba bir milyar aldım.

–Ey diyir başın batsın. Bırahaydın öleydi. Men cenazasına gidip oturardım. Daha çok para alardım.²⁹³

Trafik kazası sonucu Karşlı doktor zor bir ameliyat sonucunda yarlıyı kurtarır. Eve gittiğinde babası gününün nasıl geçtiğini sorar. Doktor, bir kişinin hayatını kurtardığını söyler. Bunun üzerine babası ne kadar para aldığını sorar. Doktor aldığı parayı söyleyince babası parayı az bularak “Ey diyir başın batsın. Bırahaydın öleydi. Men cenazasına gidip oturardım. Daha çok para alardım” şeklinde cümleler kurar. Fıkranın sonundaki bu uyumsuzluklar gülmeyi oluşturur.

Karşlı fıkra tipi üzerinden iki meslek grubu arasında geçen diyalog topluma mesajlar vermektedir. Doktorun hastayı kurtarması mesleği gereğidir. Fakat hastadan para alınması, babasının parayı az bulması ve en önemlisi de “din adamı” olan kişinin “Bırahaydın öleydi. Men cenazasına gidip oturardım. Daha çok para alardım” ifadesi hayatın olağan akışına uymayan, zıtlıklar içeren ironik bir durumdur. İnsan hayatı, “Allah”ın adının zikredilerek maddi konulara malzeme edilmesi “fıkra tipi” vasıtasıyla eleştirilmiştir. Fıkralar, mizahın eleştiri ve kıssadan hisse çıkarma öğeleridir. Fıkroda hoca ve doktor eleştiriliyor gibi görünse de asıl ileti topluma verilmektedir. Mizah toplumsal hicvin yansıma olarak davranışların düzeltilmesini amaçlar. Gülin Öğüt Eker (2014: 171), din kurumunun içinde mizahın işlevsel olarak yer almasıyla ilgili şunları söylemektedir:

Dinlerin doğaları gereği, yaşamın doğumdan ölüme değin her sürecinde, beşeriyetin Tanrı ile bağımlı tesis, tanzim ve idameye dayalı işlevleri, insani bir değer olarak mizahın, din kurumunun içinde şu ya da bu şekilde, şu ya da bu ölçüde ancak mutlak surette yer almasını zorunlu kılmaktadır.

²⁹³ 18.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.4).

Kars sözlü mizahında din kurumunu işleyen fıkra ve serencamların sayısı fazladır. Hoca, imam, ahund, Hz. Ali, Hz. Abbas, Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed, melek ve şeytan gibi dinî şahsiyetler ve değerler metinlerde geçmektedir. Metinlerde, dinî inanış ve uygulamalardaki çarpıklıklar, cehalet, istismar gibi durumlar mizah çerçevesinde eleştirilir. Toplum dinî konulardaki kendi eksikliklerine de gülme yoluyla öz eleştiride bulunur. Bunu yaparken de fıkra tiplerini kullanırlar. Nebi Özdemir'in (2016: 696), "Fıkra tipleri toplumsal eleştiri araçları olarak yaratılıp yaşatılırlar" biçimindeki tespiti dinî konulardaki eksikliklere yapılan eleştiride tiplerin önemli bir araç olarak kullanılmasını açıklamaktadır.

Fıkroda, doktorun babası olan "din adamı" eleştirilmektedir. Din adamının ölüm gibi bir konuyu alaya alarak maddi konuları konuşması tenkidin sebebidir. Toplum belleği, böyle bir durumu kabul etmez. Din müessesini kendi maddi ve manevi çıkarları için kullanan kişilerin tutum ve hareketleri mizahi üslupla hicvedilmektedir.

Tosun

Ğarslımın biri vefat ediyor. İki oğlu varmış. Oğlunun biri diyor ki

–Bu gece falan adamın tosununu oğurluyacık²⁹⁴ lelemin ihsanı yahlaşır. Lelemin ihsanının vereciyh.

–Diyir aya manyahsan mı? Ay ağabey oğurluğ malnan ihsan olar mı?

–Kardeşi buna söğer. Başın batsın eye. Senin ahlın ne kesir?

²⁹⁴ Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V'te (2009: 3273), "Çalmak" biçiminde tanımlanır.

–Eye, o tosunu üç yüz kişi yiyeceğ. Rahmet ohuyacağ. Bir kişi de söyeceğ. Üç yüz mü çohtur? Bir mi çohtur?²⁹⁵

Karslının biri vefat eder. İki oğlundan birisi tosun çalarak babalarının cenaze yemeğini vermeyi planlar. Diğeri ise hırsızlık ile ihsan yemeği olmayacağını söyler. Tam bu sırada diğerkardeşin zekâsı devreye girer. “Eye, o tosunu üç yüz kişi yiyeceğ rahmet ohuyacac. Bir kişi de söyeceğ. Üçyüz mü çohtur? Bir mi çohtur” ifadesi ile uyumsuz davranışına kılıf bulmaktadır.

Fıkırada iki kardeşten birinin hırsızlığı normalleştirmeye çalışması ve bunu yaparken de kendine göre mantıklı bir gerekçe bulması ironiktir. Ölen birisinin ardından yemek vermek ölen kişiye rahmet (hayır duası) okunmasına temin için yapılır. Çalınan hayvan ile insanlara yemek vermek uyumsuzluk sonucu gülmeyi meydana getirmektedir. Hayatın olağan akışına uygun olmayan davranış Karşlı iki kardeş vasıtasıyla tenkit edilmektedir. Kars'ta yaşayan insanlar tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Coğrafi şartların ağır olduğu ve kışların uzun geçtiği yörede insanlar ilk önce hayvanlarıyla ilgilenip hayatta kalmayı amaç edinmişlerdir.

Pertev Naili Boratav (2014: 366), Karatepeliler üzerinden verdiği örnekte eksikliklerin belli bir yöreye ve topluma has olmadığını tam tersi “insan” a ait olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Karatepeliler üzerine anlatılan çeşitten hikâyeleri, belli bir yerin, belli bir toplumun ruh ve düşün durumlarını somut bir değerlendirme olarak değil de somut ve genel olarak “insan” ın türlü davranışlarındaki sakatlıkları, aksaklıkları, sürçmeleri, alışılmış ölçülerin üstünde büyütücü bir aynada yansıtma saymak doğru olur; bunun için de hikâyelerin yaratıcıları, işleyicileri, yayıcıları, türlü nedenlerle, elleri altında hazır bir yer veya toplum adı seçivermiş olmalılar.

²⁹⁵ 07.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.6).

Sözlü kültür metinleri incelendiğinde anlatıcı bakışın metne müdahalesini görebiliyoruz. Aynı veya benzer olayların bir anlatımda kahramanı Terekeme, Azeri, Yerli iken başka anlatımda Posoflu, Karslı ve Aşiret olmaktadır. Anlatıcı bakış açısı vakalardaki tipleri değiştirmektedir. Terekemeler arasında dinî veya herhangi bir konuda eksikliğin yaşanmasına şahit olan diğer Terekemeler olayı kendi topluluklarını korumak adına fıkrayı Azeri'nin, Yerli'nin, Posoflunun, Aşiret'in biri şeklinde anlatmaktadır. Bu örnek diğer yapılar için de geçerlidir. Bu yüzden derlenen metnin tam olarak hangi topluluğun başından geçtiğini saptamak zor bir meseledir. Serencamlarda durum farklıdır. Sözlü kültür türlerinde urforma²⁹⁶ gitmenin gerekliliği tartışma konusu olmasına rağmen serencam, gerçek hayatta yaşayan birisinin başından geçen mizah yüklü olaylar olması sebebiyle vakanın hangi köy ve hangi yapı arasında geçtiği bilgilerine ulaşmak daha kolaydır. Ayşe Yücel Çetin (2016: 91), anlatıcının metne müdahalesi ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

Hâkim bakış açılı ve kahraman bakış açılı anlatıcılar, itibari dünyada olup bitenler hakkında sık sık yorumcu, tahminci, sübjektif tavırlar takınabilirler. Özellikle kahraman bakış açılı anlatıcı tarzında bu sonuç, adeta kaçınılmaz olur. Zira anlatıcılık görevini üstlenen kahraman, itibari dünyada olup bitenleri, tabii olarak kendi değer yargıları, zevki ve dünya görüşü çerçevesinde görüp algılar. Öte yandan klasik dönemlerin hâkim bakış açılı anlatıcıları da bir hayli yorumcudurlar.

Fıkırada, mizahı güçlendiren başka bir durum ise iki kardeşten büyüğünün pratik zekâsıdır. Kardeşine, yaptıkları hırsızlıktan dolayı bir kişinin söveceğini ama yemeği yiyen üç yüz kişinin dua edeceğini söylemesi onu üstün kılmaktadır. Zekâ konusu hakkında Cengiz Gökşen'in (2008: 341), Karadenizlilerden yola çıkarak sosyal hayattaki pratik

²⁹⁶ Sözlü metnin ilk yaratıldığı şekildir (Çobanoğlu, 2010: 132).

zekâlarıyla ilgili tespiti şu şekildedir: “Her Karadenizli fıkrâ olabilecek olay ve hareket yapmaya, tutum ve davranış sergilemeye veya söz söylemeye uygun bir mizaca ve zekâyâ sahiptir ki Temel fıkrâlarının kaynağı normal şartlarda bu insanlardır.” Gökşen’in tespitinin Kars mizah kültürü için de geçerli olduğu söylenebilir. Kars’taki Terekeme, Yerli, Azeri, Aşiret, Malakan, Posoflu, Karanlı tipleri etrafında oluşan fıkrâ ve serencam metinleri duruma örnektir. Karanlıların toplumsal yaşamdaki tutum ve davranışları nesilden nesle aktarılarak gülmece metinlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Jan Assmann’ın (2018: 149), “Kültürel sistem, ortak kimliğin dayandığı ve kuşaklar boyunca sürdürüldüğü araçtır” şeklindeki ifadesi toplumların ürettikleri sözlü kültür ürünlerinin kültürel sistemin unsurlarından biri olduğu gerçeğine atıfta bulunur.

Benim ki Kalkmıyor

Bir günde tükanın önünde dururuş. Bir tane altmış, altmış beş yaşlarında Kürt geldi.

–Usta kolej gelsin dedi. Napiyorsunuz?

–Hoş sağol hocam. Emi sen nasılsın? Valla dedi benim ki kalkmıyor. Ay dedim senin ki ğahmırsa doğtora gêt. Viyagra vèrsin. Biz burda doğtor deyiliz bi şey deyiliz. Ule dèdi gavat o dèyil kıamyonun kıafası kıalkmıyor.²⁹⁷

Sanayide gerçekteşen serencamda kamyonunu tamir ettirmeye gelen Aşiret ile usta selamlaşır. Aşiret, ustaya “Valla dedi benim ki kalkmıyor” şeklinde kamyonunun bozuk olduğunu söylemeye çalışır. Usta ise cinsel organ bağlamında konuya girer. Adamın doktora gitmesini söyler. Adam, ustanın kendisini yanlış anladığını söyleyerek kamyonun hareket etmediğini söyler. Söz varlığının yanlış anlaşılması ya da

²⁹⁷ 20.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.10).

kasıtlı olarak o şekilde davranılması uyumsuzluk sonucu gülmeyi ortaya çıkarmıştır. Metin, Alpay Piçinciol'dan derlenmiştir. Kendisinin bizzat yaşadığı bir olaydır. Hâkim bakış açısı ile yorumlanabilecek bir serencamdır.

Şerif Aktaş (2005: 89), yazılı eserlerdeki hâkim bakış açısı ile ilgili şunları söyler: “İtibari bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak ait olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak “hâkim bakış açısı”dan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya “yazar-anlatıcı” adını verebiliriz.” Hâkim bakış açısı yerine kahraman ve gözlemci terimleri de kullanılmaktadır. Sözlü kültür ürünlerinde görülen geçmiş zaman kipi ile oluşturulan metinler bu gruba girmektedir. Gözlemci bakış açısı metne kendinden eklemeler ve çıkarmalar yapabilmektedir. Ayşe Yücel Çetin (2016: 92), “bazı romanlarda kendisini açıkça belli eder, zaman zaman olayları keserek araya girer ve ey okuyucu gibi hitap ifadeleriyle romandan apayrı bir konumda ortaya çıkar” cümleleriyle bilgi vermiştir. İlhan Başgöz ise (2003: 190-197), metne dışardan müdahalede bulunan anlatıcı tipini “arasöz” adıyla adlandırmıştır. Derleme sırasında Alpay Piçinciol'a adamın “benim ki kalkmıyor” ifadesini yanlış mı anladığı yoksa bilerek mi cinsel anlam çerçevesinde cevap verdiği sorusu sorulmuştur. Piçinciol, kendisinin şakacı kimliğinden kaynaklı olarak adama takılmak için kelimenin cinsel organ anlamındaki çağrışımını kullandığını söylemiştir. Hareketi sonucunda eğlenceli bir ortamın oluştuğunu, orada bulunan ustaların ve kamyonunu tamire getiren adamın da güldüğünü söylemiştir. Piçinciol'un ifadeleri Kars mizah kültürünü anlamak ve yorumlamak adına önemlidir. Kars mizahında bazı kelimelerin cinsel anlamı çağrıştıran tarafı bir tip tarafından bilinçli kullanılarak mizah yapılmaktadır. Bu sözcüklerin genellikle erkek ve kadın üreme organlarıyla ilgili anlamları bulunmaktadır. Bu duruma örnek fıkra ve serencamların sayısı

fazladır. Metinler, söz varlığı ve göstergelerin Kars mizah kültüründe işlevsel olarak kullanıldığına kanıttır.

Öte yandan “benim ki kalkmıyor” ifadesindeki fiil mizahı üretmektedir. Mizah çalışmalarında metinler “söz komiği” bağlamında yorumlanır. Konuşma ya da oyun sırasında bir sözcüğün bilinçli ya da bilinçsiz yanlış söylenmesi ve anlaşılması, kafiyeye uydurularak başka kelimelerle yer değiştirilmesi, aynı kelimenin tekrarlanmasıyla gülmeyi oluşturduğu iddia edilir. Kars mizahında söz komiğine²⁹⁸ uygun metinler bulunmaktadır. Piçinciol’un serencamı duruma örnektir. Ayrıca güldürüyü artıran göstergelerden birisi de “viagra” kelimesidir. Toplum içerisinde yaşayan her birey viagra hapının anlamını bilmektedir. Cinselliği çağrıştıran söz ve göstergelerin kullanıldığını metinlerin eğlendiriciliği ve komikliği artmaktadır.

İt Tutir

Bir tene Terekeme uşağının g..... it tutir. O aħşamda Malağanlar buna musafirmiş. Daha gedip iti gırhirlir. İtin kılını uşağın g..... basirler. Malağan dèyir

–Ola nedirsiz?

–Uşağın g..... it tutti. Onu tedavi èdiyoruz.

Malağan diyir ki

–Atın o kılı. Ola kılınan eyleşen g... bilmem ne èdem.²⁹⁹

Terekeme’nin çocuğunu köpek ısırrır. O gün Malakan, Terekeme’nin misafiridir. Terekeme telaşla köpeğin tüylerini kesip çocuğun arka tarafındaki yaraya koyar. Bunu gören Malakan şaşırarak “Atın o kılı. Ola kılınan eyleşen götü bilmem ne edem” ifadesi gülmeyi meydana getirmiştir. Fıkradaki

²⁹⁸ Söz komiği hakkında olarak bk. Bergson (2014).

²⁹⁹ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.53).

uyumsuzluk yaraya köpek kılı konulmasıdır. Hiçbir bilimsel tarafı olmayan uygulamayı Malakan eleştirmiştir. Fıkra uyumsuzluk kuramı yanında üstünlük kuramına da uymaktadır. Malakan'ın bilgisi Terekeme'ye üstün gelmiştir. Kitabı bilgiye bakışı eksik olan Terekeme köyde gördüğü uygulamayı icra etmektedir.

Fıkroda gülmeceyi güçlendiren faktörlerden birisi de söz varlığının farklı bir üslup ile kullanılmasıdır. “Uşağın göti” ifadesindeki “göti” kelimesinden mizah kurgulanmıştır. Buradaki ifade “çocuğun poposunu köpek ısırması” ya da “çocuğu doktora götürelim” biçiminde olsaydı güldürme etkisinin zayıf olacağı açıktır. John Morreall (1997: 74), “Eğer bir şakadaki uyumsuzluk önemsenmeyecek kadar küçük ise bu şaka zayıf bir şakadır, bu nedenle insanları güldüremeyebilir” ifadesi durumu açıklamaktadır. Bu yüzden “uşağın göti, itin kılımlı uşağın götüne basırlar, kıllan eyleşen götü” gibi ifadeler uyumsuzluğu artırarak gülmeyi güçlendirmiştir. Gülhan Atnur'un (2016: 422), fıkralardaki mizahı ortaya çıkaran unsurlar ile ilgili görüşü şöyledir: “Mizah kimi zaman bir cümle veya kelimeyle yapılır. Bazen ironinin ölçüsünün hicve yaklaştığı, müstehcenliğin, argonun ve küfrün metinlerin içinde yer bulduğu söylenebilir.” Atnur'un ifade ettiği mizah ve gülmenin etkisini artıran durumlara Kars fıkra ve serencamlarında rastlanılmaktadır.

Yazılı ve sözlü metinler sağlıklı gülmeceyi meydana getirdiği sürece mizahın sınırlarına girmektedir. Eleştiri, alay, şaka, argo, kaba gülünç, anekdot, fıkra, nükte, karikatür gibi tarzlar gülmecenin konusu olmuştur. Başka bir deyişle gülmece sosyal hayatın her alanına yayılan bir sanattır (Nesin, 2002: 46). Mihail Bahtin (2005: 121), “Gülme, çılgınlık, uygunsuz davranışlar, küfürler, parodiler biçiminde başka bir gerçekle kendisini gösterir.” Kars mizah metinlerinde görülen uygunsuz tutum ve hareketler insan zihninin doğal akışına uymamaktadır. Söz varlığı, mizaha aracılık etmektedir. İnsan

zihni algıladığı argo, küfür ve cinsellik ifade eden göstergeleri biliş süzgecinden geçirerek güler.

Öte yandan bellek vasıtasıyla “kültür” yaşamaya devam eder. Jan Assmann’ın (2018: 66), “İnsan yaşamı kültürel bellek sayesinde kültürel evrimin tüm aşamaları boyunca korunan bir iki boyutluluk ya da iki zamanlılık kazanır” ifadesi, insanın yaşamı boyunca ürettiği sözlü kültürü aktarmasının önemine vurgu yapar. Argo ve küfür ile kendilerini daha rahat ifaden insanlar fıkraların kolayca belleklere alınmasını sağlamıştır. İnsanoğlu uyumsuz tutum ve davranışları anlatıp dinlemekten zevk alır. Fıkra ve serencamların bellek aracılığıyla bir sonraki kuşağa aktarılması kültürel mirasın devamlılığı açısından önemlidir.

Hepsini Bağlamışsın

Yêke Memmet bir gün Goçköyü’ne³⁰⁰ gızağla yük götürüyor. Değirmen Köyü’nü³⁰¹ geçiyor. Artık tipi, fırtına buna fırsat vermiyor. Ne yapıyorsa atlar getmiyor. Bu atları açıyor. Gızağı bırakıyor. Namaz Ağa’nın gapısına geliyor. Gapiya tıh, tıh vuruyor. Namaz Ağa çıkmıyor. Namaz Ağa ile de sıkı dost bu. Atları bu içeri çekiyor. Camdan da bakıyor ki ağa namazı gılmış. Kibleye dönüp dua ediyor. Namaz Ağa’ya tehmihi vuruyor. Ağa geri dönünce

–Allah senin belanı vërsin. Ben namazdayım. Görmüyor musun?

Ola dëyir

–Ben o tipide boğuliyordim. Allah’ı çağırdım yoğ. Peygamberi çağırdım yoğ. Melekleri çağırdım yoğ. Dësene hepsini sen burada bağlamışsın. Yêke Memet’e yetiše de gurtaralar.³⁰²

³⁰⁰ Kars’ın Arpaçay ilçesine bağlı bir köy.

³⁰¹ Kars’ın Arpaçay ilçesine bağlı bir köy.

³⁰² 08.07. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.25).

Yeke Mehmet ile Namaz Ağa arasındaki serencamda Yeke Mehmet tipiye yakalanır. Tipiyle baş edemeyince Namaz Ağa'nın yanına sığınır. Kapıyı çalmasına rağmen kimse kapıyı açmaz. Ağanın namaz kıldığını görür. İçeriye girince ağaya bir tekme atar. Samimi oldukları için ağa kızmaz. O sırada Yeke Mehmet'in "Ola deyir ben o tipide boğuliyordım. Allah'ı çağırdım yoh. Peygamberi çağırdım yoh. Melekleri çağırdım yoh. Desene hepsini sen burada bağlamışsın. Yeke Memet'e yetiše de gurtaralar" şeklindeki uyumsuzluk dolu ifadeleri gülmeyi meydana getirmiştir.

Mizahın kurgulanmasında "durum komiği"³⁰³ devreye girmiştir. Dalgınlık, düşme, unutkanlık ve beklenmeyen bir hareketin yapılması sonucu ortaya çıkar. Yeke Mehmet'in kutsal ibadetini yapan Namaz Ağa'ya tekme vurması durum komiğine örnektir. Namaz kılan birisine dokunulmaz ve önünden geçilmez. Yeke Mehmet'in yaptığı yanlış hareket uyumsuzluk kuramı bağlamında gülmeyi oluşturmuştur.

Kars mizahında gülmeye aracılık eden başka bir özellik ise abartmadır. Sözlü kültür metinlerinde abartmanın sık sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Erman Artun'un (2016: 20), "Mizahı sağlamak için abartma, karakterize etme, çift anlamlı kelimeler, tuhafliklar kullanılır" şeklinde bir açıklaması vardır. Serencamda, Yeke Mehmet'in "Allah'ı çağırdım yoh. Peygamberi çağırdım yoh. Melekleri çağırdım yoh. Desene hepsini sen burada bağlamışsın" ifadesi uyumsuzluğun yanında abartmaya örnektir. Namaz Ağa ile sıkı dost olması nedeniyle aralarında hoşça bir sohbet kurmak için bu şekilde ifadeler kullanmıştır. İnsanın teknik olarak Allah'ı, peygamberleri ve melekleri fiziki olarak yanına çağırması söz konusu değildir.

³⁰³ Henri Bergson'un söz, vaziyet, durum, hareket, şekil, karakter komikleri için bk. Bergson, H. (2014). Gülme Gülücün Anlamı Üzerine Deneme. (Çev. Y. Avunç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dilimda Tuy Bitti

Şimdi rahmetli nenem çıra ışığında toğmuş. Mum ışığında büyümüş. Kandıil ışığında ömrü geçmiş. 1983'te elektrik gelmiş. O zaman da evde beş kız var. Her yere lamba takmışlar. Nenem galip diyer ki

–Kız bağ bunu az yaşın. Bitar galursuz.

–Bunlar dèyirler biz çoh alduk. Hayatta bitmaz.

Kışın ortasında elektrikler gèdiyor. Nene diyer ki

–Bağ gördüz. Ey oldi. Dilimda tuy bitti. Abu andırı (mereti) az kullanın.³⁰⁴

Posof'taki serencamda nene kendi zamanının aydınlatma araçları çıra ve mum olduğu için elektriğin gelmesine yabancı kalır. Torunları evin bütün lambalarını açınca nene bilmediği için lambaları az yakın biter diye serzenişte bulunur. Kızlar da nenedi alaya alarak bitmeyeceğini söylerler. Kış ortası elektrikler gidince nene fırsatı kaçırmayarak “Bağ gördüz. Ey oldi. Dilimda tuy bitti. Abu andırı az kullanın” sözleriyle üste çıkmanın keyfiyle güldürüyü meydana getirir. Elektriğin de mum ve çıra gibi biten bir şey olduğunu düşünmesi başka bir deyişle bilgisizliği zıtlıklar oluşturmaktadır. Charles Baudelaire'nin (1997: 4), “Gülme genellikle delilere özgü bir şeydir ve sürekli olarak az ya da çok bilgisizlik ve güçsüzlük içerir” ifadesi gülmenin bilgisizlik ve güçsüzlük sonucunda ortaya çıktığını iddia eden bir görüştür. Öte yandan sözlü kültürden serencamı deneyimleyip anlatanın tipolojik bakış açısı müşahit³⁰⁵ anlatıcıdır. Müşahit anlatıcı olaya dâhil olmaz. Tam aksine dışarıdan gözlemleyerek aktarır.

³⁰⁴ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.43).

³⁰⁵ Anlatıcı bakış açıları için bk. Demir, Y. (1995). İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Serencamda mizah yaratan başka bir durum ise kızların gerçeği bildikleri hâlde neneye takılmalarıdır. Mustafa Şekip Tunç'un (2019: 127-128), "Alay eden, işin doğrusunu bildiği hâlde bilmez gibi görünerek istenilen durumu söyler" ifadesi serencamdaki durumu açıklamaktadır. Evdeki kızların şaka yollu eğlenmek için neneden elektriğin çıra, mum veya kandile benzemediği gerçeğini sakladıkları aşikârdır. Nenenin de yaşlı olmasına bağlı olarak algısının zayıflığı, gülmeyi oluşturmuştur. Sözlü metnin son kısmında elektriklerin gitmesi sonucu, nenenin "Dilimde tuy bitti" adlı deyimi ve yerel ağız özelliklerinin baskın olduğu "Abu andırı az kullanın" ifadesi gülmecenin etkisini artıran durumlardır.

Ateşi Getir

Ġarşlının biri adliyede odacı olarak çalışıyor. Müfettiş geliyor. Savcı, Ġarşlı odacıya diyor ki

–Sen Ġapının önünde bekle. Müfettiş Beg pi şey istediği zaman sen ona hizmet ét.

–Odacı da tamam diyor.

Müfettiş zile basıyor odacı içeri giriyor.

Diyor

–Oğlum bana ateşi getir.

–Bu da hemen baş üstüne efendim diyor.

–Savcının Ġapısını çalıyor. Savcu beg müfettiş nataşa istedi.

Savcı, odacıya diyor ki

–Sen deli misin? Olar mı öyle şey?

Savcı tabi müfettişin böyle bir şey istemeyeceğini biliyor. Müfettiş beyin Ġapısını savcı çalır. Diyor ki

–Siz odacıdan bir şey istemişsiniz ama yanlış anlamış odacı.

–Ya ben ateşi istedim.

Savcı gülünce, müfettiş;

–Hayırdır dèr.

–Valla müfettiş beg odacı bana dedi ki müfettiş beg nataşa istiyir.³⁰⁶

Odacı, kelimeyi “nataşa” olarak anlar. Savcı da “Odacı bana dedi ki müfettiş nataşa istiyir” dedi. Söz varlığındaki yanlış anlamalar uyumsuzlukları doğurur. Sonunda ise gülmece ortaya çıkar.

Mizahın özü uyumsuzluktur. Kişinin sosyal hayattaki zıtlıkları algılaması sonucunda gülme gerçekleşir. İnsanın yaşam içerisindeki uyumsuz tutum ve davranışları eleştirmek için dil etkin bir şekilde kullanılır. Kısa ve öz bir anlatım biçimi, sözcük seçimi mesajı vermede önemlidir (Derse, 2019: 72).

Odacı, bu olay karşısında savcıya durumu anlatır. Uyumsuzluklar silsilesi mizahın gülmeye evrilmesine neden olmuştur. Kars mizahında söz varlığındaki yanlış anlama ve anlaşılabilirlik gülmeceyi doğuran önemli unsurlardandır.

Öte yandan Hasan Köksal’ın (1996: 28), Erzurum yerel ağzının fıkra anlatımında ve dinleyiciye verdiği keyif konusundaki tespiti şöyledir:

Erzurum fıkraları, Erzurum konuşma dilinin özelliklerine sadık kalınarak anlatılırsa, dinleyici üzerinde hoş bir etki bırakır; başka bir söyleyişle bu bölgenin ağız özelliğine sahip olmayan biri fıkrayı anlatmaya kalkarsa fıkra fıkralıktan çıkar kelime yığını olur. Çünkü bu fıkralarda “söz komiği”

³⁰⁶ 08.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.25).

ağırlıktadır. Fıkra anlatmak bir sanatçı işidir; herkes fıkra anlatamaz.

Köksal'ın Erzurum fıkraları için ileri sürdüğü görüş Kars mizah metinleri için de geçerlidir. Yerel ağız özelliklerini kullanan “anlatıcı” dinleyiciye sempatik gelmektedir. Başka bir deyişle dinleyici yerel ağız özelliklerini kullanan anlatıcıyı pür dikkat dinleyerek mizaha katılmaktadır. Yerel ağız özelliklerinin kullanılması “söz komiği”ni ortaya çıkarır. Eğer metinler İstanbul Türkçesi ile anlatılsa anlambilim açısından işlevini yerine getirirse de eğlence, güldürü ve mizah bağlamında eksik kalacaktır. Yerel ağzın kullanılmasının olumlu tarafları çok olsa da dezavantajı vardır. Yöreye gelen bir yabancı ağız özelliklerine hâkim olmadığı için herhangi bir mecliste dinlediği fıkra ve serencamı anlamakta zorlanabilir. Herkes fıkra anlatabilir. Meclisleri, insan topluluklarını ve herhangi bir kalabalığı katıla katıla eğlendirecek, güldürecek, hoşça vakit geçirtecek anlatım işi bir estetik, sanat işidir.

4.3. Rahatlama

Sigmund Freud tarafından geliştirilen “Psikanalitik Kuram” rahatlama kuramının diğer bir adıdır. Kuram, organizmanın sıkıntıdan kurtularak rahata kavuşması sonucu meydana gelen gülme eylemini açıklamaya çalışmaktadır.

Morreal'e (1997: 4), göre rahatlama kuramını 1711 yılında “The Freedom of Wit and Humor” adlı makalesinde ilk dile getiren Shaftesbury'dir. İnsanların ruh hâlleri kısıtlandığında stresli hâlden sıyrılmak için çıkış yolları arayacaktır. Çıkış yolu gülmeye sonuçlanır.

Attardo (2014: 567), kuramla ilgili önemli bilgiler verir. 18. yüzyılda rahatlama kuramı, üstünlük yaklaşımı ile rekabet etmesi için ortaya atılmıştır. Gülmenin buhar kazanındaki basınç boşaltım vanasının çalışma sistemindeki işleyiş rahatlama kuramına benzetilebilir. Nasıl ki buhar kazanındaki gereksiz enerji vananın açılmasıyla salıveriliyorsa,

organizmadaki bastırılmış, gerekli olmayan enerji de gülme yoluyla serbest bırakılır. Kuram, 1860 yılında Herbert Spencer tarafından “On the Physiology of Laughter” adlı denemesinde detaylandırılmıştır. İddia ettiğine göre sinir enerjisi bedensel harekete evrilir. Gülme sayesinde sinir enerjisi serbest bırakılarak organizmanın rahatlaması sağlanır.

Rahatlama kuramının önemli bir temsilcisi Sigmund Freud’dur. Freud, rahatlama kuramını, “Psikoanalitik” yaklaşımı ile açıklamıştır. Freud (1998: 178-180), “Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri” adlı eserinde, kuram ile ilgili açıklayıcı bilgileri vermektedir. Spencer’ın bazı görüşlerin düzeltilmesi gerektiğini belirtmektedir. Gülme için ayrılmış ruhsal enerji vardır. Kullanılmayan ruhsal enerji mizah neticesinde bir haz göstergesi olarak bireyin boşalmasını sağlayarak güldürür. Böylece insan organizması rahatlayıp gevşer. Ayrıca yasaklanmış, bastırılmış fikir ve düşünceler kişinin tabuları yıkmasıyla söze dökülür. Sonucunda bastırılmış olan sinirsel enerji gülme ile salıverilerek rahatlama sağlanır.

Kuramın ilk temsilcileri ve tarihçesi hakkında bilgi verdikten sonra diğer düşünürlerin de açıklamalarına yer vererek kuramın gelişimini tartışmak mühimdir. Kuram, diğer yaklaşımlardan farklı olarak bireyin psikolojik durumunu ve bilinçaltını da izaha çalışmaktadır. Yukarıda kısaca verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere ortada bir sinirsel enerji birikimi vardır. Herhangi bir durumda biriken bu enerjinin açığa çıkıp boşalması ile gülme eylemi meydana gelir. Ayrıca bilinçaltında bastırılan şiddet, cinsellik, kısıtlanma, korku, aksaklıklar gibi durumlar kuram vasıtasıyla rahatlama yoluyla gülme meydana gelir.

Amy Carrell (2008: 313), kuramı “Mizah teorilerinin üçüncü grubu, mizahı ve gülmeyi toplumsal kısıtlamaların yarattığı gerilim ve engellemelerin salıverilmesi olarak gören serbest bırakma/rahatlama teorilerinden oluşmaktadır” şeklinde tanımlarken; Dionigi’nin (2012: 17), tanımını ise şu

şekildedir: “Mizahın en önemli teorilerinden biri psikonalitik teoridir. Genellikle “rahatlama” teorisi olarak adlandırılan daha geniş bir teoriler çerçevesi içine yazılmıştır. Bu teori mizahın deneyimlendiğinde bir tür salınım yarattığı fikrine dayanmaktadır.”

Öğüt Eker (2016: 816), rahatlama sonucu oluşan gülmeyi, kuram çerçevesinde şöyle tarif etmektedir:

Fiziksel, ruhsal, toplumsal açıdan baskı altında kalan organizma, kaygı ve heyecanın kontrol edilmemesi sonucu baskı altına alınır. Gülme aracılığıyla organizmadaki fazla enerjinin stresinden kurtulma psikolojik ve fizyolojik dengenin kurulmasını sağlayarak rahatlamaya yol açar. Vücuttaki fazla enerjinin boşaltılması sonucunda, rahatlamamanın bir göstergesi olarak ortaya çıkan gülme, psikolojik ve fizyolojik denge sağlanması yönüyle organizmanın önemli bir ihtiyacını giderir.

Organizmanın psikolojik, fizyolojik ve bilişsel olarak rahatlaması bireyin stresten arınması anlamına gelmektedir. Terminolojik olarak farklı adlandırmalar olsa da gülme, kahkaha, espri, nükte, mizah gibi durumlar sonucu ortaya çıkan rahatlama hâli kuramsal açıdan birçok düşünürün odak noktasında olmuştur.

Koestler (1964: 37), gülmenin özgürleştirici tarafına atıfta bulunur. Aynı zamanda gülmenin stres ve gerilimden uzaklaştırıcı yönünden bahseder. Cinsellik, açlık, öfke, kaygı, keder gibi olumsuzluklardan kurtulan birey rahatlar. Rahatlamamanın sonucunda haz ve zevk doruk noktasına ulaşır. Bundan dolayı kötü duyguların yok olmasından en önemli etmen rahatlama sonucu oluşan gülme hâlidir.

Rahatlama kuramının daha iyi anlaşılmasında cinsellik, tabu, bilinçaltı gibi kavramlar önemlidir. İnsan içine doğduğu toplumun belli örfi kurallarına uygun davranmak zorundadır. Muhafazakâr bir toplumda konuşulamayan cinsel konular tabu olarak kabul edilmektedir. Tabu olarak kodlanan meseleler

konusulmadığı için bilinçaltına atılmaktadır. Herhangi bir ortamda, tabu sayılan hususlar ifşa edildiğinde bastırılmış olan duygular açığa çıkarak rahatlama ve gülme meydana gelir. Geçmişle gelecek arasında köprü kuran sözlü anlatı türleri ilk çağlardan günümüze kadar insanlığa kültürel miras olarak ulaşmıştır.

Alberto Dionigi (2012: 22), rahatlama kuramında cinsel temaların baskın olduğunu şöyle açıklar: “Rahatlama Teorisi ve özellikle Psikanalitik teori, mizahla ilgili her teoride ortaya çıkan bazı önemli konulara odaklanma avantajına sahiptir: Çoğu şakada saldırgan ve cinsel temaların baskınlığı, mizahın yarattığı duygusal zevk ve takdir duyguları ve onları üretmek için güçlü bir motivasyon kaynağıdır.” Saldırgan ve cinsel temaların insanlar arasında kavgaya sebep olmamasının en büyük sebebi mizahın bir fenomen olarak ortaya çıkıp gücünü göstermesidir. Bu şekilde yaparak bir motivasyon kaynağı olması şartıdır.

İnsanların mizah ve gülmeyi neden tercih ettiği önemli bir sorudur. Bastırılmış sinirsel enerjinin boşa çıkması sonucu oluşan gülme vücudumuzda bir tür etki yaratır. Boşalmaya bağlı bir rahatlama durumu meydana geldiği için organizmanın sağlığına katkısı olur. İnsan hayatta kaldığı yerden devam edebilmek için her zaman gülmeye sarılacaktır (Koç, Wooten, Yazgaç, 2018: 5-6).

Öte yandan Dionigi (2012: 17), “Rahatlama Teorisi, özellikle sinir sistemi ile ilgili olarak kahkaha olgusuna odaklanarak, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. O zamanın tıp dünyası, aslında sinirler aracılığıyla beyin, duyu organları ve kaslar arasındaki bağlantının zaten farkındaydı” şeklinde açıklama yaparken; Gülin Öğüt Eker de (2014: 23), rahatlama sonucu oluşan gülme durumunun hormonlarda salgı üretimine atıfta bulunarak sağlığa katkısı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Gülmeyle gerginlik yerini rahatlamaya bırakır. Şaka, hafif tebessümle başlayıp kıkırdamayla devam eden ve daha sonra kahkahayla sonuçlanan bir dizi bedensel tepkiyi tetikler. Gülme esnasında salgılanması artan endorfin hormonu, kişinin kendisini daha mutlu, daha iyi hissetmesini sağlar. Eğlenmeye, neşelenmeye eğilimli bir ruh halinin göstergesi olan kahkaha, aynı zamanda geçmişteki duygusal deneyimlerin bilinç üstüne çıkmasına koşut olarak farklılıkların algılanmasıdır.

Sosyolojik, psikolojik, ekonomik, beşerî, gelenek ve görenek gibi kavramlardan kaynaklı olumlu ya da olumsuz gündelik meseleler mizah yoluyla çözüme kavuşur. İnsanlar problemlerle karşılaştıklarında çözümünü mizahta bulurlar.

Kars sözlü kültüründe işlevsel olarak kullanılan fıkra ve serencamlar rahatlatma kuramı bağlamında açıklanacaktır. Kars mizahında insanlar arasındaki mizahi kurgu irdelendiğinde metinlerin bir kısmı kurama uygunluk göstermektedir. Biriken gerilimin psikolojik boşalımı dönüşmesi Kars mizahında tespit edilen bir durumdur.

Takma Diş

Paşaçayır minibüsünde şoförle yolcu arasında muhabbet geçer. Şoför belli ki yolcunun arkadaşı buna her türlü küfürler ediyor. Şakalar yapıyor. Şoförde yolcuya olan saygısından dolayı karşılık vermiyor. Yolcu, şoföre;

–Senin ananı, senin bacını şeklinde sövüyor. Sürekli adamı dürtüp küfrediyor. Tam Paşaçayır'ın ışıklarına gelirler. Burada küfür eden yolcu iner.

–Beş on adım atmıştı ki şoför ula ula Hasan bi gel.

Adam birden geldi. Şoförün dişlerin takma. Avucunu açıp dişlerini avucuna tükürür.

–Ola Hasan al bunları anana götür. Akşam deyişip tüşürdük.³⁰⁷

Paşacayır halk otobüsünde adamın birisi şoföre ağza alınmayacak küfürler eder. Şoför yolcuya saygısından adama cevap vermez. Yolcu küfürlerini artırarak devam ettir. Ortamda gerginlik gittikçe büyür. Sonunda yolcu araçtan iner. Şoför, adamı camdan yanına çağırarak “Ola Hasan al bunları anana götür. Akşam deyişip tüşürdük” şeklinde üstünlük kurarak psikolojik boşalım gerçekleşir. Şoför intikamını tahkir ile alır. Yolcular arasında rencide olan şoförde gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Yolcuya verdiği cevapta geceyi annesi ile geçirdiğini ima etmiştir.

Toplumda kadın ya da erkeğin birden fazla kişiyle beraber olması hoş karşılanmaz. Fıkra kahramanlarından biri olan yolcunun annesi ise birden fazla birlikteliği olmuştur. Leonard Feinberg’in (2014: 287), “Mizah, modern toplumun yığılmış olan gerginliklerinin bazılarında rahatlama sağlamak için saldırganlığın yerine kullanılır” ifadesi mizahın fiziksel saldırganlığı mizahi eleştiriye dönüştürdüğüne örnektir. Şoför annesine küfür eden yolcuyu mizahi bir üslup kullanarak kimseye rencide olmadan rahatlama yoluna gitmiştir. Mizahın, toplumsal yaşam içerisinde işlevsel olarak kullanılması önemine örnektir.

Şerif Aktaş (2005: 9), eserleri disiplinlerarası incelemenin faydasını şöyle açıklamaktadır:

Eseri sosyoloji ve psikoloji ilimlerine has bakış tarzları ile incelemek de mümkündür. Bu çalışma tarzlarının hemen hepsi, faydalı olmakla beraber esere dıştan yaklaşımları bakımından incelemeyi ziyade tasvir karakterini haizdir. Bunun için de sözünü ettiğimiz bakış tarzları bağımsız bir

³⁰⁷ 02.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.95).

fenomen olarak eseri ele alan çalışma tarzlarına yardımcı oldukları nispette faydalıdır denilse hata edilmez.

Metnin, cinselliği bağlama katarak anlatılması mizahı doğuran ve güçlendiren etkidir. Mizah, gülme, eğlenme ve hoşça vakit geçirme durumlarının psikolojik olgular olduğu gerçeğinden hareket ederek fıkra ve serencamların psikolojik rahatlama aracılığı kabul edilir. Bastırılmış, biriktirilmiş, kısıtlanmış tutum ve davranışlar sözlü metinler vasıtasıyla sinir sistemindeki fazla enerji açığa çıkarak insan güler. Metindeki kadın tipi geçmişte yaşayıp bilinçaltında bastırıldığı veya fıkra konusu olarak yaşanmış olduğu tasarlanan durumu açıklarken kusurunu hafifletmek için mizah yaparak gerilimden kurtulmuştur. Kadın her ne kadar da en hafif şekilde kendisini kurtarmış olsa da sözlü kültür vasıtasıyla günümüze kadar gelen fıkra anlatıcı-dinleyici çerçevesinde gülme yoluyla cezai işlem uygulanmıştır. Sadık Tural'ın (1993: 117-118), toplumun uygunsuz hâl ve hareketleri nasıl cezalandırdığına dair görüşleri şu şekildedir:

Bir toplumdaki kültürün sosyo psikolojik dinamikleri, bu çeşit farklı davranışları ve durumları gülerek, gülme suretiyle cezalandırıyor. Bir milletin mensuplarından her biri kültürün oluşturduğu hayat içinde ruh ve zihin bakımından uyumsuzluk, dikkatsizlik ve bedence uygunsuz hareket görünce gülmek şeklinde bir sosyal kontrol mekanizması işletiyor. Gülme, gülünç bulma, kültürün iç dinamiklerinden doğan bir sosyal denetim şeklidir.

Öte yandan fıkrada mizahın oluşmasında “bo, birce, töbe ve imam” sözcükleri etkilidir. Yerel ağız özellikleri metinde ön plandadır. Ayrıca tövbe ve imam göstergeleri ironik duruma örnektir. Uygunsuz davranışın imam ile olması ve tövbe denmesi zıtlıkları barındırarak gülmeye sebep olmuştur.

Yiğit Ölmedi

Yerli'nin biri rüyasında altın bulur. Ama çok taşlı bir tarla. Ola dèyir

–Ben nasıl edim ki sabah şaşirmiyim. İşaret göyiyim. En iyisi ben altın bulduğum yere sığıyım. Yoğsa sabah ğarıştırıram. Bu güzel sığır. Uyanır ki yatağā sığımış. Ola diyor yarın bunu ğarıya nasıl izah edecem.

Ġarı eve gelip vaziyeti görür.

–Ġarı sen benim yerimde olsan ne yaparsın? Terörist eve geldi. Neler oldu neler?

Ġarı dèr ki

–Ben olsam ölerdim. Adam da dèr ki bak işte bu görürsen mi? Yiğit ölmedi. Altına sığıti.³⁰⁸

Anlatıda durumun izahının nasıl yapılacağı temel husustur. Çözüm olarak teröristlerin eve geldiğini söyler. Bu arada da eşine sen olsan ne yapardın diye sorar. Eşi ise korkudan öleceğini söyler. Yerli, pratik zekâsını devreye sokarak “Bak işte bu görürsen mi? Yiğit ölmedi. Altına sığıti” ifadesi gülmeyi oluşturur.

Yerli, eşine zekice bir soru sorar. Bunun karşılığında kendi yaptığı hareketin çok normal olduğunu kabul ettirir. Gerilimden kurtularak psikolojik bir gevşeme yaşanır. Fıkra metni rahatlama kuramına uygunluk göstermektedir. Ayrıca eşini mantıklı sorularla konuşturan Yerli, kusurunu kapatarak üstünlük sağlamıştır. Bu bağlamda fıkra üstünlük kuramına da uygunluk göstermektedir.

Dursun Yıldırım'ın (2016a: 321), “Fıkralar, bizi zihnen dinlendiren günlük sıkıntıların yarattığı boğucu atmosferden uzaklaştıran, kısa anlatımlı, güldüren eğlendiren küçük

³⁰⁸ 22.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.63).

komdilerdir. Konuşmalarda, tartışmalı ve gerilimli durumlarda havayı değiştirmeye yararlar. İnsanların gülme, psikolojik rahatlama ihtiyacını karşılarlar” biçimindeki görüşü Kars sözlü metinlerine uymaktadır. Yerli ile eşi arasındaki diyalogda gerilimli durum Yerli'nin hazırcı cevap davranması sonucunda ortam yumuşayarak bir rahatlama meydana gelmiştir.

Atamdan Başkasına Güvenemedim

Çıldırının biri köyden şehre elma satmaya gider. Götürüp meyvasını satıyor. Topladığını topluyor. Bakıldan alacağını alıyor. Hayvanını ve heybesini Atatürk püstünün önüne bırakıyor. Kaymakam bu olayı görüp

–Bu adamı sesleyin diyor.

Polis adamı kaymakamın yanına çıkarıyor.

–Kaymakam, bu durum nedir diye sorar? Diyor seni cezalandıracam. Adam da diyor ki

–Kaymakam beg makamda oturur. Hükmünü Ankara'da yürütür.

–Fağır adama üç beş kuruş verip doyurur. Efendim hayvanımı atamdan başkasına güvenemedim. Ondan oraya bağladım.

Kaymakam bunu duyunca sus pus olur. Sonra adamı affeder.³⁰⁹

Çıldır köyden şehre meyve satmaya gelir. Meyvesini sattıktan sonra alacağını alır. Başka işleri de olduğu için hayvanı ve heybeyi Atatürk büstünün önüne bırakıyor. Kaymakam bu durumu camdan görünce sinirlenir. Derhâl, adamın çağrılmasını ister. Adam sitemli bir şekilde Kaymakam'a “Efendim hayvanımı atamdan başkasına

---

³⁰⁹ 07.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.51).

güvenemedim” sözleriyle açıklama yapar. Bu cevap karşısında Kaymakam tebessüm ederek Çıldırlyı affeder.

Kaymakam, Çıldırlyı yanına çağırmasıyla stres başlar. İlçenin mülki amirinin kızgın tavrı gerilimi yükseltir. Kaymakam, Çıldırlyıya ağır ceza vereceğini söyler. Tam bu sırada Çıldırlyının pratik zekâsı devreye girer. Köylü, “Efendim hayvanımı atamdan başkasına güvenemedim” biçimindeki tavrı Kaymakamda büyük bir saygı uyandırır. Böylece gergin ortam aniden yumuşar. Psikolojik rahatlama sonucunda gülme ortaya çıkar. Ayrıca Çıldırlyının ifade ve hareketleri ironiktir. Kaymakama söylediği sözde önemli bir mesaj vardır. Düzen ve işleyişle ilgili sorunların olduğunu ve durumu açık bir şekilde söylemenin sıkıntı yaratacağını bilen Çıldırlyı mizahi bir üslupla Atatürk’e hayvanını emanet etmesi eleştiri yüklü bir mesajdır. Yavuz Küçükalkan’ın (2016: 330), “Mizah, insanlığın tarihinde çok müstesna bir yere sahiptir. İnsanlar mizah sayesinde düzeni eleştirir, kendine yeni yollar ve alternatif mecralar üretir” görüşü serencamdaki Çıldırlyının eleştirisine atıfta bulunmaktadır.

Çıldır, Terekemelerin yoğun olarak yaşadığı bir yöredir. Terekemelerin yaşadığı bölgeler merkezî idareden uzak kaldığı için yöneticilerle mesafeli bir yaşam oluşmuştur. Bu yüzden yönetici ve devlet adamları ile olan iletişim sırasında mizahın zırhına sığınarak eleştirilerini yapmışlardır (Yılmaz, 2016: 212). Kaymakamın ceza vermemesinin hatta adam ile gülmesinin sebebi Çıldırlyının esprili yaklaşımıdır. Sigmund Freud’un (1996: 83), “Espri yardıma koşar, birleştirmenin teknik aracılığıyla ima yolundan yararlanır, saldırgana kendisini tehlikeye sokmadan ağzının payını verir” görüşünden hareketle Çıldırlyı kendisini tehlikeye sokmadan Kaymakamı hem eleştirmiş hem de cezadan kurtulmuştur. Bu yüzden mizah devlet yöneticileri ile halk arasında önemli bir işlev üstlenmiştir.

İrdelenmesi gereken başka bir konu da Çıldırılı fıkra tipinin pratik zekâsıdır. Kaymakamın ceza verme ihtimaline aldırmadan mantıklı cümlelerle iğneleme yapmıştır. Sonunda Kaymakam'a üstün gelmeyi başarmıştır. İsmet Çetin'in (1990: 42), Türk fıkralarının zekâ ile ilişkisi hakkındaki görüşü şu şekildedir:

Halk edebiyatı mahsullerinden birisi olan Türk fıkracılığı, ince bir zekânın ürünü olmakla bütün milletin kalbinden doğmuştur. Anonim özellik arz eden fıkralar, çeşitli tiplerin ve kahramanların çevresinde toplanmış onlara isnat edilmiştir. Bu tiplerden birisi de zekâsı, dâhiyane fikirleri, ince ve kıvrak üslubu gizli bir felsefi derinliği olan Nasreddin Hoca etrafında teşekkül etmiştir.

Çetin, Nasreddin Hoca'nın zekâsı üzerinden Türk fıkracılığını yorumlamıştır. Türk fıkracılığının zengin metin repertuarına sahip bölgelerinden biri de Kars ve Ardahan'dır. Karanlı, Terekeme, Azeri, Yerli, Aşiret, Malakan, Çıldırılı ve Posoflu gibi tipler üzerinden oluşan sözlü metinlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Metinlerdeki nükte, ironi, istihza, espri, şaka, alay, hiciv gibi tarzlar Kars mizahının zenginliğine örnektir. Ayrıca yukarıda adı geçen tiplerin günümüzde işlevsel şekilde kullanılması Karanlı'nın mizahı kurgularken pratik zekâyı da ihmal etmediğini gösterir.

Ölmüşe de Yaşıyor

Karlı bir din adamı vaiz verir. Diyor ki

–Mini etek giyinmek yasaktır. Kapalı giyinmek cayizdir.

Diyorlar ki

–Hocam senin gızın da mini etek giyiniyor. Nasıl olacak?

–Diyor ki doğrudur. Giyiniyor ama ölmüşe de yaşıyor da.³¹⁰

³¹⁰ 24.10.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.55).

Karşılı ile cemaat arasındaki fıkrada hoca vaazlarda kızların mini etek giymelerinin dinen yasak olduğunu söyler. Bunun üzerine hocanın kızının mini etek giydiğini gören cemaat hocaya bu durumu söyler. Hoca, cemaate “Doğrudur. Giyiniyor ama ölmüşe de yağışıyor da” şeklinde hazırcevapla karşılık verir. Hocanın imdadına mizah yetişir. Vaaz sırasında nasihatler verirken kendi kızının yaptığı hareket hocayı gerilime sokar. Cemaate de mahcup olmak istemeyen hoca mizah yüklü cevabıyla gergin ortamın gevşemesini gülmeye sağlar.

Günlük hayatta insanlar farklı sebeplerden dolayı stres ve gerilim yaşarlar. Ekonomik sıkıntılar, düzensizlikler, çalışma hayatındaki zorluklar örnek olarak gösterilebilir. Fıkrada ise gerilimi ortaya çıkaran sosyal ilişkilerdeki çarpıklıktır. Din adamları toplumun saygı gösterdiği bir meslek grubuna üyedir. Hocanın vaaz sırasında söylediklerini kendi kızına uygulatabmayışı zıtlıkları meydana getirmiştir. Cemaatin durumu hocanın yüzüne söylemesi ise gerilimi tırmandırır. Tam bu sırada mizah kendisini göstermektedir. Meslek grubu fark etmeksizin insan organizması gerilimli ve stresli durumdan çıkış yolu arayacaktır. Bu durumdan kurtulmanın sihirli yolu gülmek ve güldürmektir. Hocanın bunu başarması kendisini üstün kılmıştır.

Soner Derse (2019: 32), rahatlama sonucu gülmeyi meydana getiren sinirsel enerjinin çıkışıyla ilgili şu görüşü sunmaktadır:

Rahatlama kuramı gülmeyi sinirsel enerjinin ortaya çıkışı ile açıklamaya çalışır. Kısıtlanma, denetlenme, sululaştırma gibi nedenlerle gerilen ruhsal yapının yeniden, doğal, rahat ve dingin bir duruma geçebilmesi gülme ile olanaklıdır. Yöneltilen baskılar, şiddet, cinselliğe yönelik kısıtlamalar ve toplumsal yasaklar kişi üzerinde gerilim yaratır. Yasaklanan duyguların açığa çıkmasına olanak yaratan tavır ve davranışlar (tabuları yıkan cinsel içerikli konuşmalar, fıkralar, otoriteyi temsil eden gücün başına gelen aksaklıklar, kazalar) gülme yaratır. Bu

durumda sinirsel enerji gülme ile dışa vurularak rahatlama sağlanır.

Karşılıkların gergin ve stresli olduklarında mizahı rahatlama ve gevşeme aracı olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Mizah ve gülme insan organizmasını baskı ve stresten kurtararak günlük hayatta ruh hâli sağlıklı bireylerin sayısını artırdığı kabul edilen bir durumdur. Toplumsal hayat içerisinde birlikte yaşayan insanlar mizah ve gülme sayesinde günlük hayatın psikolojik zorluklarından kurtulurlar. Öte yandan bireyler gülmenin cezai yaptırımından dolayı tutum ve davranışlarına dikkat ederler.

Mizah, toplum içerisinde insanların birbirlerini kırmadan yaşamalarına imkân sağlar. Gergin atmosferi dağıtarak stresli insanları gevşetir. Mizah, sözlü ve yazılı türlerde okuyucu, dinleyicilerin karşına çıkar. Mizah sayesinde saatlerce idrak edilemeyen konular anında açıklığa kavuşur. Mizahlı söyleyiş acı olayları bile hoşgörü atmosferine sokar. Bunun dışında toplumsal kaide ve kurallara dikkat etmeyen kişileri de gülünçleştirerek cezalandırır. Böylece sosyal denetim mekanizması kurarak insanların birbirlerine saygı duyması gerektiği mesajını verir (Yakar, 2013: 16-17).

Fıkraların eğlendirirken güldürmenin yanında başka işlevleri de vardır. Bu işlevlerden en önemlisi eleştirmedir. Hoca ve cemaat arasında geçen olayda “anlatıcı tipolojisi” sözlü kültürden günümüze kadar gelen metin aracılığıyla din adamı kimliği dışına çıkan hocayı eleştirmektedir. Söyledikleri ile kendi aile üyesinin davranışları arasındaki tezat sözlü metin sayesinde hâlen daha hicvedilmektedir. Fuzuli Bayat’ın (2016: 369), “Bazı sözlü kültür ürünlerinde açık bir protesto ile beraber bir de özellikle dinî içerikli, etnik bağlamlı fıkralarda gizli bir protesto düşüncesi vardır. Sözlü kültür ürünü olan fıkralar tabii ki başlı başına bir tepki metinidir” ifadesi Kars mizah metinleri için de geçerlidir. Toplumsal bellek söylemleri ile tutum ve davranışları birbirine uymayan kişileri, meslek

grubu fark etmeksizin mizahın gücü ile gülünçleştirerek cezai yaptırım uygular. Ayrıca fıkra topluma kıssadan hisse veren bir yapıya bürünmüştür. Kendi yapmadığın, uygulamadığın bir durumu topluma nasihat etmenin gereksiz bir davranış olduğunu fıkra metni aracılığıyla topluma iletilmiştir.

Müslüman mı Olduk

Almanya’da bir Ermeni diyir ki

–Aynı Müslümanlar gibi gurban kesecem.³¹¹

Arvadı dèyir ki

–Hele dur sen. Bu gurban kesmesini nereden bilecen? Bir Müslüman bul. Ondan öğrenip ele kes.

–Bu camiye gelir. Diyir ki içinizde Müslüman var mı?

–Millet var diyir.

Ġarslının biri buna gurban kesmeyi öğretir. Bu ihtiyarın özü kesir. Bu Ermeni adamında eli ğan olar. Diyir

–Ben yaşlıyam soymasını da başka bir Müslüman’a dè o yardım ètsin.

Adam eli ğanlı camiye gelir. Dèyir ki

–Ġardaş içinizde Müslüman var mı?

Herkes hocaya baħır.

Hoca dèyir ki

---

³¹¹ Fıkranın varyantı Arpaçay’ın Kuyucuk Köyü’ünde şu şekilde anlatılmaktadır:
 “–Ġarslı Almancının birisinin Alman ğomşusunun ğarısı diyir ki ne güzel Müslümanlar gurban kesir. Gel biz de bir gurban kesek.
 –Adam diyir hay hay. Alman bir gurban alır. Ne èdirse kesemir.
 –Ġarısı diyir ki bir Müslüman yoħ mu? Sen kesemessin.
 Adam eli ğanlı içeri giriyor.
 –Burda Müslüman yoħ mu diye baĝıranda herges ğaçır.
 Erzurumlu saĝğallı bir hacı ğalır sadece.
 –Erzurumlu hacı korqusundan hangi anasını bilmem ne yaptığım bana Müslüman diyir ben Müslüman falan deyilem ğardaş” (K.K.24).

–Neye mana bahırsız? İki rekât namaz gıldirdih diye Müslüman mı olduk?³¹²

Almanya'da Ermeni'nin biri kurban kesmeye karar verir. Eşi ise kurban işinden Müslümanların anladığını söyler. Onlardan öğrenip kesmesi konusunda telkinde bulunur. Ermeni, caminin birine gelir. Karşının birini yardım için götürür. Karşılı kurbanı kestikten sonra yüzme işini de başkası yapsın der. Ermeni bir kez daha eli kanlı bir şekilde camiye gelir. Müslüman var mı? Diye bağırır. Kanı gören cemaat Ermeni'nin Karşhyı öldürdüğünü zanneder. Herkes imama bakarak onun Müslüman olduğunu söyler. Bu sırada imam mizahı devreye sokar. “Neye mana bahırsız? İki rekât namaz gıldirdih diye Müslüman mı olduk” mizah yüklü cümlesi gerilimi ortadan kaldırarak cemaatin gülmesine neden olur.

Fıkırada, mizahı ortaya çıkaran durumlardan birisi de yanlış anlaşılmalıdır. Ermeni'nin eli kanlı bir şekilde camiye gelip Müslüman var mı diye sorması ve herkesin korkarak imama bakması, imamın da Müslümanlığını inkâr etmesi gülme ile sonuçlanmıştır. John Morreall'in (1997: 111), “Çelişkiler de benzer bir biçimde komiktirler” ifadesi metnin anlaşılması açısından önemlidir. Bir Müslümanın korkudan dinî inkâr etmesi çelişkidir. Çelişkiler de gülünçlüğü doğurur. Toplum, fıkrayı yaşatarak aslında cemaat ve imamı hicvetmektedir. Türk milletinde dinî ve millî değerler uğruna şehitlik görev kabul edildiğinden dolayı korkaklık hoş görülmez.

Öte yandan metindeki göstergelerden yola çıkılarak Ermeni'nin kurban kesme isteği zıtlıklar oluşturmaktadır. Kurban kesme âdeti Müslümanlara ait olduğu için anlatıcı tipolojisi metni sözlü kültürden aktarırken ekleme ve çıkarma yaptığına dair bir örnektir. Fıkralara ekleme yapılması konusu hakkında Saim Sakaoğlu'nun (1992: 123), Nasreddin Hoca

³¹² 07.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.86).

üzerinden verdiği bilgi şu şekildedir: “Nasreddin Hoca fıkraları da diğer fıkralarda olduğu gibi birer motifli anlatmalardır. Ancak halk arasında anlatılan Nasreddin Hoca fıkralarından bazıları oldukça uzundur. Bunlar ya anlatılırken lüzumundan fazla süslenen fıkralardır veya anlatıcılık vasfı olmayan kişilerin birden fazla fıkrayı birbirlerine eklemesiyle ortaya çıkmıştır.” Kars fıkrası ve serencamları incelendiğinde Kars’ta yaşayan yapıların eklemeye ve çıkarmalar yaptığı tespit edilmiştir. Bu nedenle sözlü metinlerin çok sayıda varyant ve versiyonu oluşmuştur.

İşittim ama Görmedim

Arpaçay’ın Okçuoğlu Köyü’nde döğüşürler. Orada kurşun atırlar. Adamın bacağına değir. Malağan kenardan izliyor. Malağan’ı şahit göstermişler. Malağan gördüklerini ifadede söylemiş. Sonra adamlar barışır. Malağan’a deryirler ki

–İfadeni geri çek.

Malağan diyir ki

–Ben nasıl yalan söyliyim. Ya sen bilirsın barıştık. Kapandı mesele.

–Önceki ifadeyi çevir ki ceza yemiyek.

İçeri girir. Malağan da çirkindir.

–Hâkim diyir ki ne gördün?

Malağan bu an ğaz bırakır.

Malağan ğaz bırakınca

–Hâkim sen ne yapıyorsun diye sorar?

–Malağan diyir ki sen gördün mü?

–Hâkim görmedim dër.

–Malakan da ben de işittim ama görmedim.³¹³

Okçuoğlu Köyü'nde iki adam birbirine silah sıkar. Malakan, olayı görünce mahkemede şahitlik eder. Sonra bu iki komşu birbiriyle barışınca Malakan'dan ifadeyi geri çekmesini isterler. Malakan da yalan söylememek için ne yapacağını düşünür. Bu sırada hâkimin karşısına geçer. Hâkim ne gördüğünü sorar. Bu sırada Malakan gaz çıkarır. Hâkim sen ne yapıyorsun? diye sorar. Malakan da sen gördün mü? diye cevap verir. Hâkim görmediğini söyleyince Malakan da “ben de işittim ama görmedim” diyerek gerilimden kurtularak rahatlar. Malakan mahkeme karşısında strese giren tiptir. Komşuların anlaşması sonucunda stres ve gerilimden kurtulmak için çıkış yolunu “gaz” çıkarmakta bulur. Pratik zekâsı sayesinde hâkime üstün gelerek gülme oluşur.

Fıkroda “durum komiği” etkin bir şekilde kendisini göstermektedir. Malakan'ın beklenmeyen gaz çıkarma hareketi ve iki komşunun birbirlerine silah sıkmaları, birinin yaralanması buna örnektir. Zıtlıklar barındıran tutum ve davranışlar sözlü kültür vasıtasıyla bir tip aracılığıyla nesillere aktarılmaktadır. Fıkroda gülmecenin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasında bir başka önemli konu Malakan'ın zekice hareketidir. Fıkra rahatlama kuramının yanı sıra üstünlük ve uyumsuzluk kuramlarına uygunluk gösterir. Hâkime söyleyecek söz bırakmayan “gaz” çıkarma hareketi Malakan'ın üstünlüğüne örnektir.

Rosenthal (1997: 6), mizah metinleri hakkında “Aslında mizahi hikâyeler genellikle sadece ikincil olarak ve tesadüfen kitlelerin beğenisini kazanmış olan belli bir zamanın en nükteli edebî zekâlarının ürünleridirler” şeklinde açıklama yapmıştır. Kars mizahında edebî zekâ ürünü güldürücülüğü güçlü metinlerin sayısı fazladır. Zekâsız mizah, izahı olmayan sonuçlar çıkarabilir. Mizahın gücü bu yüzden pratik zekâdan

³¹³ 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

gelir. Malakan'ın fıkrada yalancı şahit olmamak adına gaz çıkarması ve hâkime mantıklı sorular sorup kurgunun içine çekmesi Kars mizahının işlevselliğini göstermektedir. Boş bir gaz çıkarma Malakan'ı rezil etmenin yanında hâkimden ceza almasına sebep olabilir. Bu yüzden durum komiği zihin zekâsı ile birleştğinde karşı tarafa karşı etkili bir silah hâline dönüşebilir. Mustafa Şekip Tunç (2019: 105), “Gülebilmek ve güldürmek için mutlaka zekâ hâlinde bulunmak lazımdır. Bir de zekâ yalnız başına gülemez; mutlaka diğer zekâlarla temas etmelidir” şeklinde görüş bildirir. Malakan'ın zekice hareketine karşı hâkimin aynı şekilde cevap vermesi gülmecenin ortaya çıkmasını sağlar. Hâkim, süreci farklı bir şekilde yönetseydi Malakan'ın zekâsı işe yaramayabilirdi. Bu durum anlatıcı-dinleyici perspektifinde geçerlidir. Sözlü metindeki pratik zekâyı anlamayanların gülmeleri zordur. Tunç'un görüşüne benzer bir açıklamayı da Müjdat Gezen (1995: 183), “Sağlıklı gülmek iki zekânın uyumundan kaynaklanır. Yani güldürmeyi amaçlayanla gülecek olanın zekâ taşınması gerekir. Aptalca espri güldürmez, algılayacak olan akıllı değilse sonuç gene aynıdır” şeklinde açıklama yapar. Alıntılardan anlaşılacağı üzere sağlıklı gülmelerin meydana gelmesi için zekâların senkronize bir şekilde çalışması lazımdır.

Ya Enine Gelseydi

Raylar Ğars'a yeni döşenmiş. Çoban rayların döşendiğini bilmir. Çoban malları alıp gèdir. Mallar ray üstünde tahılır. Tren bir gelir. Bir girir araya. Oradan kara dumanı basır. Kornayı çalır. Çobanı uyarmaya çalışır. Çoban ne olduğuna şaşırıp yere çökür. Tren sürünün içinden girip çıkar ki koyunların yarısı telef olmuş.

–Köylü çobanın başına yığılır. Ğoyun nerde? Ola başın batsın. Ola it oğlu it. Ne ettin Ğoyunlara?

Çoban diyor ki

–Hele bir susun. Allah'ın ele bir zulumu geldi. Hele siz dua edin ki enine gelmedi. Enine gelse hamımızı gıracaktı.³¹⁴

Tren raylarının Kars'a döşendiği yıllarda çobanın biri hayvanları o tarafa götürür. O sırada tren uzaktan kornaya basarak çobanı uyarır. Çoban, treni hiç görmediğinden koyunları uzaklaştırma yerine şoka girer. Bu sırada tren hayvanların ortasından geçer. Tren gittikten sonra bakar ki koyunların yarısı telef olmuş. Akşam olunca köylü çobana sitem eder. Bu sırada mizahın koruyuculuğu devreye girer. Ortamın çok gerildiği sırada pratik zekâsını kullanan çoban “diyir ki hele bir susun. Allah'ın ele bir zulumu geldi. Hele siz dua edin ki enine gelmedi. Eninize gelse hamımızı gıracaktı” şeklinde cümleler kurarak ortamı yumuşatır. Topluluğu kendilerine bir şey olmadığına şükretmesine inandırır.

Fıkra, çobanın tren ve ray hakkında bilgisinin olmaması sonucu ortaya çıkmıştır. Köyün koyunlarının yarasının telef olması sonucunda çoban bir çıkış yolu aramıştır. Zekâsını kullanan çoban, köylünün kendisi gibi trenden habersiz olduğu gerçeğinden hareketle bu olayı Allah'ın zulmü olarak insanlara inandırmıştır. Kendilerine bir şey olmamasını bir mucizeyle ilişkilendirecek kadar ileri gitmiştir. Bu sayede maddi kaybı olan insanlar çobana maddi ve manevi saldırıya geçmemiştir. Mizahın koruyucu gücü sayesinde çoban bilinçli suç işlemese de gerilimi aniden yumuşatarak ceza almaktan kurtulmuştur. Fikret Türkmen'in (1996: 50), rahatlama sonucu gülmeyle ilgili görüşleri şöyledir:

Izdırıp verici ve tehlikeli bir şeyin ortadan kalkmasının ifadesi, gülmedir. Bir huzursuzluktan kurtulma, birdenbire eğlenceli bir ruh hâline girmenin sonucunda güleriz. Gülmenin gelişmesi, aniden iyi ve zevk veren değerlerin normal düşünce sistemini kesmesidir. Bu durumda kontrol

³¹⁴ 01.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.12).

altında tutulan düşünceden ve onun tansiyonundan kurtulma söz konusudur.

Köylü, geçimini sağladığı koyunlarını kaybetse de kendilerine bir şey olmadığa şükretmesi gülmeceyi doğurmuştur. Köylünün ulaşım hattı hakkındaki bilgi ya da eksik bilgisi mizahı üreten durumdur.

Öte yandan yorumlanması gereken bir konu da tren ve tren yolunun Kars kültürel belleğindeki yeridir. Derlenen metinler arasında tren ile ilgili fıkra ve serencamların olması Kars mizahında trenin yeri ve önemine örnektir. Fıkra metninin dünden bugüne birçok kişi tarafından hatırlanıyor olması bellekteki yerinin kıymetindedir.

Toplum, kültüre hizmet edeceğini düşündüğü yaşanmışlıkları kalıcı hafızasına almaktadır. Grupların bu eylemi gerçekleştirmede payı yüksektir. Anlatıcı ise grup hafızasındaki kültürel anlatıyı nesillere aktarır. İnsan kültürel bellek sayesinde bir anlam kazanır. Geçmiş geleceğe aktarma belleğin en önemli işlevlerinden birisidir (Assmann, 2018: 93).

Toplum kolay kolay her yaşanmışlığı hafızasına almaz. Alsa da bellekteki hatıraları tekrar bilince getiremez. Tren ile ilgili birçok sözlü metnin toplum tarafından dün yaşanmış gibi anlatılması Karslının medeniyete verdiği önemden gelmektedir. İşlevi olan maddi ve manevi akla gelebilecek her şey bir sonraki nesle aktarılır. İlhan Başgöz (1986: 140), toplumun fonksiyona verdiği önemi fıkralar üzerinden şöyle açıklamaktadır:

Toplumda fonksiyonu olmayan, ya da biten kurumlar yaşamaz. Fosilleşir, ölür ve atılır. Fıkralarımız bu katkıyı hâlâ sürdürdüğü için yaşıyor bence. Onlar bizi geleneğin kültürü içinde eğiterek, toplumun beğenilerini ve yargılarını bize aktararak, bize gülme ve hoşgörü talim ettirerek sosyal gerilimleri yumuşatıyor, onları çat diye kopacak noktaya gelmekten kurtarıyor. Böylece bir emniyet subabı rolü oynuyorlar.

Fıkıradaki gerilimden kurtulma sonucu gülme ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra metindeki söz varlığı güldürücülüğü etkileyen başka unsurlardır. Karşılıkların sık kullandığı “başın batsın”, “it oğlu it” sözcükleri mizahın gücünü pozitif anlamda etkilemiştir.

Hacattan Saldım

Bir Kürt ile Terekeme tarlanın gırağında sinormuşlar. Burada döğüşürler. Günün sıcağ vafti. Bunlar burda vuruşurlar. Kürt, Terekeme'nin başını gözünü gırılı gırılı edir.³¹⁵

–Terekeme eve girir. Arvadı ay kişi senin hâlin nedir?

–Eh onu hacattan çıhardım. Bende bir şey yohtur.³¹⁶

Aşiret ile Terekeme tarlanın sınırında tartışırlar. Aşiret, Terekeme'yi çok fena döver. Terekeme eve geldiğinde eşi durumu görünce ortam gerilir. Bu esnada Terekeme kendisinde bir şey olmadığını hatta Aşiret'in tarım aletlerinin kırıldığını söyler. Beklenmeyen bu sözler gerilimin yumuşaması sonucu gülmeye dönüşür.

Aşiret ile Terekeme arasındaki çatışma örneği dünyanın her yerinde yaşanılabilir sıradan bir olaydır. Kars'ta yaşayan yapıların birbirlerine üstünlük kurma amaçları anlatıcı tipolojisini kontrol altına alarak yaşanmışlıklar gerilimli bir hâl almaktadır. Anlatıcı, Kars'taki mizah yeteneği üstün yapılar

³¹⁵ Sözlü metnin varyantı Arpaçay'ın Yalınçayır Köyü'nde şu şekilde anlatılmaktadır: “Terekeme'nin birisi biçine gidiyor. Tırpan çekerken adamlar bakıyor ki bizim şeyi biçiyor.

–Adam gelir gelmez diyor ki sen ne yapıyorsun?

–Diyir ben burayı biçiyorum.

–Ola nasıl biçiyorsun senin babanın yeri mi?

Ahıyır dirgeni, tırmağı kafasında gırıyor. Adamı hastanelik ediyir. Terekeme'yi alıp hastaneye götürüyorlar ki haşad olmuş.

–Hastanede diyirler ne oldu?

–Terekeme diyir ki beni eyi dövdüler ama bende onları hacattan düşürdüm. Bütün hacatları gâfamda girdılar. Hacatsız galdılar” (K.K.29).

³¹⁶ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

üzerinden olaya biraz da abartı katarak güldürücü metinlerin ortaya çıkmasına aracılık etmiştir. Gülin Öğüt Eker'in (2008: 579), toplumların kültürün devamlılığını sürdürmelerinde mizahın önemine vurgu yapan görüşü şu şekildedir:

Mizahi bellek de kültürel belleğin önemli yapı taşlarından biridir. Bir kültürün dünya üzerinde varlığından söz ettirebilmesi, kültürel değerlerin korunmasına, yaşatılmasına ve kültürü meydana getiren insanların sorumluluk duygusuna bağlıdır. Kültürel bellek içinde belirli bir dönemde iz bırakan fıkra tiplerinin yanında, halkının mizahi belleğinde ölümsüzleşmiş; sosyal tarih boyunca varlığını devam ettiren fıkra tipleri de bulunmaktadır.

Kars'taki yapılar arasındaki takılmacılar sosyal hayatta eğlendiriciliği ve güldürücülüğü yüksek metinlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede birçok fıkra tipi meydana gelmiştir. Kars'ta yaşayanlar yapıların oluşturduğu mizah sayesinde siyaset, ekonomi, sosyal ve kültürel konularda konuşurken sözlerini etkili kılmak için fıkra ve serencamlara başvurur. Yapıları oluşturan insanlar bir mecliste konuşurken birbirlerinin aidiyetleri üzerinden şakalaşır. Fıkra ve serencamlar yöre insanının tahlilini yapan metinlerdir. Bu sayede bölge insanın pratik zekâsı, dünyaya bakış açısı, yaşam biçimi ve diğer topluluklarla kurduğu komşuluk ilişkileri hakkında yorumlar yapılabilir.

Öte yandan Aşiret ile Terekeme'nin tartışma sebebi sınır davasıdır. Köylerde arazi sınırları ile ilgili kavgalar anlaşmazlıkların en baş sırasında yer alır. Bu yüzden "sınır" belleklerde metaforik bir kod oluşturmuştur. Sınır sözcüğünün köy ile beraber kullanılması yöre belleğinde anlaşmazlıkla eşdeğerdir. Metinlerin birçoğunda bu anlaşmazlıklar görülmektedir. Hayvanların sınır ihlali, insanların tarla ve çayırıları bölen işaret taşlarını yer değiştirmesi gibi örnekler sınırın farklı anlaşmazlıklara kapı açan bir gösterge olduğuna örnektir. Erman Artun (1995: 21), "Toplum yaşayışının çelişkileri düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar

fıkraların konularını oluşturur” şeklinde görüş bildirir. Kars'taki yapıların komşuluk ilişkileri sırasındaki farklı tutum ve davranışları mizahi tarzlar ile günümüze kadar ulaştırmıştır.

Adamı Cırar

İki Terekeme döğüşür. Adamın birini de şahit edirler. Adamın bir şeyden haberi yoh ama şahit olmuş. Bunun önüne Kur'an-ı Kerim'i getiriyorlar. Hâkim diyir ki

–Gözüyle ne gördüyse onu söyle sen. Sen elimi Kur'an'a basacaksın.

–Adam bahir ki Ğuran çok alındır.

–Ey hâkim bey bunun incesi yoh mudur? Bu adamı cırar.³¹⁷

İki Terekeme kavga eder. Olaya şahit olan kişiyi de mahkemeye çağırırlar. Hâkim bunun önüne Kur'an-ı Kerim'i koyup gördüklerini doğru bir şekilde anlatmasını ister. Şahitlik yapacak adam Kur'an-ı görünce gerginlik oluşur. Bunun üzerine “Ey hâkim bey bunun incesi yoh mudur? Bu adamı cırar” ifadeleri gülmeceyi meydana getirir.

Müslümanlığın dinî kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e toplum büyük saygı gösterir. Kars özelinde bu saygı mizahi bir anlatımla ortaya çıkar. Şahit olan kişinin doğruları söylemeyeceği için çarpılma tehlikesine karşı ince bir Kur'an-ı Kerim talep etmesi mizahın kurgusunu oluşturur. Hâkimin görevi gereği ciddi tavır içerisinde yürüttüğü mahkemede Karslının rahat tavırlarla konuşması dinleyicide gülmenin oluşmasını sağlamıştır. Fıkradaki şahitlik yapan tip vasıtasıyla topluma mesajlar verilmektedir. Müslümanın dosdoğru bildiklerini anlatması gerektiği aksi takdirde dinen hoş karşılanmayacağı iletisi açıkça verilmektedir. Selma Sol (2017:

³¹⁷ 14.09. 2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.1).

126), toplum hayatının şekillenmesinde dinin işlevini şöyle açıklar:

İnsanoğlunun sosyal hayatının şekillenmesinde dinî mefhumunun etkisi göz ardı edilemez. Ritüeller, mitler ve kutsal sembollerle anlam kazanan din olgusu, her toplum için kendine göre bir dünya bakışı da sunmaktadır. Bu nedenle sosyal düzenin ve bireysel ilişkilerin şekillendirmesinde, sürdürülmesinde din olgusunun belirleyiciliğinden bahsedilebilir.

Kars mizahında birey ve toplumu oluşturan yapılar sosyal hayattaki tutum ve davranışlarında dinî kurallara uymaya özen gösterir. Doğumdan ölüme sosyal hayatın her aşamasında kendine yer bulan uygulamalar bir tip aracılığıyla fıkra ve serencamlarda sosyal ve kültürel konular muhakeme edilir. Bunun sonucunda güçlü bir mizah kültürü nesillere aktarılır.

Mizah kuramları insanların neye, niçin, nasıl ve ne zaman güldüklerini açıklamaya çalışır. Gülme, ilk çağlardan beri birçok filozof ve düşünürün açıklamaya çalıştığı bir mesele olmuştur. Gülme, disiplinlerarası ilişki bağlamında edebiyat, psikoloji, sosyoloji, felsefe, tıp, halkbilimi³¹⁸ gibi alanların ilgilendiği bir konudur. Bu metinlerden; iki yüz elli adeti uyumsuzluk kuramına, yüz kırk sekiz adeti üstünlük kuramına, kırk iki adeti ise rahatlamak kuramına uymaktadır. Tezin ikinci bölümünde ortalama bir Karslının gülme serencamını açıklayacak şekilde metinler seçilerek yorumlanmıştır. Bazı metinlerin ise her iki kurama da uygunluğu tespit edilmiştir. Her bir metin en uygun olduğu düşünülen kurama göre sınıflandırılmıştır. Karslıların mizahı genel itibarıyla uyumsuzluklar üzerinden kurduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Mizah kurgulanırken alay, hiciv, espri, nükte, ironi, istihza, şaka gibi tarzlar sıkça kullanılmıştır. Kars'ta yaşayan yapılar

ve şehre sonradan gelen yabancılar arasındaki takılmaların sözlü kültürde güçlü bir mizah geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Mizahı güçlendiren en önemli unsurlardan birinin de yörede kullanılan yerel ağız özellikleri olduğu kabul edilmektedir. Kars fıkra ve serencamları topluma kıssadan hisse veren aynı zamanda güldürürken düşündürülen bir yapıya sahiptir. Kültürlerin birbirlerinin üzerine oturması zengin kültürel belleğin oluşmasına ve bellekteki hatıraların nesilden nesle aktarılmasına sebep olmuştur. Öte yandan Kars'taki yapıların geldikleri bölgelerin zengin kültürünü taşıması birçok fıkra ve serencam tipinin de oluşmasına katkı sunmuştur. Kısa yapıli metinler olması sebebiyle anlatıcı tipolojisi bir mecliste dinlediği metni zihnine alarak aktarımın devam etmesini sağlamıştır. Başka bir deyişle zengin bir malzemenin belleklerde kalıcı bir şekilde hâlen daha bulunmasının sebebi “anlatıcı” etkisidir. Sonuç kısmında daha detaylı tespitler yapılacağından dolayı tekrara düşmemek için değerlendirme kısa tutulmuştur.

5. BÖLÜM

KARS'TA HALK MİZAHI ÜZERİNE PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEME

5.1. Psikolojik Çözümleme

Sözlü kültür ortamında üretilen eserler incelendiğinde “mizahın” psikolojiden faydalandığı aynı zamanda da onu etkilediği görülmektedir. Mizah ürünleri, insan psikolojisi tarafından üretilen olgu ve olaylardır. Mizah çeşitleri çözümlemeye dâhil edildiğinde bireyin pratik zekâ ile birlikte mizah malzemelerinde “ironi, istihza, espri, hiciv” gibi tarzları “pozitif psikoloji” çerçevesinde kullandığı iddia edilebilir. Fıkra ve serencamlardaki hâl ve hareketler incelendiğinde insan-insan/insan-toplum psikolojisinin etkileri daha açık bir şekilde gözlemlenebilir. Bir toplumun gerçek ya da kurgu yoluyla oluşturduğu mizah ürünleri sonucunda ortaya çıkan “gülme eylemi” o grubun sosyal ve kültürel yaşamındaki psikolojisini yansıtır. İnsan psikolojisinin belirtileri olan duygu durumlarından bazıları olan; “kırgınlık, sevinç, eğlenme, korku, kıskançlık, dürtü-arzu ve üstünlük” Kars mizah metinlerinde belirgin şekilde görülür. Disiplinler arası çalışmalara bağlı olarak psikoloji ve halk bilimi arasındaki ilişkiyi yorumlamak “alanyazın” problemlerine ışık tutabilir. Sözlü, yazılı ve dijital literatür tarandığında “mizahın psikolojisi” ile ilgili yeterli müstakil çalışmaların olmadığı görülür. “Kars mizah metinleri”nin psikolojik çalışma alanı bütünlüğünde incelenmesi “araştırma probleminin” çözümüne katkı sunacaktır.

Sosyoloji, felsefe, tıp, gazetecilik, psikoloji, halk bilim ve edebiyatta akademik çalışanlar, alanlarındaki olgu ve olaylarda “mizahı” tespit ederek çözümlenmeler yapmaya çalışır. Halk bilimi ürünlerinden olan fıkra ve serencamlar psikolojik irdelemeye uygun sözlü kültür malzemeleridir. Çiğdem Usta (2009: 31), Türkiye’deki sosyal ve kültürel yaşamın gülmeceyi ortaya çıkaran güçlü bir mizah geleneğini kurguladığını buna rağmen psikoloji ve edebiyat gibi disiplinlerin mizahı akademik olarak yeterince incelemediğini belirtmektedir. Usta’nın belirttiği üzere “mizaha” psikoloji, sosyoloji ve felsefi çözümlenme yaklaşımları müstakil yapıda değildir. Mizahın insan-toplum odaklı bir üslup veya çeşit olduğu bilgisinden hareketle folklorik öğelerin “psikolojik” yorumlanmaya ihtiyacı vardır. Salvatore Attardo’nun (2014: XXXI), “Edebiyat teorisyenleri edebiyatta mizahla, müzikologlar müzikte mizahla, film eleştirmenleri filmde mizahla, sanat eleştirmenleri sanatta ve tasarımda mizahla ilgilenirler” şeklindeki tespiti halk bilimi için de geçerlidir. Willibald Ruch-Jennifer Hofmann ise (2014: 80), mizah anlayışındaki duygu durumlarının psikolojiden kaynaklandığına dair ifadeleri aşağıda alıntılanmıştır:

Psikoloji dışında mizah, eserlere ve ürünlere (mizahi hikâyeler, komediler, filmler, şakalar gibi) de atıfta bulunabilir ancak psikolojide bireyler ve onların duyguları, düşünceleri ve eylemleriyle ilgilidir. Mizah davranışının ve deneyiminin birçok yönü vardır (örneğin; anlama, zevk alma, yaratma, başlatma, eğlence) ve bunlar psikolojik işleyişin birçok alanını içerir (örneğin; algı, biliş, duygu, motivasyon, tutumlar, performans).

Görüş ve ifadelerden de anlaşılacağı üzere mizah ve psikoloji birbirinden beslenen kavramlardır. Mizah metnindeki olay kahramanları psikolojik duygu durumlarından etkilenerek bu durumu fıkra ve serencamlara yansıtır. Ruh hâli normal olan kişilerin ürettiği mizah duygu ve düşünce yönünden diğerlerinden ayrılır. Kars mizah metnlerinin “psikolojik

çözümlemesine” geçmeden önce psikolojinin toplumsal yaşamdaki kültürel işlevselliği hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Feriha Balkış Baymur (2017: 1), psikolojinin konu ve amacını şu sözlerle açıklar: “Psikolojinin konusu insanların duyuş, düşünüş ve davranışlarıdır. Psikolojinin amacı da duyuş, düşünüş ve davranışların bağlı bulunduğu kanunları bulmaktır.” Toplumsal yaşamda psikoloji için “ruh bilgisi” kavramı da sıkça kullanılır. Edebî verimler ve anlatma esasına dayalı türlerin kurgusunda karşılaşılan tutum ve davranışlar insan psikolojisinin çıktılarıdır. İnsan mahsulü olan “bu konu ve olgular”ın irdelenerek toplumsal yaşamdaki bireylerin çeşitli durumlarda neyi, nasıl ve niçin yaptıkları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Konu bağlamında fıkra ve serencam kahramanı olarak “Karslının ortalama mizahı kurgularken söz konusu psikolojik durumlardan hangilerinden etkilendiğiyle” ilgili yorum yapmak yöre insanını daha iyi anlamak açısından önem arz eder. Mizah metinlerinin psikolojiyle açıklanabilecek yanlarının tespit edilmesi o grubun tarihî, siyasi, ekonomik, dinî, edebî ve sosyal kültürel yaşantısına ışık tutar. Dursun Yıldırım (2016: 324), “... fıkralar, millet hayatının incelenmesinde, millet hayatının anlaşılmasında başvurulacak, özellikle sosyal tarih, sosyoloji ve sosyal psikoloji disiplinlerinde kültür tarihi bakımından vazgeçilmez malzemedir” der. Mizah malzemeleri bir toplumu idrak etmede “köşe taşı” görevi üstlenir. Alberto Dionigi ve Paola Gremigni (2014: 4), “mizah psikolojisinin” dört farklı amacının olduğunu tespit etmiştir. Mizah ile ilgili “olgu ve davranışları tanımlamak”, “mizah davranışını açıklamak”, bireysel farklılıklardan yola çıkarak insanların “mizahi davranışlarını tahmin etmek” ve “mizah davranışını kontrol etmek” şeklinde sıralanabilir. Başlıklardan anlaşılacağı üzere insanlar, mizah davranışlarını kontrollü bir şekilde kullanarak sosyal ilişkilerde “psikolojik olarak başa çıkmayı” amaçladıkları görülür.

Derlenen fıkra ve serencamlar vasıtasıyla insan davranışlarının Kars mizah psikolojisini ne yönde etkilediği

çözömlenebilir. Öte yandan açıklanmakta zorluk yaşanan ile ilgili de tahminler yürütölebilir. Alberto Dionigi ve Paola Gremigni (2014: 3), mizahın psikoloji yönüyle incelenmesi sosyal yaşamın bir olgusu olduğunu ve bilişsel süreç içerisinde ortaya çıkan davranışların insan-toplum bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Kars mizah metinleri bu görüşün tezahürlerini içinde barındırmaktadır. Metinler kültürel belleğin bireysel tarafına hitap ediyor gibi görünse de aslında toplumsallığın odağını oluşturur.

İnsan fiziksel, bilişsel varlık olmanın yanı sıra “homo sapiens”in³¹⁹ psikolojik tezahürlerini de içerir. Kültür kodları vasıtasıyla varlığını anlamlandırarak belleklerle nesillere aktarılır. Sadık Tural (1993: 115), bir arada yaşamının temel şartlarından olan kültürü, pozitif psikolojiyle “ören” açıklaması aşağıdaki gibidir:

Kültür, bir toplumun insanların, daha hoş, daha güzel, daha ahlaki, daha faydalı, daha refahlı ve rahat olduğuna inandığı duygu ve düşünceleri yaşamaya yönelten sosyal psikolojiden kaynaklanan kavram ve kabullerin oluşturduğu bir hayat tarzıdır. Kısacası kültür, her milletin kendine has iç dinamiklerinin yoğurduğu, sosyal psikolojinin göstergesi olan yaşayış şeklidir; yaşamayı düzenleyen benimseyiş ve tavır alışlar nizamıdır.

Kültür; sosyal yaşam, pozitif psikoloji, ruh sağlığı ve yaşam düzeni gibi kavramlarla ilintili olmakla birlikte Kars mizah metinlerinin yorumlanmasında “anahtar sözcük” görevi görmektedir. Feriha Balkış Baymur’un (2017: 296), “Bir toplumun kültürü, sosyal yaşayış biçimi, gelenek ve görenekleri; insanların psikolojik ve biyolojik özelliklerine ve ihtiyaçlarına ne kadar uygun olursa o toplumda insanların ruh sağlığı o kadar iyi olur, halk o derece başarılı ve mutlu hayat sürer” ifadesi mizah metinlerindeki “araştırma probleminin” çözümlemesine ışık tutacaktır. Ayrıca “mizahın

³¹⁹ “insan” (Biyoloji Terimler Sözlüğü, 2007: 283).

psikolojisinden” bahsederken hem bireysel hem de toplumsal argümanları da tartışmak gerekir. Mizah üretimi tek “kişi” üzerinden çıkmış/çıkıyor gibi görünse de ana kaynağı toplumdur. Kişi kendi başına mizah kalitesi çok güçlü fıkra ve serencamlar kurgulayabilir ya da sözlü kültürden öğrendiklerini bellekte taşır. Öte yandan birilerine aktarmıyorsa da işlevsellikten bahsedilemez. Rod A. Martin (2008: 114-298), ilk zamanlarda mizah çalışmalarının bireye odaklanılarak sosyal yönünün ihmal edilmesini şöyle açıklamaktadır:

Geleneksel teorilerin ve mizah psikolojisi üzerine yapılan ilk araştırmaların çoğu, kişilerarası yönleri ihmal etmiş, bunun yerine bireyin içinde gerçekleşen bilişsel ve duygusal süreçlere odaklanmıştır. İlk çalışmaların çoğu, katılımcıların laboratuvarında şakalara ve karikatürlere verdikleri tepkileri incelemiştir; bu da mizahın normalde günlük sosyal etkileşimlerde nasıl ifade edildiği hakkında fazla bilgi sağlamamaktadır.../... Mizahı kişilerarası etkileşimin bir biçimi olarak görmek, sosyal ilişkilere nasıl katkıda bulunabileceğini ve bunun da bireyin psikolojik sağlığı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceğini düşünmemizi sağlar.

Fıkra ve serencamlar, usta (profesyonel) ve amatör olmak üzere belli “tipler” aracılığıyla anlatılıyor olsa da “sosyal etkileşimin” ürünüdür. Kars; sözlü, yazılı ve dijital “alanyazında” güçlü malzemenin üretildiği “mekân”lar arasında yer almaktadır. Günümüzdeki içeriğiyle teknolojinin olmadığı uzun kış gecelerinde Karslıların “ruh iklimine” uygun birçok sözlü kültür ürünleri üretip sonraki nesillere aktarması toplumun “psikolojik ihtiyaçlarını” doğru bir şekilde karşıladığına örnektir. Fıkra ve serencamlar yöre insanının bir arada yaşama kültürünü güçlendirmek adına “pozitif psikolojiyle” ördüğü kültür vesikalarıdır. Öncelikli olarak fıkra ve serencam anlatıcılarının ruh ikliminden yola çıkarak bu metinleri anlatma nedenlerini irdelemek lazımdır. Daha sonra

ise müstakil bir yapıya bürünen metinlerin “toplum psikolojisine” etkileri mizah metinleri aracılığıyla yorumlamak gerekir.

Psikolojik bir varlık olan insanoğlu sosyal yaşam içerisinde bazı güdüler vasıtasıyla mutlu bir hayat sürer. Toplum içerisinde kültür unsurlarına vâkıf, bilgili insanlar çevresi tarafından “ehli dil” olarak kabul edilir. Meclislerde bu insanların diyeceği söz, anlatacağı konu önemlidir. Bilge kişiler ise beğenilmek, saygı duyulmak için halk bilim öğelerini bilinçli kullanırlar. Halkı etkilemenin en etkili yolunun “halk sözlü kültürü” olduğunu bilirler. Kimileri türkü, bazıları ise şiirle amaçlarına ulaşır. Sağlıklı bir ruh hâline sahip “anlatıcı” günlük hayat içerisinde mutlu olmanın (ve mutlu etmenin) yolunun “gülmekten” geçtiğini içselleştirmiştir. Toplum içerisinde mizahı bilinçli kullanan, insanları güldürürken düşündüren “tipler” özellikle sevilir. Kars sözlü kültüründe birçok fıkra anlatıcısının olmasının sebeplerinden biri toplum içerisinde “saygı” görmektir. Derlemeler sırasında fıkra ve serencam anlatıcılarının; insanları güldürmek, düşündürmek, eleştirmek ve söylenildiğinde tartışma çıkaracak bir meseleyi mizah aracılığıyla “sözü gediğine koymak” için bilinçli olarak bu metinleri belleklerine kaydederek anlattıkları tespit edilmiştir. Öte yandan bu tipler gözlemlendiğinde sosyal yönü güçlü, pozitif psikoloji anlamında ise üstün oldukları göze çarpmaktadır. Bu kişilerin gülme/güldürme yoluyla psikolojik rahatlamının insan ruhuna iyi geldiğini yaşayarak öğrenen kişiler olduğu iddia edilebilir. Kars mizah metinlerindeki başka bir durum ise “tip ve karakterler” vasıtasıyla insanlar günlük hayattaki sosyal etkileşimlerde mizah vasıtasıyla “psikolojik olarak başa çıkabilme/mücadele edebilme” güdüsünün olduğudur. Başka bir deyişle mizahın gücünü keşfeden ve ustaca kullanabilen anlatıcılar hâl ve hareketlerinde tutarsızlık gösteren kişilere karşı “psikolojik üstünlük” kurarak özgüveni yüksek birey olmayı amaçladıkları göze çarpar. Sıralanan konular “mizahın psikolojisini”

irdelemek üzere malzeme sunar. Sözlü kültürün ortak vesikası olan metinler incelenirken “birey” etkisi göz ardı edilmemelidir. Aşağıdaki fıkra örneği konu çerçevesinde yorumlanmaya uygun malzeme sunmaktadır.

Ortahlı Bostan

Terekeme ile Azeri ortahlı bostan ekmeye karar vermişler. Soğan ekmişler.

Terekeme, Azeri'ye demiş ki;

–Üstünü mü alacağsın altını mı?

Azeri düşünüp demiş ki;

–Üstünü alacam. Altını niye alayım?

Azeri üstünü almış. Terekeme'ye de altı kalmış. Soğan dibinde olduğu için tabi Terekemeninkiler çürümüş. Seneye patates ekmeye karar vermişler. Terekeme demiş;

–Ben delimiyim altını alam. Geçen yıl altını aldım harap ettim. Şimdi üstünü alacam. Azeri;

–Oy kirva tamam. Sen nasıl istersen.³²⁰

Fıkra, Azeri ve Terekeme tipi üzerinden kurgulanmıştır. Hemşehriler ortaklaşa bostan ekmeye karar verirler. Terekeme soğanın alt tarafına Azeri ise üst kısmına talip olur. O sene yağıştan ötürü soğan çürür. Tabi yeşil kısmını Azeri toplamıştır. Daha sonraki yıl yine beraber patates ekmeğe karar verirler. Terekeme önceki yıl toprak altını seçmiş ve ürün çürümüştür. Bu sefer üst kısmını alacağını söyler. Azeri ise bu duruma çok sevinerek “Oy kirva tamam. Sen nasıl istersen” şeklinde cevap verir. Fıkradan hareketle halk tahayyülü fıkra kurgusunda Azeri'yi uyanık, Terekeme'yi ise “saf” olarak imgelemiştir. Bilindiği üzere patatesin toprak üstündeki yeşil tarafı yenmemektedir. Metin aracılığıyla Azeri “akıl ve

³²⁰ 12.01.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.2).

uyanıklık” bakımından Terekeme’ye üstünlük kurmuştur. Metnin oluştuğu sosyal hayat içerisinde tipler aracılığıyla psikolojik üstünlük arayışının olduğu “metinlerin” gerçek hayattan kopuk olmadığına örnektir. Aziz Nesin’in (2002: 52-53), “Bir ulusun güldüğü şeyler o ulusun sosyo-psikolojik birtakım olaylarıdır” ifadesi Kars mizah metinlerinin oluşumuna örnek gösterilebilir. Gülmece öğeleri olarak sunulan mizah metinleri Karşılıkların yaşamındaki olgu olayların bir parçasıdır. Fıkra ve serencamlardaki çekirdek vakalar halk düşüncesinin süzgecinden geçerek pozitif psikolojinin önemine atıfta bulunan vesikalar olmuştur. Aksi takdirde bir tarafın karşıdakini saflığından ötürü kandırması ve yalan söylemesi kabul edilebilir bir durum değildir. Ayrıca hukuki yaptırımları vardır. Karşılıklar fıkra tipleri aracılığıyla toplumsal yaşamda tutum ve davranışlara aykırı olayları pozitif psikoloji bağlamında bir “evrime” tabi tutarak mizahın koruyuculuğunda “o kişileri” sosyal yaşamda “utandırarak” cezalandırır. Sibel Turhan Tuna (2023: 22), “Psikolojik yöntem ise kültür taşıyıcısının ruhi tavırlarını inceler” der. Metinler aracılığıyla tipler üzerinden toplumun psikolojik durumu hakkında yorumlamalar yapılabilir. Beraber yaşama kültürünü olumsuz etkileyen hareketler ruh yaşamını negatif etkiler. Mizah metinleri ile karşı tarafı bilinçli “eleştirme” ruh sağlığına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu durumun tersi örneklere de rastlanılır. Psikolojik boşalımı sağlamak isteyen bireyin etik ve ahlaki değerleri göz ardı ettiği görülür.

Esma Şimşek (2016: 347), olumsuz ruh hâlinin ağıtlara yansıyan yönü ile ilgili ifadeleri şöyledir: “Özellikle bazı insanların ölümü üzerine yakılan ağıtların, üzüntüden çok sevinç ifade etmesi, diğer bir ifadeyle ölenin arkasından sevinme ve insanların zayıf yanlarıyla alay etme kişilerarası iletişim açısından trajikomik bir durumdur.” Fıkroda Azeri’nin Terekeme’nin saflığından istifade ederek onun başına “gülmesi” dikkat çekmektedir. Mizah metinlerindeki psikolojik etmenleri idrak edip yorumlayabilmek insan-

insan/insan-toplum merkezli çalışmalara katkı sağlayacak bilgi sunar. Ayrıca “o grup/toplum/halk”ın psikolojik kodlarını tespit edip yöre halkının mizahı algılayış/aktarım ve yüklediği değerleri irdelemek toplum yaşayışı açısından önemlidir. Mizah, insan davranışının olumlu/olumsuz psikolojik özelliklerinden etkilenir. Mizahın psikolojik tarafını açığa çıkarmak, nasıl çalıştığını tespit etmek ve insan bilişindeki “anlamı” sosyal davranış örüntüleriyle ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir.

Mizah metinlerinin oluşumundaki “birey psikolojisini” tartıştıktan sonra bu psikolojinin toplumsal evrime dönüşümünü yorumlamak konunun anlaşılması için önemlidir. Mizah, “pozitif ve sosyal psikolojiye” malzeme sunması, birlikte yaşama kültürünü geliştirir. Sosyal ve kültürel hayatın önemli dinamiklerinden olan toplumsal kural ve ahlaki değerlere uygun davranışlar sergilenir. Derlenen mizah metinleri Karşıların ortak bir paydada birleşip bütünleştiğine dair örnekler sunar. Mizah/gülme toplumsal psikolojiyi pozitif yönde etkilediği gibi aynı zamanda “birey” üzerinde de çok fazla “sağaltıcı/olumlu/pozitif” işlevlere sahiptir. Fıkra ve serencamlardaki “gülmece” unsurları kişi psikolojisinde rahatlama yaratarak kişinin ruh sağlığını olumlu yönde etkiler. Bundan dolayı mizah malzemelerinin kişi üzerindeki psikolojik etkilerini “fıkra ve serencam” örnekleri vasıtasıyla incelemek gerekir.

Soyuğ Değer

Bir köyde ıhırızlık meşhurdur. Birisi birisinin otunu çalıyor. Devamlı çalıyor. Sabah göyüne ot tökülecek adam bahir ki ot eksik. Ot sahabı ağa da deyir ki;

–Uşahlar men bu gece otun üzerinde yatacam üzerimi gapadın.

Epey bir zaman yatir. Ot çalan adam gelir. Otu gücakliyir ki gücağına adam gelir.

–Oy gurban olduğum burda yatma sana soyuğ değer.³²¹

Köyün hayatında hırsızlık rastlanılan bir durumdur. Ağa bu durumdan kurtulmak için otların üzerinde yatmaya karar verir. Hırsız ot çalmaya gelir. Otu kucakladığında kollarına “ağa” gelir. Ağanın ev sahibi olduğunu anlar. Hırsız durumdan kurtulmak için pratik zekâsını devreye sokarak “Oy kurban olduğum burada yatma üşürsün” der. Toplum içerisinde tutum ve davranışlarına dikkat etmeyen insanların olduğu aşikârdır. Hırsızlık da birlikte yaşama kültürünü bozan ahlaki ve hukuki olmayan konulardan birisidir. Bu davranışın hem toplumsal yaşam içerisinde hem de kanunlar önünde cezai yaptırımını bulunmaktadır. Halk mizahı ot hırsızlığı yapan kişinin başına kötü bir durum gelmemesi için o kötü karakteri “zekâ” ikliminden istifade ettirerek gülmeye sonuçlanacak bir kurgunun mimarı yapar. Böylece “pozitif psikoloji” bağlamında “her insan hata yapabilir”, “hırsızlık yapanın canına kastedilmemesi” gibi mesajlar verilmek istenmiş olabilir. Yöre insanının günümüze kadar aktarmasının bir sebebi budur. İşlevi olmayan bir metnin anlatılır olması hayatın olağan akışına aykırıdır. Mizah metninin gerçekte yaşanan bir olaydan hareketle oluşturulduğu veya bir kurgudan ibaret olup olmadığı hakkında yorum yapmak zordur. İster gerçek isterse de kurgu olsun halk tahayyülü bir metni anlatıyorsa ondan çıkarılacak “kıssadan hisseler” bulunur. Sibel Turhan Tuna (2023: 30-31), “Pozitif psikoloji, insanların olumlu ve olumsuz yanlarını genelde birlikte ele almakta ve bireylerin olumlu-güçlü özelliklerine odaklanılması gerektiğini savunmaktadır” der. Toplumsal yaşam içerisinde birliklik kültürünü olumlayıcı davranışlara odaklanmak gerekir. Fıkırdaki kötü bir eylemde bulunan kişinin ikinci bir şansı hak ettiği iletisi de çıkarılabilir. Öte yandan “ağa” ve “hırsız bir adam” dizgeleri üzerinden başka çözümler de yapılabilir. Eski zamanlarda köylerde “ağa” gücü temsil eden konumdur. Ağanın malına

³²¹ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

el sürmek herkesin cesaret edemeyeceği durumdur. Ağanın otunu çalan hırsızın dönem şartlarına göre önemli bir ceza alması gerekir. Hırsız suçüstü yakalandığı hâlde “kucaklama hareketinin ot çalmak değil de ağanın üşümemesi” için yapıldığını söyler ve aynı zamanda cezadan kurtulmak için bilinçli bir şekilde “pozitif psikolojiyi” kurguya dâhil ederek gülmeceyi ortaya çıkarır.

Gülgün Meşe (2016: 85), kültürel yapıyı oluşturan bireylerin mizah anlayışı sayesinde grupların sosyal ilişkilerinde uyum sağladığı ve birliktelik kimliği oluşturduğunu ifade eder. Kars fıkra ve serencamlarında kurgulanan mizah Meşe’nin ifade ettiği üzere “sosyal uyumu” sağlama gibi bir işlevi bulunmasının yanı sıra dizgelerle oluşturulan “negatif göstergeler” ironi sayesinde pozitif çevrilir. Başka bir deyişle grup içi hâl ve hareketlerine dikkat etmeyen kişiler “gülmece” vasıtasıyla kurallara uyması sağlanır. “Dua Neylesin Yağa” adlı fıkrada “sıh g.....” adlı söz varlığı müstehcen bir ifade olduğu için negatif söylem hakimdir. Kurgunun sonu ise kıssadan hisse çıkarılacak bir “sosyo-psikolojik” yorum (içerik) vermiştir.

Dua Neylesin Yağa

Eskiden daha yayıh yohken köy yerinde ğaymakları ellen yayardılar. Yayıh sonra çıhtı. Adam ağacı govanın içine salar ğarıştırırdı veya elini salar ğaymağı ğarıştırıp tereyağı yapardı. Adamın birisinin yağı olmuyor. Yani ğaymak bir türlü yağa dönüşmüyor. Ne ğader emek veriyorsa yağa dönüşmüyor. Deyirler ki;

–Felen yerde bir hoca var. Ona gêt bahtır. Bir nuşa vërsin. Senin ğaymağın yağa dönüşsün.

Eski düşünceler. Hıocaya gëdir. Hıoca diyor;

–Şikâyetin nedir?

-Hocam diyor, valla üç beş teneke ğaymağım var ama yayırılı yayırılı yağa dönüşür. Sana geldim diyor.

Eline ğalemi alıp bir şeyler yazır. Güzel üçgen şeklinde de ğapatır. Diyor;

-Bunu götür bardağın içinde suya sal. Bir iki gün suda galsın. Ondan sonra suyunu ğaymağa ğat. Hemen olacak deyir.

Adam da gelip suya ğoyur. Suyundan ğaymağa dökür. Yayır yayır yayır olmur. Bu sefer hocaya ğızır adam. Vay bu hoca nasıl nuşha yazdı ki bu olmur.

-Ey o nuşhayı bana getir diyor avradına. Aç diyor nuşhayı bahım ne yazır oraya? Niye olmur bu?

Açır ki ne yazır hoca?

İlan, çayan, ğurbağa

Dua neylesin yağa

Çemdir ğollarını

Sıh g.... çalğala.³²²

Sözlü kültür ortamından bu güne, insanların hurafe olarak kabul edilen bazı inanç ve pratiklere yöneldiği bilinmektedir. Fıkra da ise işini doğru yapmayan bir kişi başka birinin sözleriyle muska yazdırmaya gider. Gittiği “hoca” ise akıselim birisidir. Hoca, adamın saflığını veya fıkradaki tiplere göre “cahilliğini” yüzüne vurmak yerine mizah üslubuyla bir yazı kaleme alır. Adam eve döndüğünde yağın yine olmadığını görür. Eşine “bu hoca muskaya ne yazdı ki? Yağ yine olmuyor der.” Kâğıdı okuyan adam “Sıh g.... çalğala” ifadesiyle karşılaşır. Sözlü kültür vesikaları sadece “eğlence” amacı güden metinler değildir. Aynı zamanda geçmiş ile gelecek arasında sosyal yaşamın hikmetlerini barındırır. İnsanlar bir işi başaramadığı zaman daha çok çabalamak yerine işin kolayına

³²² 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

kaçıp para karşılığında “muska” yazdırıp işinin olacağını düşünür. Fıkra ise bu tarz düşüncedeki insanları eleştirmek için belleklerde günümüze kadar muhafaza edilmiştir. İmanın “Sıh g... çalhala” şeklindeki ifadesi karşı tarafa psikolojik manada saldırır gibi görünse de tam aksine mizah yoluyla dengeleyici bir işlev üstlenmiştir. Emek, çaba, bilgi ve bilinç gibi kavramalara önem atfedilmiştir. Mizah bilindiği üzere her zaman pozitif evrilebilen bir malzeme sunmaz. Negatif mizah kapsamında düşman olarak gördüğü hedef kitleyi “imha” etmek için saldırı oklarını yöneltir. Kars fıkra ve serencamlarındaki “dizge, gösterge ve söz varlığı” negatifliği içerse de kurgunun “anlamı, özü ve sonucu” bir arada yaşama kültürünü destekleyicidir. Gülin Öğüt Eker’in (2014: 64), “Sosyal tarih boyunca bu denli marjinal anlamlar yüklenen mizahın, taşıdığı negatif algılamadan kurtularak günümüzde pozitif imaj kazanması, kültürel ve psikolojik sonuçları da beraberinde getirmiştir” biçimindeki ifadesi Kars mizah metinleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Halk tahayyülü söz varlığındaki “argo ve müstehcen ifadeleri” pozitif psikoloji bağlamında dönüştürerek kitlerinin birbirlerine fiziksel ve psikolojik zarar vermeleri yerine gülmececin toplumsal yaşamdaki “alaya alarak utandırma” işlevini tercih etmiştir.

Fıkra ve serencamlar, mizah yaratma hususunda “psikolojik” etmenlerden etkilenen sözlü kültür vesikalarıdır. Fikret Türkmen (1999: 14), fıkraların psikolojik alt yapısıyla ilgili bilgi sahibi olmak, o metnin “milliyeti” hakkında ipuçları sunacağını söyler. Kars mizah metinleri, aynı şekilde Karşılıkların “milliyet, gelenek, kültür, dünya görüşü, ahlak” gibi özelliklerini gösteren ürünlerdir. Toplumsal yapının ahenk ve denge unsurlarından etkilenen birey psikolojisi mizah kurgusunun anlamını dönüştürür/değiştirir. Derleme yapılan kişilerin psikolojik olarak pozitifliği benimsemesi sözlü kültürden öğrendiği olay ve olguları objektif olarak aktarmasını sağlar. Aksi durumda ise kurguyu mensubu olduğu yapının/geleneğin/kültürün lehine uygun değişimler yapar.

Azeri, Terekeme, Karslı, Posoflu, Yerli gibi tipler üzerinden anlatılan fıkralarda karşı yapıya üstün olabilmek için “psikolojik tavır ve baskı” bulunmaktadır. Karşı tarafa saldırı, intikam, baskı yapma, kızdırma gibi psikolojiyle ilintili duygusal durumlar olduğu için mizahın psikolojini anlamak yöre insanını tanımaya yardımcı olur. Mizah metinleri aracılığıyla fiziksel şiddet yerine psikolojik baskının daha işlevsel olduğu mesajı verilir. Üstünlüğün yanında “zıtlık” da mizahın psikolojini etkileyen bir unsurdur. Sedat Topçu (1989, 345), Nasreddin Hoca fıkralarının psikolojik kaynaklarını incelerken şu ifadeye yer verir: “Fıkralardaki komik etki, birbirine zıt unsurlarının farkında olunmasının zihinde uyandırdığı psikolojik tepkiden ileri gelir.” Bu itibarla mizah sonucu gülmenin oluşmasında bilişsel süreçlerdeki psikolojik algılamaların etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu durum “Terekeme Namaz Gılır” adlı fıkranın açıklanması ile daha iyi anlaşılacaktır.

Terekeme Namaz Gılır

Terekeme'nin biri arhadasıyla namaz gılıyor. Ama öndeki adamın namazı bitiyor. Kaza namazı kılıyor. Arhadaki de buna uyur. Namazı bitiyor. Arhadaki öndekine diyor;

–Sen bu kadar namaz niye gıldın?

–Valla diyor;

–Ben kaza namazı kıldım.

–Eee diyor;

–Sen ne namazı kıldın?

–Ben de gelecek vaktin namazını kıldım.

–Ey, diyor;

–ezen oğunmadan gelecek vakit namazı gâbul olur mu?

–Ey, diyor; senin veresiyen ğabul olur da benim peşin neye ğabul olur?³²³

Terekeme ön tarafta arkadaşı ise arkada namaz kılar. Terekeme'nin namazı bitmesine rağmen kılmaya devam eder. Arkadaşı da aynı şekilde ona bakarak namaz kılar. Namaz bitince arkadaşı Terekeme'ye niçin bu kadar uzun kıldığını sorar. Terekeme “kaza namazı” kıldığını söyler. Bu sefer Terekeme, arkadaşına neden uzun kıldığını sorar. Arkadaşı da “gelecek vaktin” namazını eda ettiğini der. Terekeme'de ezan okunmadan gelecek vaktin namazının kılınmayacağını söyler. Bunun üzerine arkadaşı “senin veresiyen ğabul olur da benim peşin neye ğabul olur?” şeklinde cümlesiyle mizah oluşur. Fıkra da Terekeme ile arkadaşının birbirine üstünlük kurmak için “psikolojik savaşa” girdiği göze çarpar. Ayrıca “kaza namazı” vaktinde kılınmayanlar için olduğu hâlde “gelecek vaktin namazı” ise dinde yoktur. Bu durum zıtlıkları meydana getirmiştir. Aynı zamanda psikolojik çatışmanın dozajını artırarak “gülmeyi” oluşturduğu görülür. Sedat Topçu'nun (1989: 343), “İşte mizah insan zihninin birbirine zıt fenomenler arasında kurduğu böyle bir psikolojik münasebetin bir ürünüdür” biçimindeki açıklamasından da anlaşılıyor ki zıtlıklar sonucu meydana gelen mizahta “psikolojik ilişki” bulunmaktadır. Gıyasettin Aytaş (2016: 382), Türk toplumunun mizaha psikolojik değerler yüklediğini ve modern psikolojinin de mizah vasıtasıyla toplumsal kodlar hakkında bilgi edindiğini ifade eder. Kars mizah metinleri psikolojik bir duygulanım süzgecinden geçtiği sonucu çıkarılabilir. Psikolojik bir varlık olan insanoğlu sosyal ve kültürel hayattaki akla gelebilecek her türlü olgu ve olayda bu yetisinden bağımsız hareket etmediği iddia edilebilir. Komşuluk, kız alıp verme, kirvelik, düğün, nişan, ölüm gibi sosyalliğin olduğu ortamlarda konuşulan çekirdek vakalar “birey psikolojisi” ile harmanlanarak müstakil metinler ortaya çıkar. Böylece

³²³ 09.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.44).

Karşlıların mizahı kurgularken birey-toplum psikolojisi işbirliği açıkça görülür.

Birey, sözlü kültürdeki vakayı günlük hayat içerisinde sosyalleşmek için birilerine anlatır. Aktarımı yaparken kıvrak zekâsını bilişsel sürecin içine dâhil ederek fıkra ve serencam metnine ekleme/çıkarmalarla son hâlini oluşturur. Ekleme ve çıkarmalar psikolojik boşalığa katkı sağlayacak unsurlardır. Böylelikle kişinin sosyal ve kültürel hayatına ters düşmeyen, kültürel muhitini memnun eden kurgular oluşur. Willibald Ruch (2008: 17), mizah psikolojisi irdelenirken farklı unsurları gözetmek gerektiğini ifade eder. Öncelikle gülmeceyi oluşturan metnin ortaya çıkmasında sağlıklı ruh hâli ile bilişsel sürecin olduğunu vurgular. Ayrıca kurgulanan metinde kişi zekâsının katkısına atıfta bulunur. Kars fıkra ve serencamlarındaki kurguda kullanılan “dizge, gösterge ve söz varlığı” psikolojik sağlamlığı yüksek olan bireylerin dağarcığından çıktığı söylenebilir. Usta fıkracıların bu özelliklere sahip olduğu ve istediği zaman insanları etkilediği görülür. Biliş, motivasyon, duygu durumu, mutlu olma hâli gibi özellikler mizah psikolojisi ile ilintili olup birbirine açıklık getirecek kavramlardır.

Fıkra ve serencamları anlatan/aktaran “kişi psikolojisinin” yanı sıra bütünlük oluşturması açısından “dinleyici” ruhiyatından da bahsetmek gerekir. Söz konusu metinler anlatıcı-dinleyici etkileşimi sonucu nesillerce aktarılmıştır. Fıkralar, sosyalliğin olduğu farklı mekânlarda ya da iki arkadaşın konuşma esnasında anlattıkları metinlerdir. Dinleyenler ise kendi düşünce yapısı ve algılayış özelliklerine göre bir anlam çıkarır. Şerif Aktaş (2005: 33), “Aynı itibari metni okuyan insanlar bilgi ve zevk seviyeleri, hayat tecrübeleri, psikolojik vaziyetlerine göre yeni itibari âlemler yaratırlar” der. Mizah metinlerindeki olgu ve olayların “kişinin dünya görüşü, dinî inancı, yaşam felsefesi ve kültürel durumu” gibi hususlarla çelişip çelişmemesi metne vereceği anlamı

etkiler. Aykırı bir durum psikolojik iyi oluş hâlini bozacağından “bilişsel süreç” kişi ruh hâlini olumsuz etkilemeyecek şekilde çalışır.

Terekeme Doçtora Gidir

Terekeme'nin biri doçtora gidiyor. Doçtur diyor ki;

–Amca dışarı çihirsens mi? Diyor;

–Bazen it ürüyende çihirem.

–Yok amca öyle değil. Tuvalete çihirsens mi?

–Valla doçtur bey çihirem. Haşa huzurundan diyir bazen ele dızgırırım ki su kimi kaşığa al su kimi iç. Bazen de ele giñgıdıram ki cevüz kimi vur dişine dişin giñırsın.³²⁴

Terekeme doktora gider. Doktor, tuvaletini yaparken sorun yaşayıp yaşamadığını öğrenmek için “dışarı çihirsens mi?” şeklinde soru sorar. Muhatabı soruyu yanlış anlayarak farklı cevap verir. Daha sonra doktor açık bir şekilde sorunca beklediği cevabı alır. Toplumsal yaşam içerisinde insanlar iletişim kurarken kullandıkları söz varlığına dikkat etmeye çalışır. Müstehcen ifadeler, argo ve küfür kişi psikolojini olumsuz etkileyen, hatta bozan unsurlardır. Doktorun doğrudan bağırsak boşalımı imgeleminin göstergesi olan “tuvalet” sözcüğünü kullanmaması bu düşüncenin tezahürü olabilir. Amcanın da tuvalet ile ilgili sıkıntısını anlatmak için kullandığı yerel söyleyiş ifadeleri ve benzetmeler aynı düşüncenin ürünüdür. Mizah metnindeki gösterge ve dilbilimsel ifadelerin psikolojik duruma göre değiştiğine örnek teşkil eder. Rod A. Martin (2008: 111), mizahın bilişsel sürecinin anlaşılmasına psikoloji ve dilbiliminin ortak katkı sunduğunu ifade eder. Görüşten de anlaşılacağı üzere kişinin kullandığı dilbilimsel dizgelerin oluşum/değişim ve dönüşümünde “psikoloji” etkili faktörlerden birisidir.

³²⁴ 11.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.20).

Kars mizah metinlerinin işlevselliğini yansıtan diğer yönü de “psikolojik sağlamlık” düzeyi yüksek olan insanların bilinçli şekilde mizaha talep göstermesidir. Talebin arka planında gülmenin gücünün keşfedilmesi gelmektedir. Toplum hayatında çok sayıda farklı kişilik özelliklerine sahip insanın olması birlikte yaşama kültürüne bazı durumlarda olumsuz etkileri vardır. İşte bu noktada gülmenin stres, sinir, kavga ve çatışmayı engelleyen bir edim olması işlevselliğini artırmıştır. Feyza Ceyhan Coştu (2020: 136), “... kişi güldüğünde psikolojik bir rahatlama yaşarken diğer insanlarla iletişimi sağlayan, onlara duyguyu aktaran, sosyalleşmeyi sağlayan bir edim hâline de dönüşür” der. Gülme sonucunda oluşan rahatlama toplumun ihtiyaç duyduğu bir olaydır. Bu sayede sosyal problemlere neden olacak olgu ve olaylar en aza indirgenerek dengelenme sağlanır. Gülmeyi ortaya çıkaracak unsurlar ise mizah çeşitleridir. Kısa bir espri bazen de fıkrâ metni amaca hizmet eder. Kars çeşitli Türk boylarının yaşadığı bir şehirdir. Dolayısıyla sosyal ve kültürel hayatlarındaki küçük farklılıkları birbirlerine üstünlük kurmak için kullanır. Eğer dünden bu güne söz konusu hâkimiyet mizahsız yapılsaydı beraber yaşama geleneğine gölge düşebilirdi.

Mürtüz Dayı

Terekeme, Mürtüz Dayı bir gün Ğars'a gelmiş. Mürtüz Dayı uzun boylu, zayıf ince bir adammış. Mürtüz Dayı köyden gidir ayağı çal çamur. Üstü müstü poğlu, moğlu. Ğarslının tükanın önünde ayağını temizlemeye başlar. Azeri çığır bële bahır. Mürtüz Dayı da uzun boylu adam ya deyir;

–Ay ay ay zürafa niye burda çırpınırsen?

Diyir;

–Ben harda çırpinem?

–Eee diyir, gêt cehennemde çırpın.

–Eee diyor, ben nere gidim? Cehennemî baban kesif burayı da sen.³²⁵

Terekeme muhitine mensup olan Mürtüz Dayı bir gün Kars’a gelir. Köyden geldiği için ayakları çamurdur. Rastgele bir dükkânın önünde ayaklarını çırpar. Bunu gören Azerî hiddetlenir. Azerî, Mürtüz Dayı’ya “Ay ay ay zürafa niye burda çirpinirsen/ gêt cehennemde çırpın?” şeklinde sitem eder. Kendisine “zürafa” ve “cehenneme git” denmesinden hoşlanmayan Mürtüz Dayı ise mizahın koruyuculuğunda kıvrak zekâsını kullanarak “Eee diyor, ben nere gidim? Cehennemî baban kesif burayı da sen” der. Mürtüz Dayı, toplumsal mesajı söz varlığına yükleyerek üste çıkmayı başarmıştır. Hiçbir insanın ayaklarındaki çamur için “zürafa, cehennem” gibi negatif psikolojiye hizmet eden sözleri hak etmediğini ironik biçimde vurgular. Tartışmadaki üstünlük, aşağılama ve dışlama açık bir konuşmayla cereyan etseydi iletişimde çok farklı sıkıntıların yaşanması muhtemeldir. Mizahi davranış sayesinde problemin en aza indirgenmesi önemlidir. Öte yandan mizah metnindeki olay halet-i ruhiyesi olumsuzluk taşıyan kişiler arasında da yaşanabilir. Bu esnada ise gülmenin saldırgan tarafı ortaya çıkar. Bazı şartlarda bir insanın hoşuna gitmeyecek en ağır edim “alaycı gülme”dir. Gülmenin aşağılayıcı, küçümseyici, dışlayıcı ve üste çıkıcı duygu durumlarına maruz kalan kişi mizah yoluyla başa çıkma becerisi gösteremediğini anlayınca karşı tarafa fiziki bir saldırıda bulunabilir. Böylece fıkra ve serencamlardaki psikolojik sağlamlığın mizah/gülme edimlerini ne şekilde etkilediği açık bir şekilde anlaşılır.

Toplumu oluşturan bireylerin fiziksel sağlıkları kadar ruh hâlleri de önemlidir. Edebî ürünlerin yanı sıra, anlatma esasına dayalı türler Karşılıkların psikolojik sağlamlıklarına hizmet etmiştir. Fıkra ve serencamlar ise söz konusu türler içerisinde

³²⁵ 30.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.60).

işlevsel olarak her yaş grubuna ve cinsiyete hitap etmektedir. Yörede çok sık kullanılmasının en önemli sebebi “gülme” ihtiyacının giderilmesidir. Gülme sırasındaki psikolojik sağlığa iyi geldiği yöre insanınca bilinmektedir. Akademik çalışmalar incelendiğinde gülmenin sağaltıcı işlevi bu inançla örtüşmektedir. İnsanların birlikte yaşama kültürünü benimsemeleri için iyilik hâllerinin yüksek olması gerekir. Bunun mimarlarından biri de mizahtır. Seydi Ahmet Satıcı ve M. Engin Deniz (2017: 1346), Sosyal ve kültürel yaşamda umutsuzluklar karşı başarılı bir şekilde mücadele eden kişilerin psikolojik sağlık seviyesinin yüksek olduğunu belirtir. Kars fıkra ve serencamlarındaki kurgu/olay/olgular irdelendiğinde insanlara pozitif manada mesajlar veren iyi oluş hâlinin yükselmesine hizmet eden kültür vesikaları olduğu görülür.

Oni Arabayla Götürdilar

Posof'un bir köyünde bir gecada altı kız kocaya kaçtı. Bir da tayımın kıızı kaçtı. İnegöl'e gëttik rahmetlik tayımın çarıısı kaçanların isimlerini sayıyer. Beş dedi durdi.

–Yenge senin kızını saymadın.

Ya dedi;

–O kaçmadı ki onu aldı arabayla götürdilar.³²⁶

Posof'ta bir gecede altı kız kocaya kaçar. Kadının kıızı da o gece kaçmıştır. O gece tek tek kaçanları sayarken beşincini ismini söyleyip susar. Evdeki akrabası ise sayının eksik olduğunu söyler. Kadın ise “O kaçmadı ki onu aldı arabayla götürdilar” şeklindeki cevap ile mizah iklimini yaratır. Yörede kızların gelenek ve göreneklere aykırı bir şekilde evlenmesi hoş karşılanan bir durum değildir. Bir gecede altı kızın kaçması insanların konuştuğu önemli konu olmuştur. Kıızı kaçan kadının meclis içerisinde kendi çocuğunu saymaması bilinçli eylemdir. İnsanlara karşı mahcup olma hissiyatı bu durumu

³²⁶ 16.09.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.85).

doğurmuştur. Evdeki akrabasının açık bir şekilde “kendi kızını niye saymadın” biçimindeki ifadesi konuların mizah iklimi içerisinde konuşulduğuna dair örnektir. Kızının kaçmasından dolayı psikolojisi etkilenen kadının rahatlatma isteği ve kıvrak zekâsını kullanarak dizgelerle “laf oyunu” yapması gülmeceyi oluşturmuştur. Böylece evdeki stres, gerilim ve negatif psikoloji sosyalleşmenin getirdiği mizah ile bir anda pozitif dönüştür. Öte yandan söz konusu serencam örneğini anlatan kişi metnin kahramanlarındadır. Serencamın kurgudan ziyade yaşanılan bir olay olduğu bilinmektedir. Geleneğe aykırı bir olayın gülmece yoluyla ifade edilmesi toplumda birlikte yaşama amacının her ne olursa olsun korunmaya çalışıldığı görülür. Yöre insanı akademik bilgidenden yoksun, hayatın olağan akışı içerisinde “gülmenin iyileştirici” etkisini keşfedip kullandığı görülmektedir. Akademik alanyazında ise disiplinler, mizah ve psikolojiyi insan/toplum ekseninde inceleyerek topluma katkılarını anlamaya çalışmaktadır.

Amy Carrell (2008: 303), mizah ve gülmenin hem fiziksel hem de psikolojik sağlık çalışmalarının odağı hâline geldiğini vurgulayarak “mizah ve kahkahanın toplumsal yönlere ve işlevlerinin önemini” de ayrıca belirtir. Carrell’in iddia ettiği “mizahın toplumsal yanını” yöre insanının meydana getirdiği mizah metinleri oluşturmaktadır.

Gülmenin psikolojik açıdan sağlıklı bir eylem olduğunun keşfedilmesiyle insanlar stres ve baskıdan kurtulmak için mizahı bilinçli olarak kullanmıştır. Mizahın psikolojik tarafını tartışırken önemli noktalardan birisi metinlerin işlevselliğidir. Eğer ki mizah metinleri vasıtasıyla “gülme” gerçekleşmeyip insanlar da psikolojik boşalım sağlamasaydı fıkra ve serencamların psikolojik tarafı ne derece konuşulabilirdi? Günlük hayat içerisinde motivasyonu düşük o gün kötü bir olay yaşayan birisi şahit olduğu gülmeceye ya tebessüm eder ya da kahkaha atarak rahatlatma sağlar. Daha sonra hiçbir stresinin kalmadığını da iddia eder. İnsan sağlığı için bu kadar önemli

olan “gülme” psikoloji araştırmalarının da temel konularından birisi olmuştur. Bilim insanları özellikle gülme yoluyla insanların tedavi edilip edilemeyeceği hususunu araştırma problemi olarak seçmiştir. İşte bu nokta da gülmeye sebebiyet vermesinden dolayı da “mizah” araştırılan başlıklardan birisi olmuştur.

Fiziksel ve psikolojik strese maruz kalan bireylerin travmalarını atlatmaları için gülme ve kahkahaya ihtiyaç duyulur. Bu sayede ruh sağlığı problemleri çözümlenerek bireyin sosyal ve kültürel yaşamına devam etmesi beklenir. Öte yandan terapi sayesinde kişi öz saygısını yeniden kazanarak daha mutlu bireylere dönüşür. Psikolojik durumu düzelen kişinin bağışıklık sistemi de sağlıklı hâle gelir (Yim, 2016: 243-244). Karşlıların dünden bu güne fıkra ve serencam anlatma geleneğini devam ettirmelerinin en önemli sebebi “fiziksel ve psikolojik” sağlık olduğu söylenebilir. Stres ve kaygının sadece psikolojik hastalıklara neden olduğu yanlıştır.

Amy Carrell (2008: 313), üstünlük duygusuyla oluşan gülme, kahkaha vasıtasıyla masumlaştırılmaya çalışılmasının sonucu değiştirmeyeceğiyle ilgili şunları söylemektedir:

Üstünlük, saldırganlık veya kötülüğe dayalı mizah teorilerini benimseyen akademisyenler, teorisyenler ve araştırmacılar, inceledikleri saldırganlığı ve saldırgan davranışı yumuşatmanın bir yolu olarak mizah ve kahkahayı görebilir veya kullanabilirler. Ancak üstünlük, saldırganlık ve kötülük yine de devam etmektedir.

İleri sürülen görüşlerden anlaşılacağı üzere “Üstünlük Kuramı” karşı tarafı hedefe koyma, empatiden yoksunluk ve saldırgan tavrı sebebiyle eleştirilmektedir. Kurama getirilen eleştirilere yer verdikten sonra üstünlükten kaynaklı

gülmenin, terapötik³²⁷ ve diğer işlevleri üzerinde durmak bütünlüğü sağlamak açısından uygun olacaktır.

Gülün Öğüt Eker (2014: 4), “Mizah ve mizahın fiziksel göstergesi olan gülme, farklı bir görme biçimidir” tespiti ile işlevsellik üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda akla eleştiri gelmektedir. Eleştiri, mizah ile yoğrulduğu için birey ceza almadan toplumun tebessümünü kazanır. Öte yandan zihinsel boşalım sağlanarak stres yok edilmeye çalışılır.

John Morreall (1997: 161), üstünlük duygusu sonucu oluşan gülmenin sağaltıcı etkisi olduğunu aşağıdaki cümlelerle açıklamaktadır:

Gülmek bulaşıcı olmakla birlikte aynı zamanda bir kişiden bir başkasına geçtiği için kenetleyici bir etkisi de vardır. Birlikte gülmek insanları birbirine kenetler. Üstünlük kuramına inananlar, gülmenin bir grubu bir başka gruba karşı birbirine kenetlediğine işaret ederek bu durumu kendi kuramlarına kanıt olarak gösterirler.

Akademik çalışmalar gülmenin terapötik işleviyle stresi azaltmada önemli olduğunu göstermektedir. Üstünlük duygusundan kaynaklı gülmenin insana sağladığı faydaları Amerika’da Hastane Palyaçosu³²⁸ olarak çalışan Saliha Koç, Patty Wooten ve Refika Yazgaç (2018: 10), “İyileşme ve İyileştirmede Gülümsemenin Gücü” adlı eserinde, şöyle tarif etmektedir:

Hepimiz hayatımızda mizaha ihtiyaç duyarız. Gülmek sadece olumsuz duyguları yok etmekle kalmaz, gülme sağlığımız içinde yararlıdır. Gülme terapisinde insanlara, olaylara, objelere komik olmasa da açıkça gülmeleri öğretilir. Bu mizahın zor durumlarda başa çıkma konusunda yardımcı

³²⁷ Terapötik, hastanın problemlerini giderme, iyileştirme ve sağaltma anlamına gelmektedir (TDK, 2009: 1957).

³²⁸ Hastane palyaçoları hastaların psikolojik motivasyonlarını üst düzeyde tutmakla görevlidirler. Mutluluk duygusunun oluşmasını sağlamak için de mizah ve gülmeden yararlanırlar. Ayrıca hastana de çalışan personelin hasta yakınlarının keyifli olması için çaba sarf ederler (Koç, Wooten, Yazgaç, 2018: 37).

olarak kullanılması amacıyla yapılır. Bir problemimiz olduğunda ya da zor bir anda gülebilmek yeteneği bize güç ve üstünlük duygusu verir. Mizah ve gülme ümitli ve pozitif bir yaklaşım doğurur. Mizah, problemimize yeni bir perspektifle yaklaşmamızı sağlar. Gülme, biriktirdiğimizde vücudumuzu olumsuz etkileyebilecek biyokimyasal değişikliklere yol açarak onu rahatlatır. Olumsuz duyguların boşaltılmasını sağlar. Güldüğümüzde temel olarak acımızla oynuyor oluruz. Gülme sıcak bağlayıcı ve bulaşıcıdır.

Eserde verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere gülme tıp biliminde sağaltıcı bir yöntem olarak kullanılmaktadır. İnsana üstünlük duygusu veren gülme, özgüvenli bir ruh hâli meydana getirmektedir.

Rod A. Martin (2008: 482), "Psychology of Humor" adlı eserinde, üstünlük duygusundan kaynaklı gülme ve sağlık ilişkisini değerlendirmektedir. Stresli anlarda mizahi bir gülüş sergilemenin önemli olduğu ve sağlığı iyileştirmede bir yöntem olarak kullanılabilirliği üzerinde durmaktadır. "Terapötik mizah" müdahaleleri insan sağlığına hayati bir katkıda bulunmakta olduğunu söyler.

Malakan

Taşbaşı değirmenini yine Malakan işledir. Emrah diye bir adam değirmana gidir. Elinde keser yok değirmanda keser var. Unu doldururken değirmandan kesarı çalır. Çuvalın altına keser, unu üstüne doldurur. Malağan yine toplum içinde mahcup olmasın diye keseri vèr demiyir. O ara Malağan dışarı çıhır duvarın dibine ayahta işiyir. Emrah, Malağan'a Müslümanlık dersi verip diyir;

–Kâfir ayakta işeme günahtır. Şeytan süpürgeyi tutar üzerine sıçrar.

İşemeyi bitirdikten sonra Malağan sadece Emrah'ın duyacağı şekilde;

–Ay ahmak Müslüman diyir keseri unun altına oğurlamak günah değil, ayağta işemeh mi günah?³²⁹

Emrah adlı kişi Malakan’ın çalıştırdığı değirmenden keser çalar. Malakan hırsızlığı görür ama Emrah’ı rencide etmemek için bir şey demez. O sıra Malakan tuvalet ihtiyacını karşılamak için dışarı çıkar. Duvarın dibinde ihtiyacını giderir. Bunu gören Emrah, Malakan’a “Kâfir ayakta işeme günahdır. Şeytan süpürgeyi tutar üzerine sıçrar” der. Malakan ise ihtiyacını giderdikten sonra “keseri unun altına oğurlamak günah değil, ayağta işemeh mi günah?” biçiminde cevap verir. Fıkradaki olay örgüsüne bakıldığında Malakan, Emrah’a karşı üstünlük kurarak rencide edilmesinin öcünü almıştır. Malakan’ın tuvalet eve uzak olduğu için ihtiyacın açık alanda gidermesi normaldir. Emrah’ın bunu bilmesine rağmen Malakan’a bilinçli olarak saldırması gerilimi tırmandırıştır. Öte yandan Malakan’ın değirmeninde hem hırsızlık yapıp hem de davranışından dolayı onu alaya alması gerilimin zirve yaptığı yerdir. Malakan’ın kendi yaptığı davranışın kimseye zararı olmadığını belirterek asıl hırsızlık yapmanın günah olduğunu söylemesi psikolojik boşalımın gerçekleştiği yerdir. Gerilim ve rahatlamanın iki kişi arasında geçtiği görülse de fıkra sözlü kültür vasıtasıyla günümüze aktarıldığına göre olayın işlevselliği konuşulabilir. Toplum belleği “Emrah” gibi tiplerin davranışlarının hoş karşılanmayacağına mesajını vermektedir. Sosyal ve kültürel hayatta bu tarz tipleri gülme yoluyla cezai yaptırım uygulamak için fıkra dilden dile dolaşmakta ve yayılmaya da devam etmesi beklenir. Aksi durumda “yavuz hırsız ev sahibini bastırır”³³⁰ örneğindeki gibi tiplerin hâkim olduğu sosyal yaşamın psikolojik ve fiziksel rahatsızlıkların merkezi olması beklenir. Toplum mizah

³²⁹ 03.06.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.71).

³³⁰ “Geveze, huysuz, ahlaksız ve edepsiz birine ne söylenirse söylensin onunla başa çıkmak mümkün olmaz” (Kemal, 2005: 138).

sayesinde gerekli rahatlamayı sağlayarak gülmenin iyileştirici etkisinden uygulamalı olarak istifade eder.

Bir tarafta halkın mizah çeşitleri aracılığıyla doğal ortamında gerekli iyileşmeyi başardığı görülürken diğer tarafta klinik vakaların hastanelerde tedavide mizahtan istifade edilmeye çalışıldığına rastlanılır. Toplumsal yaşam içerisinde ya da belli kapalı mekânlarda gülmecenin gücünden yararlanılmaya çalışılması mizahın ruh sağlığı açısından önemli bir unsur olduğuna örnek teşkil edebilir.

Yoshikawa, Ohmaki, Kawahata ve Maekawa adlı araştırmacılar 2017 yılında “gülme terapisinin yaşlı insanların psikolojik sağlıklarına etkilerini” görmek için bir araştırma yapmıştır. Anket ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Yaşlı bakım evine her gün giden on yedi kişi çalışmaya dâhil edilir. Bir ay boyunca haftada dört kez “standup güldürüsü” icra edilir. Gülme terapisinden önceki ve sonraki “işlev parametreleri” kaydedilir. Gülme tedavisinin “sistolik kan basıncı ve kalp atış hızında önemli bir azalmayla birlikte plazma serotonin³³¹ konsantrasyonunda önemli bir artış ve tükürük kromogranin konsantrasyonunda önemli bir azalma ile sonuçlandığını göstermiştir.” Daha sonra ise yaşlılarda depresyonun azaldığı ve sosyal girişimcilik aktivitelerin arttığı gözlemlenir (Mbiriri, 2020: 5). Yöre insanının akademik çalışmalardan habersiz olarak gülmecenin farklı çeşitleriyle kendilerini sağalttıkları görülebilir. Öte yandan gülmece sadece yaşlılarda değil her yaş grubu ve kadınlarda pozitifliği sağlar. Ruh sağlığını muhafaza eden bireyler fiziksel durumlarını güvenceye alır.

Farklı disiplinler mizahı araştırma problemi yapmaktadır. Alanlarına özgü yöntemlerle incelenen mizahın sosyo-kültürel, ekonomik, beşeri ve toplumsal hayata katkıları incelemede göze çarpan en önemli konulardır. Disiplinlerden tip ve

³³¹ “Damar duvarlarını büzücü etkisinin yanı sıra, nörotransmitter olarak da rol oynadığı düşünülen bir madde” (Kocatürk, 2006: 708).

psikoloji ise insan-insan/insan-toplum odaklı bakış açısıyla mizah araştırmalarına önem veren iki alandır. İnsan sağlığı açısından mizahın iyileştirici etkisi kültürel hayattaki örneklemeler vasıtasıyla bu disiplinlerde tartışılmaya başlanmıştış. Başka bir deyişle sözlü kültür içerisinde mizah eşitleri vasıtasıyla sıkça gülen bir insanın ruhen sağlıklı olması psikolog ve psikiyatristlerin ilgisini çekmiştir. Konumuz mizahın psikolojisi olmasına rağmen kısaca psikolojin “gülmeye” bakışını tartışmak disiplinler arası çalışanlar için katkı sağlayacaktır. Rod A. Martin (2008: XIII), psikolojinin mizaha bakış açısını aşağıdaki paragrafta açıklamıştır:

Mizahın doğasını anlamak psikoloji için bir meseledir. Mizah, komedi ve kakhaha, davranışın önemli ve ilgi çekici yönleridir. Sonuç olarak, birçok perspektif ve yaklaşımdan ilgi görmüşlerdir.../... Mizah zerine bir çalışma için gerekli malzeme hem zaman hem de mekân açısından geniş bir alana yayılmıştır.

Martin’in “davranışın önemli ve ilgi çekici yönleri” şeklinde vurguladığı “gülmece” fiziksel ve ruhsal sağlık üzerindeki davranış, duygu ve zindelik durumuna etki eden bir olgudur. Özellikle duygu durumlarından kaygı ve stres psikolojik sağlığı olumsuz etkiler. Psikoloji bu durumların etkilerini bilimsel araştırmalarla saptamış ve çözümlerden birisi olarak da “gülmeyi” açıklamıştır. Gülmece sayesinde kişinin sosyalliği artarak problemler karşısında “başa çıkma” seviyesi yükselmiştir.

Alberto Dionigi ve Paola Gremigni (2014: 5-6), psikolojin mizaha bakış açısını inceleyen araştırmacılarıdır. Psikolojinin “mizah ve gülmenin” anlaşılması için çalıştığını iddia eder ve diğer uzmanlardan farklı olarak mizah çalışmalarının yalnızca psikolojik alana indirgenmediğini ifade eder. Dilbilim, felsefe, sinirbilim, sosyoloji, edebiyat ve

biyolojinin de mizahı kendi yöntemlerine uygun çalıştığını söyler.

Psikoloji ve diğer adı geçen disiplinlerin mizaha bakış açısı ve irdellemeleri farklılık gösterir. Halk bilimi sözlü kültür içerisinde “mizah çeşitleriyle” günlük hayat içerisinde üretilen mizahı kuramlar vasıtasıyla inceler. İnceledikleri malzeme sosyal etkileşim sırasında ortaya çıkan insan etkinlikleridir. Sıradan olaylar bile insanların gülmesini sağlar. Alan araştırmacıları doğal ortamından malzemeyi alarak farklı incelemelerle yazılı literatüre kazandırır. Mizah metinleri daha çok “eğlenme, hoşça vakit geçirme ve kıssadan hisse çıkarma” çerçevesinde görülür. Öte yandan “psikoloji, sinirbilim ve psikiyatri” ise kahkahalar artıracak mizah malzemelerini seçer. Akademik yöntemlerine³³² uygun anket, görüşme ve deneyler yapar. Mizahın “ciddi bir iş” olduğuna inanarak sosyal, fiziksel, bilişsel ve duygusal işleve hizmet ettiği ölçüde değer verir. Başka bir ifadeyle mizahın birçok işlevi vardır. Psikologlar ise “kahkaha” bağlamında değerlendirirler. Daniel E. Berlyne'nin (1972, 5051), psikologların mizahı “kahkahaya” indirgediğine dair ifadeleri şu şekildedir:

Mizahı ayırt edici ve esrarengiz kılan, her şeyden çok, mizah psikolojisi uzmanları tarafından bugüne kadar olduğundan çok daha yoğun bir şekilde incelenmeyi gerektiren o tuhaf ve karmaşık davranış biçimi olan kahkaha ile olan ilişkisidir. Mizah dışındaki durumların da kahkahaya yol açabileceği doğrudur. Zafer, küçümseme ve rahatlama kahkahaları sıklıkla dikkate alınmış ve özellikle gıdıklanmaya tepki olarak ortaya çıkan kahkahalar tartışılmıştır. Dahası, gülmeden de

---

³³² Espriler, seyircinin dikkati ve zevki için yapılan bu rekabet arenasında, küçük psikoloji deneyleri gibi görülebilir. İnsan deneklerle yapılan deneylerin temel kurallarından biri, deneklerin aksi takdirde incelenen sürece istenmeyen katkılar ve ayarlamalar yapmaktan kaçınamayacakları için, deneycinin umulan etki hakkında bilgi saklaması gerektiridir (Matthew M. Hurley, Daniel C. Dennett, and Reginald B. Adams, Jr, 2011: 272).

mizahtan keyif alınabilir ancak kahkaha her zaman ihtimâl dâhilindedir.

Günümüzde mizah ve mizah tarzları ruhsal sağlık alanlarının incelemesine dâhil olmuştur. Tıpta hekimler psikolojide ise “sosyal psikologlar” tedavi amaçlı gülmecedan yararlanıp birçok hastalığın oluşumuna önleyici tedbir almaktadır. Hastaların terapi sayesinde şiddet, endişe, kaygı, stres ve cinsel suça yönelimlerinde dengelenme görülmektedir. Mizah vasıtasıyla tespit edilen kodlar disiplinler arası çalışmalar için kaynak niteliğindedir.

5.2. Sosyolojik Çözümleme

Mizah/gülme disiplinler arası bağlamda farklı dalların inceleme alanına girmiş toplumsal bir olgudur. Disiplinler, bakış açıları ve yöntemleri ile mizahı yorumlamaya çalışmıştır. Mizahın kaynağını toplumsal meselelerden alması “onu” sosyolojinin inceleme alanına sokmuştur. Sosyoloji öncelikli olarak kent, kır, endüstri, küreselleşme ve sanayi devrimi gibi olguların toplumsal hayata etkilerine odaklanmıştır.

Giselinde Kuipers (2016: 47), Sosyoloji çalışma alanının mizahla ilgilenmesini yeni dönemle ilişkilendirmektedir. Modernleşme, sanayileşme, kentleşme gibi konuların öncelik taşıması nedeniyle mizahın başlangıçta üzerinde durulan konu olmadığını belirtmektedir. Sonraki dönemlerde insanın merkeze alınması ile “toplumun” duygu, düşünce, istek ve ruhunu etkileyen mevzular da çalışma konusu olmuştur. Söz konusu kavramlardan birisi de mizahtır. Sosyal bir varlık olan insan günlük hayat içerisinde yaşamını sürdürmek için mizah ve çeşitlerini işlevsel kullanır. Sosyal ve kültürel yaşamda üretilip nesillere aktarılan “Kars mizah metinleri”nin sosyolojik bağlamda incelenmesi “araştırma probleminin” çözümüne katkı sunacaktır.

Anthony Giddens (2005: 2), insan ve toplum incelemesinin Sosyoloji disiplininin temel konusu olduğunu açıklamaktadır. Sosyolojik incelemelerin konusu insan-insan ve insan-toplum şeklinde kapsamı genişletilebilir. Sosyoloji alanı için iletişimsel göstergeler olan “dil, söz varlığı ve dizge” içeriği oluşturan kavramlar arasındadır. “Dil, bir ‘anlatım’ ve ‘iletişim’ aracıdır” (Tekin, 2015: 171). Fıkra ve serencamlarda yöre insanın kullandığı söz varlığı ve dil özellikleri Kars mizahının sosyolojik izahının yapılmasında başat unsurdur. Kültür dil sayesinde toplumsal belleklere nakledilir. Bellekte taşınan kültürel kodlar ise sonraki nesillere aktarılır. Bireyin ve toplumun, sosyal ve kültürel yaşamda var olabilmesinin en öncelikli şartı dildir. Zehra Sevim’in (2020: 47), dilin toplumsal olgu ve olaylardaki işlevselliği ile ilgili açıklamaları şu şekildedir:

Dil toplumsal bağın en güçlü temsilcisidir. Dil aynı zamanda bir semboller sistemidir ve kültürün diğer bir bileşeni olan sembolden bağımsız olarak değerlendirilmemelidir. Sembollere yüklenen anlamlar, dili anlamlı kılmaktadır. Bir bireyin/toplumun var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için en gerekli unsur iletişim ise dil de iletişimin en asli unsurudur. Bu bağlamda denilebilir ki bireysel ve toplumsal perspektifte dil “kendini gerçekleştirme” için önemli bir araçtır.

Kars fıkra ve serencamları mizahın sosyolojik tarafını irdeleme hususuna ışık tutmaktadır. Yöre insanı yerel ifade ve söyleyişler vasıtasıyla toplumsal yaşamdaki olgu ve olaylar hakkında fikir beyan eder. Olaylar ise halk arasında mizah aracılığıyla konuşularak işlevselliğinin artması amaçlanır. Kır ve kentte halk sosyolojisini meydana getiren durumları anlatan mizah metinlerinin yerel ağız özellikleri ile ifade ediliyor olması bir arada yaşama kültürünü destekler. Tıp ve kahramanlar üzerinden mesajlar verilirken söz varlığı itina ile seçilir. Yörenin özel bir dili vardır. Sakinlerin söylemleri, jest ve mimiklerinde bu “dil” net olarak görülebilir.

Ėartol

Kağızman'dan birisi çalışmaya Ankara'ya gidir. Hanımı diyor ki;

–Biraz ġartol getir. Yemek yapağ.

Adam diyor;

–Tamam.

Adam manav manav dolanir. Diyor;

–Abi ġartol var mi?

–Yoğ.

Hangi manava gidirse ġartol yoğ. Ama manavda ġartol olduğunu görür. Diyor ki heral ben Ėarslıyım diye bana vèrmirler. Birine daha sorir ki;

–Ėartol var mi? Ėardağ siz bana niye ġartol vèrmirsiniz?

–Amca ġartol nedir? Yoğ ki vèrek.

–Aha bu ġartol değıl mi?

–Amca bunun adı patates.

–Allah bunun evini yığa ben nerden bilim buraya gadar bunun adı patatese døndü.³³³

Kağızmanlın biri gurbete gidip yerleşir. Bir gün hanımı ona patates almasını söyler. Kars yerel ağzında patatese “ğartol” denildiğı için adam manava “ğartol var mi?” der. Manav “ğartolun” ne olduğunu bilmediğı için olmadığını söyler. Birçok yer dolaşır ama bulamaz. En son bir manava sorar. O manav da yok der. Kağızmanlı tezgâhta “ğartolu” görür. “Aha bu ġartol değıl mi?” diye manava sorar. Manav ise “Amca bunun adı patates” der. Kağızmanlı “Allah bunun evini yığa ben nerden bilim buraya gadar bunun adı patatese døndü”

³³³ 25.02.2019 tarihli görüŖme bilgileri. (K.K.7).

şeklinde sözü ile mizah ortaya çıkar. Kırdan kente göç eden birisinin toplumsal yaşamdaki sıkıntılarını çözümlemek için “gartol” adlı fıkra uygun bir örnektir. Kars'ta genel itibariyle yerel ağız özelliklerinin hâkim olduğu bilinir. Sosyolojiye konu olan meselelerin de yöre ağız ile konuşulması da gayet tabiidir. Kağızmanlı Kars'ta “gartol” almaya gitseydi herhangi bir sıkıntı yaşamayacağı bellidir. Yöre kültür kodları söz konusu sözcüklerin anlamlarını bilir. İş bulmak için büyük şehirlere giden insanlar ise sosyal yaşantılarında “ağız ve şive” alışkanlıklarından dolayı sıkıntılar yaşadığı söylenebilir. Kağızmanlı büyük ihtimalle “gartol” kelimesinin yanında “patatesi” de bilmesine rağmen toplum belleği sosyolojik bir problemi mizah aracılığıyla nesillerce aktarmayı başarmıştır. Başka bir deyişle göç eden insanların kentte karşılaştığı problemlerden birisi de iletişim esnasında sıkça kullanılan yerel söyleyiş ifadeleridir. Tam tersi olarak başka bölgelerden Kars'a misafir olarak gelen insanların toplumsal meselelerin konuşulduğu bir meclise katılıp fikir beyan etmesin de bir takım eksiklikler olabilir. Yöre halkının kullandığı kelimelerden bir kısmını anlaşılması zor olabilir. Öte yandan fıkra ve serencamlar da ise Karşılılar gülmecenin gücünü artırmak için bilinçli olarak “yerel ifadeleri” tercih ettiği söylenebilir.

Mizah, bünyesinde toplumsal ilişki ağını barındıran gerçeklik olarak varlığını sürdürür. Peter Gundelach (2009: 93), “humour” adlı makalesinin girişini “mizah toplumsaldır” şeklinde başlamıştır. Kars'ta derlenen fıkra ve serencam metinleri, halk tahayyülünün tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle mizah, sosyolojinin inceleme konularından biridir. Neslihan Özgenç'in (2014: 18), “Sosyolojinin gülme eylemini araştırma konusu olarak ele almamasının en önemli sebebi onun toplumsal boyutunun göz ardı edilmesidir” biçimindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere gülme ve mizahın toplum ürünü bir “olgu-durum” olduğu sonradan anlaşılmıştır. Öte yandan Anton Cornelis Zijderveld'e göre (1995: 341),

toplumlar kültürel bağlamda gülme, komedi ve mizahı sosyolojik perspektifte inceleme istekleri son yıllarda ivme kazanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de mizah/gülme ve sosyoloji çalışmalarına bakıldığında Zijderveld’in tespitinde tutarlılık olduğu göze çarpmaktadır.

Tanım ve görüşlerden anlaşılacağı üzere sosyoloji, belleğin toplumsal kodları ile ilgilenmektedir. Mizah metinleri değerlendirildiğinde Kars halkının siyasî, tarihi, sosyal ve ekonomik durumu, kültür kodları ile ilgili bellek kayıtlarına ulaşılabilir. Sosyal bir varlık olan insan, sosyalleştiği ortamda “belleğini” toplumsal dönüşüme taşır. Sosyoloji de halkın dönüştürdüğü veriyi irdeleyip farklı yorumlamalar sunar. Halkın gündelik hayatında farklı ortam ve amaçlarla kullandığı fıkra ve serencamlar, bireysel metin gibi görülse de aslında toplum fikriyatının yansımasıdır. Gündelik yaşamda insan ilişkileri sırasında ortaya çıkan olaylar, mizah çeşitleri vasıtasıyla sözlü kültürde gelecek kuşaklara aktarılır. Mizah tarzı olarak fıkra ve serencamlar, söz konusu “mizah malzemelerinin” müstakil tiyatro metni hâline dönüşmüş şeklindedir. Sözlü ve yazılı metinlerden hareketle sosyoloji ve mizah, toplumu yorumlamaya çalışır.

Henry Bergson (2011: 7), gülme-mizah konularının anlaşılabilmesi için ait olduğu doğal ortama, halka gidilmesi gerektiğini ifade eder. İlker Maga da (2002: 176), “Gülmek, toplumsal sistemin içinde şekil alır kendi kodlarını burada geliştirir” şeklinde görüş bildirir. Sosyologlar; mizah, kahkaha, gülme ve komedinin toplumsal olmanın yanında günlük yaşam içerisinde halk kültürünün işlevleri ile ilgili önemli bilgiler verdiğini gözden kaçırmaktadır (Zijderveld, 1995: 341-343). Sosyologların toplumu yorumlama çabalarının objektif, tutarlı ve sürdürülebilir olması için insanın sosyalleşerek meydana getirdiği her türlü toplumsal olgunun dikkate alınması gerekmektedir. Olgular ve olayların bireysellikten sıyrılarak toplumsal bir fenomen hâline alması sosyolojik araştırmalar

için yeterli bir veri sunduğu söylenebilir. Mizah malzemeleri, kültürel kodların aktarılma arzusu ile bu günlere kadar ulaştığı için toplumun dünü ve bugünü ile ilgili sosyolojik yorumlamaların yapılabilmesini ve disiplinler arası çalışmaların sürdürülmesini sağlar. Başka bir durum ise kırdı veya kentte yaşayan insanların dram ve gülme eylemlerinin incelenmesi hâlinde sosyolojik tespitlerin çeşitliliği artar. Mizah ve gülmenin kaynağının toplum-halk olması sosyologlar açısından onun bir inceleme konusu olması için yeterlidir.

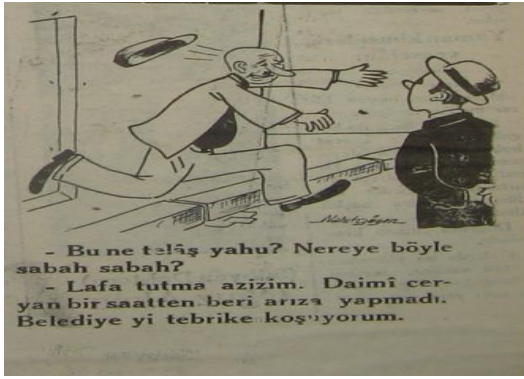
Mehmet Ali Aydemir (2010: 82), mizahın toplumsal iletişim dili olduğunu ve sosyolojik olarak iki grupta incelenebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

Sosyolojinin bir konusu olarak mizah başlıca iki ana kategoride incelenebilir. İlk olarak; mizahi uygulamalarda yansıtılan biçimleri ile topluma ve insana dair öğeler, mizahi uygulamalarda yansıtılan biçimleri topluma ve insana dair öğeler ya da mizahçının gördüğü sosyal gerçekliği ele alışı ve yorumlayışı mizahı sosyolojinin konusu hâline getirir. Dolayısıyla mizahın çeşitleri, araçları, konuları, yansıttığı ve kullandığı argümanlar gibi benzeri unsurlar bu boyutta incelenebilir. Bunun yanı sıra bizatihi mizah dolayısıyla ortaya çıkan toplumsal algılamalar, toplumsal hiyerarşinin kurulması, yakınlıkların ve üstünlüklerin anlaşılması, mizah aracılığıyla toplumsal gerçekliğin inşası, mizahın sosyolojik yönünü açığa çıkarır. Kişinin mizah karşısındaki tutumu ile toplumsal gerçekliğe karşı tutumun mizahi boyutu bu anlamda birbirinden farklı alt boyutları içerir.

Aydemir'in vurguladığı “topluma ve insana dair öğeler” ve “mizah çeşitleri” başlıkları mizahın sosyolojik olarak irdelenmesi gereken bir konu olduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Sözlü kültür birinci sıradadır. Kars mizah metinlerinde “topluma ve insana ait öğelerin”in varlığı açıkça görülmektedir. Fıkra ve serencam kahramanı olarak Karslıının ortalama olarak mizahı nasıl kurguladığı ve bellekteki

metinlerin anlam dünyasında hangi unsurların olduğu anlaşılmaktadır. Kars mizah metinlerinde insanların günlük hayat içerisinde yaşadığı zıtlık, üstünlük ve rahatlama durumu örneklendirilmektedir. Metinlerde ahlak kuralları, gelenek ve görenekler, dinî inançlar, akrabalık, komşuluk, tarım, hayvancılık gibi sosyo-kültürel mevzular kurguda yer almıştır. Ortak kültürün üyesi olan insanlar, paylaşım aktararak sosyalleşmenin yanında kişisel gelişimlerini de desteklemektedir. Fıkra ve serencamların yanı sıra espri, hiciv, istihza, alay, ironi, kara mizah, karikatür, nükte, şaka gibi mizah tarzlarının toplumsal hayatta karşılıkları vardır. Özellikle karikatürlerdeki çizimler halk düşüncesinin anlaşılmasında görsel kanıtlar sunmaktadır. Burada irdelenmesi gereken bir konu da mizahçıdır. Mizah metinlerinde bir tip olarak ortaya çıkan “mizahçı” toplumsal yaşam içerisinde meydana gelen olayları fıkra ve serencam metinlerine dönüştürürken öz belleğini de işin içine katar. Mizahçının gözüyle toplumun ele alınıp yansıtılması aynı zamanda sosyoloğun istifade edeceği bir durumdur. Sosyoloji toplumsal sorunlarla ilgilenen bir disiplindir. Kars’ta halkın sosyalleştiği mekânlarda mizah vasıtasıyla “sosyolojik hususlar” özellikle konuşulur. Ayrıca Kars’ta fıkra ve serencamların dışında sosyolojik eleştirilerin yapıldığı bir meca da “Ayhavar” adlı mizah dergisidir. Çok az sayıda çıkarılan dergide sınırlı sayıda karikatür üzerinden tutum ve davranışlarına dikkat etmeyen yerel/ulusal yöneticilerin eleştirildiği görülmektedir. Toplumsal meseleler çizgiler vasıtasıyla karikatüre dönüştürülmüştür. Çizgilerle toplumun aksayan yönleri eleştirel bir üslupla kaleme alınmıştır. Toplumun aksayan yönleri mizahi bir anlatım ile çizgiye yerleştirilerek “protesto işlevi” karikatüre yansıtılmıştır. Mustafa Şekip Tunç (2019: 113-114), karikatürlerin toplumsal yaşamda etkili bir şekilde kullanılabilmesi için belli başlı “vazifeleri”ni şu şekilde yorumlar:

Karikatürün vazifesi yaradılışın hazırlamak isteyip de nedense beceremediği kusur ve biçimsizlikleri her gözün görebileceği bir hâle getirmektir. Zaten karikatürün bütün ehemmiyet ve cazibesi buradadır. Yoksa bayağı her abartma hiçbir zaman karikatür olmamıştır. Karikatürcü, akıllı ve hata yapmaz görünmek isteyen tabiatın ölçülülük becerisinden ortaya çıkmış hayatın biçimlerine yatkın oldukları ölçsüzlükleri verebilen biridir. Başarılı olunmuş bir karikatürü aslıyla mukayese edince : “işte bu adamın hakiki karikatürü” dememek mümkün değildir.

Karikatür 1: Cengiz Ekinci, Ayhavar, 1953, Yıl 2, Sayı 34

Kars'ta çıkarılan mizah dergisi Ayhavar'ın bazı sayılarında yerel ve ulusal yöneticilerin çizgiler vasıtasıyla eleştirildiği görülmektedir. Görselde iki adamdan birisinin aceleyle koştuğu görülmektedir. Elleri arkasında sakince duran adam ise “Bu ne telaş yahu? Nereye böyle sabah sabah” der. Koşan adam ise “Lafa tutma azizim. Daimi cereyan bir saatten beri arıza yapmadı. Belediyeyi tebrike koşuyorum” biçiminde cevap verir. Görselde de görüleceği üzere şehirde sürekli elektrik kesintisi yaşanmaktadır. Bu durum karikatür aracılığıyla ironik bir üslupla hicvedilmiştir. Koşan adamın “bir saatten beri elektrik kesilmediği için tebrike gidiyorum” ifadesi ciddi bir eleştiriyi anlatmaktadır. Karikatürde kurum ve

kuruluşları yöneten kişilerin halkın refahını düşünmesi gerektiği mesajları verilmektedir. Ezgi Metin Basat'a göre (2014: 5), “Karikatür araştırmaları göstermiştir ki popüler ve güncel bir metin olmalarına rağmen karikatür dergileri yayımlandıkları dönemin neredeyse bütün sosyal, siyasal ve toplumsal olaylarının mizahi bir dille tutulan kayıtları gibidir.” Ayhavar'daki sınırlı sayıda karikatür irdelendiğinde sosyolojik problemlerin çizgiler vasıtasıyla yansıtıldığı görülür. Karikatür çizimindeki göstergelerin belli başlı anlamları vardır. Görseldeki mağdur kişinin yaşlı bir adam olarak çizilmesi eleştirinin seviyesini yükseltmektedir. Yaşlı insanların günlük hayatlarında elektriksiz kalmaları yaşam kaliteleri açısından olumsuz bir durum olduğu iletisi verilir.

Karikatür 2: Cengiz Ekinci, Ayhavar, 1953, Yıl 1, Sayı 17

Ayhavar'da çizilen diğer bir “Mukadder Akıbet” adlı karikatür örneğinde ise yine toplumsal hiciv görülmektedir. Karikatürde, “Narvız” isimli bir tip üzerinden sosyal mesajlar verilmektedir. Metin Karadağ (1995: 243), “Toplumun açıkça eleştiremediği, hatta ulaşamadığı yöneticiler, din adamları fıkraların sınır tanımayan alanlarına rahatlıkla alınırlar” der. Aynı durum karikatürler içinde geçerlidir. Çizgi ile oluşturulan bu sanatta yazılı ya da yazısız toplumsal mesajlar verilir. Siyasi

konular toplumun konuşmaktan çekindiği konulardır. Mizahın koruyuculuğu burada devreye girer. Kişi-toplum mizah vasıtasıyla tutum ve davranışlarında problem gördüğü yöneticilere eleştiri oklarını yöneltir. Karikatürler ise yazıdan ziyade görsel göstergelerden oluştuğu için mizahın zırhı daha kuvvetlidir. Ayhavar'daki karikatürde Narvız halkın seçtiği bir siyasetçidir. Görselde halkın talep ve isteklerini karşılayamayan siyasetçi halkın tekmesini yediği görülür. Yerel ağız ifadelerinin baskın olduğu resimde çizer “g..” sözcüğü yerin “pöççüğü” tercih etmiştir. Metin Basat (2014: 13), karikatürler yayımlandıkları çağın sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik sorunlarını işlediğini ifade eder. Kars'ta az sayıda yayımlanan karikatürler üzerinden toplum, halkın oylarıyla seçilmiş kişilerin hâl ve hareketlerine dikkat etmesi gerektiği mesajını vererek toplumsal dengeyi sağlar. Karikatürler işlevsellik çerçevesinde Türk kültürünün entelektüel verimleri olduğu söylenebilir.

İbrahim Hakkı Dönmez'in (2016: 139), “Aslında her tür anlatıya dönük sosyolojik yaklaşım toplumsal yapının kültür ürünlerinde (roman, masal, fıkra) yeniden üretiliş biçimini sorgular” şeklindeki görüşünden anlaşılacağı üzere anlatmaya dayalı türlerin dışında da mizahın sorgulayıcı bir öge olarak var olduğu görülür. Şerif Aktaş'ın (2005: 9), “Edebî eserin vücut bulduğu muhiti, tarihi ve sosyal şartları dikkatlere sunan incelemeler okuyucunun, eserde anlatılanları daha iyi kavramasını sağlar” biçimindeki ifadesi de sosyolojiye atıfta bulunmaktadır. Bir eserin meydana geldiği muhiti irdelemek aynı zamanda insan-insan, insan-toplum bütünlüğünü ifade eder. Aktaş'ın tespiti edebî eserler için olsa da bu durum anlatmaya dayalı türlere de geçerlidir. Kars mizah metinlerinin muhiti, o mekânda hayat süren bireylerin dünden bugüne kadar aktardıkları sözlü kültür ürünleri toplumu odağa almıştır.

Terekeme Uçağa Binir

Bir gün Terekeme ilk defa uçağa binir. Adam zenginmiş ama uçağa binmezmiş. Uçağa biniyor. Az yükselince pilot anonslara başlıyor.

Biraz gëttikten sonra diyor ki;

–Uçakta düşme tehlikesi var. Herkes emniyet kemerini taksın. Düştük düşeceğiz.

Terekeme aya diyor;

–Ğurban olum, meni uçağın kompitine götür.

Bunu kompiteme götürürler. Diyor;

–Ay pilot beğ uçak düşecek mi?

–Valla amca düşmesin diye uğraşıyoruz. Düştükten sonra sana da aynı bize de.

Dëyir;

–Ay pilot men çok zenginem. Ele param var. Diyor eğer uçak düşerse bütün servetimi yoksullara verecem.

Dëyir;

–Amca verersen mi?

–Vallah verecem. Yeter ki meni kurtar.

Neyse uçağ düşmür. İnerken pilot bakıyor ki amca kaçıyor.

–Dur amca nereye nereye dur. Ya sen bize söz verdin. Servet verecektin hani ne oldu?

–Haya diyor adamın ayağı yerden kesilende saçma sapan söylüyür ki ay pilot.³³⁴

---

³³⁴ 20.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.10).

Terekeme'nin biri uçağa biner. Çok da zengindir. Bir vakit sonra uçakta düşme tehlikesi meydana gelir. Herkesin dikkatli olması için anonslar yapılır. Bunu duyan Terekeme pilotlar ile görüşmek için kokpite gider. Terekeme, pilotların uçağı düşürmemesi hâlinde bütün servetini yoksullara bağışlama sözü verir. Üstelik bir de yemin eder. Pilotlar uçağı düşürmeden indirir. Terekeme'nin gizlice kaçtığını gören pilotlar “Dur amca nereye nereye dur. Ya sen bize söz verdin. Servet verecektin hani ne oldu?” derler. Terekeme ise “Haya diyir adamın ayağı yerden kesilende saçma sapan söylüyür ki ay pilot” şeklinde cevap verir. Terekeme tipi üzerinden toplumsal mesajların verildiğı görülmektedir. Türk toplumunda zengin birinin yoksullara yardım etmesi hoş karşılanan bir durumdur. Diğer önemli bir konu ise verilen sözün tutulmasıdır. Terekeme uçaktayken dünya malının değersizliğini anlaması pozitif bir olguyken tehlike geçtiğinde vazgeçmesi ise sosyal ve kültürel yaşamdaki normlara uymamaktadır. Terekeme mizah vasıtasıyla üste çıkmak için tehlike anında “tatarsız” konuştuğunu itiraf etmesine rağmen toplum belleğı bunu kabul etmeyerek Terekeme'yi alaya alarak gülünçleştirir.

Metin kurgusu Terekeme ile pilotlar üzerinden yapılır. Metinde pilotlar Terekeme'nin sözü ile davranışının tutmamasının toplumsal yaşamda hoş karşılanacak bir durum olmadığını vurgular. Aynı biçimde Mehmet Ali Aydemir (2010:85), metinlerdeki mesajların kahramanlar üzerinden verildiğini şu şekilde dile getirir: “Bu kahramanların dilinden insanlar dertlerini, problemlerini, kırgınlıklarını, hicivlerini, yergilerini dile getirirler. Çoğu kendilerine ait olmayan fıkraları, şiirleri, sözleri, şakaları, yergileri yine bu isimlere atıfla üretirler, sürdürürler. Ancak böylelikle mizah toplumsal olarak kurulmuş olur.” Sahada derlenen metnin aynı şekilde oluşup/oluşmadığını tespit etmek zor bir mesele olmasına rağmen toplumsal yapı içerisinde problemleri bir olayın mizah metni aracılığıyla konuşulması mizahın sosyolojik tarafına

örnek gösterilebilir. Kültür ürünleri sayesinde halkın dünya görüşü, toplumsal belleği, bir olay karşısındaki tutum ve davranışları net olarak gözlenebilir. Bu tarz olayların yaşandığı toplumsal yapı, aile, komşular, sosyal şartlar dikkate alındığında mizah metinleri vasıtasıyla sosyolojik sonuçlar irdelenebilir.

Aydemir'in (2010: 82), "Mizah ve mizahçıyı besleyen, yön ve açı tayin eden de yine toplumsal karşılığının olmasıdır. Dolayısıyla mizah, rahatlıkla sosyolojinin bir nesnesi olarak incelenebilir" biçimindeki ifadesi mizahın sosyolojik tarafına ışık tutan farklı bir bakış açısidir. Mizah metinlerinin toplumsal hayatta karşılık bulması sosyolojik incelemeler için yeterlidir. Neslihan Özgenç'in (2014: 18), "Sosyoloji çoğunlukla toplumsal olgu ve sorunlarla uğraştığından dolayı, gülme eylemi uzun süre boyunca sosyolojinin çalışma alanı dışında kalmıştır" şeklindeki ifadesi bu görüşe örnektir. Gülmenin toplumsal boyutu irdelendiğinde sosyolojiye farklı bakış açıları kazandıracak seviyede olduğu görülür. Sosyologların kır veya kenti incelerken karşılaştıkları toplumsal problemlerde "mizah" tarzları açıkça görülür. Toplumsal sıkıntılarının olduğu bir ortamda insanlar psikolojik rahatlama isteği duyar. Öte yandan kır-kent yaşamındaki toplumsal konuları çözmek için mizah tarzları "hiciv/yergi/eleştiri" protesto işlevi olarak kullanılır. Bu yüzden sosyolojinin odaklandığı toplumsal meselelerde mizah kendini gösterir. Mizah toplumdan beslendiği için mizahi olsun ya da olmasın kültür kodlarını bünyesinden barındırarak ifşa eder. Aynı zamanda adabımuaşeret kurallarına dikkat etmeyen kişileri gülünçleştirerek cezai yaptırım uygular. Ahmet Özpınar'ın (2022: 9), söz konusu ifadelerle dayanak oluşan görüşü şöyledir: "...absürt ve yanlışlarına dikkat çekerek eleştiri işlevini yerine getirirken ideal toplumun oluşmasına katkı sunabilir. Bu yönüyle mizah toplumsal aktör olarak anlaşılması mümkün olur, yani mizah hem fail (etken, özne) hem meful (edilgen, nesne) olarak sosyolojinin konusu haline gelebilir."

Mizahın sosyolojik yorumlanmasında “nesne” görevi gören farklı olgu ve olaylar bulunmaktadır. Zygmunt Bauman (2021: 90), “...sosyoloji, farklı bir şekilde özgürlüğün bilimi ve teknolojisine dönüşmek gibi heyecan verici ve coşku uyandırıcı bir şansla karşı karşıyadır” şeklinde bir ifadeyle sosyolojide özgür düşüncenin önemine atıfta bulunmaktadır. Aynı şekilde mizah baskı ve yasak karşısında özgürlüğü savunarak toplumsal yaşam içerisinde var olmayı bilmiştir. Mizahın özgür ve özgürleştirici tarafı ile ilgili birçok görüş belirtilmiştir. Arthur Koestler (1964: 37), “Kahkaha her zaman söylendiği gibi “özgürleştirici”dir yani gerilim gidericidir” şeklinde, Gülin Ögüt Eker ise (2014: 54), “Mizah, kurulu düzene, kurallara karşı zincirleri kırarak özgürleşmedir” biçiminde mizahın özgür tarafına vurgu yapmıştır. Kent ve kırdaki toplumu odağına alan sosyologlar halkın “özgürlük” temasını disiplinler arası bağlamda incelemek durumundadır. Küreselleşme ve köydeki tarım arazilerinin insanlara az gelmesi ile birlikte kentlere göç başlamıştır. Köyünden ayrılmak zorunda kalan insanlar kent hayatına alışmaya çalışmıştır. Bir zaman sonra sosyalleşme ihtiyacı duyan insanlar kendi yörelerine ait sözlü kültür ürünlerini anlatarak biriken gerilimi psikolojik bir boşalığa dönüştürmüştür. “Folklorik olgu/olaylar üzerinden halkı anlamak için malzemeyi yorumlamak gerekir” (Dursun, 2023: 130). Sosyoloji kent, kır fark etmeksizin toplumu idrak edip yorumlayabilmek için folklorik bir malzeme olan mizah tarzlarından beslenmek durumundadır.

Yerli Firgani

Yerli Firgani diye bir adam iş bulmaya gurbete gidir. Dolaşiyir ama iş bulamıyir. Yanında götürdüğü yorganı satır. Köye geri döner. Gedende elinde yorgan vardı. Döndüğünde elinde pişey yohtur.

–Ola deyirler Firgani. Ne ettin yorgani?

–Ola d yir sene ne var? Men bilirim. Babam bilür.³³⁵

Kırdan kente gücü anlatan fıkrada Firgani adlı bir kişi Şehre iş bulmaya ama iş bulamadan geri döner. Köye geri döndüğünü gören halk, alaylı bir Şekilde köye neden döndüğünü sorar. Bunun  zerine Firgani, bu durumun kimseyi ilgilendirmeyeceğini söyler. Göç edenlerin bir kısmı hayata tutunarak bir gelecek kurarken bir kısmı ise köye geri dönmek zorunda kalmıştır. Söz konusu kişiler ister kentte kalsın isterse de köye geri dönsün halk tahayyülü eğer o Şahısların hayat hikâyelerinde gülmeceye konu olacak çekirdek bir vaka var ise bunu kurgulayarak mizah metnine dönüştürmüştür. Mizah sosyal sitemin bir parçası olarak sosyal ve kültürel yaşamın her anında bulunur.

F gen Berkay (2009: 8), sosyolojinin disiplinler arası çerçevede diğer dallardan istifade etmesi gerektiğini Şu Şekilde ifade eder: “Sosyoloji bağımsız bir bilim dalı olmakla birlikte, bu bağımsızlık “toplumla” ilgili araştırmalar sonucunda varılan teorik ya da pratik çizgilerle ilgilidir. Ama araştırma süreci içinde diğer bilim dallarının verilerinden soyutlanmış bir sosyolojik çalışma düşünmek gerekir.” Halk bilim, edebiyat, tarih, coğrafya ve antropoloji ve benzeri alanlar Berkay’ın ifadesi bağlamında örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal belleğin ortaya çıkardığı kültür  gelerinde halkın d n  ve bugüne rahatça gözlemlenebilir. Sosyologlar insan ve toplum merkezli çalışmalar yaparken olgu ve olaylara salt gözlem ile yaklaşmak yerine üretilen malzemeyi kendi yöntemleri ile irdelemesi mizahın sosyolojisi açısından önemlidir. Fıkra ve serencamlar Kars kültür yapısının dünden bu güne meydana getirdikleri en önemli mizah  retimleridir. Metinlerde Karslıların düşünce tarzı, algı anlayışı, misafirperverlik, dil özellikleri, komşuluk, gelenekler ve köy, kent yaşamına bakış açısı gibi özellikler hakkında bilgi

³³⁵ 07.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.86).

bulunmaktadır. Dursun Yıldırım (2016: 324), "... fıkralar, millet hayatının incelenmesinde, millet hayatının anlaşılmasında başvurulacak, özellikle sosyal tarih, sosyoloji ve sosyal psikoloji disiplinlerinde kültür tarihi bakımından vazgeçilmez malzemedir" şeklinde fıkraların sosyolojik önemine atıfta bulunmuştur. Bu bakımdan mizah metinleri insanların sadece birbirlerini güldürüp eğlendirmek için anlattıkları kurgular değildir. Toplum toplu yapan öğelerin dizgeler vasıtasıyla belli bir forma sokulmuş kültür vesikalarıdır.

İslam Emmi

Birkaç kişi İslam Erdener'in evine gider.

–Dérler ki İslam Emmi bir gâç pişey anlatta dinleyek.

–Arvadı:

–Ay kişi gétme diyir bu köpeoğulları üstüne gülecekler.

–Yoğ deyir gèdecem.

Gèdir bu başlıyr anlatmaya. Bu bağır ki ele hoş dinlirler ki. Cesarete gelir bir hekaye başlıyr anlatmaya. Tam hekeyenin ey bir zaman yerine gelir.

–Adamın biri:

–Hele bir sus der.

–Dèyir ki

–Sayın cemaat dèyir bugün ben Ğars'a gétmiştim iki çalgı aldım birbirine bağladım.

–Ola dèyir inan, burdan poğa vurursan ordan mazgala tüşür.

Tabi İslam Erdener sazını toplar.

–Millet:

–Âşık emmi nereye gèdirsen?

–Bu işin için poğ garişti. Daha da anlatmam dèyir.

Giderken tükandan çekirdek alır. Millet şaşırır.

–Emmi bu çekirdeye ne yapacaksın.

–Valla dèyir arvat dedi ki gètme. Senin gønuşturup üzerine gülerler. Ben arvadı dinlemedim. Şimdi bu çekirdeyi ona verecem ki çıtlasın üzümè tükürsün.³³⁶

Serencamda, ahlak kurallarına ait dikkat edilmesi gereken birçok öge bulunmaktadır. Sosyal yaşam içerisinde tutum ve davranışlara dikkat etmeyenlerin gülünçleştirme yoluyla cezalandırıldığı da görülmektedir. Âşık İslam, karısı ve kahvehanedekiler arasında yaşanan bu olayda aile içerisindeki istişare kültürünün önemine vurgu yapılmaktadır. İslam Emmi'nin karısı kahvehanedekilerin adabımuâşeret kurallarına aykırı davranacak bir kişinin ortaya çıkacağına dair ön görüşü ortaya çıkar. Zehra Sevim'in (2020: 40), “Sosyoloji literatüründe sıklıkla karşılaşılan “insan sosyal bir varlıktır” ifadesi insanın diğer insanlarla etkileşime girmeden yaşamını gerçek anlamda sürdüremeyeceğini belirtmektedir” açıklamasından anlaşılacağı üzere insanlar sosyalleşmek için sonunu düşünmeden toplumsal gruplar içerisinde kendilerine yer ararlar. Âşık İslam'ın uyarılmasına rağmen kahvehaneye gitme isteği insanın sosyal bir varlık olmasının gereğidir.

Zygmunt Bauman (2021: 15), sosyologların kültürel üretimlere ilişkin farkındalığı ve yapacakları çalışmalarını sosyoloji açısından “hayranlık ve modaya kolayca indirgenecek” sonuçlar ortaya çıkaracağını iddia eder. Bauman'ın da belirttiği üzere disiplinler arası çalışmalar insanların hayranlıkla takip edeceği bir tarafa yönelebilir. Tebessümden, gülmeye ya da daha ilerisi kakkahaya kadar

³³⁶ 17.03.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.33).

niteliği ve seviyesi değişse de insanın sosyal ve kültürel yaşamda mizahı üreten, gelecek nesillere aktaran konumdadır.

Bauman (2021: 64-65), toplumsal etkinin insan davranışları üzerinde etkili olduğunu ve bunun da sosyolojik meselelerin oluşumuna zemin hazırladığını ileri sürerek bu yönetime de “sosyolojik hermenötik” adını verir. Ona göre kişinin düşünce ve eylemlerini anlamlandırıp açıklayabilmek için insanı şekillendiren toplumsal etmenlere bakmak önemlidir. Başka bir deyişle toplumsal davranışlar aynı zamanda sosyolojik birer faaliyettir. Bauman'ın ifadeleri mizah ve sosyoloji arasındaki diğer bir ortaklığa da örnek teşkil eder. Mizah, yapısı gereği toplum kalıbı içerisinde şekil alır. Mizah metinlerindeki kurgu halkın dilek, isteki, eleştiri ve şikâyetlerinin bütünü olarak ortaya çıkar. Toplumun, farklı disiplinleri aynı paydada buluşturan bir yapıya sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Mizah ile sosyoloji arasındaki ortaklıklardan birisi de “gündelik yaşamdaki” olgu ve olaylardır. Fıkra ve serencamlarada yaşanan/kurgulanan hadiselerin büyük çoğunluğu sosyal hayat içerisindeki tutum ve davranışlardan ortaya çıkmıştır. İnsanlar birbirlerine karşı üstün olma, psikolojik rahatlama ve zıtlıklardan yararlanarak gülmeyi ortaya çıkarma istekleri mizahın günlük yaşamdan beslendiğine dair örneklerdir. Dilek Keskiner'in (2021: 19), “İnsana ve insan birliktelikleri içinde çok sayıda bileşene dair inanış, tutum, bilgi ve davranışın gündelik hayat içinde üretildiği ve yeniden üretildiği sayılıtsından hareketle gündelik hayat sosyolojisinin aslında sosyolojinin çok önemli bir tartışma alanını oluşturduğunu iddia etmek olasıdır” şeklindeki görüşünden de anlaşılacağı üzere sosyoloji de mizah gibi günlük hayattaki meselelerle ilgili çıkarımlar yapar.

Kara Pişih

Ėarşlı'nın biri Malağanların sımıřkalarından³³⁷ toplamağa Ėedirmiş. Bunu Ėören Malağan arĖadan bağırmış.

–Ey Ėara pişih³³⁸ Ėara pişih. Niye bizim mala haram yaparsınız? İste benden birisini versin sana ikisini.³³⁹

Karşlının birisi Malakan'ın tarlasından yetiştirdiği ĖekirdeĖi izinsiz alır. Malakan, bunu yakalar. İronik bir üslupla niye harama giriyorsun? “İste benden birisini versin sana ikisini” şeklinde cevap verir. Kars mizah metinlerinde olayların büyük bir kısmının Ėünlük hayattan alındığı Ėörölür. Köy yaşamı, hayvancılık, tarım, yemekler, düğün, nişan, akrabalık, kirvelik, evlilik, Türk boyları arasındaki üstünlük kurma Ėabaları ve benzeri konular Ėünlük hayatın ĖerĖekleridir. Bu olay ve olgular toplumsal bellekte işlenerek “eğlenme, kıssadan hisse verme, eleştiri” gibi formlara dönüşür. Sosyologlar mizah metinleri sayesinde toplumun neye ĖüldüĖünü, niÇin kızdığını, nasıl eğlendiğini ve toplumsal normların oluşum süreçlerini anlayıp kendi metotlarını sürece dâhil ederek sosyolojiye hizmet ederler. Bu sebeple mizah ve sosyoloji Ėünlük hayatın ortaya ĖıkardıĖı ve sonradan toplumsal kodlara dönüşen hususları, insan eylemlerini merkeze alarak anlamaya Ėalıřır.

Salih Ünüvar (2020: 80), sosyolojinin Ėalıřma alanlarını sıralarken bu maddelerin aynı zamanda toplum bilimi ile ilintili olduğunu şu şekilde belirtir:

Tarım, Ėıda ĖüvenliĖi, Ėıda Ėüvencesi, ekoloji, sürdürülebilir Ėevre, kırsal kalkınma, tarım işĖiliĖi vb. konular kır sosyolojisinin yeni Ėalıřma alanları arasında değerlendirilecek başlıkların başında gelmektedir. Bu sebeple kır sosyolojisi, sosyolojinin bir alt disiplini/Ėalıřma

³³⁷ Halk ağzında “Ėekirdek” anlamında kullanılır.

³³⁸ Halk dilinde “kedi” manasında kullanılır.

³³⁹ 14.09. 2019 tarihli Ėörüşme bilgileri. (K.K.1).

alanı olmakla beraber ziraat, iktisat, coğrafya ve antropoloji gibi bilimlerle yakından ilişkilidir.

Kars mizah metinlerinin bir kısmı tarım ve hayvancılık konuludur. Coğrafi konumun da etkisiyle insanlar geçimlerini sağlamak için üretmek durumundadır. Teknik aletlerin olmadığı, imece usulünün yaygın olduğu dönemlerde, toplanarak birbirlerine yardım ettikleri bilinmektedir. Bu toplanmalar aynı zamanda bir arada yaşamaya dair meselelerin de konuşulduğu mekânlardır. Kır yaşamının zorluğu, zirai kazancın yetersizliği, iktisadi aksaklıklar sosyolojik ifade biçiminde mizah metinlerine yansımıştır. Metinlerin muhtevası sıralanan maddelerin bir kaçını veyahut hepsini kapsamaktadır.

Yayla Döyüşü

Meclis Dayı, Öncül köy ile Kertene'nin³⁴⁰ yaylasına denk gelir. Bu iki köyün halkı yaylada döyüşür. Döyüşende bu Kertene köyü çoğ ganlı köydür. Öncül köylüler gaçiyir.

–Kertene'den biri bağıriyir ki “gaçmayın döymiyeceyh. Abama gadiyem ki sizi döymiyacuh.”

–Meclis Dayı da diyir ki “abasına gadiyan biza gadamaz mi? Ulan gaçın.”³⁴¹

Arazi bölümümü, mera, yayla, su paylaşımı ve sınır çizgileri halk arasında sıkça tartışılan bir mesele olmuştur. Kente göçü etkileyen olaylardan birisi münakaşalardır. Nursen Tekgöz ve Yusuf Adıgüzel'in (2020: 309), “Göç sosyoloji, insanların göç etme nedenlerini hem bireysel (mikro) hem de toplumsal ve küresel (makro) boyutta ele alan, göçlerin toplumlar üzerindeki etkilerine odaklanan bir sosyal bilim alanıdır” şeklindeki tanımı kırdan kente göçü açıklamaktadır. Söz konusu meseleleri köyde kalan veya göç etmek üzere olan

³⁴⁰ Bir köy ismidir.

³⁴¹ 01.07.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.62).

kişiler mizahın koruyuculuğunda müstakil metinlere dönüştürmüştür. Meclis Dayı, yayla bölüşümü konusunda köylülerden dayak yememek için orada bulunanların kaçmasını mizahi bir üslup ile dile getirmiştir. Karşı köylülerin “sizi döymiyacuh” şeklindeki sözlerin ise yalan olduğunu vurgulamıştır. Serencamdaki vakadan yola çıkarak kırdaki tarım arazilerinin köylülere yetmediği ve sosyolojik problemlere neden olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Giddens (2013: 12), sosyoloji için “...toplumun kendi içerisindeki başlıca ihtilafların ve çatışmaların unsurları olan sorunlarla uğraşır” biçiminde görüş sunar. Kır, kent ve göç sosyologları “kırdan kente göç” hakkında analizler yaparken fıkra ve serencamlardan istifade etmesi tutarlı sonuçlara ulaşmaları açısından önemlidir.

Sosyolojik olarak sorun alanları içinde görülen bir konu da Kars mizah metinlerindeki kadın-erkek ilişkileridir. Kadın ile erkeğin çatışması toplum hayatında gülmeceye malzeme sunmaktadır. Birbirlerine üstünlük kurma çabaları ve aralarındaki zıtlık unsurları “cinsiyet” merkezli fıkra ile serencamların üretilmesini sağlamıştır. Özellikle kadınların hemcinsleriyle başka bir ifadeyle “gelin, görümce, kaynana ve elti” gibi akrabalık sonucu kurulan ilişkilerdeki tutum ve davranışları metinlerin oluşumunu sağlamıştır. Ortaya çıkan olgu ve olaylar bireysel bir kılıf içinde meydana gelmiş gibi görünse de topluma mal olmuştur. Kars fıkra ve serencamlarının bir kısmı “kadın-erkek” konuludur. Bu metinlerin bir kısmının da kadın kocasını aldatan konumdadır. Buna karşılık “erkek” ise her zaman haklıdır. Toplum zekâsı bu adaletsizliği kadın-erkek konulu fıkralarda ironi aracılığıyla dengelemeyi bilmiştir. Üstü kapalı ve pratik bir zekâ ile tek suçlunun kadının olmadığı vurgulamıştır.

Daşo Ağa

Daşo Ağa'nın köyüne bir adam gelir.

–Dér ki

–Bana iki kısrak at lazım.

Daşo Ağa'nın da iki ğarısı varmış.

–Adama diyir ki:

–Bende iki güzel ğısrak at var.

Daşo Ağa evin önüne getirir adamı.

–Adam diyir ki:

–Ağa atları bir çek de görek. Adam ğarılarını çağırır.

–Sonra dér ki:

–Aha sana iki ğısrak at hangisini beğenirsen onu al.³⁴²

Serencam örneğinde Daşo Ağa kendisinden at isteyenlere kendi eşlerini göstermesi zıtlıkları meydana getirmiştir. Ahlaki normlara uygun olmayan hâl ve hareket mizahi bir kurgu ile ifşa edilmiş, toplum nezdinde gülünçleştirilerek cezai yaptırım uygulanmıştır. Nebi Özdemir (2016: 377), kadın-erkek ilişkileri için aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

Kadın ve erkek arasındaki iletişim ve etkileşim sorunları insanlık tarihinin bir türlü çözülemeyen köklü sorunlarının başında gelmektedir. Bu sorun mizahın doğuşunu ve gelişmesini sağlamıştır. Bir yanıla mizah kadın ve erkek arasındaki iletişim ve etkileşim sorunlarının çözülmesi çabalarının ürünüdür. Nitekim geçmişte olduğu gibi bu gün de mizahın beslendiği kaynakların başında kadın-erkek anlaşmazlığı veya çatışması gelmektedir.

Mizahı besleyen ana kaynaklar toplumsal hâl ve hareketleridir. Özne ve nesnelere değişmesi olayları halk merkezinden uzaklaştırmaz. Sosyologlar ise söz konusu olayları “aile ve cinsiyet” sosyolojisi başlıkları altında analizler yapmaktadır. Bauman ise (2021: 16), sosyolojinin başarısını,

---

³⁴² 25.02.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.78).

kadın ve erkek yaşamı arasındaki bağlantının anlaşılmasında arar. Giddens (2013: 147), “sosyolojik düşüncenin eleştirel bir girişim” olduğunu söyler. Ayrıca bir toplumun “yaşamı, hayat tarzı ve sosyo-kültürel değişimi” hakkında fikir sahibi olabilmek için sosyolojinin eleştirel bir kuram olarak uygulanması gerektiğini ekler. Giddens’in sosyoloji için söylediği “eleştirel yöntem” aynı şekilde Kars mizah metinlerinde görülmektedir. Fıkralarda eleştiri, işlevsel şekilde kullanılmıştır. Toplum, sosyal yaşam içerisinde düzene ayak uyduramayan kişilere tepki olarak “mizah çeşitlerini” etkin olarak kullanmıştır. Toplumun fıkra ve serencamlarla sosyal yaşamda huzurun sağlanması adına eleştiriye pozitif manada kullanması mizahın sosyolojisi hakkında fikir yürütmek için bir malzeme sunar. Bu yüzden “eleştiriye” merkeze koyarak sosyoloji ve mizah, metinler aracılığıyla toplumu ortak bir şekilde analiz edebilir.

Un Parası

Adamın birinin un parası pitiyor.

–Oğluna deyir ki:

–Ay oğul git Nuri Dayı’dan para al.

–Ay Nuri Dayı babam on lira istiyir.

–Nuri Dayı deyir:

–Yohtu para.

–Oğlan deyir ki:

–Ay Nuri Dayı dün siz iti satmadınız mı?³⁴³

Toplumsal yaşam içerisinde yalancılık hoş karşılanan bir durum değildir. Evde, ekmek yapacak unu kalmayan kişi komşusundan borç para alması için oğlunu gönderir. Nuri Dayı çocuğa parası olmadığını söyler. Çocuk ise “Nuri Dayı dün siz

³⁴³ 16.04.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.21).

iti satmadınız mı?” şeklinde cevap vererek üstünlük kurar. Toplum belleği yaşanan olayı kurgulayarak günümüze kadar ulaştırmasının geçerli bir sebebi olması gerekir. Komşuluk hak ve hukukuna aykırı davranış sergileyen kişi “tipler” vasıtasıyla gülünçleştirilerek toplum karşısında küçük düşürülmüştür.

Özdemir'in (2016: 696) ifade ettiği gibi “Mizahçı eleştirisini toplum adına gerçekleştirir.” Mizah metinleri tipler vasıtasıyla toplumsal eleştiri işlevini yerine getirir. Eleştiri mizahın zırhına sığınarak yapıldığı için olgu ve olayları açık bir şekilde ortaya koyar. Sosyologlar ise eleştirinin gücünden istifade ederek toplum hakkında işlevsel izahlar sunabilir. Böylece “eleştiri” mizah ve sosyoloji için halkı anlamada önemli bir üslup olduğu iddia edilebilir. Fuzuli Bayat'a göre (2016: 369: 370), “... nerede eleştiri, nerede tepki varsa orada protesto vardır.” Bayat'ın ifade ettiği üzere toplumsal yapı fıkralarla sosyolojik meseleleri odağına alır. Dinî, kültürel, ekonomik, ahlaki, sosyal ve kültürel konulardaki eksiklikler fıkralarda protesto edilir. Bu şekilde düzene çomak sokan mizah metinleri toplumsal düzenin sağlanmasında sosyoloji disiplinine malzeme üretir. Gülin Öğüt Eker (2014: X), mizahın “başkaldırı, sosyal eleştiri, dikkat çekme, kınama, dışlama, alay etme, statü kazanma/ kaybetme” gibi başlıkların olduğunu ve bu olguların “sosyolojik etkilerle” sona erdiğini belirtir. Kars fıkra ve serencamları “sosyolojik etkilere” örnek olacak malzeme sunmaktadır.

Kars mizah sosyolojisi hakkında farklı şerhler yapabilmek için irdelenmesi gereken bir konu da fıkra ve serencamların mekânlarıdır. Mizahın anlatılıp aktarıldığı her mekân sosyolojik bir mektep işlevi görür. Kars'ta mizah metinlerinin anlatıldığı açık ve kapalı olmak üzere mekânlar bulunmasına rağmen burada özellikle “kahvehane, köy odası, düğün yeri” üzerinde durulacaktır.

Mehmet Tayanç (2021: 9), mekânın insan sayesinde anlam kazandığını aşağıdaki paragrafta açıklamaktadır:

Bir mimari yapıyı veya kentsel bir mekânı insani olmadan bağımsız düşünmek imkânsızdır ve bir o kadar da eksiktir. Mekânı mekân yapan ve ona ruh kazandıran insanın kendisidir. Yani ne insanın mekânsız ne de mekânın insansız anlam kazanması mümkün değildir. Çünkü insana ait olan her şey belli bir mekânda gerçekleşmektedir.

İnsanın yalnız başına veya ailesi ile yaşadığı mekânlar mizah malzemesi bakımından kıymetli olmasına rağmen asıl önemli olan farklı insanların herhangi bir yerde sosyalleşirken ortaya çıkardığı üretimlerdir. Kahvehane, düğün yerleri ve köy odaları bu açıdan önemli sosyo-kültürel alanlardır. Mekândaki halk gerek günlük hayat gerekse de toplumsal yaşamla ilgili her konu hakkında konuşma özgürlüğüne kavuşur. Başka bir ifadeyle günlük yaşam içerisinde belleğine aldığı her konuyu ifade ederek psikolojik rahatlamanın gerçekleşmesini umut eder. Kişi meclis içerisindeki insanlardan bazılarının kendi ile aynı düşünmesi, katkı sağlaması veyahut karşı çıkması gibi bir karşılık bekler. Aynı zamanda beyin fırtınasına kadar gidebilecek bir konuşma ortamının meydana gelmesini ister. İşte insanların kendilerini serbest bırakarak her türlü konuşmaları yapabildiği ortamda her türlü sosyolojik meseleler de açığa çıkar. Düğün sahiplerinin gelen misafirleri ayakta bırakması toplumsal bir problemdir. Mekânlardaki kalabalık ortamı fırsat bilen “ehli dil” kişiler sosyal kurallara aykırı hareket edenlere mizah vasıtasıyla ders vermeyi görev edinmiştir. Aşağıdaki serencamda Âşık Mehmet Hicranî, misafirperverliği aykırı davranış sergileyen köylüleri alaya alarak cezai yaptırım uygulamıştır.

Gara İt

Âşık Mehmet Hicranî bir köye düğüne gidir. Bahır ki köylüler en başta oturur. Gelen misafirler ayahta galır. Böyle

çala çala gapının ağzına gelir. Bahır ki gapıda bir gara it yatır.³⁴⁴

Déyir

–Ey it eğer köylüysen en başa çıh. Eğer misafirsen bu gapıda dur. Yérin eydir.³⁴⁵

Serencam Arpaçay'ın bir köyünde meydana gelmiştir. Düğüne Âşık Mehmet Hicranî çağrılır. Âşık, düğün sahibi köylülerin en güzel yerlerde oturduğunu, misafirlerin ise ayakta kaldığını görür. Bunun üzerine kapıda yatan köpeğe doğru yönelerek “ey it eyer köylüysen en başa çıh”, “misafirsen bu gapıda dur” sözleriyle düğün sahibi ve köylüleri hicveder. Saz çalarak köpek üzerinden mizahi bir tarz ile mesaj veren âşık toplumsal kuralların önemini hatırlatmıştır.

Saim Sakaoğlu (1992: 57), Türk kültüründe belli başlı mekânlardaki misafirperverlik hakkında şunları ifade etmiştir:

Köy odaları, Türk kültür hayatında mühim bir yeri olan eğlence yerlerinden biri belki de başta geleni idi. Eğlence ile terbiyeyi, misafirperverlik ile hürmeti bu çatıların altında yoğrulmuş olarak gördük. Yaz aylarının uzun gündüzleri, bitmek tükenmek bilmeyen işlerle akıp gittikten sonra işi daha az olan kış günleri gelirdi. Bu günlerin gecelerinde köy odalarına büyük işler düşerdi. Gençlerin toplanıp eğlendikleri, daha yaşlıların ise sohbet ettikleri bu odalar Türk kültürünün canlı olarak korunduğu kaynaklardan biri idi.

Âşık Mehmet Hicranî düğün meclisindeki köylünün misafirperverliğe aykırı hareketini Türk kültür kodlarındaki

³⁴⁴ Sözlü metnin varyantı Susuz'un Kızıroğlu Köyü'nde şu şekilde derlenmiştir: “Ğulu Dayı nüktedan bir adammış. Bunlar Köçberk'e atlı olarak düğüne gidiyorlar. Odaya oturuyorlar. Köylüler hep yukarı kısımda, atlılar alt tarafta oturuyor. Ğulu Dayı bu durumdan tabi rahatsız olmuş. Bir şey söyleyecek. Ne söyleyeyim diye kıvrıyor. O zaman da yaz ayı. Bir köpek kafasını uzatıyor

– Gel gel diyor köylüysen üst kata çık. Atlıysan da aşağı buyur (K.K.30).

³⁴⁵ 07.08.2019 tarihli görüşme bilgileri. (K.K.86).

davranış kalıbına uymadığı için eleştirmiştir. Türk kültüründe misafir başköşeye oturtulur. Güzel yiyecek ve içecekler ikram edilir. Bunun dışındaki uygulamalar kabul edilmez. İnsan içinde yaşadığı kültürün değerlerine uygun davranmak zorundadır. Aksi durumda meclis içerisinde bulunan âşık, ehli dil veya mukallit bir kişi bu duruma tepki gösterir. Eğer söz konusu tepki mizahi bir üslup ile verilirse etkisi daha yıkıcı olmaktadır.

Sabri Esat Siyavuşgil (1959: 384), toplumların fıkralar sayesinde kendi çarpıklıklarını dile getirmesi hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: “Fıkralar, beşerî kusurlarla içtimaî çarpıklıkların keskin birer sağduyu ile yapılmış parlak hicivlerdir. Halk, bu fıkralarda kendi hâline güler, daha doğrusu kendi hâli üzerinde düşünmek fırsatını bulur. Söz, ancak aslında tuhaf olan beşerî zaafarla cemiyet eğriliklerinin teşhirinde son perde inerken, neticeyi hülâsa etmeye yarar.” Sözlü metinlerin toplum tarafından çok güçlü bir eleştiri aracı olarak kullanıldığı kabul edilen bir durumdur. Âşığın tavrı mizahi tarz ile değil de kavgacı bir üslupla olsaydı metnin işlevselliği güçsüz olurdu. Aynı zamanda günümüze kadar ulaşıp ulaşmayacağı da tartışmalı olurdu. Toplum, işlevsel değere sahip olan sözlü metinlere sahip çıkarak “bellek” aracılığıyla metni eksilterek ya da ekleyerek günümüze kadar getirmeyi başarmıştır. Deyim yerindeyse “Kızım sana söylüyorum. Gelinim sen işit” atasözünün tatbididir. Meclisteki insanlara seslenmek yerine bir “köpek” üzerinden mesajını iletmıştır. Âşıklar toplum içerisinde “sözü cebinde” olarak görülür. Doğaçlama yetenekleri üstün olan âşıklar toplum içerisindeki haksızlık, adaletsizlik, eşitsizlik, uygunsuz davranış, çarpıklık gibi sosyolojiye malzeme olabilecek olgu ve olayları hiç çekinmeden hicvetmişlerdir.

Kendi kuram ve yöntemleri dâhilinde analiz yapmak isteyen sosyologların “psikolojik rahatlama” mekânlarında fiziksel olarak bulunması sosyolojik araştırmalar için de önem

arz etmektedir. Aksi takdirde mizahın olmadığı ortamlarda bir kişiyi ya da bir toplumu siyasi, tarihî, ekonomik ve sosyo-kültürel konularla ilgili görüşünü almak zor bir meseledir. Çünkü kendini güvende hissetmeyen kişiler bu tarz konular hakkında konuşmaktan çekinir. Gülme/mizah konuşulması tabu kabul edilen hususları açık bir şekilde konuşma/konuşturma imkânı sunar. Toplum idrak edip anlamak isteyen disiplinler ise bu fırsatı değerlendirmek durumundadır. Öte yandan kahvehane, köy odası ve düğün mekânlarında insanlar özellikle bireyselden ziyade toplumsal konulara dair konuşmaktan zevk alır. Ülkede yaşanan sevinçler, tarihteki kahramanlıklar, toplumun tutum, davranışlarına önem verdiği sosyal, siyasal figürler, kültürel ve mimari değerler bir şehirde konuşulmaya değer özelliklerdir. Kars mizah sosyolojinde bu konularla ilgili birçok içerik bulunmaktadır.

Tayanç'ın (2021: 58), "Kent mekânları, özellikle küreselleşme ile beraber yeni ve farklı anlamlar kazanmıştır" görüşü Kars mizah metinlerinin mekânındaki değişmeye de atıfta bulunmaktadır. Kahvehane ile köy odalarının yerlerini yavaş yavaş yeni açılan kafe, restoran ve otellere almıştır. Şehir dışından gelen veya yerli halkın, yöresel yemeklerin verildiği kafe ve restoranlarda "Kafkas gösterisi", "âşık icrası" gibi programları izleyerek hem sosyalleşmekte hem de eğlenmektedir. Özellikle âşık icrasında fıkra ve serencamlar ile ortamda bulunanların ilgisi canlı tutulmak istenir. Derleme faaliyetleri için gittiğimiz köylerde göç nedeniyle nüfusun azaldığı ve nitelikli kaynak kişi bulmanın zorlaştığı görülmüştür.

"Kars Eli ve Doğuş dergileri" yöre kültürü çerçevesinde; coğrafya, yöresel yemekler, halk oyunları, gelenek, adet, Atatürk, Karagöz, turizm, tarih, etnografya, müze, edebî ve anlatmaya dayalı sözlü kültür öğeleri ile ilgili derin bir muhteva sunmaktadır. Söz konusu içeriklerden fıkra, şiir,

bilmece, atasözü, Karagöz ve hikâyelerde mizah unsurları göze çarpar. Toplumsal meseleler ile ilgili sorunların mizah metinlerine ne şekilde yansıdığını tespit etmek aynı zamanda sosyolojik bir çözümleme yapmaktır.

Dergiler yazılı edebiyatın bir unsuru olarak dünden bugüne farklı içerikler üreterek gelişimini sürdürmüştür. Kars'ta yayımlanan dergilerde edebî verimlerin yanı sıra anlatma esasına dayalı türlerin sayısı da fazladır. Bauman'ın (2021: 28), "...edebiyat ve sosyolojinin kardeş olduğunu söyleyebilirim. İlişkileri rekabet ve karşılıklı desteğin karışımıdır" biçimindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere edebiyat ve sosyoloji disiplinler arası perspektifte birbirinden beslenir.

Levent Cantek'in (2010: 41), "mizah dergilerinin yayımlandıkları her dönemde zamanı ve toplumsal hayatı dikkatle izleyen yayınlar olduklarını ve bu çerçevede onları incelemenin, yayımlandıkları dönemi ve toplumsal yaşamı anlamlandırmak adına önemli olduğunu ifade eder" şeklindeki görüşü Kars'ta yayımlanan Kars Eli ve Doğuş için de geçerli olduğu söylenebilir. Dergiler toplumsal yaşamdaki belli başlı kültürel faaliyetlerin yazıya aktarıldığı mecralardır. Yazılar vasıtasıyla toplumla ilgili her türlü çalışmalar sonraki nesillere aktarılır. Kars Eli ve Doğuş, mizah dergileri olmadığı hâlde nitelikli öğeleri barındıran içeriklerin olduğu görülür. Dergilerde yayımlanan "fıkra, şiir ve Kars Karagöz'ü" mizahın üretildiği türlerdir. Sözlü kültür vasıtasıyla dünden bu güne ulaşan mizah daha geniş kitlelere ulaştırılmak için belli çevrelerce yazıya aktarılmıştır. Toplumun anlaşılması ve incelenmesi için disiplinler arası çalışmaların gerekliliğine vurgu yapan Ahmet Özpınar (2022: 5), dergiler gibi yazılı kaynaklarda olan örneklerin de önemli olduğunu belirtmektedir. Mizahın sosyolojisini irdeleyip anlamak için yörede yayımlanan dergi, gazete, kitap ve benzeri yayımların disiplinler arası bağlamda çalışılması gerekir.

SONUÇ

Fıkra ve serencamlar, halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerindedir. Her iki metin türü de nesir yapısında ve kısa olması yönleriyle mizah işlevi taşımaktadır. Anlatana, anlatma nedenine, ortama ve hitap edilen kişi sayısına bağlı olarak mesajın şekillendiği fıkra ve serencamlar, çalışma sahamız olan Kars ve yöresinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de canlılığını korumaktadır. Kars mizahında fıkralara konu olan olayın yaşanmış olması ya da kurguya dayanması metnin yapısını ya da anlatım özelliğini fazla değiştirmemekle birlikte bu durum serencamlar için belirgin ayırt edici husustur. Serencam başlığında topladığımız ve kimi zaman fıkra olarak değerlendirilen anlatılar, yöredeki kabule göre mutlaka yaşanmış bir olaya, yaşamış bir kişiye veya ortak değer taşıyan bir konuya dair içeriğe sahiptir. Bu nedenle Kars mizah kültüründe fıkra ve serencamlar icra ortamı fark etmeksizin anlatıcı-dinleyici bütünlüğünde kültürel bir aktarım olarak gündelik hayatta yöre insanı tarafından dönüştürülerek ve çeşitlendirilerek anlatılmaktadır.

Karlı, Çıldır, Posoflu, Terekeme, Azeri, Aşiret-Kürt, Yerli, Erzurumlu ve Malakan gibi yaygın tipler vasıtasıyla mizahın zıtlıklar üzerinden kurulduğu ve üstünlük amacının ön planda olduğu derlenen metinlerin ortak özelliği olarak tespit edilmiştir. Verilmek istenen mesajın, kimi zaman da genelleme yapılarak aktarıldığı görülmüştür. Ticaret, sohbet, bir arada bulunulan uzun kış geceleri ve iş ortamlarında bir arada çalışma durumu, mesajlara bağlı olarak mizahın boyutunu da şekillendirmiştir.

Kars mizah kültüründe, fıkralara konu olma açısından Terekemeler, anlatıya konu veya anlatının kahramanı olması itibarıyla daha bilinir durumdadır. Terekemelerin, Kars merkeziyle birlikte ilçe ve köylerinde dağınık şekilde yaşaması bu durumu açıklayabilecek hususlar arasındadır. Özellikle Arpaçay ve Çıldır'ın köylerinde tespit ettiğimiz metinler daha

fazladır. Öte yandan diğer köylerde anlatılan metinlerin bir kısmı da yine Terekeme tipiyle ilgilidir. Fıkralara konu olma hususunda diğer bir grup ise Azeriler'dir. Azerilerin yoğun olarak yaşadığı Arpaçay'ın ve Akyaka'nın bazı köylerinde yapılan derlemelerde bu durum gözlenmiştir. Kars mizah metinlerine konu olma bağlamında diğer bir topluluk ise Yerliler'dir. Kars, Arpaçay, Susuz, Selim, Kağızman ve Sarıkamış'ın bazı köylerinde yaşayan Yerlilerden derlenen fıkra ve serencamlar tipin bilinirliğine örnek teşkil etmektedir. Aşiret-Kürt tipi altında anlatılan metinlerin yoğunluğu diğer gruplara göre az sayıdadır. Malakan, Posoflu ve Çıldırlı tipi üzerinden anlatılan mizah metinleri yörede bilinen diğer fıkralardır. Az sayıda da olsa Erzurumlu ve Kağızmanlı tipi üzerinden mizah metinlerinin olduğu tespit edilmiştir. Kars'taki fıkra tiplerinin yanı sıra Meclis Dayı, Nergiz Hala, Yeke Mehmet, Hulis ve Pelo hem fıkralara konu olan hem de serencam yapısında metinlerin kahramanı olarak kabul edilen isimlerdir. Fıkra tiplerinin anlatıcıya bağlı olarak değişime-dönüşüme uğradığını, derlediğimiz bazı varyantlardan hareketle söyleyebiliriz. Ancak serencamlarda aynı durum geçerli olmamıştır. Serencamın konusu gerçek hayatta yaşamış veya yaşadığına inanılan "tip" in başından geçen olaylar olduğu için, söz varlığında değişme olmasına rağmen tipin başka tipe bağlanarak anlatılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca serencam tipleri yörenin sevilen ve sayılan nüktedan kişileridir. Toplum bu tiplere saygı duymanın yanı sıra "aykırı söz" söylemekten de çekinmektedir.

Gayrimüslim halk olan Malakanlar ile Karanlı fıkra tipleri arasındaki mizahi olaylar anlatılara çeşitlilik katmıştır. Malakanlar ile Karanlılar arasında farklı konularda takımların olduğu görülmüştür. Malakan ile diğer fıkra tipleri arasındaki konuları günlük yaşamdaki olaylar ile sosyo-kültürel hayattaki tutum ve davranışlar oluşturmuştur. Malakanlar'ın Kars'a sonradan gelmesi ve yabancı olması gibi hususlar yöredeki hâl ve hareketlerini şekillendirmiştir.

Malakanlar herhangi bir haksızlığa uğradığında açıktan tepki vermenin sıkıntı yaratacağını bildiklerinden mizahı bir zırah olarak kullandıkları tespit edilmiştir.

Kars'taki kültürel çeşitlilik, metinlerin değişim nedenleri arasındadır. Kendi muhitine ait bir kişi ya da konu etrafında oluşan anlatı, eleştirel bir içerik taşıdığı durumda farklılaşma bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Anlatıcı tipolojisi ve bakış açısı, Kars mizah metinlerindeki olayın geçtiği yeri, zamanı, mekânı, tipi ve şahıs kadrosunu değiştirmiştir: Ayrıca ekleme ve çıkarmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bazı örneklerde ise mensubiyet düşüncesiyle, anlatıcının bölge ve yöre tipinin üstün çıkacağı şekilde anlatmayı tercih ettiği görülmüştür. Eleştirel içerikte olan veya siyasete dair göndermeler içeren konularda, dinleyen kişi veya kitlenin tepkisini çekmemek amacıyla yerel tipler yerine genel tip göstergesi olan "Karşılı tipi" tercih edilmiştir. Kars yerelinde konuların bağlandığı baskın tip Terekeme'dir. Ortak bellek, tipleri dönüştürürken tarihsel ve kültürel bağlamı odağa koymaktadır.

Rus ve Ermenilerin belli bir süre yörede yaşamış olmalarına rağmen derlenen metinlerde Rus ya da Ermeni, bir fıkra tipi olarak geçmemektedir. Sadece savaş yıllarında yaşanan zulmün yaratıcı-kaynağı olarak görülmektedirler.

Kars mizah metinlerinde belirli tiplerin yanı sıra; doktor, öğretmen, imam, ahund, molla, şeyh, savcı, hâkim, komutan, çoban, muhtar, kaymakam, ağa, siyasetçi, yerel yönetici gibi kişiler tipeleştirilerek hem bir hedef hem de konu olarak işlenmiştir. Bu bağlamdaki mizah metinlerinde tipler vasıtasıyla değerlere aykırı hareketlerin hicvedildiği görülmüştür. Halka karşı tutum ve davranışlarına dikkat etmeyen memur, bürokrat ve din adamları fıkra tipleri üzerinden gülünçleştirilerek cezalandırılmıştır. Yöre insanı mizahı işlevsel bir üslup olarak kullanmıştır. Bu nedenle derlenen fıkra ve serencamların belirli bir kısmında halkın

belirli ya da belirsiz bir tipi vekil tayin ederek mahkeme ve kaymakamlıklarda hak aradığı bulgulanmıştır.

Tarım, hodak, Kars mutfağı, hayvancılık, mal meydanı, ağa, nöker, çoban etrafında mizah içeren çok sayıda metin derlenmiştir. Bu durum sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapının mizahı şekillendirdiğini göstermektedir. Günümüzde hodak, ağa ve nöker yakın geçmişteki varlığını korumasa da anlatılarda birer temsil unsuru olarak toplum belleğinde yaşatılmaktadır.

Millî, ahlaki, manevi, örfî, dinî değerlere aykırı tutum ve davranışlar, belirli ya da belirsiz tipler vasıtasıyla alaya alınarak gülünçleştirilmektedir. Serencam tipleri etrafında derlenen metin sayısı fıkralara oranla sınırlıdır. Saha çalışmaları sırasında Meclis Dayı, Nergiz Hala, Pelo, Hulis ve Yeke Mehmet'in yaptıklarına ve söylediklerine şahit olduğu için birinci ağızdan anlatan kaynak kişiye rastlanılmamıştır. Bu tipler hakkındaki bilgiler, kişileri tanıyan veya dinleyenlerden elde edilmiştir.

Çekirdeğini yaşanmış vakalardan alan serencam yapısındaki metinler, tipler vasıtasıyla kıssadan hisse verme temel işlevini üstlenmiştir. Mesajların mizah tarzlarından ironi, espri, şaka, nükte, alay, istihza ve tahkirle verildiği görülmüştür. “İronik dokundurma”, “takılmaca” ve “alay” sayısının diğerlerine göre fazla olduğu belirlenmiştir. Diyalog şeklinde kurulan yapı müstakil metinleri oluşturmuştur. Öte yandan giriş, gelişme ve sonuç bölümlemesine uygun örneklerin yanı sıra yapısal olarak vakanın özeti şeklinde kalan metinler de bulunmuştur.

Derleme yaptığımız kaynak kişilerle birlikte yöre halkından görüştüğümüz kişiler, günlük hayat içerisinde mizah çeşitlerini kullandıkları hâlde bu tarzların müstakil fıkra ya da serencamları olarak ayırt etmemişlerdir. Diğer bir ifadeyle anlatana, anlatılana ve anlatma nedenine bağlı olarak önemli

olan metnin fıkra veya serencam olması değil, mizah içeren yapısıyla verdiği mesajın belirgin olması durumudur. Kaynak kişilerden bazıları günlük hayatta kendi sözleriyle insanları güldürdüğünü ama bunların fıkra değil “kendi sözleri” olduğunu aktarmıştır. “Kendi sözlerim” denilen metinler incelendiğinde çoğunun giriş, gelişme ve sonuç bölümüne sahip fıkra olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan anlatıcılar, bazı metinlerin tamamını anlatmak yerine metnin çekirdek vakasını aktarmakla yetinmiştir. Bu husus bir genelleme taşımamakla birlikte yaygın olarak bilenen metinler için geçerlidir. Anlatım ortamında metnin tamamının aktarımını engelleyen veya gerekli olmadığı düşüncesini oluşturan bir durum var ise bu açık şekilde görülmüştür.

Mevzuların aktarımında kullanılan yerel ağız özellikleri, metinlerin mahallî karakterini oluşturmakla birlikte, yakın ve uzak çevrelerde taşınmamasına bu nedenle de kendi kültür yapısı içinde kalmasına neden olmuştur. Anlatıcıların bulunduğu ortama göre jest ve mimikler, yanlış anlama/anlaşılma, dalgınlık, saflık, bilgi eksikliği, durum-hareket-söz komiklerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle âşıklık yapan kaynak kişilerin bu hususlarda usta icracı olmaları nedeniyle daha başarılı olduğu veya beden dilini metinde vermek istediği duruma uygun şekilde ustaca kullandığı görülmüştür. Derlediğimiz örneklerde anlatıcının aynı metni farklı zamanlarda anlatması, söz varlığı üzerinde bir farklılığa yol açsa da metin bütünlüğündeki genel yapıyı değiştirmemiştir.

Mizah içeriğine sahip metinler, konu ve amaç gibi iki temel belirleyiciye bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Bazı metinler okunduğu zaman bile anlatıldığında oluşan gülmeceyi sağlayabildiği hâlde yerel mahiyet taşıyan örneklerde bu durum farklılaşmaktadır. Mahalli kelimeler, anlamının ne olduğu o muhitte yaşayanların bildiği kalıp ifadeler, bazı konulara kelime ya da cümle boyutundaki atıflar, özellikle de

kelimelere yapılan vurgular fıkra ve serencam metnilerindeki mizah unsurunu, okuyarak değil ancak anlatarak (ve dinleyerek) gerçekleştirebilmektedir. Bu kapsamda üzerinde durmayı gerekli gördüğümüz temel husus ise Kars ağzlarının ortaklığı olan “vurgu” yapısıdır. Kimi zaman soru sorarken özellikle de nükteli konularda isteneni aktarmayı amaçlarken özne veya yüklem öbeklerine yapılan sözel vurgu, ön plana çıkartılmak istenen hususun da merkezini oluşturmaktadır. Biz de hem tezin inceleme kısmında kullandığımız hem de EK metinler olarak tezin sonuna eklediğimiz yazıya aktarılmış sözel metinlerde okuyucu için mizahi çağrıştırmayan anlatıların, esasen anlatılırken ve anlatıldığı ortamda bulunanlara bağlı olarak gülmeceyi oluşturduğunu gördük. Bu itibarla, yazıya aktarılmış metinler okunduğunda gülmeceye dair bir işaret içermiyor görünse de anlatıma bağlı olarak ve özellikle de vurgulara dayanan nükte ile işlevsel hâle gelmektedir.

Kars'ta kahvehane, köy odası, düğün, panayır, şenlik gibi yerlerde mizah güçlü bir şekilde ortaya çıkar. Kars'taki derleme çalışmalarında özel olarak bazı köylerde “bakkalların” gülme ve eğlenme için mekân olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yöre insanı özellikle köylerde alışveriş yaptığı bakkalda zaman geçirerek burayı mizahi bir mekân konumuna getirmiştir.

Saha çalışmaları sırasında bazı kaynak kişilerin fıkra ya da serencam anlatırken mekândaki kişilerden etkilendiği gözlenmiştir. Kadın, imam, molla, şeyh, ahund, yabancı ya da saygı duyulan bir kişinin yanında cinsellik, argo, yoğun eleştiri ve küfür içeren metinlerin anlatılmadığı, bu kişilerin ortamdaki ayrılması ile anlatım ortamına bağlı olarak anlatım tutumunun değiştiği tespit edilmiştir. Derlediğimiz anlatılarda kadın-erkek konulu metinler çoğunluktadır. Görüştüğümüz kadın anlatıcılar, kendi aralarında da ortamın niteliğine uygun içerikteki fıkraların anlatıldığını belirtmişlerdir.

Köylerde hastalık ve ölüm gibi durumlarda kaynak kişiler fıkra ve serencam anlatmayı uygun bulmamıştır. Böyle dönemlerde köy halkı derleme faaliyetlerine katılmak için ileri tarihe söz vermiştir. Söylenildiği tarihlerde derleme faaliyetlerine gidildiğinde anlatılan metin sayısının az olduğu görülmüştür. Kaynak kişi cenaze sahibinin darılma ihtimaline karşı fıkra anlatmanın zor olduğunu söylemiştir.

Derleme çalışmasına katılan kaynak kişiler, yaz aylarında tarım ve hayvancılık işleriyle yoğun olarak ilgilendikleri için az sayıda metin anlatmışlardır. Sonbahar ve kış dönemlerinde tespit ettiğimiz anlatılar yoğunluk göstermiştir.

Derlediğimiz fıkra ve serencamlar sayısal bakımından sırasıyla uyumsuzluk, üstünlük ve rahatlama kuramlarına uygun örnekler taşımaktadır. Ancak yörede genel olarak mizah uyumsuzluklar üzerine kurgulanmaktadır. Bunu üstünlük kurma isteği ve rahatlama yaklaşımı takip etmiştir. Bazı metinlerin iki ya da üç kurama uygun olduğu da tespit edilen özellikler arasındadır.

Kars fıkra ve serencamlarındaki olay akışının mimarı olan kahramanların tutum ve davranışları irdelendiğinde insan-insan/insan-toplum psikolojisini hem etkilediği hem de onun tesirlerine maruz kaldığı görülmektedir. Sözlü kültür metinlerinin oluşumunda kişi ruhiyatından ziyade toplumun kişiye tesir ettiği psikolojik etkenler öne çıkmaktadır. Metinler kişinin pozitif psikolojisini geliştirici ve iyi oluş hâllerini destekleyici işlevlere sahip olduğu iddia edilebilir.

Fıkra ve serencam kahramanı olarak Karşlı, Terekeme, Azeri, Yerli, Posoflu, Malakan tipleri üzerinden kurgulanan metinlerdeki olgu ve olaylar incelendiğinde yöre insanının sosyal ve kültürel yaşamdaki davranış şekillerindeki psikolojik motivasyon ortaya çıkmaktadır. Metinler aracılığıyla sergilenen hâl ve hareketlerin psikolojik neden ve sonuçları hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca bir arada yaşama

kültürünü olumsuz etkileyecek durumlara toplum, gülme edimini öne çıkararak önlem aldığı tespit edilmiştir.

Fıkra ve serencamlardaki “kızgınlık, sevinç, üzüntü, eğlenme, korku, kıskançlık, utanç” gibi duygu durumlarından hareketle kişi/toplum psikolojisinin zindelik durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir. İnsan psikolojisi toplum içerisinde aynı fikirde olmadığı kişiler karşısında “üstünlük” kurma güdüsüyle hareket eder. Kişilerin psikolojik başa çıkma hâllerini yükseltebilmek için mizahı kullandığı açıktır. Öte yandan psikolojik iyi hâlin devamı için kişi ve toplumun mizah metnini dönüştürüp/değiştirdiği de göze çarpmaktadır.

Karşılıklar fıkra ve serencamları günlük hayat içerisinde yalnızca “gülüp eğlenmek” için değil aynı zamanda mizahın koruyuculuğunda “psikolojik boşalım” sağlamak için kullandıkları söylenebilir. Öte yandan toplumun bir arada yaşamasının önemine binaen fiziksel tartışmaların önüne geçmek için gülmenin stres ve gerilimi bitirici özelliğinde istifade edilmiştir. Mizah metinlerinin pozitif psikolojiye hizmet ederek toplumsal yaşamda denge unsuru oluşturduğu söylenebilir.

Fıkra ve serencam anlatıcıları, sosyal ve kültürel yaşamlarında “saygı duyulmak, beğenilmek, sözü gediğine koymak” gibi nedenlerden mizah metinlerini öğrenip anlattıkları tespit edilmiştir. Böylece karşı tarafa kurulan üstünlük sayesinde günlük yaşam içerisindeki psikolojik iyi oluş hâllerinin yükseldiğini iddia etmektedirler. İyi oluş hâlini sağlayan etmenin ise “gülmenin” rahatlatıcı etkisinin olduğunu da bilmektedirler.

Fıkra ve serencamlara konu olan olgu ve olayların bir kısmında kişiler psikolojik üstünlük sağlamak için etik ve ahlaki değerlere dikkat etmediği göze çarpmaktadır. Mizahın gücü vasıtasıyla bu tipler eleştirilerek toplum psikolojisinde bir rahatlama sağlanır. Öte yandan insan ilişkileri sırasında ortaya

çıkan problemler müstakil metne dönüşürken “mizahın hikmeti” ile örülerek fiziki saldırıların önüne geçilir. Karşılılar toplumsal düzene aykırı olan tutum ve davranışları mizahın koruyuculuğunda kullanarak hem kavga ve çatışmayı önler hem de insan-toplum psikolojini gülme sayesinde dengeler. Mizah metinlerinde gerilimin tırmandığı ya da zirveye çıktığı aşamada kurguya “gülmeceenin” oluşacağı söz varlığının dâhil edilerek zihinsel rahatlamanın hedeflendiği görülür. Metinlerde negatif manada kullanılan dizge, gösterge ve söz varlığı ironi vasıtasıyla “pozitif psikolojiye” hizmet eden öğelere dönüştürüldüğü de tespit edilmiştir.

Karşı, Posoflu, Terekeme, Aşiret, Azeri, Yerli, Kağızmanlı, Malakan ve Çıldırly tipleri üzerinden anlatılan fıkralarda yapılar, mensubu olduğu grubu “yüceltmek” için karşı tarafa mizah vasıtasıyla saldırır. Karşı tarafa “psikolojik üstünlük” kurmak için metnin yapıya uygun biçimde değiştirildiği görülmektedir. Mizah kurgusunda değişikliğe giden grup karşı tarafın “eksikliğini” alaya olarak güler. Böylece Karşılıların günlük yaşamındaki çekirdek vaka şeklinde yaşanan olaylar yapıyı oluşturan bireylerin psikolojileri ile harmanlanır. Gruba motivasyon sağlayan üstünlük güdüsü sayesinde insanların sosyal ve kültürel yaşamında bir zindelik oluştuğu söylenebilir.

Kars fıkra ve serencamlarındaki kurgu irdelendiğinde kıvrak zekâsı üstün tiplerin dizge ve söz varlığını psikolojik lehine uygun değiştirerek bir rahatlama sağladığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda negatif ruh hâline hizmet eden “sözcüklerin” yerel ağız özelliklerini ironiyle harmanlayan kişiler tarafından jest ve mimiklerde kurguya dâhil edilerek pozitif psikoloji bağlamında kullanıldığı görülmektedir.

Sosyolojinin edebiyat ile yakınlığı nedeniyle edebî türler “edebiyat sosyolojisi” adı altında incelenmektedir. Ancak sözlü kültür metinleri için farklı yaklaşımların da gerekli olduğu bilinmektedir. Mizah vasıtasıyla halk tarafından

konusulması tabu sayılan veya korkulan her türlü konunun rahatça ifade edilebilir olması toplumsal sıkıntıların sosyolojik olarak yorumlanmasına yardımcı olur.

Sosyolojinin ana inceleme konularından olan adaletsizlik, eşitsizlik, suç gibi trajik olayların Kars fıkrası ve serencamlarına konu edildiği tespit edilmiştir. Mizah metinleri sadece, insanları güldüren ve eğlendiren metinler değildir. Bu yüzden sosyolojik problemlere çözüm getirmesi beklenebilir. Trajik olarak adlandırılan olaylara mizahın sağaltıcı etkisi ile aynı zamanda üsluplar üzerinden toplumsal hâl ve hareketlere dikkat etmeyenlerin gülünçleştirme vasıtasıyla cezai işlem uygulanması, birlikte yaşayan insanlar arasında bir dengenin kurulmasını sağlar.

Sosyolojinin toplumsal olgu ve olaylardan beslenen disiplin olması nedeniyle Kars mizah metinleri uygun malzeme sunmaktadır. Mizahın gücü insanların davranış biçimlerini genel itibarıyla pozitif çerçevede değiştirdiği için bu durum toplumsal yaşantıda da farklılaşmaya neden olmuştur. Öte yandan mizah çeşitlerinden özellikle “ironi ve hiciv” sosyolojik analizlere daha çok malzeme sunmaktadır.

Fıkra ve serencamlarda ahlak, aile, toplum, çalışma, çevre, din, eğitim, folklor, göç, kent, köy ve kültür sosyolojine ait malzemenin olduğu gözlenmiştir. Adı geçen başlıklarla ilgili metinlerin üretilmesi halkın mizah yoluyla sosyolojik birikimi de aktardığı anlaşılmaktadır. Söz konusu başlıklarla ilgili bir meselenin fıkralar vasıtasıyla konuşuluyor olması mizahın sosyolojik tarafını açığa çıkarmaktadır. Öte yandan kente göçün artması ile fıkrası ve serencamlar kentte değişerek ve dönüşerek anlatılmaya devam etmektedir. Kırdan ise kentleşmeye neden olan problemlerle ilgili metinlerin yaşanmış vakalardan kurgulanarak toplum belleği sayesinde günümüze aktarıldığı görülmektedir.

Kars mizah metinlerinin konuşulduğu mekânlardan olan özellikle “kahvehane, köy odası ve düğün yerleri” toplumun sosyolojik konularla ilgili meseleleri konuştuğu yerlerdir. Sosyalleşme amacıyla gidilen bu yerlerde sosyolojik problemler mizah vasıtasıyla konuşularak toplumsal rahatlama gerçekleşmektedir.

Fıkra ve serencamlarda sosyolojik irdelemenin nesnesi olan diğer konular ise “gündelik yaşam, kadın-erkek çatışması ve toplumsal tutum, davranışlar” şeklinde sıralanabilir. Adı geçen başlıklarla ilgili üretilen metinler üzerinden halkın sosyal ve kültürel yaşam içerisindeki davranış kalıpları sosyologların analizine tabi tutularak toplumsal problemlere yeni bakış açıları getirebilir.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, M. (1989). “Nasrettin Hoca'nın İki Kardeřleri Bunlar Arasındaki Benzerlikler ve Ayrılıklar”. *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. (15-17 Mayıs 1989). Ankara, Kùltür Bakanlığı Halk Kùltürünü Araştırma Dairesi Yayınları, s. 1-23.
- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Adam, A. (2016). “Sanat Eğitimi ve Mizah.” *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. (13-15 Ekim 2016). Elazığ: Fırat Üniversitesi. s. 1-12.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, S. (2021). *Reklamda Mizah Kullanımının Eleştirisini*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Aksoy, S.; Aslıhan, R. (2007). “Temel Fıkraları'nda 'Öteki'leştirme Boyutu”. *Millî Folklor*. S. 75. s. 95-113.
- Aktaş, ř. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Alain, C. (2017). *Mutlu Olma Sanatı*. (Çev. S.N şimşek). İstanbul: Kaknus Yayınları.
- Alay, O. (2015). *Türk Saz şiirinde Yergi, İroni ve Mizah*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Alaybeyli, N. (2006). “Rus İşgali Döneminde (1878-1918) Kars.” *Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”*. (Haz. Filiz Özdem). s. 95-101. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Altay, F. (2021). *Geleneksel Kars Seyirlik Oyunları*. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi.

- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Altınkaynak, E. (2015). Çobanoğlu Âşıklar Kahvesi Derlemeleri I. Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Altunel, İ. (1990). *Anadolu Mahallî Fıkra Tipleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Amir, L. (2019). *Philosophy, Humor and the Human Condition Taking Ridicule Seriously*. Medford: Palgrave Macmillan.
- Ana Britannica* (1994). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Apaydın, M. (1993). *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Arat, R.R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Arda, Z. (2008). “Türk Halkının Algılama ve Yorumlama Gücünün Bir Yansıması Olarak Nasreddin Hoca Fıkralarının Estetiği”. 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildirileri. 8-9 Mayıs 2008 Akşehir, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 75-83.
- Arıoğlu, İ.E. (2011). *Günümüzde Meddahlık*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Arıoğlu, İ.E. (2017). “Nasreddin Hoca Fıkralarının Toplumsal Zekâ Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi.” *Gazi Türkiyat*. S. 20. s. 101-111.
- Aristoteles (1997). *Retorik*. (Çev. M.H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. Z. Özcan), Ankara: Sentez Yayıncılık. Aristoteles (2018). *Poetika*. (Çev. S. Fırat), İstanbul: Can Kalsik Yayınları.

- Artun, E. (1995). "Yaşayan Adana Karatepeli Fıkraları." *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*. (1-7 Temmuz 1993). Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları. s. 19-57.
- Artun, E. (1996). *Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani*. Adana: Adana Valiliği.
- Artun, E. (2013). *Çukurova Halk Kültüründe Mizah*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Aslan Koç, S., Wooten, P., Yazgaç, R. (2018). *İyileşme ve İyileştirmede Gülümsemenin Gücü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aslan, E. (2015). Karapapak-Terekeme Türklerinde Hıdırellez Geleneği. *Millî Folklor*, 108: 210-213.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atalay, G.E (2019). *Propaganda Mizah ve İroni*. İstanbul: Der Yayınları.
- Atnur, G. (2016). "Erzurum'da Yerel Bir Mizah Dergisi: Temmuz." *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 407-425.
- Attardo, S. (2014). *Encyclopedia of Humor Studies*. California: SAGE.
- Aydemir, M.A. (2010). "Mizah, Sosyoloji ve Öykü Üzerine Bir Deneme." *Hece Dergisi*, S. 38. s. 81-88.
- Aydın, O. (2012). *Her Yönüyle Âşık Sâbit Müdâmî*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aydın, S., Alin, K., Özkaya, İ. (2011). *Kars Yöresi Halk Bilimi Araştırmaları I*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Aydoğan, E. (2006). "Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi." *Atatürk Dergisi*, S. 1. s. 101-121.

- Aytaş, G. (2016). “Feraizcizade Mehmet Şakir’in Tiyatro Eserlerinde Mizah ve Kültürel Kodlar.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 381-399.
- Bahtin, M. (2005). *Rabelais ve Dünyası*. (Çev. Ç. Öztekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Balcıoğlu, S., Öngören F. (1976). *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Balkaya, A. (2008). “Oğuz Kağan Destanında Mekân.” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. C.3. S. 2. s. 150-163.
- Balkaya, A. (2013). “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları.” *Turkish Studies*. C. 8. S. 1. s. 881-889.
- Balkış Baymur, F. (2017). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Baranseli, Z.M. (1964). “Kars Oyunları.” *Kars Eli Dergisi*. S.3. s. 1-17.
- Barry, S. (1995). *Kahkahanın Zaferi*. (Çev. K. Atakan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bascom, R.W. (2014). “Folklorun Dört İşlevi.” *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Haz. M. Öcal Oğuz- Selcan Gürçayır Teke). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. s. 71-87.
- Bauman, Z. (2021). *Sosyoloji Ne İşe Yarar?* (Çev. A.E. Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Başgöz, İ. (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (2002). *Sibirya’dan Bir Masal Anası, Mark Azadovski*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başgöz, İ. (2003). “Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi.” (Çev. M. Ekici), *Millî Folklor Dergisi*. S. 50. s. 86-104.
- Batur, E. (2019). *Kara Mizah Antolojisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Baudelaire, C. (1997). *Gülmenin Özü*. (Çev. İ. Yalçın), İstanbul: İris Yayınları
- Bayat, F. (2016). "Sözlü Kültürde Protesto Yönüyle Mizah." *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 369-381.
- Bayrak, M. (1987). *Halk Gülmecesi*. Ankara: Yorum Yayıncılık.
- Bayraktar, F. (1994). "Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. S. 1. s. 97-107.
- Bayraktar, Z. (2012). "Nasrettin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*. S. 1. s. 265-274.
- Bergson, H. (2011). *Gülme*. (Çev. D. Çetinkasap), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bergson, H. (2014). *Gülme Gülüncün Anlamı Üzerine Deneme*. (Çev. Y. Avunç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berkay, F. (2009). *Tarih ve Toplum Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Biyoloji Terimler Sözlüğü* (2007). (Haz. Sevinç Karol-Zekiye Suludure-Cevat Ayvalı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boratav, P.N. (2014). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, P.N. (2018). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Boylan Eğilmezler, M. (2015). *Güldürme Beni! Mizah Üstüne Ciddi Söyleşiler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Can, M. (1989). "Nasreddin Hoca Letâifnameleri." *I Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. (15-17 Mayıs 1989). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 77-87.
- Cantek, L. (2010). *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carrell, A. (2008). "Historical Views of Humor." *The Primer of Humor Research*. (Ed. Victor Raskin). s. 303-333.

- Cebeci, O. (2016). *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Coştu, F.C. (2020). “Gülme Üzerine Bir Deneme: Bergson ve Freud.” *Felsefe Dünyası Dergisi*, S. 71. s. 135-154.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çamurdan, E. (2010). *Gülmenin Oyunsu Özgürlüğü*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Çelebi, E. (2014). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin Yücel, A. (2016a). *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi.
- Çetin Yücel, A. (2016b). “Gelin-Kaynana Mânileri: Mizahi Unsurlar ve Gülme Teorileri.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 155-167.
- Çetin, İ. (1990). “Ziya Gökalp’in Halk, Halk Kültürü, Halk Edebiyatı, Türk Fıkırcılığı ve Nasreddin Hoca Hakkındaki Düşünceleri.” 11 Temmuz 1990. Akşehir: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü. s. 32-43.
- Çevik, M. (2018). *Abdal Fıkraları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Çeviker, T. (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*. İstanbul: İris Yayınları.
- Çiftçi, H. (2002). *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çoruk, A.Ş. (2008). *Mizah Şairi Fazıl Ahmet Aykaç*. İstanbul: Kitabevi.
- Çulcu, M. (2014). *Şu Bizim '93 Harbi' Osmanlı'da Büyük Kırılma*. İstanbul: E Yayınları.
- Demir, A. (2009). Türk Hikâyesinde Mekân. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Türk Edebiyatı Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Demir, Y. (1995). *İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Denisenko, L. (2020). *Böyle Bir Kars*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Derse, S. (2019). *Türk Sinemasında Mizah*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Dionigi, A. (2012). "Humor in Psychotherapy." *Humor and Health Promotion*. (Ed. Paola Gremigni). s. 189-213. New York: Nova Science Publishers.
- Dionigil, A.; Gremigni, P. (2014). "The Psychology of Humor." *Health Promotion Health Psychology Research Focus*. (Ed. Paola Gremigni). s. 1-15.
- Doğru, A. M. (1985). Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerinde Bir Araştırma. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Dönmez, İ.H. (2016). "Nasreddin Hoca Fıkralarında Kadın ve Sövgü." *Medya ve Mizah*. (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). Ankara: Nobel Yayınları. s. 139-149.
- Dumlupınar, S. (2011). *Tek Parti ve Mizah*. İstanbul: Akademi Titez Yayınları.
- Dursun, T. (2023). "Mizah Kuramları Açısından Kentleşme Sorunlarının Karikatürlerdeki Görünümü." *Kuramsal Yaklaşımlar Işığında Kent Folkloru*. (Ed. Erkan Aslan). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Durukan, A. (2013). *Kars ve Çevresinde Yaşayan Kültürlerin Ortak Gıda Alışkanlıkları ve Mizah*. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Antropoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Dündar, S. (2018). *Hingilleme Terekeme Fıkra ve Gülmeceleri*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Düzgün, D. (2005). *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Ekici, M (2008). “Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları.” 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum. 8-9 Mayıs 2008. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. s. 271-281.
- Ekinci, O. (2006). *Kars Kitabı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1983). *Kars İli Ağızları Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2009). “Kaşgarlı Mahmud’un Muzipliği.” Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri. 28-30 Mayıs 2008 Ankara.
- Erdener, Y. (2019). *Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Âşık Karşılaşmaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdoğan, G. (2018). *Müzikolojide Kültürel Yaklaşımlar ve Müzik Kültürü Üzerine Eskizler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I/Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erginer, K. (1989). *Nasreddin Hoca ve Hikâyelerinin Yeniden Değerlendirilmesi*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2016). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Escarpıt, R. (2016). *Mizah*. (Çev. M. Yalçın), Ankara: İmge Kitapevi.
- Femberg, L. (2014). “Mizahın Sırrı.” *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Haz. M. Öcal Oğuz- Selcan Gürçayır Teke). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. s. 279-289.

- Fenoglio, I.; Georgeon, F. (1998). *Doğu'da Mizah*. (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fono Rusça Büyük Sözlük* (2008). İstanbul: Fono Özel Eğitim Kurumları Yayınları.
- Freud, S. (1996). *Esprî Sanatı*. (Çev. E. Alkan), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık.
- Freud, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. (Çev. E. Kapkın), İstanbul: Payel Yayınları.
- Gezen, M. (2016). "Zanaatın Sırları." *Güldürme Beni Mizah Üstüne Ciddi Söyleşiler* (Haz. Melike Eğilmezler Boylan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (Haz. Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Ülgen Yıldız Battal). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gordon, M. (2014). *Humor, Laughter and Human Flourishing. Philosophical Exploration of the Laughing Animal*. New York: Springer.
- Gökşen, C. (2002). *Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Gökşen, C. (2008). "Nasreddin Hoca'dan Temel'e." 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum. 8-9 Mayıs 2008. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. s. 335-351.
- Gökşen, C. (2017). "Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü." *Türk Fıkra Türü Tanım Tahlil Yöntem* (Ed. Doç. Dr. Kürşat Öncül-Yrd. Doç. Dr. Songül Çek). s. 9-31. Ankara: Akçağ Yayınları
- Gurillo, L.R, Ortega M.B.A. (2013). *Irony and Humor*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gundelach, P. (2009). "Humour." *Handbook of Social Capital. The Troika of Sociology Political Science and Economics*. (Ed. Gert Tinggaard Svendsen-Gunnar Lind Haase Svendsen). s. 93-107.

- Güler, Ç., Güler, B.U. (2010). *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*. Ankara: Yazıt Yayıncılık.
- Gülmenin Kitabı*. (2002). Ankara: YGS yayınları.
- Günay, U. (1989). “Nasreddin Hoca Fıkraları ve Masallar Konusunda Düşünceler”. *I Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. (15-17 Mayıs 1989). Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, s. 99-105.
- Gündüz, T. (2001). “Kars”. İstanbul: İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündüz, U.; Pembecioğlu, N. (2016). “Kültürel ve Toplumsal Dışavurum Aracı Olarak Mizah ve Sosyal Medya.” *Medya ve Mizah*. (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). Ankara: Nobel Yayınları. s. 527-547.
- Güney, E.C. (1971). *Folklor ve Halk Edebiyatı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Güvemli, Z. (1949). *Türk Mizahı Edebiyat Antolojisi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Güven, F. (2021). *Kars Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum, Evlenme, Ölüm*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Güvenç, B. (2021). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Halıcı, F. (1996). “Nasreddin Hoca'dan Günümüze.” Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri. 24-26 Aralık 1996 İzmir, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 197-203.
- Heise, U. (1996). *Kahve ve Kahvehane*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Hippokrates (2008). *Gülmeye ve Deliliğe Dair*. (Çev. M.A. Kılıçbay), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Hobbes, T. (1840). *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*. London: NABU Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. S. Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hurley, M.M, Daniel, D.C, Reginald, Adams R.B. (1977). *Inside Jokes Using Humor to Reverse Engineer the Mind*. London: The MIT Press Cambridge.
- İlhan, M.E. (2018). Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnal, K. (2000). “Mizahın Sefaleti.” *Güldiken Mizah Kültürü Dergisi*. S. 20. s. 16-19.
- Kabaklı, A. (2002). *Türk Edebiyat Tarihi I*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kalaycı, Ü. (2008). *Posof Fıkraları*. Kahramanmaraş: Selçuk Ofset.
- Kalenderoğlu, İ. (2007). *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1954)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kalenderoğlu, İ. (2016). “Türkmen Şorta Sözleri ve Nasreddin Hoca (Ependi).” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 671-678.
- Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Karadağ, M. (1995). *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*. Ankara: Karşı Yayınları.
- Kasnak, E. (1987). *Dünya Mizahından 3000 Fıkra*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kemal, A. (2005). *Türk Atasözlerinden Seçmeler*. İstanbul: Parlıt Yayıncılık.
- Keskiner, D. (2021). *Kadın ve Erkek Rollerine Üzerine Gündelik Hayat ve Mizah Sosyolojileri Açısından Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.

- Khelladi, A. (1998). "Doğu'da Mizah." *Yine de Gülmek Günümüz Cezayir'inde Siyasi Mizah* (Ed. Irene Fenoglio- François Georgeon). (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kıymışoğlu, Z. (2015). *Karagöz Perde Gazelleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kırzioğlu, M.F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, M.F. (1958). *Edebiyatımızda Kars*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1970). *Kars İli Çevresinde Ermeni Mezalimi*. Ankara: Kars Turizm ve Tanıtma Derneği.
- Kırzioğlu, M.F. (1972). Kurtuluşu'nun 150. Yıldönümünde Kanada Kars'ına Türkiye Kars'ı ve Atatürk Üniversitesinden Armağan. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- Kierkegaard, S. (2009). *İroni Kavramı: Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*. (Çev. S. Okur), Ankara: İmge Yayınevi.
- King, P. (2016). *Laugh Tactics Think Quickly on Your Feet*. San Francisco: Create Space.
- Koca, S.K. (2017). "Fıkra Tipleri." (Ed. Doç. Dr. Kürşat Öncül-Yrd. Doç. Dr. Songül Çek). Ankara: Akçağ Yayınları. s. 31-53.
- Kocatürk, U. (2006). *Tıp Terimleri El Sözlüğü Çağdaş Tıp Öğretiminde Geçen 10.000 Temel Terim*. Ankara: Semih Ofset.
- Koestler, A. (1964). *Mizah Yaratma Eylemi*. (Çev. Özcan-Sevinç Kabakçioğlu), İstanbul: İris Yayınları.
- Kotancı, A.Y. (2018). *Azerbaycan'ın Şeki Bölgesi Fıkraları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi.
- Köksal, H. (1996). "Nasreddin Hoca Fıkralarının Mahalli Fıkralardan Ayırt Edici Nitelikleri Üzerine". Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri. 24-26 Aralık 1996 İzmir, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 123-139.
- Köprülü, M.F. (2014a). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

- Köprülü, M.F. (2014b). *Edebiyat Araştırmaları II*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Kuipers, G. (2008). “The Sociology of Humor.” *The Primer of Humor Research*. (Ed. Victor Raskin). s. 361-399.
- Kuruoğlu, H.; Boz, M. (2016). *Medya ve Mizah*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kutay, C. (1970). *Nelere Gülerlerdi*. İstanbul: Arkin Dağıtım.
- Küçükalkan, Y. (2016). “Bir Muhalefet Aracı Olarak Mizah: “Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü” Filmi Örneği.” *Medya ve Mizah*. (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). s. 315-332. Ankara: Nobel Yayınları.
- Latta, R.L. (1999). *The Basic Humor Process*. New York: Walter de Gruyter.
- Levend, A.S. (1984). *Türk Edebiyat Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Maga, İ. (2002). “İnsanın “Özerk Alanı” Olarak Gülme .” *Gülmenin Kitabı*. (Haz. YGS Yayınları). İstanbul: Yazı-Ses-Görüntü Yayınları. s. 175-186.
- Mahmud, K. (2005). *Divânü Lugâti't- Türk, C.I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Marmysz, J. (2003). *Laughing at Nothing. Humor as a Response to Nihilism*. Albany: State University of New York Press.
- Martin, A.R. (2008). *The Psychology of Humor*. Lonra: AP.
- Metin Basat, E. (2014). *Sözlü Kültürün Mizaha Yansıması*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Mbiriri, M. (2020). “Laughter Therapy as an Intervention to Promote Psychological Well-Being.” *Journal of Humanities and Social Policy*, S. 6. s. 1-7.
- Meşe, G. (2016). “Mizah ve Sosyal Psikoloji.” *Medya ve Mizah*. (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). Ankara: Nobel Yayınları. s. 81-96.

- Mor, G., Şahin, H. (2012). *Kars Folkloru Yöremizde Dede Baba Sözlere ve Fıkralarından Seçmeler*. Konya: Mola Kitap.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çev. K. Aysevener, Ş. Soyer), İstanbul: İris Yayınları.
- Nar, A. (2016). *Mizah Edebiyatı*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Nesin, A. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- Nesin, A. (2002). "Mizah Gülmece." *Gülmenin Kitabı*. (Haz. YGS Yayınları). İstanbul: Yazı-Ses-Görüntü Yayınları. s. 43-85.
- Nilsen, A. Nilsen, D. (2008). "Literature and Humor." *The Primer of Humor Research*. (Ed. Victor Raskin). s. 243-281.
- Oğuz, M.Ö. (2013). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ong, W.J. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Oran, F. (1998). "Fuarın Onur Konuğu Turhan Selçuk: Az Çizgide Kaçamak Yoktur." *Grafik Mizah*. (Ed. Turhan Selçuk). İstanbul: İris Yayınları. s. 237-247.
- Oring, E. (2012). "Folklorun Üç İşlevi Halk Bilimsel Tanım Olarak Geleneksel İşlevselcilik." (Çev. A. Büyükokutan), *Millî Folklor Dergisi*. S. 96. s. 267-296.
- Öğüt Eker, G. (2003). *Fıkralar. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. C.3*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Öğüt Eker G. (2008). "Kültür Ekonomisi Temelinde Gelenek Nasıl Değerlendirilir? Görüntünün Gücü Örneği Olarak 'Güldüren Bilge: Nasreddin Hoca' Koleksiyonu." 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum. 8-9 Mayıs 2008. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. s. 575-593.
- Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öğüt Eker, G. (2016). "Mizah-Sağlık Bağlamında Duygusal Uyarıcı Olarak Terapötik (İyileştirici) Mizah." *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 811-825

- Öksüz Güneş, E. (2016). “Mizahtan İroniye: Aziz Nesin Öykülerinde Misafir Ağırılama.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 257-271.
- Öncül, K. (2010). “Kars Türkmenlerinde Ölüme Bağlı İnanışlar, Anlatılar ve Uygulamalar.” *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 56. s. 93-102.
- Öncül, K., Balkaya, A., Güllüdağ, N., Gökşen, C., Bahtiyaroğlu, A. (Hazırlayanlar) *Karsın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi.
- Öncül, K.; Çek, S. (2017). *Türk Fıkra Türü Tanım Tahsil Yöntem*. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Öngören, F. (1983a). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öngören, F. (1983b). *Cumhuriyetin 75 Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özdemir, M. (2017). “Türk Fıkralarında Zaman ve Mekân.” (Ed. Doç. Dr. Kürşat Öncül-Yrd. Doç. Dr. Songül Çek). Ankara: Akçağ Yayınları. s. 53-69.
- Özdemir, N. (2015). *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdemir, N. (2016). “Mizahın Kaynağı Olarak Kalıplar ve Farklılıklar Kapsamında Toplumsal Eleştiri: “Biz Türkler” ve “Yurdum İnsanı.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 693-735.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özgenç, N. (2014). “Sanatın Ciddiyeti Üzerine: 17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Gülme Eylemi.” *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, S. 11. s. 17-25.

- Özkan, D. (2016). “Dionysos Örneğinde Taşkınlık: Katarsis ve Mizah.” *Medya ve Mizah* (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). Ankara: Nobel Yayıncılık. s. 31-47.
- Özpinar, A. (2022). “Mizah, Sosyoloji ve Toplumsal Gündem.” *Sosyoloji Notları*, S. 1. s. 2-23.
- Özünü, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Parlatır, İ. (2017). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Parvulescu, A. (2017). *Gülme Bir Tutkuya Dair Notlar*. (Çev. M. Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Paulos, J.A. (2014). *Matematik ve Mizah*. Doğan T. (Çev. T. Doğan), Ankara: Doruk Yayınları.
- Raskin, V. (1944). *Semantic Mechanisms of Humor*. Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Raskin, V. Mahadev, A. (1999). *The Basic Humor Process*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Reşad, F. (1998). *Külliyat-ı Letaif*. (Haz. A. Özalp). İstanbul: Kitapevi.
- Rosenthal, F. (1997). *Erken İslâm'da Mizah*. (Çev. A. Arslan), İstanbul: İris Yayınları.
- Ruch, W. (2008). “Psychology of Humor.” *The Primer of Humor Research*. (Ed. Victor Raskin). s. 17-101. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ruch, W.; Hofmann, J. (2014). “A Temperament Approach to Humor.” *Health Promotion Health Psychology Research Focus*. (Ed. Paola Gremigni). s. 79-113.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya: Selçuk Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (2003). *Türk Gölge Oyunu Karagöz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, AB. (2014). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Sakaoğlu, S.; Alptekin, A.B. (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Saraçgil, A. (1999). “Kahve'nin İstanbul'a Girişi 16. ve 17. Yüzyıllar.” *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. (Ed. H.D. Gregoire- F. Georgeon). s. 27-43.
- Sarıca, N. (2017). “Boris Vian'ın “Günlerin Köpüğü” Adlı Romanında Kara Mizah”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 28. s. 249-256.
- Satıcı, S.A., Deniz, M.E. (2017). “Mizahla Başa Çıkma ve İyi Hâli: Psikolojik Sağlık ve İyimserliğin Rolünün İncelenmesi.” *Elementary Education Online*, S. 16. s. 1343-1356.
- Savaş, H. (2001). “Gerçeküstücü Sinemada Kara Mizah ve “Burjuvazinin Gizemli Çekiciliği”. *Kurgu Dergisi*. S. 18. s. 109-118.
- Selçuk, T. (1998). *Grafik Mizah*. İstanbul: İris Yayınları.
- Selçuk, T. (2002). “Gülünç Nedir.” *Gülmenin Kitabı*. (Haz. YGS Yayınları). s. 105-113. İstanbul: Yazı-Ses-Görüntü Yayınları.
- Sevim, Z. (2020). “Kültür ve Toplum.” *Kültür ve Sosyoloji*. (Ed. Erkan Dikici-Orhan Bingöl). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sevindik, A. (2021). *Türk Mizah Ekolojisi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Siyavuşgil, S.E. (1959). *Folklorda, Sahnedeki ve Resimde Türk*. İstanbul: Yeni Türkiye.
- Smadja, E. (2013). *Gülmek*. (Çev. S.A. Arım), Ankara: Bağlam Yayınları.
- Sokullu, S. (1979). *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sol, S. (2017). “Fıkralarda Sosyo-Kültürel Hayatın İzleri.” (Ed. Doç. Dr. Kürşat Öncül-Yrd. Doç. Dr. Songül Çek). Ankara: Akçağ Yayınları. s. 123-139.
- Solmaz, E. (2016). *Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana

- Bilim Dalı Türk Halk Bilimi Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Şahin, H.İ. (2010). “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*. S. 55. s. 255-269.
- Şahin, S. (2009). *Kuzeydoğu Kültüründe Kars Manileri (Derleme-Araştırma-İnceleme)*. Ankara: Ölçek Matbaası.
- Şenocak, E. (2017). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor. Karikatür Kim, Niye Çiziyor*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Şimşek, E. (2008). Yöneten-Yönetilen İlişkilerinde Nasreddin Hoca'nın Tutum ve Davranış Biçimi. 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildirileri. 8-9 Mayıs 2008 Akşehir, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 811-824.
- Şimşek, E. (2016). “Kara Mizahın Ağıtlara Yansıyan Yüzü.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 329-349.
- Tan, N. (1989). “Günümüzde Yaratılan Nasreddin Hoca Fıkraları.” *I Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. (15-17 Mayıs 1989). Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, s. 331-343.
- Tanç, N. (2020). *Klasik Türk Edebiyatında Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Taşlıova, M.M. (2006a). “Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları.” *Türkbilig*, S. 11. s. 164-188.
- Taşlıova, M.M. (2006b). Kars'ta Sözel Hikâyecilik ve Hikâyeler. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türkhalkbilimi Anabilim Dalı Programı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Taşlıova, M.M. (2016). *Köroğlu Oltu Kolu (İnceleme-Metinler)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Tekin, M. (2015). *Roman Sanatı Romanın Unsurları*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Tayanç, M. (2021). *Kent İmgesi ve Kent Kimliği*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Tekgöz, N., Adıgüzel, Y. (2020). “Göç.” *Kent Çalışmalarına Giriş Kır, Kent ve Göç Sosyolojisi*. (Ed. Murat Şentürk-Yusuf Adıgüzel). Ankara: Nobel.
- Topuz, H. (1997). *Başlangıçtan Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Topçu, S. (1989). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Mizah Anlayışının Psikolojik ve Tasavvufi Kaynakları.” I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri. 15-17 Mayıs 1989. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları. s. 343-353.
- Tunç, E. (2016). “İnternet Fıkralarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 301-321.
- Tunç, G. (2020). *Şiir ve Bellek Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tunç, M.Ş. (2019). *Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Tural, S.K. (1990). “Nekre ve Nükde Kavramlarının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları”. *Fikri ve Felsefi Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*. (11 Temmuz 1990). Akşehir, İl Kültür Müdürlüğü, s. 52-56.
- Tural, S.K. (1993). *Edebiyat Bilimine Katkıları*. Ankara: Ecdad Yayınları.
- Turan, F.A. (2008). *Türk Kültürünün Mizah Burcu İncili Çavuş*. Ankara: Gazi kitabevi.
- Turan, M. (1996). “Kars Halkevi Dergilerinden Kars Eli’nde Halkbilimle İlgili Yazılar.” *Kebikeç*. S.3. s. 199-208.
- Turhan Tuna, S. (2023). *Sevgi Konulu Ninniler ve Pozitif Psikoloji*. Konya: Çizgi Yayınevi.

- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. Cilt. 3.* (2003). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2005). *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I* (2009a). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II* (2009b). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III* (2009c). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV* (2009d). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V* (2009e). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. (1996). "Modern Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Yorumu." Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri. 24-26 Aralık 1996 İzmir, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 47-53.
- Türkmen, F. (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*. İzmir: Akademi Kitapevi.
- Uğureli, A. (2016). "Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Kadırlılı ve Kozanlı Fıkraları." Uluslararası Genç Akademisyenler Kültür Kongresi. 6-8 Ekim 2016. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 5-12.
- Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ülken, H.Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Ünüvar, S. (2020). "Kır." *Kent Çalışmalarına Giriş Kır, Kent ve Göç Sosyolojisi*. (Ed. Murat Şentürk-Yusuf Adıgüzel). Ankara: Nobel.
- Vural, T. (2014). *Oltu Havzası Fıkraları ve Nüktedanları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Yakar, F. (2013). *Mizahın Gücü*. İstanbul: Kastaş Yayımevi.

- Yakıt, İ. (2020). *Kur'an-ı Hâkîm Meâli Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yavalar, D.E. (2016). *Demokrat Parti Döneminde Muhafiz Mizah Basını: 41 Buçuk, Dolmuş, Taş, Karikatür, Taş Karikatür Dergileri Üzerine Bir İnceleme*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yeniaras, O. (1994). *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş*. İstanbul.
- Yeşil, Y. (2012). Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldırım, D. (2016a). *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, D. (2016b). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, S. (2016). “Sultan Mahmut ve Ayaz Hakkındaki Masalın Kazak ve Özbek Varyantları.” International Turkic World Educational Sciences and Social Sciences Congress, held in memory of Hodja Ahmet Yesevi. 2016. s. 563-577.
- Yılmaz, S. (1997). “Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan.” *Yeni Türkiye*. S. 16. s. 1320-1329.
- Yılmaz, B. (2016a). “Halk Mizahında Söz ve Hareket Komîği (Ardahan-Kars Yöresi ve Terekeme-Karapapak Örnekleme).” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 207-217.
- Yılmaz, B. (2016b). “Nasreddin Hoca'nın Elektronik Kültür Ortamında Bir Eleştirmen Olarak Yeniden Yaratılması.” *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu*. (13-15 Mayıs 2016). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 187-199.
- Yim, J.E. (2016). “Therapeutic Benefits of Laughter in Mental Health: A Theoretical Review.” *Tohoku University Medical Press*, S. 239. s. 243-249.

- Yücebaşı, H. (1955). *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- Yücebaşı, H. (2004). *Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şairler*. İstanbul: LM Yayınları.
- Zijderveld, A.C. (1995). "Humor, Laughter, and Sociological Theory." *Springer*, S. 2. s. 341-345.
- Zupancic, A. (2011). *Komedi Sonsuzun Fiziği*. (Çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.

SÖZLÜ KAYNAK KİŞİLER

- K.K.1: Abbas AĞCI, Arpaçay-1950, İlkokul, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 14.01.2019, Arpaçay Meydancık Köyü.
- K.K.2: Abutel KAYA, Arpaçay-1971, İlkokul, Ev Hanımı, Görüşme Tarihi ve Yeri: 12.01.2019, Arpaçay-Burcalı Köyü.
- K.K.3: Âdem BALKAYA, Sarıkamış-1981, Doktora, Akademisyen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 15.01.2019, Kars-Merkez.
- K.K.4: Âdem Savaş ADIBELLİ, Akyaka-1986, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 18.01.2019, Esenyayla Köyü.
- K.K.5: Ahmet TOTOŞ, Selim-1956, Yüksek Okul, Öğretmen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 27.01.2019, Bayburt Köyü.
- K.K.6: Ali ÇELİK, Akyaka, 1982, Lisans, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.01.2019, Akyaka, Merkez.
- K.K.7: Ali ÇELİK, Kağızman-1967, Lise, Gazeteci, Görüşme Tarihi ve Yeri: 25.02.2019, Kağızman-Merkez.
- K.K.8: Ali KARATAŞ, Arpaçay-1940, Okur-Yazar, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 04.02.2019, Taşdere Köyü.
- K.K.9: Alihan ÇELİK, Sarıkamış-1928, Okur-Yazar, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 05.02.2019, Yanıklı Köyü.
- K.K.10: Alpay PİÇİNCİOL, Kars-Merkez-1983, İlkokul, Tamirci, Görüşme Tarihi ve Yeri: 20.02.2019, Çamurlu Köyü.
- K.K.11: Arif GÖKÇE, Arpaçay-1981, İlkokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.02.2019, Kars-Merkez.
- K.K.12: Atıf BÜLBÜL, Çıldır-1968, Lise, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 01.03.2019, Öncül Köyü.
- K.K.13: Aykut Yaşar KOTANCI, Kars-Merkez-1989, Yüksek Lisans, Akademisyen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 12.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.15: Bilal ERSARI, Kars-Merkez-1968, Lise, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 01.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.17: Binalı AĞBAŞ, Çıldır-1950, İlkokul, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.03.2019, Akdarı Köyü.

- K.K.18: Cahit ERGÜN, Posof-1957, Lise, Memur, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.03.2019, İncedere Köyü.
- K.K.19: Celal GICIK, Selim-1949, Okur-Yazar, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 22.03.2019, Koşapınar Köyü.
- K.K.20: Cemal KOÇAK, Arpaçay-1970, Lise, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 11.04.2019, Koçköy.
- K.K.21: Cemal YAŞAR, Posof-1948, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.04.2019, Binbaşı Emin Köyü.
- K.K.22: Cemal YILDIZ, Posof-1956, İlkokul, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 10.04.2019, Sarıçiçek Köyü.
- K.K.24: Cengiz AKTAŞ, Arpaçay-1946, Çiftçi, İlkokul, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.04.2019, Kuyucuk Köyü.
- K.K.25: Cengiz ÇOBANOĞLU, Arpaçay-1961, Lise, Memur, Görüşme Tarihi ve Yeri: 08.07.2019, Yalınçayır Köyü.
- K.K.26: Cenk AKBAŞ, Göle-1973, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 03.05. 2019, Büyük Boğatepe Köyü.
- K.K.27: Cezayir CENGİZ, Selim-1966, Lisans, Muhasebeci, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.29: Çetin ÇOBANOĞLU, Arpaçay-1973, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 08.07.2019, Yalınçayır Köyü.
- K.K.30: Davut ULUĞ, Susuz-1966, Lise, İmam, Görüşme Tarihi ve Yeri: 09.08.2019, Kiziroğlu Köyü.
- K.K.31: Ebubekir DURGUNKAYA, Çıldır-1975, Ortaokul, Çiftçi Görüşme Tarihi: 07.10.2019, Akdarı Köyü.
- K.K.33: Ensar ŞAHBAZOĞLU, Arpaçay-1961, Lise, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 17.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.34: Erkan ASLAN, Selim-1988, Doktora, Akademisyen, Görüşme Tarihi: 27.07.2019, Selim-Merkez.
- K.K.35: Esat AYDIN, Arpaçay, 1945, Yüksek Okul, Öğretmen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 11.06.2019, Arpaçay, Koçköy.
- K.K.38: Fuat BIÇAKÇI, Çıldır-1963, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi: 07.10.2019, Kenardere Köyü.

- K.K.39: Fuat DEMİRCİ, Selim-1959, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 22.09.2019, Bölükbaş Köyü.
- K.K.42: Gülsüm BALCI, Kars-Merkez-1951, İlkokul, Ev Hanımı, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.10.2019, Bayraktar Köyü.
- K.K.43: Gürsel ÖZER, Posof-1965, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.09.2019, Binbaşı Emin Köyü.
- K.K.44: Halil MERCAN, Susuz-1970, Yüksek Okul, İşçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 09.08.2019, Karapınar Köyü.
- K.K.45: Hasan Oktay AKKOÇ, Çıldır-1985, Lise, Usta, Görüşme Tarihi: 25.10.2019, Kars-Merkez.
- K.K.47: Hayrettin ADIGÜZEL, Akyaka-1947, İlkokul, Sobacı, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.08.2019, Duraklı Köyü.
- K.K.50: İlyas BİÇER, Akyaka-1923, İlkokul, Çiftçi, Görüşme Tarihi: 07.08.2019, Duraklı Köyü.
- K.K.51: İsmail TOPTAŞ, Çıldır, 1945, İlkokul, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.10.2019, Çıldır, Akdarı Köyü.
- K.K.53: İsrafil UZUNKAYA, Çıldır-1957, Ortaokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.10.2019, Eşmepınar Köyü.
- K.K.54: Kaan Şevket GÜNDOĞDU, Posof-1992, Yüksek Lisans, İşçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.09.2019, Posof.
- K.K.55: Kasım DAŞTAN, Arpaçay, 1968, Lise, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 24.10.2019, Kars, Merkez.
- K.K.59: Kemal KAYA, Doğum Yeri-Tarihi: Arpaçay, 1971, Ortaokul, Çiftçi, Görüşme Tarihi: 11.06.2019, Koçköy.
- K.K.60: Mehmet DEMİRBAŞ, Göle-1967, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 30.07.2019, Küçük Boğatepe.
- K.K.62: Mehmet OKTAY, Çıldır-1949, Ortaokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 01.07.2019, Güvenocak Köyü.
- K.K.63: Mehmet TANRIVERDİ, Çıldır-1962, Lise, Memur, Görüşme Tarihi ve Yeri: 22.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.65: Musa ASLAN, Arpaçay-1936, Okur-Yazar, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 08.07.2019, Güvercin Köyü.

- K.K.66: Namaz ŞİK, Kars-Merkez-1936, Okur-Yazar, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 05.08.2019, Bekler Köyü.
- K.K.67: Nazım ÇOBANOĞLU, Arpaçay-1954, Lisans, Öğretmen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 08.07.2019, Yalınçayır Köyü.
- K.K.69: Osman AĞA, Kağızman-1969, İlkokul, Esnaf, Görüşme Tarihi: 28.09.2019, Kötek Köyü.
- K.K.70: Osman ARAS, Sarıkamış-1981, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi: 04.08.2019, Çolaklı Köyü.
- K.K.71: Ömer DUMAN, Çıldır-1968, İlkokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 03.06.2019, Aydıngün Köyü.
- K.K.72: Recep IŞIKOĞLU, Çıldır-1964, Lisans, Mühendis, Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.10.2019, Gölebakan Köyü.
- K.K.74: Sabri YOKUŞ, Susuz-1969, İlkokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 06.03.2019, Kars-Merkez.
- K.K.76: Selahattin DALGIN, Digor-1951, Ortaokul, Terzi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 08.04.2019, Atayurt Köyü.
- K.K.78: Sultan AYDIN, Arpaçay-1951, Lise, Memur, Görüşme Tarihi ve Yeri: 25.02.2019, Koçköy.
- K.K.79: Şemsettin ADIGÜZEL, Akyaka-1939, İlkokul, Memur, Görüşme Tarihi: 07.08.2019, Duraklı Köyü.
- K.K.80: Tunay AKSU, Çıldır-1964, İlkokul, İşçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.10.2019, Damlıca Köyü.
- K.K.82: Umur AKKUŞ, Selim-1989, Lisans, Marangoz, Görüşme Tarihi ve Yeri: 27.07.2019, Selim.
- K.K.85: Veysel ELMAS, Posof-1966, Lise, İşçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 16.09.2019, Gönülaçan Köyü.
- K.K.86: Yüksel AKBABA, Akyaka-1965, İlkokul, Âşık, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.08.2019, Hacıpiri Köyü.
- K.K.87: Zeki KEMER, Arpaçay-1964, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 04.07.2019, Taşdere Köyü.
- K.K.88: Zernişan BİÇER, Akyaka-1923, Okur-Yazar, Ev Hanımı, Görüşme Tarihi ve Yeri: 07.08.2019, Duraklı Köyü.

- K.K.89: Rahim SAĞLAM, Aşkale-1961, İlkokul, Emekli, Görüşme Tarihi ve Yeri: 04.11. 2019, Dere Köyü.
- K.K.90. Hacer GÜLTEKİN, Öncül Köyü-1977, İlkokul, Ev Hanımı, Görüşme Tarihi ve Yeri: 30. 08. 2019. Benliahmet
- K.K.91. Yaşar ÇİFTÇİ, Aydıngün Köyü-1977, Lise, Çiftçi, Görüşme Tarihi ve Yeri: 29.08.2019. Aydıngün Köyü.
- K.K.92. Rüstem BOZKURT, Yalınçayır Mahallesi-1949, Ortaokul, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 03.09.2019. Arpaçay.
- K.K.93. Hulisi AVCI, Okçuoğlu Köyü-1959, Okuryazar, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 03.09.2019. Arpaçay.
- K.K.94. İbrahim BARTAN, Bahçeler Mahallesi-1970, Lise, Esnaf, Görüşme Tarihi ve Yeri: 03.09.2019. Arpaçay.
- K.K.95. Engin Kılıç, Arpaçay-1968, Doktora, Akademisyen, Görüşme Tarihi ve Yeri: 02.09.2019. Kars-Merkez.

KARİKATÜR KAYNAKLARI

Karikatür 1: Cengiz Ekinci, Ayhavar, 1953, Yıl 2, Sayı 34

Karikatür 2: Cengiz Ekinci, Ayhavar, 1953, Yıl 1, Sayı 17

EK METİNLER

Kalğ Gideğ (1)

İki tane Terekeme aralarında gonusurlar ki;

-Gel gideğ Azeri olağ.

-Nasıl olacağ?

-Gel diyir bunların ağundu var. Gidip onu sorağ.

Bunlar çılıp ağundun yanına gelirler. Sorurlar ki

-Biz Azeri olacayığ. Ne yapalım?

Ağunt dèyir ki

-İşlerim var. Bugün yoğunum. Yarın gelin.

Ağund dèyir ki

-Biriniz dışarı çılın. Soru soracam. Sonra öbürünüzü alıp ona soru soracam.

Terekeme'nin biri çılır. Ağund soruyu sorur.

Diyir ki

-Hz. Ali'yi kim öldürdü?

Terekeme düşünür düşünür cevap vèremir. Diyir

-Sen çılı öbür arhadaşın gelsin.

Bu dışarı çılıanda arhadaşı dèyir;

-Ola ne sordu?

-Ola gağ gidek?

-Ola ne oldu?

-Valla Hz. Ali'yi öldürmüşler. Bunlar da katilini ariyir. (K.K.2).

Aldığıma Vèrdim (2)

Adamın biri, bir atı çalıp bir köye getirmiş ki sata. Cemaatin galabalık olduğu bir köye geliyor.

Köylüler dèyir ki

–O atı satıyor musun?

–Evet diyor satıyorum.

Biri geliyor diyor ki;

–Bu atı bana vèr. Ğaç liradır?

–Şu ğadardır.

Diyir;

–Vèr atı bir bineh bakalım nasıldır?

Adam atı alıp biniyor. Daha da gelmiyor. Neyse atı çalan adama diyirler ki; Atı ğaça vèrdin? Atı çalmış. Çaldığı atı da çaldırılmış. Diyir ki;

–Valla kârı yoktur. Aldığıma vèrdim. (K.K.5).

Lelem Toya mı Gedecağ (3)

Terekeme'nin babası ölür. Bunlar kefen almağa giderler. Oğlan diyir ki;

–Kumaşları indirip babama bir kefen vèr. Fiyatlar ne kadar?

–Valla bu on lira, bu yedi lira, bu üç liradır.

Küçük ğardaş diyir ki;

–On lıralıktan vèr.

Büyük ğardaş da

–Yoğ ola diyir, beş lıralıktan vèr.

Küçük ğardaş dèyir;

–Olar mı adama yapacağımız son ihsandır.

Büyük ğardaş da buna ğızıp;

–Ey sefil, lelem oyanda toya mı gedecağ? (K.K.6).

Ben Giriyor muyum? (4)

Terekeme'nin birisinin dini vecibeleri çok yüngülmüş. Fazla camiye giden adam değilmiş. Buna da cemaat biraz gıcıkmiş. Şimdi bir gün bunun köpeği açılır. Gidir camiye girer. Şimdi bu da hoşur ki inşallah camiye girmedi. Oradan camiye girer girmez dirgeni, dırmığı gapan köpeğe vurur. Bu bahır ki caminin içinde bir gargaşa var. Bahır ki bizim köpeği öldürürler. Diyemir menimdir, döyerler diye.

–Siz niye döyürsüz Ellah'ın heyvanını?

Diyirler ki;

–Görmürsen Allah bunun canını alsın. Gelif Allah'ın evini mundarlıyır.

–Döymüyün heyvandır. Ahlı kesmeyif girif. Bahın maña men hiç girirem mi? (K.K.6).

Alışkındır Duramaz (5)

Zamanın birinde birinin arvadının bir oynaşı varimiş. Kişi de ne yapsın? Meni kibi ihtiyar adam. Arvadı da genç béle.

–Arvat bilirsene ne var?

–Ne var, diye sorar arvat.

–Yarın diyir göçecem.

–Kişi hıara göçirsen?

–Eléyaz'a göçecem.

Diyir

–Ele şey olmaz étme.

–Olmaz diyir göçecem.

Yarın galhır hıarabayı hoşur, arvadını da yühlür. Yola çıhır.

Géden gadın başliyer melemez melemez, diye bağırir. Oynaşının adı Melemez.

Kişi de başliyer, Eléyez'e gelemez, Eléyez'e gelemez.

Ğadın da cevap verir,

–Alışkındır duramaz, alışkındır duramaz. (K.K.8).

Öküz Mustafa (6)

Ġars'ta Öküz Mustafa adamın ismi. Bazı eserlerinde incelik olsun diye Öksüz Mustafa da kullanılıyor. Bir gün bir yere gidiyor bu Öküz Mustafa. Millet başına toplanmış. Millet de bunla alay edercesine Öküz Mustafa diye hitap ediyor. O anda bir öküz sürüsü geçerken öküzün birisi böğürünce yanındakiler gülüşmüş. Diyirler ki;

–Öküz Mustafa, öküz seni görünce böğürdü.

–Doğrudur dedı.

Öküzü götürene dedı bir dakika dur. Durdur öküzleri dedı. Getti oraya böğüren öküzün yanına getti. Ġulağından tutup bir şeyler söyledi. Sonra adamların yanına geldi.

–Öküz Mustafa öküzle ne gonaştun?

Dedi;

–Valla öküze dedim ki sen beni görende niye böğürdün?

Deyir;

–Bana dedı ki senin o eşşehlerin arasında ne işin var? (K.K.33).

Ġalağ (7)

Adamın birisi evde çocuklarına, ailesine hava atıyor. Diyor;

–Ben çoğ deliğanlıyım. Benim önümde duran oğul olmaz.

Oğlu diyor ki; Ağşam babam ġahveye giderken babama bir oyun oynayacam. Babam çok yiğitlikten bahsediyor, cesur ġorğmuyor. Bağam babam gerçekten ġorğmuyor mu?

Neyse ağşam ġalağın içine girer. Başına da bir çuval geçirer. Bağır babası gelir. Babasının önüne çıkar çıkmaz babası bir ġurşun olur. Füzeye atsan da yetişmez. Öyle mi kaçıyor. Neyse çocuğ babasının çoğ ġorğak olduğunu anlamışdır. Çocuğ eve gelir. Babası da iki saat sonra gelir ama ter ġan içinde. Diyor;

–Baba ġayırdı ne idi? Senin bu hâlin nedir?

–Vallahi yedi kişiylen ġarşılaştım. Altısını döydüm. Biri de öldü.

Çocuğ diyor;

–Baba sen niye yalan gonusuyorsun? Ey sen gahveden gelende galağın içinde ben değıl miydım?

–Olan oğlum demiyor musun babam beni vurur. (K.K.11).

Ğible (8)

Efendim yine mahallede söz dinlemeyen, sürekli hırsızlığa alışan iki çocuk var. Mahalleli, annelerine çok şikâyetinde bulunur. Senin iki tane çocuğın var ama biz mahalle olarak ikisinden rahatsız olmuşuz. Anası düşünür, taşınır. Diyor;

–Bunları nereye götürelim? En iyisi ben bunu köy hocasının yanına götüreyim. Benim çocuğlarına oğusun, üflesin. Diyor ki;

–Hocam benim bu çocuklar biri on yaşında biri beş yaşında ama yaşlarına göre değıller. Çoğ fırlatma. Milletin arabasını gırıyor. Evinde ne varsa çalıyor. Ayağğapıları çalıyor.

Hoca küçük çocuğa diyor ki;

–Yavrum kible ne taraftadır?

Çocuklar fırlatma ya.

–Yavrum diyor, gible ne taraftadır?

Küçük çocuk abisine diyor ki;

–Abi gel buradan gaçalım. Hoca gibleyi gaybetmiş bizden bilecek. (K.K.11).

Ğasap (9)

Ğars merkezde adam yine ğumar oynıyır. Ğumarda epeyce para gaybedip eve geliyor. Eve gelirken gece ğasaptan bir kilo et alıyor. Parayı yutturmuş, psikolojisi bozuk. Eve girip eti bırakıyor. Hanım deyir ki;

–Ay ya Muhammed eti kimden aldın?

Muhammed ses vèrmir.

–Ey ya Muhammed eti kimden aldın?

Adam kızarak dèyir ki;

-Bilmem seni ne èdenden?

-Bıy Abbas ğasap açıf. (K.K.15).

O Pohlardan Yèyen Değildi (10)

Şimdi Terekeme'nin birinin eri ölüf arvadı ağlıyir. Diyir ki;

-Bèle mal ğayirirdi, bèle sepet ğaldirirdi.

Ğonu ğomşunun arvatları da gelir.

-Ay anam èle deme. Dè ki;

-Ğılıç ğuşananın, at minenin, barmağıyla göz tökenin, yumruğıyla baş ğıranın èle ağla.

Diyir;

-Ay anam ne bilim o pohlardan yèyen değildi. (K.K.62).

Allah Bir Ğapı Açar (11)

Adamın biri yine böyle yaz başı adamın alafı bitiyor. Öküzler ac ğalıyor. Oĝlu gelip babasına diyor ki;

-Baba bizim alaf bitti. Öküzler ac ğaldı. Ne yapacağız? Babası diyor ki;

-Allah böyüktür hele bir dur. Allah bir ğapı açar.

Şimdi bir gün böyle iki gün böyle. Çocuĝ ikinci günü gelip diyor;

-Baba vallahi bu öküzler acımdan ölecehler.

-Ola diyor, yavrum hele bir dur Allah böyük bir ğapı açar.

Adam üçüncü günü gidiyor. Aĝırın ğapısını açarken baĝıyor ki arĝadan çok büyük ğapı açılıp öküzler çalınmış. Oĝlan gelip diyor ki;

-Baba Allah bize ey bir ğapı açtı öküzleri çalmışlar. (K.K.74).

Haşıl (12)

Gedenin biri avradına baħır ki haşıl pişirir. Diyir;

–Ay arvat ne yapırsan?

Diyir;

–Haşıl pişirirem.

Diyir;

–Ay arvat bu haşıl cıvıktır.

–Ay kişi o tarafa diyir.

–Ay arvat bu haşıl cıvıktır.

Èle çömçeyle vurur adamın başını yarar. Ğaçır eşih̄ten çıhıp pencereden bağırır;

–Madem bu evin erkeğiyim gene söylürüm ki bu haşıl cıvıktır. (K.K.86).

Papağan (13)

Ğarslı birisinin bir papağanı varmış. Yoldan bir kel adam geçirmiş papağan hep balkonda dururmuş. Her keçende bu adama kel, kel diye bağırırmış. Adam gidir papağanın sahibini mahkemeye vèrir.

Diyir;

–Bu adamın papağanı her keçende maña kel diye bağırır.

Mahkeme karar vèrir. Diyir ki;

–Bir daha papağan kel dèr ise bu papağanın dili kesilecek.

Bu sefer adam yoldan keçerken papağana baħır. Papağan pişey diyemeyence papağana gülür. Adam bunun üzerine diyir ki;

–Ne gülürsen?

–Papağan da, annarsın ya, annarsın ya... (K.K.86).

Keçi (14)

Şimdi adamın birisi gèdir. Baħır ki bir cenaza gètürürler. Yüzlerce kişi de cenazada var. Ama cenazanın önünde bir tane de keçi gèdir.

-Ola diyir, bu cenazadır. Abu keçi nedir?

Gèdir;s

-Selam aleyküm, başınız sağ olsun. Ölen kimdir?

Birisi diyir ki;

-Menim ğaynenemdir?

Diyir;

-Tamam cenazayı anladık da bu keçi nedir?

Dèyir;

-Ölen benim ğaynenimdir. Öldüren de bu keçidir. Men şimdi bu keçiyi ödüllendirmişim. Cenazanın önünde gèdir.

Dèyir;

-Ĝardař babana rahmet bir pis ğaynene de ben de var bu keçiyi maña satar mısan?

Dèyir;

-Öyleyse keçiyi almak için şu gördüğün sıraya geç. Bu cenaza ğuyruğu değil. Keçiyi almak isteyenlerin ğuyruğudur. (K.K.86).

İneğ (15)

Ĝarlı ğadının ineği ğaybolur. Adamın biri bunu görür. Diyir;

-Hala niye ağlayırsan?

Diyir;

-Ay oğul bir ineğim vardı o da ğayboldu.

Ey diyir;

-Hala boşver canın sağ olsun.

Ey diyir;

–Ay oğul hem canım sağ olaydı hem de ineğim benimle olaydı daha ey olmaz mıydı? (K.K.86).

Ğaç Abbas (16)

Azeri'nin biri ineği otarır. İneğin ayağı çuhurdan aşağı tüşür. Bu gèdir çuhurdan ineği çıhara. Ya Hz. Abbas kömeg èyle diye yalvarır. Bu çektikçe ineh sallanıp aşağı gèdir. Bahır ki ineh aşağı tüşecek ineği elden göyür. Diyir ki;

–Hz. Abbas ğaç artlıh ineh tüşür. (K.K.86).

Ğak Ğuk Yok (17)

Yerli'nin biri yürüyor, yolda ağacın altında azığı varmış onu çıharır. Ekmek, peynir yiyer. Su içmeye gidir. Su içmeden geldikten sonra bakıyor ki ekmeği yok. Karga ekmeği kaçırılmış. Çıkıyor ağaca karganın cücüklerini indirir. Karga yukarda bağııyor ğak, ğuk. Adam diyir ki;

–Ğak, ğuk yok diyor karga efendi. Ekmek buraya, cücük oraya. (K.K.20).

Comuş (18)

Terekeme'nin birinin devamlı çocuğu olurmuş. Bir önlem alamıyormuş. Dohtora gèdir. Dohtor dèyir ki;

–Kaput ğullan. Şunu ğullan. Bunu ğullan.

Ne yapirse başa çıhamir. En son dohtara gidip diyir ki;

–Biz başa çıhamadık olmur.

Dohtor diyir ki;

–Amca en son ilişki esnasında gèri çekil.

–Ey diyir dohtor bey o raddeye geldi mi iki boyun comuşta meni gèri çekemez. (K.K.26).

Ĥamısı Var (19)

Karşı teyze hastaneye gidiyor. Doktora muayeneye giriyor. Doktor soruyor ki diyor;

–Teyze ġazın var mı?

–Olmaz mı diyor. Ben de ġaz da var tavuk da var. Ĥamısı var. (K.K.27).

Üç Çeşit Yemeĥ (20)

Ĝarslının biri;

–Ay arvat d yir, bu aĥşam eziz ġonaġım geleceĥ. B le üç çeşit güzelce yemeĥ yap.

Aĥşam tabi misafir eve gelir. Adam baĥıyor ki önüne eĥmek aşı goyulmuş.

–Eye d yir, sen hani avradına b le b b rlenirdin üç çeşit yemeĥ yaptırmıştın.

–Aya d yir, eĥmek aşının en alt ġatında soġan, orta ġatında sulu cırtlak, üst ġatta da yumurta var. Aha sana üç çeşit yemeĥ. (K.K.30).

Aġızlıĥ (21)

Terekeme'nin biri doĥtora geder. Doktor bunu muayene  der. Baĥar ki ciġerlerde sıkıntı var. D r ki;

–Amca sen bu sigaradan uzaĥ dur.

Terekeme sigaradan vazgeçemir. Gelip kendine birbirine geçmeli üç metre aġızlıĥ yaptırır. Aradan üç beş ay geçtikten sonra kontrole gelir. Doĥtor;

–Amca d r, ben sana sigaradan uzaĥ dur d dim. Sen yine i mişsin.

Cebinden aġızlıġı  ıĥarır. Diyor;

–Aha uzaĥtır da daha haraya goyum. (K.K.30).

Pire (22)

Terekeme'nin biri pazara gidir. O ara komşunun biri diyir;

-Hara gédirsen?

-Aya, pazara gedecam Kars'a.

-Aya oradan bize de bir pire ilacı al. Diyor;

-Tamam.

Bu pire ilacını alıp Kars'tan dönür. O ara ahşam olur.

-Aya diyir ğardaş sen maña pire ilacı aldın mı?

Terekeme diyir;

-Aldım.

Alir evine gidir.

-Aya ben bunu hanceri ğullanıcam?

Kişinin yanına geri gelir.

-Aya diyir, men bunu hanceri gullanacam?

-Aya diyir, gece tuttuğun pirenin ağzına bir ğaşık vèr.

Bu gidir gece yadır. Bu gece pireyi tutamir. Gelir geri Terekeme'nin yanına.

-Kişi bunu sana hangi zalım vèrdi. Gece pireyi tutamadım ki ağzına bir ğaşık tøküm.

-Ay zalım pireyi zaten tutsan öldürürsün. Ben dalga geçtim seninle. Ay zalım ilacı ğarıştır yatağa tøksene. Seni de öldürsün, pireyi de. (K.K.39).

Karga (23)

Yerli'nin biri ağacın altında ehmek yiyir. O anda ğarğanın biri gelip ekmeği elinden alır. Bu da ğarğanın peşine gidir. Ğarğa yuvasına gidir ki iki de yavru var. Yerli'nin biri yavrının birini alır. Ğarğa etrafında gelir dolaşir.

-Ğarğa efendi ğak, ğuk yok. Getir ekmeği, götür yavriyi. (K.K.44).

O Gurbetçiler Öldü (24)

Posoflu'nun biri gurbetten dönen başka Posofluya;

-Hani cigara gáturdun mi?

-Gurbetçi yoğ dër.

Posoflu dër ki;

-Eskiden gurbetten gálanlar cigara gátururdi. Sen niya gáturmadın?

Gurbetçi bunun üzerine;

-Başınız sağ olsun o gurbetçiler öldi. (K.K.54).

Kazık (25)

Posoflu'nun biri hırsızlık suçundan kadının karşısına çığıyer. Kadı babacan bir adam. Nasihat édiyer buna;

-Oğlum niya yaptın? Bak seni atarlar içari senin karına başđısi bakar. Çelin çucuğun perişan olur. Hêç ağlan gálmadı mi?

-Gáldi hâkim beg. Gönlüme sordum razı oldu.

-Oğlum seni götürüp falakaya vururlar. Ayakların şışar. Aklına gálmadı mi?

-Gáldi hâkim beg. Gönlüme sordum razı oldi.

Kadı bu cevaplara kızıyer.

-Olan diyer, bunu götürün bir kazık çakın üstüne oturdun.

Kolcılar bunu dışarı çığarırken valla diyer;

-Kadı beg bu kazık işi valla hêç aklıma gálmadı. (K.K.54).

Çak Çuk (26)

Posoflu yine Kars'a gıdiyor. Giderken gene Ardahan'da hãnda kalıyer. Ama gétmeden önce de Posof'a uğrayıp pastırma alıyer. Akşam hãna géttiđinde onu yiyacağ. Hãnda işiğ yoğ. Pastırma yere düşüyor. Elini yere atıp arıyer. Eline bir şey geliyer. Tabi bunu ısırınca vrak diye bağırmaya başlıyer. Međersem kurbağayı tutmuş;

-Ola d yir, sana para vermişim. ak da d sen yiyacam, uk da desen yiyacam. (K.K.54).

Tosun (27)

Terekeme'nin birisinin bir tane tosunu varmış. Bu tosunu bir gün rahatsızlıyir. Öyle amansız ęalir ki diyir;

-Allahım benim bu tosunuma bişiy olmasın sana on b ş gün oruç tutucam.

Bu Allah'a yalvarır tosun iyileşir. On b ş gün sonra bu oruç tutmaya başlıyir. On b ş gün oruç tuttuktan sonra bir gün ahıra gider ki tosun ölmüş. Bu artık öyle yanır ki diyir ki;

-Ölen tosunu ęurbana sayacam. Tuttuğum orucu da oruluğa sayacam. (K.K.59).

B ş Milyon oľ (28)

Bir tane Terekeme de İstanbul'a g dir saf b le. Orda biraz uyanır. Bunun bir gün ęarısı ölür. Götürürler hastanede morgda imdirirler. imdirdikten sonra adamlara emeği ęalmasın diye b şer lira v rir. Adamlar turur buna başır. Adam da diyir ki;

-Neye başırsanız siz?

-Hacım diyir, bu para az oldu.

-Ulan diyir, namussuz oğlu namussuz koskoca tırı yanımda yirmi milyona yıhadılar. Buna b ş milyon oľ bile. (K.K.59).

Ananız oca mı Gördü? (29)

adımın birisi gocası  ld hten sonra oğullarına diyir ki;

-Ben evlenecem.

Diyirler ki;

-Sen ęocan  lenden sonra daha önce de oľ ęocaya g difsen yeter artık.

–Ya diyif ananız ölsün. Ananız göca mı gördü? Ğaç tane gördüm?

–Ali, Veli, Dur Ali, Bêşi bundan evveli, Ramazan, Şaban, rahmetlik baban. Ananız ölsün, ananız göca mı gördü? (K.K.59).

İş İnada Bindi (30)

Bir gün bir Terekeme camiye gidir. Camiye hiç gétmeyen adama illa da gelip de bir teravi namazını ğıl diyirler. Adam da camiye gidir. Teravih namazına rastliyr. Oğlu da peşinden gidir. Babam hastadır. Camide rahatsızlanır. Camiden ğaçar. Diyr ki;

–Rezil olarığ dër.

Camide yatsı namazını ğıldığtan sonra teravih namazını ğılmaya başliyr. Teravih namazını ğılmaya başliyr. Bağır ki bu namaz hiç bitmir. Diyr;

–Oğul şu çeketi tut. İş inada bindi. Cemaat bir eğilirse bu iki eğilir. (K.K.59).

Suç Tarlayı Gösterende (31)

Yerli'nin birisi tarla eker.

–Allah'ım burası benim tarla görüyorsun işte. Ey Allah'ım yağmur yağdır.

Bir gün yağmur, dolu gelmiş. Kimsenin tarlaya değmemiş ama bunun tarlaya düşmüş. Ertesi günü gitmiş ki tarla yerle bir olmuş. Allah'a dönmüş;

-Suç sende değil demiş. Sana bu tarlayı gösterende (K.K.59).

Mana Sorsana (32)

Terekeme'nin bir tanesinin arvadı ölür. Götürürler musalla daşına goyurlar. Hoca dua edip dönür cemaate diyr ki;

–Merhumeyi nasıl bilirdiniz? Bir sorur, iki sorur.

Terekeme çok sabırsızmış. Dayanamayarak gidip hocanın gûlağına diyir;

–Aya maña sor, maña sor. Arvad benim. Bunnara neye sorursan? (K.K.60).

Ey Köpeoğlu (33)

Terekeme'nin biri İstanbul'dan yola çığar Ğars'a gelecek. Hastası var üzgün. Yanında da bir başka Ğarslı oturur. Epey bir yolculuk ederler. Ğarslı, üzgün olan Terekeme'ye sorar ki;

–Adın nedir?

Diyir ki;

–Memmet Rıza.

Biraz daha gelirler. Diyir;

–Adı neydi?

Diyir;

–Memmet Rıza.

Biraz daha gelirler. Bu sefer babanın adı nedi diye sorar? Üzgün Terekeme kızar.

–Ey köpeoğlu benim adımı aklında tuttun da şimdi babamın adı mı ğaldı. (K.K.60).

Nağır (34)

Terekeme'nin biri doğtora gidiyor. Diyir;

–Amca un, tuz, Şeker yasağ. Bunları kullanmayacağsın.

–Doğtor be iyi, hoş da. Sen bana diyirsin ki nağırla geğecen nağırla geğecen. (K.K.60).

Ay Camaat (35)

Terekeme'nin biri İstanbul'a yolculuk yapır. Mola yerinde ihtiyacını giderip çay içer. Dışarı çıkar ama otobüsü bulamir. Baħır saĝa, baħır sola otobüs yoħ. Neyse bir otobüse binir. Deyir;

–Ay camaat mana baħın men bu otobüsün mü adamıyım. (K.K.60).

Tırım Tırım (36)

Terekeme ile Yerli kirva olar. Birbirlerine davette, ziyarette bulunurlar. Terekeme, Yerli'nin evine gedir. Yerli buna hürmet elir. Ğoyun, ğuzu kesip yedirir. Terekeme de uyanık ya Yerli'yi davet edir ki;

–Felan ğün bize gel.

Terekeme, tüşünür ki buna ne pişirim? Buna keçi derisinden erişte kesip pişirir. Neyse Yerli yeyip gider. Aradan bir ğün keçer. Terekeme bunu arar ğal ğatır sormak için.

–Kirva nasılsan?

Kirva deyir;

–Sizden geldim yatıram. Sırım sıırım atıram. (K.K.60).

Geri Dönemem (37)

İki tane Yerli ğomşu bir mesele yüzünden aralarında tartışıp küsürler. Birisinin bacasından keçip köyün içine gitmesi lazım. Bacadan keçerken küs olduĝu ğomşusu “bacamdan geçme” der. Valla deyir;

–Yolu yarılادم artıħ geri dönmem. (K.K.60).

Ğıyamet Benim Başıma mı Ğoptu (38)

Terekeme'nin biri askere gider. Komutanı buna sorar. Oĝlum diyir;

–Düşmanın biri sağdan biri soldan, biri arkadan, biri önden geldi. Sende de makineli tüfek var. Ne yaparsın?

Èle bahir komutana;

–Aya gömütan gıyamet benim başıma mı göptü. (K.K.63).

Bu Gına O Gınaya Benzemez (39)

Babanın biri gızını çok seviyormuş. Hafta da bir, on günde bir gınasını getiriyormuş.

–Babam gınam nasıl?

–Gızım gınan çok güzeldir.

Ğız on yedi, on sekiz yaşına geliyor. Şerbeti, nişanı düğünü oluyor. Ğız yine gınayı göyür. Düğün gınası göymüş.

Diyir;

–Baba gınam nasıldır?

–Ay gızım bu gına o gınaya benzemez. (K.K.63).

Bu Bizim Evin Eşeği (40)

Karşının biri eski topuklu ayakkabı giyiyor. Eskiden evleri üzeri toprak ya. Adam elini de arkasına koyup evin üstünde fors atıyor. Dönüyor bahıyor ki eşek ayağı gibi ayak izleri var damda.

Adam kendi kendine bu kimin eşeğidir böyle diyor. Benim damıma çıkmış dolaşmış.

Neyse adam ne kadar dolaşiyor o kadar ayak izi artıyor. Meğer kendi topuğu batıyormuş. Başlıyor millete küfretmeye. Ola diyor;

–Kimin eşeği bizim dama çıktı. Çocuklar sese gelip bakıyor ki baba yürüyüp topuk iz yapıyor.

Çocuklarına da diyor;

–Oğlum bu kimin eşeği.

Çocuklar da diyor ki;

–Baba hiç başka yerde arama. Bu eşek bizim evin eşegidir.
(K.K.70).

Şöreyel (41)

Terekeme'nin birisi gızını üniversiteye oğumaya gönderir.
Arabann yanında beklerken bir tene Akyakalı birisi geliyor. Dêr ki;

–Aya ne iş görürsen?

O da dêr ki;

–Gızımı üniversiteye yolluyuram.

Arhadaşı ona dêr ki;

–Üniversiteye o ğadar masraf etmeye ne gerek var? Şöreyel'e
yolla üç ay oğusun diyir. Üniversite onun ğaddar olamaz. (K.K.76).

Ğoy Ğötü(r)me (42)

Terekeme'nin biri basma kesermiş. Basma kestiği zaman bêli
bıraħmış. Eve su içmeye gitmiş. Oradan biri oğlundan bêl istemeye
gelmiş. Oğlan dêmiş ki;

–Ordadır bizim bêl al götür.

O arada babası evden çıħıp diyir ki;

–Eya ğoy ğötü(r)me. Maña lazımdır. Yani bana gereklidir
dêmek istemişdir. (K.K.76).

Hılva (43)

Terekeme komutan askerin birini çağırıyor. Diyir ki;

–Git ordan bi kilo salatalık al. İki kilo bundan al. Şundan,
bundan al.

O asker de Terekeme imiş. Bu bakkala gidince ne alacağını
unutuyor. Geriye geliyor. Komutana dëyir ki;

–Ay kumandanım o dëdiklerinden tapamasam hılva alem mi?
(K.K.76).

Ben Alo Değilem (44)

Gurbet çhınca herkes gurbete gidiyor. Köylerde bir telefon ya var ya da yoğ. Neyse postahane var. Eskiden öyleydi tabi. Kayıt vermiş yazık ğadın. Ğadın telefonun başına oturur.

Oğlu ordan alo, alo seslenir. Ğadın, oğluna diyir ki;

–Men annenim. Sen bana niye alo alo dèyirsen?

Babası telefonu alır.

–Ona da alo alo dèyir.

–Ben alo değilem. Sen bana niye alo alo dèyirsen? Adam ğızıp telefonu ğapatır. (K.K.78).

Biz Ektik Onlar Biçti (45)

Malakan, tarlasına giren hırsız Arpaçay’a gidip Őikâyet èdir. Diyir;

–Ğardaş men sımışka çoh ekerim. Baktım ki ayçiçeğlerini soyup götürmüşler. Őikâyete geldim.

Diyir ki;

–Ey kumandan bey biz ekeriz. Bunlar biçer. Bize yardım edin?

Kumandan diyir ki;

–Nasıl?

Malakan diyir ki;

–Yani bizim ektiğimiz ayçiçeği çalıp götürüller. Ey kumandan bey. (K.K.78).

Fakirin İneği (46)

Fakirin bir ineği varmış. O ara ineğ hastalidir. O sıra fakir Allah’a yalvarir. Diyir;

–Yarebbi. Menim ineğimi ğurtar. Men sana on beş ğün oruç tutacam.

İneh o arada gurtuliyir. Adam başliyir on beş gün oruç tutmaya. Tam on beşinci gün ineh ölüyür. Fakir adam kibleye dönür.

–Yarebbi deme ki fakirdir aklı kesmir. İneği kurbanlığa saydım. Tuttuğum orucu da Ramazana saydım. İster kabul et ister etme. (K.K.80).

Damla Düştü Orucu Yërim (47)

Adamın birisi düzden gelir. Dêr ki;

–Ahmet senin tarlan tam yetişmiş buğdayı. Zamanında piç onu. Dolu vurur.

Kendisi de Ramazanlık. Adam gëdir böyle bir tarlayı gezip bahır. Bahır ki gerçekten yetişmiş ama batı tarafından da siyah bir bulut gâhtı. Eve gelir biraz ehmekten biraz bişey göy. İftardan sonraya ne gâdar piçebilsem piçim diyir. Gëce dolu molu tüşer tarlaya. Gëdir tam tarlanın başına. Bahır yağmur tek tek atmaya başladı. Diyir;

–Ey gurban olduğum bah oruç ağızam diyir. Èle yere damla tüştüğünde èle orucumu yiyirem ha. (K.K.87).

Kişide Hasiyet (48)

Ahundlara sorurlar almağ ile yani para ile aran nasıldır?

Diyir;

–Ballan şeker gibi.

Vërmek ile aran nasıldır? Ahund dëyir ki;

–Kişide hasiyet bir olar. (K.K.87).

Nöker (49)

Bir gün ağa oğluna dëyir ki bugün çobanın yerine bah. O da gelsin evde yihansın. Çoban eve gelip banyo manyo yapar. Eve ırğatlar gelir. Şaka muhabbet ederler. Bunun hoşuna gëdir. Ağaya diyir ki;

–Ağam ben bir kaç gün biçine gidim de senin oğlan dinlensin.

Ağa deyir ki;

–Sen yorulma.

Bu da diyir;

–Yoh.

Ağa da diyir ki;

–Tamam

Ağa ırğatlara deyir ki;

–Bunu éle araya alın ki yarın bu gelende evin yolunu bulabilmesin. Tırpanda bunu sıhıştırın.

Bunu ortaya alırlar. Aşşam gelip odaya keçir. Ağa deyir;

–Nereye gédirsen?

Bu da ağaya deyir ki;

–Oğlun uyhusuz galar. Men en éyisi gédim koyuna.

Ertesi günü goyunu yamaca yaydırır. Hıllığı omuzundadır. Bu güneyin kelle de yeddi gardaş piçin piçir. Bağırırlar aya vur aya vur. Bunun da acısı var ya.

–Yine araya bir nöker alırlar. (K.K.87).

Derin Oy (50)

Üç Ğarslı gelin varımış. Bir zaman sonra Ğayneneleri ölür. Bunnarın üçü de oturur millet gelir. Aralarında diyirler ki;

–Millet başımıza gülecek. Ağlayarak, bayatı söyleyek. Hêç olmasa dil, mil deyek.

Biri deyir ki:

–Aman oy aman oy

Obiri deyir;

–Derin oy derin oy

En küçüğü de deyir ki;

–Ëyice derin oy derin ki gèri gelmesin (K.K.88).

Öküze de Olar Camuşa da Olar (51)

Marangozun biri yaşlanmış ğulaĝı işitmiyor. Birisi gelir;

–Selamun aleyküm ğolay gelsin.

Adam ğoşma boyunduruĝ yapir. Selamı anlamir. Ne yapirsini anlıyir.

Diyir;

–Boyunduruĝ yapirim.

–Nasısan èysen mi?

Dèyir ki;

–Öküze de camuşa da olar. (K.K.71).

Mabalın Bana (52)

Adamın birisi bir ğahveye gelir. Dışarda saf bir çocuk. Adam çocuĝa dèr ki;

–şu atımı tut. Bir ben bir alışveriş yapayım.

Çocuĝ atı tutur. Yuları elinde ğafasını uzadıp içeri baħır. Adam alışverişini yapir çihür ki atı yoħ. At ğafasından yuları çiharmış gitmiş. Çocuĝun haberi yoħ.

Diyir;

–Oĝul evlisen bekârsan?

Diyir;

–Bekâрім.

Diyir;

–Mabalın bana hiç evlenme. (K.K.71).

Atana Da Yeter (53)

Azerilerde biri ölünce koku çıkarmak adına helva, şerbet dağıtırlar. Azeri'nin birinin babası ölür. Adam dër ki;

–Hanım malzeme alım. Sen bir helva ğavur. Bir ğohu çıkartak evde.

O ara birileri gidip geliyor. Bunlar gecikiyor. Ğarı sıhışmış gaz dolmuş patlayacak. Tam öyle kapıya çıkıyorlar. Hıanımı diyor;

–Ordan bir terliklerimi vërsene.

Hıanım eğilir, eğilmez zart diye koyuruyor gazı. Adam ğeri dönüyor.

Hıanım diyor ki;

–Nere döndün gitmiyor muyuz?

–Sen diyor ele bir ğohu çıkardın ki atana da yeter. Yëddi ceddine de yeter. (K.K.34).

Allah Rahmet Èylesin (54)

Bir Terekeme ağası varımış. Ağanın iti ölür. Ağada götürür iti mezerliĝe basir. Köylü de diyor;

–Ya iti neye mezerliĝe bastirirsen? Mezerlik olar mı bizim atamız, dedemiz var. Neyse hıocaya söylürler.

Hıoca, ağaya diyor;

–Ya sen ayıp èttin. İti niye mezerliĝe basırdın.

Diyor;

–Ne biliyim çoĝ sevirdim ama it ölmeden önce dëdi ki o hıocaya bëş on ğoyun vër yazıhtır.

Hıoca bunu duyunca diyor ki;

–Sen boşvër. İte Allah rahmet èylesin. Sen köylüleri hëç dinleme. (K.K.50).

Ğuşhana (55)

–Kağızman’da anası ğızına diyir ki get ğuşhanayı getir de yemek yapağ. Kız ğidir ariyir, tariyir ğuşhana yoğ. Diyir;

–Ana ğuşhana yoğ.

–Kız ğuşhana masanın üzerinde Allah seni öldürsün. Dalından vurulasın.

Ğidir gelir ki ğuşhana yoğ.

–Ana ğuşhana yoğ.

Gelir bulur annesi. Diyir;

–Ğözen sohum abu nedir?

–Ana o tencere.

–Allah sizin evizi yığa. Sizi oğumaya yolladık ğuşhanayı tencere etmişsiz. (K.K.7).

Donduğ (56)

Kağızman’da adamın biri her ğün içir. Diyir ki;

–Bana bir tane tağsi sesleyin.

Tağsi yerine el arabası gelir. Bunu el arabasına koyup götürüler. Tabi hava çok soğuk.

Adam oradan bağırır;

–Şoför o camı kapat. Soğuktan içerde. (K.K.7).

Ola Deduğ Ya (57)

Posoflu’nun biri zanduklara elma yükliyer ki Damal’da satacağ.

–Adamın biri elma kaç lira diyer.

Adam da bir lira diyer.

Ğidiyor Hanak’a. Damal’daki adam bunu ğörüp yine soruyor.

–Elma kaç lira?

–Bir lira.

–Ardahan’a gidiyor ki aynı adam yine orda elma kaç lira diye sorar?

–Ola verana olacak adam Hanak’da dedü. Damal’da dedü. Gena da sorıyorsın. (K.K.21).

Bol Şans (58)

İulis mezarlığın orada sarhoş tüşür. Uyanır ğalğıp bağır ki mezarlıktayım.

–Ola diyir, kusura bakmayın. Ben dua, fatiha, matiha bilmirem. Hepinize bol şans diliyirim. (K.K.25).

Tüş (59)

Köyde İsa diye biri varidi. Bu İsa sürekli Kasım Ağa’ya tağılır. Bir gün gidir diyir ki;

–Ġasım Ağa.

–Nedir İsa?

–Ben seni rüyada gördüm.

Deyir;

–Ey İsa heyir ola. Ey ki?

–Valla men seni gördüm iki suyun arada oturmuşun Ġasım Ağa. Etrafın çiçekli, kuşlar ötürdü.

–Ay İsa özüne yatarsan, maña tüş görürsen. Hayırdır kârın nedir?

–Ġasım Ağa ihtiyacımız var. Biraz makarnadan, yağdan, şundan, bundan veresiye vèr.

–Aya aya sen meni tüşte ona sehpe mi gördün? (K.K.25).

Yêke Mehmet (60)

Bizim köylü Yêke Memmet hastalanıyir. Bunu Ġars’a götürıyirler. Ġars’ta derdini anlamıyolar. Buna diyirler ki;

–Seni Erzurum’a götüreceyik.

Bunlar Erzurum’a gidiyorlar. Doğtor diyor ki; Soyun.

Bu soyunmaya başlıyor. Bir, iki yazın günü yun gazak iki tene yun çorap. Doğtor diyor ki;

–Amca sen ne yapıyorsun, yaz günü bu kadar giyilir mi? Öleceksin sıcağdan.

Yêke Memmet cevap verir;

–Siz hêç bugüne kadar sıcaktan öleni, sıcak alanı demediz ki. Size kim gelirse hep soğuk alanı dëyirsiniz. (K.K.25).

¶uri (61)

Okçuoğlu’nun biri Ğars’ta êmek almış. Poşet dolu êmek. Bu lokantanın önünden geçiyor. Bağıyor ki dönerler, çorbalar var. Bu içeri girir. Diyor ki;

–Tayi kuru kaç lira?

Diyor;

–Valla bês lira.

Bunun tabi parası yoğ.

–Tayi êmek benden ¶uriyi kaç vëreceđin. (K.K.29).

¶öfer Beğ (62)

Sari Emi diye bir adam var. Sari Emi biraz içer. İçip içip adliye lojmanlarına gitmiş. Lojmanların orada düşmüş. Tabi biraz da kafa êyi. Tabi bunun tanıyorlar. Diyorlar ki;

–Bu adliyede çalışan Memet’in babası.

Diyorlar;

–Onu çağırın gelsin götürsün.

El arabayı alıp götürüyor oraya. Bağır ki babası. Bunu el arabasına bindiriyor.

Babası yarı uyanık diyor ki;

–Şoför beg hava çok sıcak arabanın camlarını indirir misin?
(K.K.29).

Temo Emi (63)

Temo Emi'nin gayfesi varmış. Kışın millet toplanıyor. Tipi de esiyor dışarda. İçeri girip komşular diyor;

–Ben sizi dışarı töksem ne yaparsız?

–Millet demiş eve gideriz Temo Emi. Başka nere gedecez?
(K.K.31).

Baladır (64)

Temo Emi komşulağa gidiyor. Gidiyor orada oturiyer işte. Eskiden ağaç kürünler varmış. Temo Emi ev sahibinden bir bardak su istemiş. Daha önce de oradan bir yavru köpek su içmiş. Ev sahibi maşrapa ile su doldurup getiriyor küründen. Ula diyor;

–Bu küründen köpek su içti. Başka su yok mu?

–Yoh diyor o köpeğin yaşı dolmadı. Hâla baladır bala bişey olmaz. (K.K.31).

Ne Yağdırdı (65)

Köyda Fuat diye bir adam var. Gene Çıldır'dan gâliyer. O zaman motoru var. Motorun da tentesi var. Üstünde delik var. Fuat motoru durdurup tentenin deliğinden işiyir. Hava da bozuk yağmur yağacak gibi. Millet de sıcak bir su gelince. Diyirler ki;

–Ola mübarağe bak ne de sıcak yağmur yağdırdı. (K.K.31).

Motor (66)

Hele bir gün dohturun biri gelir. Diyor ki;

–Motoru yaptıracam.

Doktora ücret fazla gelir. Neyse motorcu diyor ki;

–Hele buraya bak sen doktorsun ben de araba doktoruyum. Sen alıyorsun muayeneden o kadar para. Ben de burada uğraşırım.

Birden doktor diyor ki;

–Eğer g... yiyirse motor çalıştığında tamir etsene. (K.K.45).

Ħangel (67)

Meclis diyor ki;

–Ay ana bir gün Ħangel pişir.

Anası dër ki;

–Ħangel mangel men pişirem. Evin yıĦam men pişirmem.

–Yapma ètme ana Ħangel pişir. Meclis’i govaliyir.

Meclis aĦliya aĦliya köy Ħocasının yanına gidip diyor;

–Ħocam.

Ħoca da buyur èdir. Meclis diyor ki;

–Anam öldü acele bir sela vër.

–Ħoca ne yapsın selayı vërir.

Herkes Meclis’in evine gelir ki ana yaşıyir.

Ħoca dëyir ki;

–Ola Meclis meni köye rezil èttin.

Anası diyor ki;

–KöpeoĦlu bir Ħangel yapmadım diye neler èttin. (K.K.53).

Rus ile Türk (68)

Süleyman Emi’yi tatbikat için askerinin yanında daĦa tikirler. Komutan gelir. Asker rahat, asker hazır ol. Amca diyor;

–Şurdan bir Sovyet uçaĦı geldi. Burdan da bir Türk uçaĦı geldi. Ne yapacaksın?

Ey diyor;

–Ay komutan Rus bèle gelsin. Türk éle geçsin. Mene ne var dağın başında? İki döyletin arasını bulmak mene mi ğalmış? (K.K.53).

Yunus Emi (69)

Posof'un bir köyünde köylüler meyve toplarlarmış. Köyde Yunus Emi diye birisi varmış. Köydeki çocuklar Yunus Emi'nin yanına ğetmişler. Çocuklar sırayla meyva ağaçlarını topluyorlar. Birinde de bahçenin sahibi çocukları görüyor.

–Ola gelin buraya siz kimsiniz?

Çocuklar kaçmaya çalışiyor ama kaçamayacaklarını anlayınca bahçe sahibinin yanına ğalıyerler. Yunus Emi de o bahçede çok yüksek bir ağacın tepesinde. Çocuklar da dayak yememek için orda Yunus dedenin hatırı ğeçiyor ya.

–Ola kimin torunusuz.

Çocuklar da diyor;

–Yunus dedenin torunuyuz tayi.

Bunun üzerine Yunus dede;

–Siz benim torunumsanız ben nenenizi niye tanımiyerim. (K.K.54).

Taşi Taşa Vuriyerler (70)

Sarıkamış'ta bir Posoflu bir bilardo salonu açiyor. Posof'a ğalıyer adam.

Soriyerler ki;

–Ne yaptın? İşlar nasıl?

Diyor ki;

–Ola bir tükkan açmışım. Taşi taşa vuriyerler. Ben da para kazaniyerim. (K.K.54).

Pambuğ (71)

Posof'ta bir Nezime nene varidi. Oğlunun genđlik yılları yeni sigaraya başlamış. Bu da sağdan soldan duymuş ki oğlu sigaraya başlamış. Nene de oğlunun arđadařlarıyla ona mesaj gndermiş. Dmiş ki;

–Bari ona dyin g... panbuğlilardan içsin. (K.K.54).

Sinek (72)

Karadenizlinin biri arıcılık için Ğars'a geliyor. Bu adamın kamyoneti var. Ağşamdan anlaşıyorlar. Kamyon ile arıları değişecekler. Bu ona arıları vrecek diğeri de buna ğamyoneti. Ğarslı sabahleyin geliyor geri cayıyor. Diyor;

–Ben sineğe gvenemem. Aha da uçtu gtti gelmedi. Ben ne dim? (K.K.63).

Kaymakam ile Kahveci (73)

Bağtım bir adam sabah bir yuğarı gidir, bir aşağı gelir. Bana bağır. Yazıyı oğudi. Neyse ble gtti geldi. Ben de malzemeyi ışardım. St kaydadı o sıra. Geldi dedi ki;

–Selamun aleykm.

–Aleykm selam.

Ne bilim kaymakam olduğunu. H grmemişim. Ddi;

–Ne var?

Ddim ki;

–ay, sd da var.

Sde bağti nasıl diye. Bir sd içti. Ddi;

–Camiler niye kapalı.

Ddim;

–Camilerin açıldığı yoğ.

–Nasıl yoğ.

–Merkez camısı açilir. Bu cami bazen açilir. O da cuma günleri. Bazı cami ayda bir açilir.

–Nasıl olur?

–Hocalar aylık almir mi?

–Aylık alır ama ezan okumurlar.

–Peki hangi cami açık olur?

–Valla merkez cami açık olur ama o da merkezi siteme bağlıdır.

Dèdi;

–Müfti yoğ mi?

Dèdim ki;

–Müfti gelse aynı Kemal Sunal’ın filmi gibi buzlar eridi mi hemen gidir. Müftilerin ömrü üç ay sürmür. Bişi dimedi. Südü içti. Kahveye girdim. İçerde belediyenin verdiği takvim var. Bahtım takvimdeki adam bu adama benzir. Ola dèdim kaymakam mı bu? Orda kravatlı bu pijamalı. Saç maç dağınık. Valla bahtım bu kaymakam. Valla geldim bahtım mesafaya bırahtım.

Dèdi;

–Senin niya rengin gaçtı?

–Valla ben seni tanıdım.

–Ben kimim?

–Sen kaymakamsın. Takvimde gördüm. Valla dèdim kaymakam bey hocalar gelip bende her sabah süd içirler. Benim müşterimdir. Gèdip hocalara ceza meza vèrme gelmezler.

Dèdi;

–Tamam. (K.K.69).

Düşeş (74)

Bizim kendi köyümüzde iki kardeş var. Birinin ismi Namaz. Diğèrinin ismi Ramazan. Namaz dede rahmetlik çok namazında niyazında. Ramazan dede de tavlacı. Nerede bir tavla oynansa oraya gelir. Başlar oynamaya. Artık yaşlanmış. Yatakta yatıyor. Millet de

toplantı. Artık son nefesini verecek. Kardeşi Namaz da tam bunun başında. Orada Yasin amca diye biri de var. Şimdi o arada Ramazan dede elini uzatıp çekiyor. Yasin amca bunu görünce diyor ki;

–Namaz Dayı bir şey mi istiyor acaba? Ya bir sor hele?

–Namaz Amca yok diyor Yasin Efendi yine düşüş dübeş istiyor. (K.K.72).

Yèdur Guymağı (75)

Posoflunun biri köyün en iyi çayır biçen adamının yirgatluğa götürüyor. Adamın adı Musti. Posoflu bahçier ki bu Musti hiç biçamiyer ancak sallaniyer. Mustican diyer;

–Nabiçim biçiyersin?

Musti tırpani sanciyer geri dönüyor.

–Emi diyer, ayran için bêla biçer. Yèdir guymağı gör cana gıymayı. (K.K.85).

Yoğurt (76)

Posof'a yeni bir kaymakam geliyor. Şimdi yeni memur geldiği zaman görmeye gèderler. Posoflunun biri bir gölop yoğurdu alıp kaymakamın yanına gèdiyer.

–Hoş galdım kaymakam bey diyer.

–Hoş bulduk. Baba diyer zahmet ètmişsin. Ne gereği varidi?

Posoflu ise

–Olur mu diyer ki, Kaymakam beg bir gölop yoğurt.

Kaymakam dèr ki;

–Kış günü onca yolu gaturup zahmet ètmişsin.

–Olur mu kaymakam beg koca kaymakam için bir gölop yoğurt ne poğtur. (K.K.85).

Kravati Düzelt (77)

Posoflu birisi Gemlik belediye başkanlığı yaptı. Bir gün yerel televizyona çıkıp icraatlarını anlatmaya başlamış. Evde de buni izliyerlar. Annesi de bunu televizyonda görüyor. Diyer;

–Televizyona yaklaşıp oğlum Refik kravatın düzelt. Anan kurban olsun sana. (K.K.85).

Meşa Adami (78)

Posof'ta yaşlı bir neneye damadın ne iş yapıyor diye soruyorlar. Orman bakım memuru damadı ama aklına gelmiyor o an.

Nenenin aklına gelmeyince “meşe adamıdır” der. (K.K.18).

Bu Sefer Burda Ğılın (79)

Çıldır'ın bir köyünde Fuat diye bir adam varidi. Bir tane de kamyonu varidi. Altı ay boyunca milleti Kurtkala'ya cuma namazına götürüp getirmiş. Yine bir cuma günü köylüler Fuat'ı çağırırlar ki cumaya gédalar. Demiş ki;

–Binin kamyona gáliyerim. Tutup bunları köyde bir kilisa varmış. Onun önüne götürmüş. Demiş bu sefer de burda Ğılın. (K.K.38).

Sizinki Namuslu (80)

Posoflu bir nene ömrünü çıra ışığında geçirmiş. Televizyonu olmayanlar olanlara gèdiyer. Gèdiyerler ki açuğ saçuğ bir film var. Nene kimseye bir şey diyamiyer ama içerliyor. İki gün sonra cuma akşamı başka komşıya gèdiyer. Bahıyer ki televizyonda kuran oğuniyer.

Kız diyer;

–Bu televizyonu siz nerdan aldız?

Diyer;

–Posof'tan alduğ.

Kız diyer;

–Bu éyimiş.

Diyer ki;

–Obir komşıya géttim arszuz, namussuz şeylar göstariyer. Sizinki éymiş biz de bundan alağ. (K.K.64).

Muğdet (81)

Bir gün Muğdet köyün içinden geçer. Biri de merhaba Muğdet Emi dër.

Èle bağır adama merhaba dër.

–Muğdet Emi ħara gèdirsen?

–Sana ne var dër Muğdet Emi.

Muğdet Emi buna sinirlenir. Dër ki;

–Arıcılar buradan gèdeli çoğ oldu sineğ ħalmadı. Sen ħala burada vızıldıyersen. (K.K.79).

Emameye Sıra Gelmeyiftir (82)

Yerli'nin biri yola çığır ve eşkıyaklık yapır. Bağır ki ağunt gelir. Diyir ki;

–Ağund ağa vallahı işler çok kesattır. Seni soyacıız.

Diyir ki;

–Hèç men soyularam mı? Men din alimeyem. Adama ħanim olarım he.

Deyir;

–Ağund ağa sen hemen ħanim olarsan? Yoğsa sonra mı?

–Yoğ dèyir, Allah'ın sabrı geniştir. Sonra ħanim olaram.

Diyor ki;

–Ağund ağa o senin başındaki emame ey para éder. Onu bize vër. Ağundun başından emameyi alır.

Tam ata binecek üzengiden kemer açılır. Bu basar basmaz tüşür ayağı gırılır.

–Allah evini yıksın. Sen dedin sonra tutar. Aha meni tuttu.

Balam deyir;

–Bu hal önceki günahlardır. Emmameye hâla sıra gelmeyiftir. (K.K.6).

Alkol (83)

Terekeme'nin bir tanesi çok alkol alır. Yolun kenarına tüşüf. O zaman bekçi gelif tekmeyle vuruf deyir;

–Ėah olan.

Böyle başımı Ėaldırır.

–Peh ola deyir, Ėahsam zaten eve Ėedecem. (K.K.6).

Sinema (84)

Terekeme'nin biri sinemaya gider. Konusu aşk filmi. Filmdeki aktör, aktrise sorar ki;

–Gözlerimde ne görüyorsun?

O da çeşitli duygusal şeyler anladır. Bu da ondan çoğ etkilenir. Neyse Terekeme eve gelir. Ėapıyı çalır. Ėapıyı arvadı açar. Deyir;

–Arvad gözlerimde ne görürsen?

Deyir;

–Çırpıt görürüm. Ne göreceğim? (K.K.60).

İslam'ın Şartı (85)

–Söyle bahım İslam'ın şartı kaç?

–Karşlı da üç, yedi der.

Ne dërse bilemez. Her bilemediğinde buna dayah atarlar. En sonunda deyir;

–Ġardaş kırk.

Ġarşlı'yı Ġırırđ Ġırırđ edirler. Neyse Ġarşlı eve gelir. Ġanıma diyir ki;

–İslam'ın şartı kaç?

Diyir;

–Beştir. Ġaç olacak?

Hey diyir;

–Başın batsın. Ben kırk dedim inandıramadım. Sen beş ile mi inandıracan. (K.K.60).

Defol (86)

Karşının biri köyde çobanlık yapar ama belli bir süreden sonra İstanbul'a gider. Sosyetik olup gelir. Ġarı köyde tabii. Aşşam olur. Diyir;

–Ġarı gel s... yapalım.

Diyir;

–Defol gêt. Ya ister sekiz yap. İster dokuz yap. Ben gidip yatırım. (K.K.10).

Cızlavet (87)

O zaman Posoflu çocuğunu okutmak istiyor. Eđitime getirmiş. Çocuđuna, yanına iki çuval Ġartolu yıhıyor. Ayağına da cızlavit (lastik) alıyor. Birinci tatil oluyor. Çocuk zayıf getirmiş karnede. Ey dèyir;

–Oğul ben ne edim? Ġartolu yiyirsin. Cızlaveti giyirsin. Eee daha niye oğumirsin. (K.K.63).

Anasımı Göstermeyin (88)

Bir Terekeme bir tane de Yèrli iğdam ile yargılanıp ceza almışlar. İğdam edilmeleri için sehpa gurulmuş. Terekeme'ye diyirler ki;

–İğdam edilmeden önce son isteğın ne?

Terekeme der ki;

–Anamı görüm.

Neyse Terekeme'nin anasını getirmeye gidirler. Bu arada Yerli'ye diyirler;

–Senin son isteğın nedir?

Valla diyir;

–Bunun anasını buna göstermeyin. (K.K.60).

Sana Deyer (89)

Yerli köyünde iki gômşu kavga ederler. Bacadan birbirlerine daş atarlar. Anası, oğlu seyre çıkar. Anası oğluna diyir ki;

–Oğul bu tarafa gel. Taş seker. Sana deyer. Senden de seker. Bana deyer. Benden de seker. Ala gâzın gânadına deyer. (K.K.26).

